

Засновники журналу:
 ІП «Інститут економіки, технологій і підприємництва»,
 Подільський державний аграрно-технічний університет,
 Тернопільська державна сільськогосподарська дослідна станція Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН,
 ПВНЗ «Хмельницький економічний університет»

Головний редактор:

Клапків Ю.М.,
 д.е.н., доцент

**Заступник
 головного редактора:**

Стельмашук А.М.,
 д.е.н., професор

Відповідальний секретар:

Пуцентейло П.Р.,
 д.е.н., професор

Випусковий редактор:

Довгань О.М.

Редакційна колегія:

Белінська Л.В., д.соц.н., проф.
Варченко О.М., д.е.н., проф.
Глінковська Беата, д.е.н.
Глонті Владімер, д.е.н., проф.
Грицюк П.М., д.е.н., проф.
Данкевич Роберт, д.е.н.
Клокар О.О., д.е.н., проф.
Кордонська О.І., к.е.н.
Лаврук В.В., д.е.н., проф.
Лискава Кшиштоф, хаб. д.е.н., проф.
Маркс-Бельська Рената, хаб. д.е.н.
Островська-Данкевич Анна, д.е.н.
Рожелюк В.М., д.е.н., проф.
Саченко С.І., к.е.н., доц.
Свиноус І.В., д.е.н., проф.
Скрипчук П.М., д.е.н., проф.
Тринчук В.В., к.е.н., доц.
Цимбалюк І.О., к.е.н., доц.
Чорна Н.П., д.е.н., проф.

Рекомендовано до друку Вченою Радою Подільського державного аграрно-технічного університету, протокол № 9 від 26.05.2021 р.

Реєстраційне посвідчення
 Серія КВ № 11715-586Р
 від 08.08.2006 р.

Перереєстровано:
 Реєстраційне посвідчення
 Серія КВ № 19945-9745ПР
 від 28.05.2013 р.

ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

НАУКОВО-ВИРОБНИЧИЙ ЖУРНАЛ

3-4'2021(87)

Зміст

<u>Транскордонна конвергенція між Україною та ЄС</u>	
Іващук І.О., Карп І.М. ДИВЕРГЕНТНІ ЗМІНИ В ПРОДОВОЛЬЧОМУ СЕКТОРІ.....	5
<u>Економіка та інноваційний розвиток національного господарства</u>	
Корнелюк О.А., Завадська Ю.І., Чапко Р.В. ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ.....	12
<u>Економіка та інноваційний розвиток національного господарства</u>	
Демчишак Н.Б., Шкиря А.С. УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У ФІНАНСОВОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ В УМОВАХ КІБЕРЗАГРОЗ І ПОСТПАНДЕМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ.....	19
<u>Економіка та інноваційний розвиток національного господарства</u>	
Войчук М.В. ЕТИМОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА ІНКЛЮЗІЯ» В КОНТЕКСТІ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ.....	28
<u>Економіка та інноваційний розвиток національного господарства</u>	
Рудь В.П. ОВОЧІВНИЦТВО В СИСТЕМІ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ: ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ.....	34
<u>Економіка та інноваційний розвиток національного господарства</u>	
Берляк Г.В., Магнушевська Т.М. ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РИЗИКІВ ПІД ВПЛИВОМ ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ.....	40
<u>Економіка та інноваційний розвиток національного господарства</u>	
Гонак І.М. ДОЦІЛЬНІСТЬ ПОЧАТКУ ПРОДАЖУ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОГО СПАДУ.....	46
<u>Економіка та конкурентоспроможність підприємств</u>	
<u>Хілуха О.А. СИСТЕМА КОРПОРАТИВНОГО НАВЧАННЯ...</u>	
Danylkin Kh.P., Sadura O.B. SWOT ANALYSIS AS A TOOL FOR DETERMINING A SMALL ENTREPRENEURSHIP STRUCTURE DEVELOPMENT STRATEGY.....	59
<u>Економічна політика регіонального розвитку і місцевого самоврядування</u>	
Цимбалюк С.М. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ.....	67
<u>Економіка та конкурентоспроможність підприємств</u>	
Коломечюк В.В. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДІАГНОСТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РОЗУМНОГО МІСТА.....	73
<u>Економіка природокористування та екологізація навколишнього середовища</u>	
Кичко І.І., Гонта О.І., Музика В.В. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО, МИСЛИВСЬКОГО, ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ....	79

<p>Затверджено: Постановою Президії ВАК України від 14 червня 2007 р. №1-05/6 як наукове фахове видання України (економічні науки)</p> <p>Наказ Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 № 747 як наукове фахове видання України (економічні науки)</p> <p>Журнал включений до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України згідно наказу МОН України від 17.03.2020 року №409 – економічні науки; спеціальності:</p> <p>051 – Економіка 071 – Облік і оподаткування 072 – Фінанси, банківська справа та страхування 073 – Менеджмент 075 – Маркетинг 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність 292 – Міжнародні економічні відносини</p> <p>ISSN 2309-1533 ISSN 2310-4864 (ел. вар.)</p> <p>DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.</p> <p>Журнал «Інноваційна економіка» в наукометричних базах: Google Scholar INDEX COPERNICUS (ICV 2019: 79.42) ERIH PLUS Eurasian Scientific Journal Index (ESJI) ResearchBib Polska Bibliografia Naukowa CROSSREF Directory of Research Journals Indexing (DRJ) Open-Access Journals Національна бібліотека імені В.І. Вернадського</p> <p>Підписано до друку 28.05.2021 р.</p> <p>Формат 70x108/16 Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк арк. 20,2</p> <p>Тираж 100 прим.</p> <p>Автори статей несуть відповідальність за достовірність наведеної інформації (точність наведених у статті даних, цитат, статистичних матеріалів тощо) та за порушення прав інтелектуальної власності інших осіб. Висловлені авторами думки можуть не співпадати з точкою зору редакції. Передрук дозволяється лише зі згоди автора.</p>	Пархомиць М.К., Градовий В.В. ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОКАЗНИКИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ..... 87
	<u>Демографія, зайнятість населення і соціально – економічна політика</u> Алілуйко А.М., Єрмоменко В.О., Стефурак Н.А. ОЦІНКА НЕРІВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА ДЖЕРЕЛАМИ ДОХОДІВ..... 98
	Бакун Ю.О., Ксенофонтов М.М. АКЦЕНТИ РОБОТИ ДОРАДЧИХ СЛУЖБ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ..... 106
	<u>Маркетинг і ринкові відносини</u> Переверзєва А.В., Губарь О.В., Москаленко О.Ю. ОЦІНКА ФАКТОРІВ МІКРО- ТА МАКРОМАРКЕТИНГОВОГО СЕРЕДОВИЩА ДІЯЛЬНОСТІ ФІРМИ НА РИНКУ..... 112
	Бойчик І.М., Собко О.М., Спьяк Г.І. РІВЕНЬ ТА ЯКІСТЬ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ: СУТНІСТЬ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ..... 118
	Горлачук М.А. ІНСТРУМЕНТАРІЙ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ..... 124
	<u>Фінансово-кредитна і грошова політика</u> Клапків Ю.М., Свірський В.С., Щур Р.І. АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У СТРАХОВОМУ СЕГМЕНТІ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ..... 130
	<u>Статистика, облік, аналіз та аудит</u> Пуцентейло П. Р., Довбуш А. В. ОСНОВНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ..... 140
	Бачинський В.І., Помулева В.М. СПРОЩЕНИЙ ОБЛІК НА МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВАХ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ..... 152
	Шмигель О.Є. ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБЛЕННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ..... 159
	<u>Інформаційні технології та економічна безпека</u> Ревак І.О., Грень Р.Т. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО КІБЕРПРОСТОРУ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ..... 164
	Гончар Л.В., Малахова А.В., Невкипіла О.С. ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО ТА БЕЗПЕКА..... 170
	Баглей Р.Р. ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КОРПОРАТИВНИХ СТРУКТУР В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА..... 175
	РЕФЕРАТИ..... 180
	АВТОРИ НОМЕРА..... 206

Founders of the journal:
Private enterprise “Institute of Economics, Technologies and Entrepreneurship”
State Agrarian and Engineering University in Podilia
Ternopil State Agricultural Experimental Station of the Institute of Feeds Research and Agriculture of Podillia of NAAS
Private Institution of Higher Education “Khmelnyskyi economical University”

Editor-in-chief

Yuriy Klapkiv
Dr.Sc. (Econ.), Assoc. Professor

Deputy editor-in-chief
Anton Stelmashchuk
Dr.Sc. (Econ.), Professor

Responsible secretary
Petro Putsenteilo
Dr.Sc. (Econ.), Professor

Managing editor
Olha Dovhan

Editorial Board

Larisa Belinskaja, Dr.Sc.(Soc.), prof.
Aleksandra Kordonska, Ph.D.
Anna Ostrowska-Dankiewicz, Dr.
Beata Glinkowska, Dr.
Inna Tsymbaliuk, Ph.D., assoc. prof.
Ivan Svytnous, Dr.Sc.(Econ.), prof.
Krzysztof Łyskawa, Dr. hab., prof.
Nelia Chorna, Dr.Sc.(Econ.), prof.
Oleksandr Klokar, Dr.Sc.(Econ.), prof.
Olha Varchenko, Dr.Sc.(Econ.), prof.
Petro Hrytsiuk, Dr.Sc.(Econ.), prof.
Petro Skrypchuk, Dr.Sc.(Econ.), prof.
Renata Marks-Bielska, Dr. hab.
Robert Dankiewicz, Dr.
Svitlana Sachenko, Ph.D., assoc. prof.
Viktoriiia Rozheliuk, Dr.Sc.(Econ.), prof.
Vitalii Lavruk, Dr.Sc.(Econ.), prof.
Vladimer Glonti, Dr.Sc.(Econ.), prof.
Volodymyr Trynychuk, Ph.D., assoc. prof.

Recommended for publication by the Scientific Council of State Agrarian and Engineering University in Podilia, protocol № 9 from 26.05.2021

Licence of government registration of printed mass media
KB № 11715-586P
from 08.08.2006
Re-registered:

Licence of government registration of printed mass media
KB № 19945-9745IIP
from 28.05.2013

INNOVATIVE ECONOMY

Scientific and Production journal

3-4'2021(87)

Contents

<u>Cross-border convergence between Ukraine and the EU</u>	
Ivashchuk I.O., Karp I.M. DIVERGENT CHANGES IN THE FOOD SECTOR.....	5
Korneliuk O.A., Zavadzka Yu.I., Chapko R.V. FORMS OF IMPLEMENTATION OF CROSS-BORDER COOPERATION IN THE EUROPEAN UNION.....	12
<u>Economy and innovative development of the national economy</u>	
Demchyshak N.B., Shkyria A.S. RISK MANAGEMENT IN THE FINANCIAL SECTOR OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF CYBER THREATS AND POST-PANDEMIC ECONOMIC RECOVERY.....	19
Voichuk M.V. ETYMOLOGY CONCEPT OF THE “ECONOMIC INCLUSION” IN THE CONTEXT OF CYCLIC DEVELOPMENT OF ECONOMY.....	28
Rud V.P. VEGETABLE GROWING IN THE FOOD MARKET SYSTEM: PECULIARITIES, TENDENCIES, PROSPECTS.....	34
Berliak H.V., Mahnushevska T.M. FORMATION OF INVESTMENT RISKS UNDER THE INFLUENCE OF THE COVID-19 PANDEMIC IN UKRAINE.....	40
Honak I.M. THE EXPEDIENCY OF STARTING THE SALE OF LAND IN UKRAINE IN AN ECONOMIC DOWNTURN.....	46
<u>Economy and competitiveness of the enterprises</u>	
Khilukha O.A. CORPORATE LEARNING SYSTEM.....	54
Danykiv Kh.P., Sadura O.B. SWOT-ANALYSIS AS A TOOL FOR DETERMINING A SMALL ENTREPRENEURIAL STRUCTURE DEVELOPMENT STRATEGY.....	59
<u>The economic policy of regional development and local government</u>	
Tsymbaliuk S.M. CONCEPTUAL PRINCIPLES OF SUSTAINABLE INCLUSIVE DEVELOPMENT OF SPORTS AND HEALTH SPHERE OF THE REGION.....	67
Kolomechiuk V.V. METHODOLOGICAL APPROACHES TO DIAGNOSIS OF FORMATION AND ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF A SMART CITY.....	73
<u>Environmental economics and ecologization of the environment</u>	
Kychko I.I., Gonta O.I., Muzyka V.V. ECOLOGICAL AND ECONOMIC IMPERATIVES FOR THE DEVELOPMENT OF FORESTRY, HUNTING AND WATER MANAGEMENT IN UKRAINE.....	79

<p style="text-align: center;">Approved: as a scientific professional editions of Ukraine (Resolution of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine: № 1-05/6; issued 14.06.2007)</p> <p>by the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine from 13.07.2015, No 747 as scientific professional editions of Ukraine (economic sciences)</p> <p>According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated March 17, 2020, the journal is included into the List of professional scientific editions of Ukraine (Category "B").</p> <p style="text-align: center;">ISSN 2309-1533 (Print) ISSN 2310-4864 (Online)</p> <p>DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.</p> <p style="text-align: center;">The journal "Innovative economy" is included in the international scientometric databases:</p> <p>Google Scholar INDEX COPERNICUS (ICV 2019: 79.42) ERIH PLUS Eurasian Scientific Journal Index (ESJI) ResearchBib Polska Bibliografia Naukowa CROSSREF Directory of Research Journals Indexing (DRJI) Open-Access Journals Vernadsky National Library of Ukraine</p> <p style="text-align: center;">Signed for printing 28.05.2021</p> <p>Format 70x108/16. Offset paper. Printing is offset. Con. print pages 20,2</p> <p style="text-align: center;">Circulation is 100 copies.</p> <p>The authors of the articles are responsible for the authenticity of the information (the accuracy of the presented information in the article, quotations, statistical materials, etc.) and for violation of intellectual property rights of others. Opinions expressed by the authors may not reflect the views of the editors. Reprinting is permitted only with the consent of the author.</p>	<p style="text-align: center;">Parkhomets M.K., Hradovyi V.V. FEATURES AND INDICATORS OF FORMATION OF ENERGY SAVING SYSTEM IN AGRICULTURAL ENTERPRISES.....</p>	87
	<p style="text-align: center;"><u>Demography, population employment and social - economic policy</u></p> <p style="text-align: center;">Aliluiko A.M., Yeromenko V.O., Stefurak N.A. ASSESSMENT OF INEQUALITY OF THE POPULATION OF UKRAINE BY SOURCES OF INCOME.....</p>	98
	<p style="text-align: center;">Bakun Yu.O., Ksenofontov M.M. ACCENTS OF WORK OF ADVISORY SERVICES IN THE CONDITIONS OF LABOUR MARKET TRANSFORMATION.....</p>	106
	<p style="text-align: center;"><u>Marketing and market relations</u></p> <p style="text-align: center;">Pereverzieva A.V., Hubar O.V., Moskalenko O.Yu. ASSESSMENT OF THE FACTORS OF MICRO- AND MACRO-MARKETING ENVIRONMENT OF THE FIRM ACTIVITY IN THE MARKET.....</p>	112
	<p style="text-align: center;">Boichyk I.M., Sobko O.M., Spyak H.I. THE LEVEL AND QUALITY OF TRADE SERVICES: THE ESSENCE AND RELATIONSHIP OF CONCEPTS.....</p>	118
	<p style="text-align: center;">Horlachuk M.A. TOOLS FOR REGULATING MARKETS OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN CONDITIONS OF ECONOMIC UNCERTAINTY.....</p>	124
	<p style="text-align: center;"><u>Financial–credit and monetary policy</u></p> <p style="text-align: center;">Klapkiv Y.M., Svirskyi V.S., Shchur R.I. THE ANALYSIS OF CURRENT TRENDS IN THE INSURANCE SEGMENT OF THE FINANCIAL MARKET OF UKRAINE.....</p>	130
	<p style="text-align: center;"><u>Statistics, accounting, analysis and audit</u></p> <p style="text-align: center;">Putsenteilo P.R., Dovbush A.V. THE MAIN VECTORS OF ACCOUNTING DEVELOPMENT IN A DIGITAL ECONOMY.....</p>	140
	<p style="text-align: center;">Bachynskyi V.I., Pomulieva V.M. SIMPLIFIED ACCOUNTING IN SMALL BUSINESSES: THE REALITIES OF TODAY.....</p>	152
	<p style="text-align: center;">Shmyhel O.Ye. FEATURES OF DEVELOPMENT OF ACCOUNTING POLICY OF TRADE ENTERPRISES.....</p>	159
	<p style="text-align: center;"><u>Information technology and economic security</u></p> <p style="text-align: center;">Revak I.O., Gren R.T. PECULIARITIES OF THE FORMATION OF SECURE CYBERSPACE IN THE DIGITAL ECONOMY.....</p>	164
	<p style="text-align: center;">Honchar L.V., Malakhova A.V., Nevkypila O.S. FINANCIAL FRAUD AND SECURITY.....</p>	170
	<p style="text-align: center;">Bahlei R.R. FORMATION AND ENSURING ECONOMIC SECURITY OF CORPORATE STRUCTURES IN AN UNSTABLE ENVIRONMENT.....</p>	175
	<p style="text-align: center;">ABSTRACTS.....</p>	180
<p style="text-align: center;">INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....</p>	206	

ТРАНСКОРДОННА КОНВЕРГЕНЦІЯ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

УДК 338.439
JEL Classification: Q18

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.1

Іващук І.О.,
д-р екон. наук, професор,
директор Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин ім. Б.Д. Гаврилишина,
Карп І.М.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри економіки та економічної теорії,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль

ДИВЕРГЕНТНІ ЗМІНИ В ПРОДОВОЛЬЧОМУ СЕКТОРІ

Ivashchuk I.O.,
dr.sc.(econ.), professor,
director of B. Havrylyshyn Education and
Research Institute of International Relations,
West Ukrainian National University,
Ternopil,
Karp I.M.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the
department economics and economic theory,
West Ukrainian National University,
Ternopil

DIVERGENT CHANGES IN THE FOOD SECTOR

Постановка проблеми. В останні роки відбувається зростання продовольчої незахищеності у багатьох країнах світу. Невпевненість у майбутньому та невизначеність, яка особливо загострилась під час пандемії COVID-19, стає серйозною перешкодою для мільйонів найбільш вразливих у світі людей в доступі до гуманітарного продовольства. За оцінками, понад 34 млн людей перебувають в стані загрози голоду, ще 155 тис. – вже живуть в умовах, наближених до голоду, причому, більшість з них, близько 60%, – складають жінки та діти у сільській місцевості, де існує велика проблема із можливістю заробити кошти на проживання [1].

Демографічна ситуація у світі стає одним із визначальних чинників розв'язання проблеми продовольчої безпеки: в міру зростання світового населення все більше зусиль необхідно спрямовувати на збільшення сільськогосподарського виробництва, удосконалення світових ланцюгів постачань, зменшення втрат продовольства та відходів продуктів харчування, забезпечення усіх верств населення у доступі до їжі, особливо тих, хто страждає від голоду, недоїдання та бідності [2].

Ступінь продовольчого забезпечення є одним із пріоритетних напрямів державної політики переважної більшості країн світу у глобалізованому світі, для яких серед шляхів розв'язання продовольчих проблем слід виокремити: пошук варіантів продовольчого самозабезпечення, нарощування виробництва продовольчих ресурсів та забезпечення відповідного позиціонування на ринку продовольства з високим рівнем експортоспроможності. В той же час, державою має гарантуватись стабільний, доступний, достатній, безпечний і збалансований рівень харчування населення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпечення та гарантування продовольчої безпеки, як одного із основних пріоритетів розвитку національних економік та світу, посідає

визначальне місце в наукових дослідженнях, визначаючи їх актуальність. Цьому сприяє численний науковий доробок вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо питань формування продовольчої безпеки, її теоретичних і практичних основ забезпечення. Означені питання знайшли своє висвітлення у працях як вітчизняних, так і закордонних авторів: Ю.Д. Білика, О.І. Гойчук, С.М. Кваші, А.С. Лисецького, Б.Й. Пасхавера, М.Й. Хорунжого, О.М. Шпичака, М. Roser, R. Kochhar, J. Baffes, J. Wu, C. Chelius and M. MacLachlan та ін.

Разом з тим, світ настільки динамічно розвивається, що продовольчий сектор стає все більш залежним від непрогнозованих викликів та змін у глобальному середовищі.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та оцінювання дивергентних змін у продовольчому секторі України та інших країн з врахуванням викликів енвайронментального середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зростання уваги до продовольчої безпеки зумовлена тим, що існує постійна потреба забезпечення кількісного обсягу виробництва і споживання продовольства, збалансування попиту і пропозиції. Продовольча безпека впливає на добробут нації, досягнення стратегічних цілей розвитку економіки, в тому числі і продовольчої незалежності.

Пошук шляхів продовольчого забезпечення не втрачає своєї актуальності для усіх країн, на яких етапах суспільного розвитку вони б не перебували. Цьогоріч Україна вперше прийняла участь у Комітеті із всесвітньої продовольчої безпеки Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Комітет зі всесвітньої продовольчої безпеки ООН був заснований у 1974 році. Його Секретаріат розміщений у штаб-квартирі Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) у Римі). Щоб досягти показників зростання продовольчої захищеності населення, у стратегії сталого розвитку України встановлено ряд індикаторів продовольчої безпеки.

Якщо згадати про основні чотири параметри, які визначають сутнісні характеристики продовольчої безпеки, а саме: наявність продовольства, доступ, використання та стабільність, то можна визначити основні аспекти, які негативно вплинули на кожен із цих індикаторів.

Характеризуючи параметр наявності продовольства, то спостерігаємо, що сучасна ситуація різко (негативно) вплинула на постачання продукції у світовому масштабі. Так, деякі країни (Румунія, Казахстан, Росія) ввели обмеження на торгівлю пшеницею, а Індія, Таїланд, Камбоджа ввели такі обмеження на торгівлю рисом. Створюється так званий «підвищений тиск» на світові ринки великими імпортерами продуктів харчування. Значну роль відіграло обмеження переїзду робітників-мігрантів та обмеження транспортування різного роду агрохімікатів і насіння, що призвело до значних збоїв у посівному сезоні та зборі продуктів харчування.

Щодо доступності, то перш за все варто зауважити, що сучасна криза спричинила вагомий розлад у системі логістики, просування товарів від виробника через посередників до споживача. Все частіше спостерігаємо ситуації, коли населення в умовах зростаючої невизначеності, спустошує полиці крамниць. В той же час, приватний бізнес, особливо ресторани, кафе, потерпають від непродажу своєї продукції, особливо тієї, яка швидко псується, а це значні втрати для власників такого бізнесу. Іноді обмежуючі заходи не дають можливості певним верствам населення отримувати доступ до продуктів харчування, зокрема, через транспортні колапси. Особливо вразливим стало населення через зниження доходів, а іноді і через втрату робочих місць на фоні масового зростання безробіття та неможливості отримати доступ до життєво необхідних продуктів харчування. У такій ситуації спостерігаємо також масове зростання цін (іноді воно сягає до 50%), спричинене як порушеннями у ланцюгах постачання, так і посиленням спекуляцій, що призводить до ще більшого збідніння й зубожіння населення.

Через неможливість використання продуктів харчування у повному обсязі, можуть відбуватись значні зміни в організмі людини за рахунок незбалансованості раціону. У багатьох країнах спостерігаються такі процеси, як недоїдання так ожиріння населення.

Спостерігається значна нестабільність у забезпеченні продовольчої безпеці світового масштабу через збройні конфлікти, гібридні війни, не говорячи про стихійні лиха. Все це спричиняє дестабілізуючу ситуацію у глобальному масштабі у продовольчій безпеці.

В останні роки, як ніколи, продовольчий комплекс має особливий вплив на забезпечення існування понад 2,5 мільярдів людей у країнах, що розвиваються, із низьким рівнем доходу, тому залишається ключовим фактором економічного і людського розвитку цих країн. Жоден інший момент в історії розвитку агропродовольчого сектору не стикався з таким набором звичних і незнайомих ризиків, які, взаємодіючи в гіперпов'язаному світі та стрімко змінюваному економічному ландшафті, з'являються в останні роки. Агропромисловий сектор продовжує відчувати зростаючий негативний вплив стихійних лих та спричинені ними розміри збитків. Ризик стихійних лих стає дедалі складнішим, взаємопов'язаним та взаємодіючим з іншими ризиками, що спричиняє зміни у частоті та інтенсивності небезпек. Такі ситуації, поряд із системним характером ризику, перешкоджають життю людей, руйнують засоби до існування та ставлять під загрозу всю систему харчування. Екстремальні події, такі як посуха, повені, шторми, цунамі, пожежі, спалахи активізації шкідників та хвороб, завдають великих збитків сільському господарству та всім його секторам: рослинництву, тваринництву, лісовому

господарству, рибному господарству та аквакультури. У підсумку, їхня інтенсивність наражає на небезпеку усю агропродовольчу систему. Підвищений ризик став «ною нормою» сучасного глобалізованого світу, тому стійкість та зменшення ризику кліматичних змін та катастроф повинні стати важливою та невід'ємною частиною формування сучасних агропродовольчих систем.

Виробництво та забезпечення продовольством залишається одним з основних видів економічної діяльності і становить близько 10–20% валового внутрішнього продукту (ВВП) у країнах із рівнем доходу нижче середнього та понад 40% у країнах з низьким рівнем доходу. Тому будь-які зміни у цьому секторі ставлять під загрозу життя та здоров'я людей. Проведений аналіз ризиків підтверджує, що важко оцінити який вплив матимуть протекціоністські заходи країн та сповільнення темпів економічного зростання на продовольчу сферу, однак попередні підрахунки передбачають, що кількість недоїдаючих зросте мінімум на 83 млн і, можливо, навіть на 132 млн осіб, враховуючи економічні наслідки COVID-19.

Як вихідну точку у розгляді питання продовольчої безпеки, варто оцінити нерівність доходів у світі. Вирішення цього питання дозволить максимально зменшити глобальну бідність за мінімального зростання загального сукупного доходу. Адже у питаннях доступу населення до їжі є багато чинників, які не залежать від самої людини, а від місця проживання, стану економіки в країні проживання. Дохід людини не вимірює її добробут, він визначає, чи є доступними товари і послуги, які необхідні для її проживання, в тому числі й харчування. Дохід будь-якої людини залежить від двох факторів: середнього доходу в країні, в якій вона живе, та становища, яке має конкретна людина у розподілі доходів у цій країні. Так, до прикладу, Данія сьогодні є однією з країн, де люди вважають, що вони найбільш задоволені своїм життям; країна змогла досягти низького рівня бідності, де 14% населення вважається бідним, хоча має значно нижчий середній дохід, ніж Швейцарія чи Норвегія. Та інший приклад – набагато біднішої країни, такої як Ефіопія, дає розуміння того, наскільки важливим є врахування середовища, в якому народилася і живе людина. Той, хто проживає в Данії, має 86% шансів, що він не є бідним і не буде таким. Людина, яка народилася в країні, де середній дохід низький, скоріш за все буде жити в бідності. В Ефіопії понад 99% населення живуть менше, ніж на 30 доларів на день. Ось чому зростання середнього рівня доходу в країні – економічне зростання – настільки важливе для зменшення бідності. Таким чином, спостерігаються суттєві відмінності у розподілі глобального доходу, що дає підстави для висновку: люди не бідні через те, ким вони є, вони бідні через економіку, в якій їм випало жити.

До зазначених негативних чинників у 2020 р. додався ще один, який кардинально переформатував світову економіку, – пандемія COVID-19 [3]. За розрахунками експертів Світового банку, у 2020 р. світова економіка скоротилася на 4,3%. Економічний спад призвів до зниження рівня життя у всьому світі, відбувся масовий перехід населення із групи середнього, яке поповнило ряди бідних. На сьогодні для віднесення населення до середнього класу використовують середній рівень доходу в день – 10 доларів (такої позиції дотримується Світовий банк (2007, 2015), дослідники Організації економічного співробітництва та розвитку (Kharas, 2010), спільнота розробників (Birdsall, Lustig and Meyer, 2013) та інші). За підрахунками Pew Research Center, у 2020 р. глобальний середній клас населення охопив на 54 млн людей менше, ніж це було до пандемії. В той же час, на 131 млн збільшилась чисельність бідного населення. В основному такі зміни були характерні для країн Південної та Східної Азії, Африки та Індії. Дослідження підтверджують, що сьогодні є значна кількість населення із середнім рівнем доходів, яка живе на 10–20 дол. США в день. Водночас, чисельність населення, що проживає на 2 дол. США в день, зросла на 21 млн, кількість людей із високим рівнем доходів, що становить понад 50 дол. в день, зменшилась на 62 млн. Зазначені зміни торкнулися не лише країн, що розвиваються, а й країн з розвинутою економікою [4].

Завдяки проголошеним Цілям розвитку тисячоліття та Цілям сталого розвитку в останні два десятиліття глобальний рівень бідності знижувався, наприклад, у середньому на 49 млн осіб щороку з 2011 р. по 2019 р., а кількість бідного населення у світі зменшилась з 1,10 млрд до 691 млн за вказаний період. Однак, у 2020 р. рівень бідності зріс на 10,4%, майже повернувшись до рівня в 2017 р. У 2017 р., за підрахунками Світового банку, 877 млн людей жили від 2 до 3 доларів на день. У 2020 р. кількість бідного населення у світі збільшилась до 803 млн, замість очікуваних 672 млн. Різке зростання глобальної бідності зумовлене тим, що багато людей, які мали низькі доходи до пандемії, жили на межі бідності. А пандемія лише поглибила існуючі негативні тенденції.

Щодо регіонального розподілу країну світу за рівнем доходів населення, зазначимо, що до пандемії майже половина населення середнього класу – 672 млн – проживала у Східній Азії, включаючи Китай, Тихоокеанському регіоні; 123 млн – в Південній Азії; 191 млн осіб – в країнах Латинської Америки та Карибського регіону; 183 млн – в країнах Європи та Центральної Азії. До початку глобальної рецесії переважна більшість світового населення з високим рівнем доходів – 489 млн осіб – проживала в країнах з розвинутою економікою [5].

Щодо Африки, то крайня бідність майже зникла в Північній Африці, однак, понад 50% населення Центральної Африки жило за межею крайньої бідності. Близько дев'яти з десяти бідних людей у світі в даний час проживає в країнах Африки, і за розрахунками Economic Commission for Africa, COVID-19

може перевести додатково 5–29 млн осіб за межу крайньої бідності [6]. Тому боротьба з наслідками пандемії сьогодні так гостро стоїть для країн африканського регіону.

Таким чином, масштаби глобальної бідності є сьогодні такими, що переважна більшість бідного населення живе в країнах, де більшість є бідними – 77% світового населення живе в країнах, де понад 90% живуть менше ніж на 30 доларів на день.

Оцінюючи стан продовольчої безпеки, важливо враховувати відмінності у купівельній спроможності різних країн. Роздрібні ціни на продукти харчування частково відображають ціни на сировинні товари на рівні фермерських господарств. Однак, упаковка, переробка, транспортування та інші маркетингові заходи разом із факторами конкуренції відіграють більш значущу роль у визначенні цін на товари, які поступають у продаж.

Зростання цін на продовольство в 2020 р. було, в основному, наслідком структурних змін споживання та порушень ланцюга поставок, пов'язаних з пандемією COVID-19.

Сьогодні показником зміни вартості фіксованого набору споживчих товарів та послуг виступає індекс цін [8]. Індекс цін на продовольство FAO (FFPI – The FAO Food Price Index) становив у середньому 118,5 пункти в березні 2021 року, що на 2,4 пункти (2,1%) вище, ніж у лютому. Відбулося суттєве зростання цін на рослинні олії, м'ясні та молочні субіндекси, тоді як сповільнилося зростання цін на зернові та цукор. Індекс цін на зернові культури FAO у березні 2021 р. становив в середньому 123,6 пункти, зменшившись на 2,2 пункти (1,7%) порівняно з лютим. Щомісячне зниження цін на пшеницю в основному відображало хороші поставки та сприятливі перспективи виробництва врожаю 2021 р. Індекс цін рослинної олії FAO в березні становив у середньому 159,2 пункти, що на 11,8 пункти (або 8,0%) більше, ніж у лютому, і був найвищим рівнем з червня 2011 р. Індекс цін на молочні продукти FAO у березні становив 117,4 пункти, збільшившись на 4,4 пункти (3,9%) порівняно з лютим. У березні світові ціни на вершкове масло зросли, головним чином, через обмежені поставки в Європі, оскільки збільшився внутрішній попит на нього.

Індекс цін на м'ясо FAO у середньому в березні становив 98,9 пункти, збільшившись на 2,2 пункти (2,3%) порівняно з лютим. Спостерігалось зростання цін на м'ясо птиці та свиней, що було обумовлено підвищенням імпорту з країн Азії, передусім з Китаю. Зросли також обсяги внутрішніх продаж м'яса у Європі через підготовку до святкування Великодня. Ціни на м'ясо великої рогатої худоби залишалися стабільними на рівні, близькому до рівня в лютому.

Індекс цін на цукор FAO у березні 2021 р. становив у середньому 96,2 пункти, що на 4 пункти менше (4,0%) порівняно з лютим, що стало першим зниженням після періоду різкого зростання за попередні два місяці.

Представимо зведену таблицю індексу цін на продовольство у таблиці 1.

Таблиця 1

Індекс цін на продовольство (FAO)

Роки	Індекс цін	М'ясо	Молочні вироби	Крупи	Рослинні олії	Цукор
2007	94,2	76,9	122,4	100,9	107,3	62,4
2008	117,5	90,2	132,3	137,6	141,0	79,2
2013	120,1	106,2	140,9	129,1	119,5	109,5
2014	115,0	112,2	130,2	115,8	110,6	105,2
2018	95,9	94,9	107,3	100,6	87,8	77,4
2019	98,0	100,0	102,8	96,4	83,3	78,6
2020	98,0	95,5	101,8	102,7	99,4	79,5
2020 березень	95,1	99,4	101,5	97,7	85,5	73,9
2021 березень	118,5	98,9	117,4	123,6	159,2	96,2
2021 лютий	116,1	96,7	113,1	125,7	147,4	100,2
2021 січень	113,3	96,0	111,2	124,2	138,8	94,2

Джерело: розроблено на основі [8; 9]

Аналіз індексу споживчих цін (ICJ– Consumer Price Index (CPI)) показав, що за січень-лютий 2021 р. до сезонного коригування відбулося його зростання на 0,5%, що на 1,7% більше порівняно з лютим 2020 р., а ціни на їжу були на 3,6% вищими, ніж у лютому 2020 р. Індекс споживчих цін продовольства за межами власного господарства (покупки в ресторанах) у лютому 2021 р. зріс на 0,1% і на 3,7% перевищив показник лютого 2020 р.[9].

В той же час, індекс споживчих цін продовольства, так званий «їжа вдома» (покупка продуктів харчування в супермаркетах або на ринках), з січня 2021 р. по лютий 2021 р. зріс на 0,2% і на 3,5% перевищив показник лютого 2020 р.

Індекс споживчих цін на усі продукти харчування зріс в середньому на 1,5%. Серед усіх категорій продуктів харчування «їжа вдома», що відстежуються Службою економічних досліджень Міністерства сільського господарства США (USDA), категорія свіжих фруктів має найбільше відносне зростання цін (2,8%), а категорія яловичини та телятини – найбільше зниження ціни (0,8%). З січня по лютий 2021 року ціни на яловичину та телятину зросли на 0,4%, тоді як на інші види м'яса – на 0,2%. Зростання цін на м'ясо було зумовлене високими витратами на корми та зростанням внутрішнього та світового попиту, а також порушеннями ланцюга поставок через природні катаклізми на Середньому Заході та Техасі. З січня по лютий 2021 р. ціни на свіжі фрукти зросли на 1,3%, зробивши їх на 5,4% вищими, ніж у лютому 2020 р., що зумовлене подорожчанням цитрусових на 1,0%. Прогнозується, що ціни на свіжі фрукти будуть зростати [10].

Серед детермінант змін у продовольчому секторі слід виокремити заробітну плату. За даними міжнародної організації праці (the International Labour Organization (ILO)), населення у глобальному масштабі під час пандемії втратило дохід у розмірі 3,7 трлн. дол. США. У своєму щорічному звіті про заробітну плату у 2020 р. ILO повідомила, що заробітна плата впала або ж зростала повільніше за перше півріччя 2020 р., і криза може спричинити її падіння в найближчому майбутньому [11].

Відчувши наслідки пандемії, більшість компаній оптимізують свої витрати, наприклад, у 2020 р. майже половина (47%) усіх компаній призупинила перегляд заробітної плати в напрямку підвищення, значна частина компаній зменшила стандартне підвищення зарплати. Зростання заробітної плати в 2020 р. помітно зменшилося порівняно з попередніми роками, незважаючи на те, що рівень інфляції залишався однаковим. У розвинених країнах компанії збільшили заробітну плату в середньому лише на 2,1%, хоча у 2019 р. цей показник становив 3,1%. Найбільший спад спостерігався у Південній Кореї, Мальті, Латвії та Бельгії. Найменше вплив пандемії на оплату праці відчули Словаччина, Кіпр та Швейцарія. У середньому в країнах, що розвиваються, у 2020 р. заробітна плата зросла лише на 5,1%, що менше рівня 2019 р. (6,9%). Розвинені країни та країни, що розвиваються, прогнозують зростання середньої зарплати, відповідно, на 2,5% та 6,2%. Хоча, враховуючи інфляційні процеси, зростання оплати праці не буде відбуватися такими темпами, як до пандемії. Надзвичайно важливо, щоб компанії виробили чітку стратегію ефективного збільшення заробітної плати та визначення пріоритетних робочих місць та диференціації їх за ефективністю [12].

Організація економічного співробітництва та розвитку (The Organization for Economic Co-Operation and Development) розробила перелік мінімальних заробітних плат кожної країни. Десять країн з найвищою мінімальною зарплатою (у доларах США) наступі: Люксембург (13,78 дол.), Австралія (12,14), Франція (11,66), Нова Зеландія (11,20), Німеччина (10,87), Нідерланди (10,44), Бельгія (10,38), Великобританія (10,34), Ірландія (9,6), Канада (9,52) [13].

Найбільші темпи зростання реальної заробітної плати у докризовий період характерні були для країн Азії та Тихоокеанського регіону, Східної Європи, значно повільніше ці процеси відбувалися у Північній Америці, Південній та Західній Європі. Ретроспективний аналіз підтвердив, що за період 2006–2019 рр. працівники Азійського та Тихоокеанського регіонів мали найвищий приріст реальної заробітної плати серед усіх регіонів світу. Лідуючі позиції посідали Китай, Індія, Республіка Корея, Таїланд та В'єтнам. Тим не менше, незважаючи на швидке зростання заробітної плати, рівень середньої заробітної плати в країнах, що розвиваються, залишається значно нижчим, ніж у країнах із розвинутою економікою.

За оцінками фахівців [14; 15], до кінця 2021 р. очікується, що світова економіка повернеться до свого допандемічного рівня, відновиться виробництво та підвищиться ділова активність. Очікується, що уряди країн поступово перейдуть від боротьби з вірусом COVID-19 до зменшення рівня безробіття шляхом підвищення кваліфікації робочої сили та створення нових робочих місць. Разом з тим, слід враховувати, що не всі країни зможуть відновити темпи економічного зростання, наприклад, не можна порівнювати потенціал китайської економіки та економік, які базуються на послугах (Великобританія, Франція, Іспанія). Відповідно, недостатні темпи зростання будуть супроводжуватися зростанням рівня безробіття, що й підтверджує прогноз Організації економічного співробітництва та розвитку – у країнах-членах рівень безробіття становитиме близько 7% порівняно з до пандемічним значенням на рівні 5,5% [16].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, проведене дослідження дивергентних змін продовольчого сектору підтверджує, що на сьогодні у постпандемічному світі з'являються нові виклики та ризики, які не дозволяють у повній мірі забезпечити продовольчу безпеку. Разом з тим, продовольча безпека виступає об'єктивною необхідністю розвитку людства за умов світового цивілізаційного поступу та агропродовольчої глобалізації. Її забезпечення – це гарантування регулярного доступу населення до високоякісної їжі, необхідної для ведення активного і здорового життя, на що й спрямовують свою діяльність міжнародні організації, в тому числі FAO. За результатами проведеного дослідження можна виокремити наступні тенденції: на стан продовольчого забезпечення суттєвий вплив має рівень достатку населення; країни, що розвиваються, не в змозі забезпечити продовольчу безпеку і помітне погіршення ситуації через пандемію; пандемія спровокувала підвищення рівня безробіття, як наслідок – у багатьох людей немає постійної

високооплачуваної роботи, працює невелика кількість підприємств, все це позначається на купівельній спроможності населення.

Тому, для вирішення питань продовольчого характеру, важливо спрямувати увагу країн і всієї світової спільноти на подолання бідності, зменшення впливу людства на навколишнє середовище, забезпечити перехід до економіки сталого розвитку. На практиці виникають такі важливі ситуації, коли споживання конкретних продуктів потрапляє у неминучий конфлікт із важливими екологічними цілями, що вимагає зменшення споживання таких продуктів, які завдають шкоду енвайроментальному середовищу. У підсумку, це дозволить вирівняти регіональні асиметрії продовольчої безпеки, врахувати ті непрогнозовані виклики, які з'явилися в останні два роки з початком пандемії.

Література

1. The impact of disasters and crises on agriculture and food security 2021. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/cb3673en.pdf> (дата звернення: 06.04.2021).
2. Global Food Security Cluster Statement on averting famine: we have reached a critical time for action. URL: <https://fscluster.org/news/global-food-security-cluster-statement> (дата звернення: 07.04.2021).
3. How much economic growth is necessary to reduce global poverty substantially? URL: <https://ourworldindata.org/poverty-minimum-growth-needed> (дата звернення: 06.04.2021).
4. The Pandemic Stalls Growth in the Global Middle Class, Pushes Poverty Up Sharply. URL: <https://www.pewresearch.org/global/2021/03/18/the-pandemic-stalls-growth-in-the-global-middle-class-pushes-poverty-up-sharply/> (дата звернення: 18.03.2021).
5. Replicate the World Bank's regional aggregatio. URL: <http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/povDuplicateWB.aspx> (дата звернення: 06.04.2021).
6. If COVID19 impact is not contained in 2021, 514 million Africans may fall below extreme poverty line. URL: <https://reliefweb.int/report/world/if-covid19-impact-not-contained-2021-514-million-africans-may-fall-below-extreme> (дата звернення: 06.04.2021)
7. Food Prices and Spending. URL: <https://www.ers.usda.gov/data-products/ag-and-food-statistics-charting-the-essentials/food-prices-and-spending/> (дата звернення: 06.04.2021).
8. FAO Food Price Index. World Food Situation. URL: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> (дата звернення: 08.04.2021).
9. FAO global food commodity prices URL: <http://www.fao.org/news/story/en/item/1415065/icode/> (дата звернення: 08.04.2021).
10. Global food commodity prices in a post-COVID world. URL: <https://www.ers.usda.gov/data-products/food-price-outlook/summary-findings/> (дата звернення: 06.04.2021).
11. Decades of progress on extreme poverty now in reverse due to Covid. URL: <https://www.theguardian.com/global-development/2021/feb/03/decades-of-progress-on-extreme-poverty-now-in-reverse-due-to-covid> (дата звернення: 06.04.2021).
12. Pay trends for 2021 Results from our salary budget planning survey. URL: <https://www.willistowerswatson.com/en-US/Insights/2021/01/pay-trends-for-2021> (дата звернення: 06.04.2021).
13. Minimum Wage by Country 2021 – World Population Review. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/minimum-wage-by-country> (дата звернення: 06.04.2021).
14. Global Wage Report 2020–21. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_762534.pdf (дата звернення: 06.04.2021).
15. Global economy watch: predictions for 2021. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/research-insights/economy/global-economy-watch/predictions-2021.html> (дата звернення: 06.04.2021).
16. Вплив Covid-19 на продовольчу безпеку у світі та розвиток інновацій в сільському господарстві: аналітичний огляд наукових публікацій з міжнародних видань, available at: <https://nubip.edu.ua/node/81899> (дата звернення: 08.04.2021).

References

1. The impact of disasters and crises on agriculture and food security 2021, available at: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/cb3673en.pdf> (access date April 06, 2021).
2. Global Food Security Cluster Statement on averting famine: we have reached a critical time for action, available at: <https://fscluster.org/news/global-food-security-cluster-statement> (access date April 07, 2021).
3. How much economic growth is necessary to reduce global poverty substantially?, available at: <https://ourworldindata.org/poverty-minimum-growth-needed> (access date April 06, 2021).
4. The Pandemic Stalls Growth in the Global Middle Class, Pushes Poverty Up Sharply, available at: <https://www.pewresearch.org/global/2021/03/18/the-pandemic-stalls-growth-in-the-global-middle-class-pushes-poverty-up-sharply/> (access date March 18, 2021).

5. Replicate the World Bank's regional aggregation, available at: <http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/povDuplicateWB.aspx> (access date April 06, 2021).
  6. If COVID19 impact is not contained in 2021, 514 million Africans may fall below extreme poverty line, available at: <https://reliefweb.int/report/world/if-covid19-impact-not-contained-2021-514-million-africans-may-fall-below-extreme> (access date April 06, 2021).
  7. Food Prices and Spending, available at: <https://www.ers.usda.gov/data-products/ag-and-food-statistics-charting-the-essentials/food-prices-and-spending/> (access date April 06, 2021).
  8. FAO Food Price Index. World Food Situation, available at: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/> (access date April 08, 2021).
  9. FAO global-food-commodity-prices, available at: <http://www.fao.org/news/story/en/item/1415065/icode/> (access date April 08, 2021).
  10. Global food commodity prices in a post-COVID world, available at: <https://www.ers.usda.gov/data-products/food-price-outlook/summary-findings/> (access date April 08, 2021).
  11. Decades of progress on extreme poverty now in reverse due to Covid, available at: <https://www.theguardian.com/global-development/2021/feb/03/decades-of-progress-on-extreme-poverty-now-in-reverse-due-to-covid> (access date April 06, 2021).
  12. Pay trends for 2021 Results from our salary budget planning survey, available at: <https://www.willistowerswatson.com/en-US/Insights/2021/01/pay-trends-for-2021> (access date April 06, 2021).
  13. Minimum Wage by Country 2021 – World Population Review, available at: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/minimum-wage-by-country> (access date April 06, 2021).
  14. Global Wage Report 2020–21, available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_762534.pdf (access date April 06, 2021).
  15. Global economy watch: predictions for 2021, available at: <https://www.pwc.com/gx/en/research-insights/economy/global-economy-watch/predictions-2021.html> (access date April 06, 2021).
  16. The impact of Covid-19 on world food security and the development of innovation in agriculture: an analytical review of scientific publications in international journals, available at: <https://nubip.edu.ua/node/81899> (access date April 06, 2021).
-
-

УДК 338.43.008 004:631
JEL Classification: L830, O130

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.2

Корнелюк О.А.,
канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри міжнародних
економічних відносин та управління проектами,
Завадська Ю.І.,
студентка,
Чапко Р.В.,
студент,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Korneliuk O.A.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor of international
economic relations and project management,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk,
Zavadska Yu. I.
student,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk,
Chapko R. V.
student,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

FORMS OF IMPLEMENTATION OF CROSS-BORDER COOPERATION IN THE EUROPEAN UNION

Постановка проблеми. Розробка та реалізація спільних транскордонних стратегій і регіональних програм з розвитку транскордонного співробітництва сприяє зменшенню диспропорцій соціально-економічного розвитку в транскордонному просторі та поступовому зближенню параметрів прикордонних регіонів сусідніх країн. Європейське транскордонне співробітництво має тривалу історію, і позитивні результати діяльності євро регіонів є свідченням її доцільності. Однак наявні форми транскордонного співробітництва не завжди відповідають новим викликам, тому перед європейськими країнами постала необхідність пошуку нових форм, здатних ефективніше забезпечити вирішення спільних проблем. З огляду на те, що Україна також є учасником транскордонних процесів, які є сприятливим чинником реалізації її євроінтеграційних намірів, необхідним і актуальним є вивчення європейського досвіду форм здійснення транскордонного співробітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням транскордонного співробітництва займалися провідні зарубіжні та вітчизняні вчені, зокрема: П. Беленький, В. Будкін, П. Ван-Рун, В. Гоблик, М. Долішній, І. Журба, В. Кравців, М. Лендел, П. Луцишин, Ю. Макогон, С. Максименко, Н. Мікула, О. Мілашовська, Н. Павліха, В. Павлов, С. Писаренко, І. Студеніков, Р. Федан та інші. Проте, питання дослідження сучасних форм транскордонного співробітництва в Європейському Союзі, зокрема перспективи участі України в цих процесах, залишаються малодослідженими, та через свою актуальність й важливість потребують глибшого аналізу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей розвитку основних сучасних форм реалізації транскордонного співробітництва в країнах Європейського Союзу. Для досягнення мети необхідно вирішити наступні завдання: дослідити організаційні форми розвитку транскордонного співробітництва; розглянути історичні передумови та етапи розвитку транскордонного співробітництва; здійснити аналіз особливостей функціонування євро регіонів на сучасному етапі, в тому числі фінансових інструментів транскордонної співпраці, а особливо здійснення цих процесів в умовах пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж тривалого часу євроінтеграція залишається одним із ключових зовнішньоекономічних пріоритетів України і актуальність цього

напрямок зростає через необхідність зміцнення політичної та економічної позицій в глобальному просторі. Здійснюються реформування з метою адаптації до вимог ЄС та подальшого вступу України в євроінтеграційні структури. Інтеграційні процеси реалізуються також в системі міжрегіональних відносин. Процес європейської інтеграції містить не лише економічну складову, для поглиблення економічних зв'язків необхідною є наявність добросусідських суспільних відносин. Теоретичні засади розвитку транскордонного співробітництва формувались поступово: спершу дослідження співробітництва між державами велись з позиції співпраці і конфліктів, і лише у 80-х рр. вивчення міждержавного співробітництва почало набувати самостійного характеру, зокрема досліджувались внутрішні та зовнішні фактори співробітництва, причини виникнення, його форми, типи та результати. Розвиток співробітництва між прикордонними регіонами суміжних держав є сприятливим чинником євроінтеграційних процесів. Саме регіони характеризуються спільністю і однорідністю історії, культури і т. п. Тому розвиток інтеграції «згори», на державному рівні, буде сповільнюватись через ці відмінності, тоді як на рівні регіонів вже наявні певні види зв'язків та краще володіння інформацією про сусідів [1; 2].

Під час реалізації транскордонного співробітництва застосовуються різноманітні організаційні форми транскордонного співробітництва. Ван-Рун П. класифікує форми транскордонного співробітництва наступним чином [3; 4]: одноразові заходи, спрямовані на реалізацію конкретної мети; довготривала транскордонна співпраця, яка ґрунтується на використанні внутрішніх переваг і можливостей або наявних ресурсів прикордонного регіону; транскордонна діяльність, яка базується на розробленій транскордонній або міжрегіональній концепції або стратегії налагодження добросусідських взаємовідносин у різних сферах; транскордонне співробітництво, що відбувається за умови контролю зі сторони різних органів влади (враховуючи різні адміністративно-територіальні моделі, відмінні рівні повноважень місцевих органів влади).

У свою чергу, М. Долішній і Н. Мікула виділили наступні форми транскордонного співробітництва [5]: прямі контакти між територіальними громадами – містами, селищами, які, здебільшого, мають неформальний характер і спрямовані на спільні дії у разі виникнення надзвичайних ситуацій; співпраця на неформальній основі (при відсутності взаємних фінансових зобов'язань); співпраця на договірній основі при необхідності довгострокових відносин між територіальними громадами або органами влади і виникненні взаємних зобов'язань з надання послуг, продукції, інформації, а також з появою фінансових зобов'язань; в її межах виділяють наступні форми: безпосередньо за укладеними транскордонними угодами (передбачає періодичні зустрічі сторін, формування спільних комітетів та робочих груп з метою координації та об'єднання зусиль для вирішення спільних проблем.); шляхом формування органу транскордонного співробітництва.

Першою інституційною формою цілісного розвитку транскордонних регіонів у Європі, що ґрунтувалась на відповідних організаційних засадах і системних принципах соціально-економічної еволюції, можуть вважатися єврорегіони. На сучасному етапі в Європі налічується понад 120 єврорегіонів і 14 великомасштабних транскордонних об'єднань, більшість з яких були сформовані протягом 90-х років ХХ століття. Основними стимулами розвитку єврорегіонів на нинішньому етапі еволюції транскордонного співробітництва дослідники вважають: наявність сформованої інституційної бази та нормативно-правового забезпечення; удосконалення механізмів фінансової допомоги ЄС, пов'язаних із розвитком транскордонної співпраці та соціально-економічною еволюцією транскордонних регіонів; розширення ЄС та використання відлагоджених у попередні роки інструментів європейської інтеграції, зокрема у транскордонній площині, з внутрішніх на зовнішні кордони ЄС [6].

Аналізуючи розміщення єврорегіонів, можна спостерігати, що значна їх частина розташована у центральній частині континентальної Європи. Німеччина та Франція (їх разом з країнами Бенілюксу можна вважати історичними піонерами транскордонного співробітництва ще з 1950-х років), відповідно беруть участь у 24 та 19 єврорегіональних структурах. Меншою є кількість єврорегіонів в Іспанії (9 єврорегіонів), Польщі (8), Нідерландах (7), Австрії та Швеції (6), Італії та Данії (5), а також Бельгії, Чехії, Ірландії та Великобританії (4). Решта країн мають нижчий рівень участі у транскордонному співробітництві. Також цікавим аспектом у вибірці є сильна присутність 13 «нових» держав-членів, які лише згодом стали частиною ЄС. Після розширення ЄС у 2004 р. новоприєднані держави продемонстрували активний інтерес до транскордонної співпраці, що засвідчило важливість єврорегіонів як інструментів європейської зовнішньої політики та як додатковий інструмент допомоги для процесів розширення спільноти. Щодо кількості держав, то існують єврорегіони, створені за участю трьох і більше держав, однак більшість все-таки припадає на двосторонні єврорегіони, що належать двом державам-членам. Серед єврорегіонів з трьома і більше державами-членами слід відзначити: 1 єврорегіон з 6 державами: Адріатично-Іонійський єврорегіон, створений в 2006 році (Хорватія, Італія, Греція, Албанія, Боснія і Герцеговина); 2 єврорегіони з 5 державами: Балтійський єврорегіон, створений у 1998 р. (Данія, Литва, Польща, Швеція та Росія); та Карпатський єврорегіон, створений у 1993 р. (Угорщина, Польща, Словенія, Румунія, Україна); 1 єврорегіон з 4 державами: Міжнародна конференція на Боденському озері, створена в 1972 році (Австрія, Німеччина, Ліхтенштейн та Швейцарія) [7].

Основні цілі єврорегіональної співпраці відповідають пріоритетам ЄС, а проаналізувати їх можна через ті сфери, в яких розробляються проекти транскордонного співробітництва. Існує безліч причин залучення до практики транскордонного співробітництва, і вони часто пов'язані з питанням кордонів, які сприймаються як перешкоди або як джерела можливостей. Деякі проблеми кордону пов'язані з подоланням перешкод, наприклад, в гірських районах або прибережних територіях, розділених морською протокою. Також вагомими факторами співпраці є історичні. Наприклад, розглядаючи витоки європейського співробітництва, легко зрозуміти, що цілями перших єврорегіонів були бажання до примирення та загоєння «шрамів війни», яка спустошила європейський континент. Співпраця також відіграла подібну об'єднавчу роль під час процесів розширення на Схід та Балкани, в той же час створення спільного ринку мало важливе значення в боротьбі з прикордонними наслідками всередині союзу. Тому, можна стверджувати, що розвиток транскордонного співробітництва зумовлений багатьма чинниками та стосується різних галузей і сфер життєдіяльності. Аналізуючи напрямки єврорегіональної діяльності та офіційно заявлені цілі єврорегіонів, слід зазначити, що існує певне ядро питань, спільних для більшості єврорегіонів, що складаються з п'яти блоків: місцевий економічний розвиток, транспорт та доступність, навколишнє середовище, культура та освіта. Такий вибір пояснюється тим, що, незважаючи на вагомості розбіжності в кожній країні, існують галузеві райони, в яких територіальні утворення все ще мають певний ступінь автономії, тобто економічний розвиток чи освітня та культурна політика на місцевому або регіональному рівні. По-друге, транскордонний характер труднощів, пов'язаних із цими сферами, зазвичай вимагає втручання адміністративних одиниць, які є найближчими до громадян, особливо при розгляді таких питань, як екологічна стійкість або проблеми доступності. Друга група галузей включає соціальну згуртованість, охорону здоров'я, територіальне планування та дослідження та інновації. Цими питаннями також активно займаються єврорегіони, але в цих сферах співпраця ще більше залежить від компетенцій та повноважень територіальних органів влади. Насправді ці напрямки політики часто відповідають сферам, в яких багато проблем, що виникають внаслідок асиметрії між учасниками співпраці [7].

В табл. 1 представлено приклади єврорегіонів та деяких проектів, які можна охарактеризувати як успішні практики транскордонного співробітництва, з огляду на це, доречним є вивчення їх досвіду.

Таблиця 1

Програми та проекти, реалізовані в єврорегіонах

Назва єврорегіону	Характеристики	Програма транскордонного співробітництва (ТКС)	Основні програми та проекти, реалізовані в межах програм ТКС
Єврорегіон «Галіція-Північна Португалія» Країни-учасники: Іспанія, Португалія	Рік створення: 2008 Площа: 50000 км ² Населення: 6500000	CBC Programme Spain-Portugal (POCTEP) (2007-2013)	Програма IACOBUS Термін реалізації: 2014-2020 Напрямок: Освіта Бюджет: 393200 євро Фонди ЄС: 393200 євро Власні кошти: немає
Єврорегіон «Нова Аквітанія-Еускаді-Наварра» Країни-учасники: Франція, Іспанія	Рік створення: 1982 Площа: 101661 км ² Населення: 8679597	CBC Programme Spain-France-Andorra (POCTEFA) (2007-2013)	TransferMuga! Термін реалізації: 2012-2013 Напрямок: Транспорт та доступність Бюджет: 390775 євро Фонди ЄС: 254004 євро Власні кошти: 136771 євро
Єврорегіон «Піренейсько-Середземноморський» Країни-учасники: Франція, Іспанія	Рік створення: 2004 Площа: 109830 км ² Населення: 14200000	CBC Programme Spain-France-Andorra (POCTEFA)	The CREAMED project Термін реалізації: 2010-2013 Напрямок: місцевий економічний розвиток Бюджет: 1477249 євро Фонди ЄС: 1107937 євро Власні кошти: 369312 євро

Джерело: складено за [7]

Єврорегіон «Галіція-Північна Португалія». Співробітництво між Галіцією та Північною Португалією розпочалося із створення робочої групи в 1991 р. В 1992 р. була створена транскордонна міська мережа (Ейксо Атлантико). Територія єврорегіону займає весь простір північно-західного Піренейського півострова. Не дивлячись на віддаленість від головної європейської осі, територія характеризується наявністю численних міських поселень. Загальна стратегія єврорегіону орієнтована на підтримку партнерських відносин між державними та приватними суб'єктами, що підсилюють транскордонні дії в різних тематичних секторах та на різних територіальних рівнях [7].

Протягом 2014–2020 рр. в єврорегіоні реалізовувалась програма IACOBUS. Обґрунтування цієї програми транскордонного співробітництва є в Протоколі культурного, наукового та педагогічного

співробітництва між університетами та центрами вищої освіти Євро регіону Галісія-Північна Португалія (який був підписаний у 2014 році 12 навчальними закладами, Xunta de Galicia та CCDR-N). Його основною метою є сприяння та розвиток вищої освіти та науково-технічних досліджень на євро регіональному рівні. Вона фінансувалась коштами Оперативної програми транскордонного співробітництва Іспанія-Португалія (РОСТЕР). Зокрема, Програма сприяє співпраці та обміну між людськими ресурсами (викладачами та дослідниками, адміністративним персоналом та службами) вищезазначених освітніх установ для обміну навчальними та дослідницькими заходами. У перших трьох конкурсах, протягом 2014–2015 рр., програма забезпечила фінансування загалом 367 кандидатів з фондом 393200 євро. У 2015 році Євро регіон Галісія-Північна Португалія пропагував як пілотний досвід програму IACOBUS-FP, спрямовану на викладачів професійної підготовки [8].

Євро регіон Нова Аквітанія-Еускаді-Наварра, розташований у Західних Піренеях, є результатом багаторічного співробітництва між країною Басків та колишнім французьким регіоном Аквітанія. Протягом 2001–2012 рр. в євро регіоні діяла логістична платформа Aquitaine-Euskadi (2004–2012) для сприяння інтермодальним перевезенням (особливо залізничним). У 2017 році Chartered Community of Navarre стала третім офіційним партнером. Євро регіон бере участь у Програмі РОСТЕФА та підтримує місцеві та регіональні проекти ТКС, згідно з чинною Стратегією на 2014–2020 рр., яка стосувалась декількох заходів щодо спільного вдосконалення НДДКР, територіальної стійкості, інтеграції мобільності, екологічної стійкості та вдосконалення системи управління [7].

Одним з результатів діяльності стала реалізація проекту «TransferMuga!» Виходячи з того, що мобільність є ключовим питанням для євро регіональної території і що громадяни не до кінця обізнані про численні можливості транскордонних поїздок, проект спрямований на вивчення інтеграції різних видів транспорту, забезпечуючи спільну мультимодальну мережу (залізниця, шосе, велосипедна дорога, порти, аеропорти тощо). Проект розпочався з пілотного району в 2015 році (прибережна вісь Байонна-Сан-Себастьян) і поступово включатиме решту євро регіональних транскордонних служб. Веб-портал надає вичерпну та оновлену інформацію про можливі можливості транскордонних поїздок, включаючи спільний доступ до автомобілів та велосипедів. Проекти мали два етапи: перший етап був зосереджений на вивченні транскордонної мобільності на євро регіональній території. Другий етап включав багато заходів, серед яких була створена нова багатомовна веб-платформа, що забезпечує калькулятор транскордонних маршрутів в Євро регіоні Нувель Аквітанія-Еускаді-Наварра, з оновленим розкладом руху громадського транспорту (автобусів та поїздів). Важливим досягненням був також PassEusk, комбінована система оплати авіаквитків між французькою автобусною компанією Transports64 та баскською залізничною компанією Euskotren. У 2015 році існуюча автобусна лінія була розширена, щоб охопити маршрут Байонна-Хендая до Ірун [9].

Піренейсько-середземноморський євро регіон був заснований в 2004 році між іспанською Каталонією, Балеарськими островами та французькими регіонами Лангедок-Руссільйон та Південні Піреней (Арагонія більше не є частиною євро регіону з 2006 року). Одним із пріоритетів є створення кластера сталого розвитку в північно-західному Середземноморському регіоні на основі інновацій та соціальної та економічної інтеграції території, сприяння зв'язкам між технологічними, науковими та культурними центрами. Довгострокове бачення – стати центром інновацій та сталого зростання. В євро регіоні активно фінансуються транскордонні ініціативи в галузі культури та освіти [7].

Проект CREAMED («Мережа бізнес-інкубаторів у Середземноморському євро регіоні Піреней») спрямований на стимулювання економічного розвитку шляхом створення інноваційних, стійких та стабільних бізнес-компаній. Ініціатива об'єднала бізнес-інкубатори чотирьох регіонів (нині трьох) у євро регіоні для стимулювання інновацій, обміну, а також сприяння взаємодоповнюваності як підходу до підтримки бізнес-інкубації та розвитку фірм в міжнародному середовищі. CREAMED базується на трьох робочих стратегіях: по-перше, сприяння створенню та розміщенню фірм шляхом узгодженого та взаємодоповнюючого структурного розвитку ділового середовища та пов'язаних з ним інфраструктур; по-друге, розробка інструментів та дій для розвитку ринку та конкурентоспроможності; і по-третє, покращення привабливості підприємництва. Завдяки проекту CREAMED була створена мережа для основних бізнес-інкубаторів у регіонах-партнерах, сприяючи таким чином створенню нових підприємств на території євро регіону. Лише в районі Перпіньяна було підтримано створення мережі з близько 100 підприємств та сформовано понад 1400 молодих компаній. Також були активізовані програми стажування для студентів університетів. Був представлений «Бізнес-паспорт» як інструмент для спрямування компаній, що беруть участь у проекті, до більшої конкурентоспроможності та інтернаціоналізації. Інкубатори CREAMED також прийняли стандарти якості та сертифікацію етикеток для підтримки нових євро регіональних підприємств та мереж. Нинішній проект «Link-up» взяв на себе досвід CREAMED, стимулюючи зростання та конкурентоспроможність нових високотехнологічних компаній [10].

В умовах глобальної діджиталізації людство поступово змінює звичні форми життєдіяльності та прискорює темп свого розвитку. Міжнародне співробітництво набуває нових форм, особливо беручи до уваги виклики та загрози, які постають перед людством сьогодні. Ведення міжнародного діалогу та вирішення нагальних питань відіграє важливу роль для поглиблення взаємодії міжнародних суб'єктів задля організації злагодженої роботи та прийняття спільних дієвих рішень. Важливу роль у цьому

процесі відіграє транскордонне співробітництво. Неможливо оперативно вирішувати невідкладні питання місцевого розвитку без активної участі місцевих громад, які сьогодні займають активну позицію та є самостійними суб'єктами міжнародного співробітництва.

У 2020 р. перед людством постав виклик, пов'язаний із запобіганням розповсюдженню пандемії, спричиненої COVID-19, та подоланням її наслідків. Неконтрольоване поширення захворювання та введення карантинних заходів глобально вплинуло на модель поведінки суспільства з акцентуванням уваги на ізоляції та діджиталізації. Протягом цього періоду відбулось повне перезавантаження суспільства в усіх сферах його життєдіяльності. В умовах глобального протистояння пандемії особливо важко уявити світ без міжнародного діалогу та співробітництва задля досягнення загальної мети. Тому роль та способи організації міжнародного співробітництва теж почали змінюватися. У XXI ст. для налагодження зв'язків активно використовуються сучасні інформаційно-комунікаційні ресурси і засоби, мережа Інтернет. Наприклад, Рада європейських муніципалітетів і регіонів (Council of European Municipalities and Regions) (CEMR) створила вебсайт, на якому місто чи регіон може знайти собі побратима чи партнера [11].

Поширення COVID-19 внесло значні зміни в роботу державних та місцевих органів влади, підприємств, установ та організацій. Незважаючи на те, що всі зустрічі та обговорення перейшли в онлайн-режим, з містами-партнерами розпочався активний діалог стосовно обміну інформацією про поширення пандемії та дієвими механізмами подолання її наслідків. Налагодження містами партнерських та побратимських зв'язків є дієвим механізмом у будівництві цивілізованих відносин між державами. Реалізація взаємовигідних програм та проектів у майбутньому сприятиме розвитку соціально-економічного стану міста та регіону. Здійснюючи міжнародні та зовнішньоекономічні зв'язки, органи місцевого самоврядування стають важливим чинником успішної реалізації зовнішньої політики держави та сприяють виконанню державних функцій у сфері міжнародної політики. За час карантину сфера міжнародного співробітництва набула позитивного досвіду роботи з новими формами роботи, активного діалогу з представниками міст-партнерів, оперативного вирішення поставлених завдань та переведення роботи конференцій, зустрічей і навіть фестивалів в онлайн режим. Віртуальні конференції допомагають підтримувати зв'язок між містами-партнерами і є альтернативою особистим зустрічам [11].

Пандемія суттєво вплинула на електронну комерцію, надавши їй вагому перевагу над офлайн-торгівлею. Глобальний характер COVID-19 і його вплив на електронну торгівлю можуть сприяти зміцненню міжнародного співробітництва й подальшого розвитку політики щодо закупівель і поставок в Інтернеті. Пандемія показала, що електронна торгівля може бути важливим інструментом, підтримувати малий бізнес, бути економічним двигуном як для внутрішнього зростання, так і для міжнародної торгівлі. Соціальне дистанціювання та суттєві обмеження висвітлили важливість цифрових технологій в цілому по всьому світі. Про це також наголошено у інформаційній записці Секретаріату СОТ, присвяченій тому, як пандемія COVID-19 вплинула на електронну комерцію та спричинені нею наслідки для транскордонної торгівлі. У цьому документі, серед іншого, наголошується на більш широкому використанні електронної торгівлі в контексті того, як споживачі пристосовуються до заходів ізоляції та соціального дистанціювання, більш того, звертається увага на певне коло проблем, серед яких необхідність подолання цифрового розриву всередині країн та між державами [12].

ЄС виділяє додаткові три мільйони євро на підтримку потреб у охороні здоров'я в прикордонних громадах України, Польщі та Білорусі в рамках програми транскордонного співробітництва «Польща – Білорусь – Україна 2014–2020». Ця допомога допоможе зменшити ризики, пов'язані зі спалахом COVID-19. Загалом, 12 проектів (7 PL-BY, 4 PL-UA, 1 PL-BY-UA), серед яких лікарні та центри соціального обслуговування, можуть тепер придбати додаткове обладнання або запровадити нові види медичних послуг для кращого реагування на ситуацію (при цьому не припиняючи реалізацію запланованих заходів проекту).

Висновки з проведеного дослідження. Під транскордонним співробітництвом розуміють будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або органами влади. Існують різні підходи до виділення форм транскордонного співробітництва, поширеною є наступна класифікація: прямі контакти між територіальними громадами, які, здебільшого, мають неформальний характер; співпраця на неформальній основі (при відсутності взаємних фінансових зобов'язань); співпраця на договірній основі; в її межах виділяють наступні форми: безпосередньо за укладеними транскордонними угодами та шляхом формування органу транскордонного співробітництва. Історичний розвиток транскордонного співробітництва налічує декілька етапів, найчастіше виділяють три або чотири етапи; перший етап характеризується створенням перших євро регіонів, на другому відбувалося формування нормативно-правової бази, на третьому здійснювалася розробка документів для фінансової підтримки та розробки ініціатив, четвертому етапу властивий перехід на новий рівень співпраці та виникнення і розвиток нових форм транскордонного співробітництва. Євро регіони вважаються найвищою організаційною формою транскордонного співробітництва. Основні цілі євро регіональної співпраці

відповідають пріоритетам ЄС, а проаналізувати їх можна через ті сфери, в яких розробляються проекти транскордонного співробітництва. Існує певне ядро питань, спільних для більшості євро регіонів, що складаються з п'яти блоків: місцевий економічний розвиток, транспорт та доступність, навколишнє середовище, культура та освіта. Важливим моментом міжнародного співробітництва виступає процес інвестиційного забезпечення транскордонних об'єднань. Порядком їх фінансування визначається статутами євро регіонів і міжрегіональними програмами співробітництва Європейського Союзу. В умовах глобалізації й посилення інтеграційних процесів між державами зростає необхідність розширювати й поглиблювати міжнародні зв'язки між органами місцевого самоврядування. Суттєве розширення форм міжнародного співробітництва відбулося і в умовах протистояння світовій пандемії COVID-19. Зокрема, активно почали розвиватися міжнародні зв'язки, обмін досвідом між містами-побратимами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування різних рівнів, включаючи посольські та консульські установи.

Література

1. Транскордонне співробітництво в системі регіонального розвитку України : наук. розробка / за заг. ред. В. В. Толкованова, А. О. Краснейчук. Київ : НАДУ, 2015. 44 с.
2. Корнелюк О. А. Стратегічні напрями активізації транскордонного співробітництва міських поселень в умовах євроінтеграції. *Інтелект XXI*. 2019. № 3. С. 9-15.
3. Мікула Н. А. Євро регіони: досвід та перспективи. Львів : ІРД НАН України, 2003. 222 с.
4. Павліха Н. В., Корнелюк О. А. Активізація транскордонного співробітництва міських поселень : монографія / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 212 с.
5. Регіональна політика та механізми її реалізації / за ред. М. І. Долішнього. Київ : Наук. думка, 2003. 504 с.
6. Гоблик В. В. Інституційно-організаційні форми співпраці в межах транскордонних регіонів європейського союзу. *Економіка та держава*. 2015. № 3. С. 11-14.
7. Durà A., Camonita F., Berzi M., Noferini A. Euroregions, Excellence and Innovation across EU borders. A Catalogue of Good Practices. Barcelona, Department of Geography, UAB, 2018. 254 p.
8. Programa IACOBUS. URL: <https://iacobus.gnpaect.eu/es/programa-iacobus> (дата звернення: 15.02.2021).
9. Transfermuga. URL: <http://www.transfermuga.eu/en/> (дата звернення: 19.01.2021).
10. Eurocreamed. URL: <http://www.eurocreamed.eu/creamed/fr/index> (дата звернення: 25.01.2021).
11. Чепеленко А. А. Сучасні підходи до організації міжнародного співробітництва органів місцевого самоврядування. *Теорія та практика державного управління*. 2020. Вип. 3(70). С. 154-161.
12. Панфілова Д. А. Цифровізація бізнесу в умовах пандемії: розквіт е-commerce. *Цифрові трансформації України 2020: виклики та реалії* : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 1 за матеріалами круглого столу (18 вересня 2020 р.) Харків : НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С. 125-130.

References

1. Tolkovanov, V.V. and Krasneichuk, A.O. (Eds.) (2015), *Transkordonne spivrobotnytstvo v systemi rehionalnoho rozvytku Ukrainy : nauk. rozrobka* [Cross-border cooperation in the system of regional development of Ukraine: scientific development], NADU, Kyiv, Ukraine, 44 p.
2. Korneliuk, O.A. (2019), "Strategic directions of activation of cross-border cooperation of urban settlements in the conditions of European integration", *Intelekt XXI*, no. 3, pp. 9-15.
3. Mikula, N.A. (2003), *Yevrorehiony: dosdid ta perspektyvy* [Euroregions: experience and prospects], IRD NAN Ukrainy, Lviv, Ukraine, 222 p.
4. Pavlikha, N.V. and Korneliuk, O.A. (2019), *Aktyvizatsiia transkordonnoho spivrobotnytstva miskykh poselen* [Activation of cross-border cooperation of urban settlements], monograph, Lesya Ukrainka East European National University, Vezha-Druk, Lutsk, Ukraine, 212 p.
5. Dolishnii, M.I. (Ed.) (2003), *Rehionalna polityka ta mekhanizmy yii realizatsii* [Regional policy and mechanisms for its implementation], Nauk. dumka, Kyiv, Ukraine, 504 p.
6. Hoblyk, V.V. (2015), "Institutional and organizational forms of cooperation within the cross-border regions of the European Union", *Ekonomika ta derzhava*, no. 3, pp. 11-14.
7. Durà, A., Camonita, F., Berzi, M. and Noferini, A. (2018), Euroregions, Excellence and Innovation across EU borders. A Catalogue of Good Practices, Department of Geography, UAB, Barcelona, Spain, 254 p.
8. Programa IACOBUS, available at: <https://iacobus.gnpaect.eu/es/programa-iacobus> (access date February 15, 2021).
9. Transfermuga, available at: <http://www.transfermuga.eu/en/> (access date January 19, 2021).
10. Eurocreamed, available at: <http://www.eurocreamed.eu/creamed/fr/index> (access date January 25, 2021).

11. Chepelenko, A.A. (2020), "Modern approaches to the organization of international cooperation of local governments", *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, Issue 3(70), pp. 154-161.
12. Panfilova, D.A. (2020), "Digitalization of business in a pandemic: the heyday of e-commerce", *Tsyfrovii transformatsii Ukrainy 2020: vyklyky ta realii : zb. nauk. pr. NDI PZIR NAPrN Ukrainy № 1 za materialamy kruhloho stolu* [Digital Transformations of Ukraine 2020: Challenges and Realities : Collection of Scientific Papers of the Research Institute of Natural Resources of the National Academy of Sciences of Ukraine № 1 based on the materials of the round table], (Kharkiv, 18 September 2020), NDI PZIR NAPrN Ukrainy, Kharkiv, Ukraine, pp. 125-130.

ЕКОНОМІКА ТА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

УДК 330:004

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.3

JEL Classification: O20

Демчишак Н.Б.,
д-р екон. наук, професор, професор кафедри
фінансів, грошового обігу і кредиту,
Шкиря А.С.,
студентка магістратури, спеціальність
"Фінанси, банківська справа та страхування",
Львівський національний університет ім. Івана Франка

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У ФІНАНСОВОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ В УМОВАХ КІБЕРЗАГРОЗ І ПОСТПАНДЕМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ

Demchyshak N.B.
*dr.sc.(econ.), professor, professor at the department
of finance, money circulation and credit,
Ivan Franko National University of Lviv,
Shkyria A.S.,
master student at the department of finance,
money circulation and credit,
Ivan Franko National University of Lviv*

RISK MANAGEMENT IN THE FINANCIAL SECTOR OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF CYBER THREATS AND POST-PANDEMIC ECONOMIC RECOVERY

Постановка проблеми. Сучасна глобалізована світова економіка характеризується значними обсягами інформаційних ресурсів та даних, якими володіють організації та підприємства, а також індивіди. У цьому контексті, зважаючи на інтенсифікацію процесів цифровізації, все більше уваги приділяється проблемам забезпечення захисту інформації, адже використання інформаційних технологій значно підвищує ефективність фінансових процесів й операцій на різних ринках. Водночас зростає кількість випадків шахрайства й злочинів через комп'ютерні мережі, що може завдати як матеріальної, так і нематеріальної шкоди. Зокрема суттєвою проблемою для малого та середнього бізнесу в Україні, з огляду на стрімке проникнення інформаційних та комп'ютерних технологій у всі сфери, у тому числі у фінансовий сектор, є кіберризик. Тому питання управління ними набуває особливої актуальності у контексті необхідності забезпечення постпандемічного відновлення економіки й гарантування національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ризики у фінансовому секторі є об'єктом дослідження вітчизняних вчених, таких як: В. Біленька [9], В. Братюк [2], В. Бурячок [3], З. Варналій, І. Віннікова [4], С. Волосович [6], Н. Гребенюк [8], Я. Дропа [21], А. Іващенко, В. Толубко, О. Підхормий [20], В. Якушев [16] та ін. Не заперечуючи здобутків перелічених фахівців, потрібно відзначити, що проблематиці кіберзагроз в українській науці приділено недостатньо уваги, водночас однією із причин цього є відносна новизна цього поняття.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування підходів вітчизняних та зарубіжних вчених до управління ризиками у фінансовому секторі України в умовах кіберзагроз та необхідності забезпечення національної безпеки і постпандемічного відновлення економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан економіки України важко назвати стабільним. У 2021 році наша країна обтяжена численними загрозами та ризиками для своєї національної безпеки. Серед соціальних, економічних та фінансових ризиків України експерти усе частіше називають кібернетичні атаки. Наразі існує ціла система, яка оперує набором високотехнологічних інструментів, що дозволяють здійснювати кібератаки незалежно від стану захищеності. З розвитком «хмарних» технологій та ринку так званого «Інтернету речей» (IoT), зникає таке поняття, як мережева захищеність підприємства. Відповідно, традиційний підхід до забезпечення кібербезпеки стає неефективним. Виклики, з якими стикається бізнес, – це складні цільові атаки (APT) з боку потужних хакерських об'єднань; застосування кіберзброї, яка здатна виводити з ладу об'єкти критичної інфраструктури, – призводять до вкрай негативних наслідків для економік окремих регіонів і держав світу. Зазначені факти, а також розповсюдження та постійне удосконалення механізмів кібератак та зростання завданої ними зумовлює необхідність у застосування технологій управління ризиками фахівцями у сфері кібербезпеки [1]. При цьому кібербезпеку необхідно розглядати як одну із ключових складових національної безпеки країни. На наш погляд, доцільність власне такої позиції щодо аналізу ризиків у фінансовому секторі, які мають цифровий характер, не у структурі фінансової безпеки, а загалом національної пояснюється їх різноманітністю та складністю ідентифікації приналежності чітко до конкретної сфери.

Загалом поняття «національна безпека» є неоднозначним й комплексним та характеризується різними сутнісними особливостями і критеріями, відмінність між якими полягає, зокрема, у відмінних позиціях вчених та практиків. Зрозуміло, що є розбіжності в розумінні сутності національної безпеки у фахівців-юристів порівняно із економістами, політологами та представниками військово-промислового комплексу тощо.

Національна безпека, на думку вчених, – це система державно-правових і суспільних гарантій стабільності життєдіяльності та розвитку українського народу загалом та кожного громадянина зокрема, захист їхніх базових цінностей і законних інтересів, джерел духовного і матеріального добробуту від зовнішніх та внутрішніх загроз [5]. У свою чергу, згідно Закону України «Про національну безпеку» від 21 червня 2018 року, національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [12].

Традиційно розрізняють такі види безпеки, як: політична, екологічна, соціальна, військова, технологічна, екологічна, духовна, релігійна, інформаційна, соціокультурна, державна, генетична, продовольча, медична, демографічна, ядерна. Кібербезпеку як складову національної безпеки України часто розглядають в межах інформаційної, хоча, на наш погляд, активна цифровізація національних економік країн світу та вітчизняної зокрема дає аргументи для обґрунтування необхідності виокремлення кібербезпеки та її вивчення як окремої важливої складової національної безпеки. Доцільність цього також є наслідком тотальних трендів переходу в онлайн упродовж 2020–2021 рр., які стосуються надання послуг, організації роботи тощо. При цьому в умовах постпандемічного відновлення очевидно, що ці тенденції зберуться. Відтак, практично у всіх країнах має місце дефіцит дієвих управлінських рішень задля уникнення кіберзагроз та мінімізації ризиків власне у фінансовому секторі. Незважаючи на створення Міністерства цифрової трансформації України, роботу Державної служби фінансового моніторингу, департаментів із питань кіберзахисту в органах внутрішніх справ та інших інституціях, національна економіка є дуже вразливою до нових загроз, а громадяни й бізнес не готові їх сприймати й адекватно усвідомлювати рівень небезпеки.

Так, упродовж останнього десятиліття в середовищах систем управління в промисловості (Industrial Control Systems – ICS) все більше актуалізується питання національної безпеки, зокрема її кібер-складової. Відповідно до Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», кібербезпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі [13]. Тобто у вітчизняній нормативно-правовій базі дається достатньо широке тлумачення кібербезпеки, з чим погоджуємось, враховуючи сутнісні характеристики цього поняття та складність формування чіткої дефініції.

У свою чергу, поява у науковому обігу та фінансовій практиці поняття «кіберризик» стала результатом усвідомлення у першу чергу бізнесом важливості кібербезпеки. Загалом підходи до його тлумачення принципово не відрізняються. Відтак, на наш погляд, «кіберризик» можна розглядати як ризик фінансових втрат (прямих і непрямих), повної або часткової зупинки роботи, а також ймовірності завдання збитків (матеріальних і нематеріальних) приватним особам чи бізнесу. Тобто, у цій дефініції робиться акцент на різні наслідки кіберзагроз, зокрема не лише матеріальні й суто фінансові, але й на моральні й репутаційні. При цьому, в умовах легкості доступу до інформації для потенційних клієнтів, наприклад, завдана шкода репутації певним бізнес-структурам часто може мати не менше значення для їх розвитку, ніж прямі фінансові втрати. Це власне і є аргумент на користь частково

обґрунтованого вище твердження, що поняття кібербезпеки ширше інформаційних систем і ресурсів. Адже будь-яка сфера діяльності індивідів і підприємств може бути охоплена чи «притягувати» певні загрози настання таких ризиків, наприклад, у процесі управління ресурсами компанії, роботи з персоналом, бізнес-партнерами, клієнтами тощо.

Можна виділити наступні ризики, пов'язані з використанням сучасних електронних технологій, що впливають на фінансовий сектор: кібератаки; ризики шахрайства в ІТ-сфері; ризики помилок в програмному забезпеченні; стратегічні ризики, пов'язані з швидким розвитком інформаційних технологій і зміною умов ведення бізнесу; ризики державного регулювання фінансових інновацій; ризик порушення функціонування складних інформаційних систем [7].

Становить науково-практичний інтерес запропонована вченими класифікація кіберризиків та їх групування за такими ознаками [4]: втрата або крадіжка носіїв інформації та мобільних пристроїв; доступ сторонніх осіб до конфіденційної інформації за допомогою вразливих хмарних сховищ; ненавмисне розголошення співробітниками конфіденційної інформації; навмисні дії співробітників (інсайдерів); неконтрольоване копіювання даних співробітниками.

Такий підхід дозволив виокремити наступні види кіберризиків у фінансовому секторі: ризик втрати інформації під час злому паролю доступу або внаслідок DDoS атаки; ризик фінансових втрат від фішингових атак; ризик фінансових втрат через порушення роботи комп'ютерних систем; ризик фінансових втрат від кібер-шантажу або вірусного блокування комп'ютерних систем; ризик фінансових втрат через викрадення та розголошення персональних даних та інформації [4].

Проблему управління ризиками у фінансовому секторі України в умовах кіберзагроз доцільно розглядати безпосередньо у контексті управління кіберризиками як основи для будь-якої дії у сфері безпеки: чи то впровадження систем або інструментів, або побудова процесів і впровадження правил і політик. Погоджуємось із думкою фахівців, що проекти з управління ризиками часто недооцінюють, проте саме грамотне визначення та управління кіберризиками дозволяє раціонально розподілити бюджет підприємств на кібербезпеку і грамотно підготуватися до атак і загроз заздалегідь [10].

Відтак, управління ризиками як процес має безперервний та ітеративний характер. Ґрунтуючись на традиційних підходах, у межах цього процесу можна виділити три етапи (рис. 1): ідентифікація ризиків, їх мінімізація, оцінка та моніторинг ризиків.

Рис. 1. Цикл управління кіберризиками на підприємстві

Джерело: удосконалено авторами на основі [1]

Тобто в рамках першого етапу необхідно визначити ризик та його складові. У першу чергу йдеться про загрози та ймовірність їх настання в межах конкретної сфери роботи підприємства, відповідні сутнісні характеристики таких загроз. Потрібно провести аналіз впливу таких загроз і, як результат чіткої ідентифікації, сформулювати опис та дати оцінку наслідків реалізації ризику і його значимості для роботи.

На наступному етапі приймаються конкретні рішення на рівні менеджменту підприємства щодо комплексу інструментів управління ризиками і заходів з їх мінімізації. Останні можуть мати адміністративно-правовий характер, організаційно-процедурний, або ж суто технічний. Відтак розпочинається робота над мінімізацією ризиків, при цьому акцентується увага на ключових ризиках, оскільки важливими є витрати на їх мінімізацію для підприємства. Тобто реалізація відповідних заходів спрямована на протидію виявленим чи потенційним ризикам чи контроль за ними у межах визначеної процедури й послідовності управління.

Після імплементації заходів починається етап оцінки ризиків і їх постійного моніторингу. Водночас аналізується ефективність заходів підприємств. Критерієм успішності управління при цьому є ситуація, коли ризик зменшується до допустимого для підприємства рівня, що був заздалегідь визначений. Особливе значення в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій, на наш погляд,

має збір інформації для використання у випадку появи типових кіберзагроз задля економії ресурсів. У свою чергу, із появою нових ризиків цикл запускається заново.

Очевидно, що сьогодні ключовим фактором конкурентоспроможності індивідів та підприємств є діджиталізація і впровадження ІТ та фінансових технологій (фінтех) у всіх сферах діяльності. Тому організація управління кіберризиками у системі національної безпеки країни однозначно повинна базуватись на підходах, сформованих на розумінні невідворотності діджиталізації різних сфер життєдіяльності в Україні у громадському та бізнес-секторі. Зазначені процеси будуть лише інтенсифікуватись, водночас, з іншого боку, вони зумовлюються крайньою необхідністю у зв'язку із карантинними обмеженнями, а також потребою у відновленні національної економіки у постпандемічний період, тобто першочергово йдеться про 2021–2022 рр.

Відзначимо, що у широкому розумінні під діджиталізацією (цифровізацією) прийнято розуміти трансформацію й проникнення цифрових технологій у всі бізнес-процеси та надання послуг й використання нових інструментів, наслідком чого є підвищення продуктивності та покращення комунікаційної взаємодії учасників фінансово-економічних та суспільних відносин. Тобто діджиталізація – це перехід інформаційного простору у цифровий. Зокрема фінансовий сектор є складовою національної економіки, яка першочергово цифровізуватиметься в Україні, процес чого по суті уже активно триває упродовж 2019–2021 рр.

У контексті зазначеного вище необхідно акцентувати особливу увагу на ринок фінансових послуг, який зазнає по суті найглибших структурних змін в частині виникнення нових цифрових сервісів, а також модернізації існуючих. Водночас, саме цей ринок є базисом для забезпечення конкурентоспроможності країни, адже дозволяє спрямувати інвестиційні потоки у ті чи ніші сегменти економіки, сприяючи у такий спосіб стійкому економічному зростанню. Ринок фінансових послуг структурно включає ринки банківських, страхових, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами тощо, у межах яких здійснюється обіг фінансових активів та надаються конкретні сервіси. Відтак, окрім безпосередньо послуг, у найближчі роки в Україні модернізуватимуть й підходи до їх надання, імплементуватимуться технологічні рішення в частині організації надання послуг та маркетингу. Клієнтам також необхідно буде бути готовими до нових способів супроводу, зокрема використання чат-ботів і штучного інтелекту банківськими установами тощо. Поширення таких фінансових технологій (фінтех) значно інтенсифікувалось у період пандемії, при цьому потреба у фінансових послугах аж ніяк не знизилась ні в Україні, ні у світі. У цьому контексті важливо не стати об'єктом шахрайства й кіберзлочинів для громадян і бізнесу, які ще не достатньо адаптовані до нових реалій.

Важливо, що на державному рівні є концептуальне розуміння того, що фінансовий ринок завжди був індикатором стану економіки та ефективності її реформування. Враховуючи це, задля розвитку цифрової економіки в Україні на початку 2020 року Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку та Міністерство фінансів України підготували важливий програмний документ – Стратегію розвитку фінансового сектору України до 2025 року, що була оновлена у березні 2021 року. Стратегія передбачає розвиток фінансового сектору за п'ятьма основними напрямками: зміцнення фінансової стабільності; сприяння макроекономічному розвитку та зростанню економіки; розвиток фінансових ринків; розширення фінансової інклюзії; впровадження інновацій у фінансовому секторі [14].

На наш погляд, успішна реалізація цієї стратегії у період постпандемічного відновлення національної економіки буде можливою лише за умови активної роботи над мінімізацією кіберзагроз, які з кожним роком лише зростають. Аналітична компанія Canalys провела дослідження щодо ситуації в сфері кіберзахисту та зробила негативні висновки – число успішних кібератак зростає з величезною швидкістю. Статистика 2020 року показує, що за цей період було зламано більше записів, ніж за минулі 15 років [17] (рис. 2).

Як видно з даних рис. 2, збитки від кібератак у 2020 р. склали понад 30 млрд дол. США та більш ніж вдвічі перевищують збитки за підсумками 2019 р. На кількість зламів суттєво вплинули спеціальні віруси-вимагачі, у яких основною метою були лікарні та інші організації охорони здоров'я з появою пандемії. Через такі атаки великим і дрібним компаніям довелося закритися. Ті, хто змогли пережити атаки, екстрено впроваджували нові стратегії щодо захисту даних. Але, як показує практика, швидкі рішення в сфері кіберзахисту можуть привести до виникнення нових вразливостей в системі [17].

Водночас, світова практика підтверджує, що впровадження фінтеху є цікавим як безпосередньо розробникам продукту-стартапам, так і банківським установам. Найбільшу вигоду від його розвитку мають клієнти банківських та небанківських установ. Однією із основних причин стрімкого поширення фінтеху в Україні стала фінансова криза 2008 р., внаслідок чого значно скоротилась кількість працюючих банків, ці тренди продовжились зокрема у 2015–2019 рр. Відповідно, зросло навантаження на діючі банки зі сторони юридичних та фізичних осіб. У свою чергу, виникла потреба у певній альтернативі традиційним фінансовим послугам. Це змусило клієнтів банків віддавати перевагу дистанційному доступу до банківських операцій (перекази коштів, офердрафт-кредити на банківську картку), з другої сторони, змусило банки змінювати технології й підходи для забезпечення кінцевого позитивного фінансового результату.

Рис. 2. Кількість кібератак (млн) та збитки від кібератак (млрд дол. США) за 2005–2020 рр. у світі

Джерело: побудовано авторами на основі [17]

Неоднозначну роль у стрімкому зростанні фінтех-сектору зіграла світова криза, зумовлена пандемією коронавірусу у світі й Україні. Згідно зі статистикою Mastercard, у першому кварталі 2020 року українці почали розраховуватися на 7% частіше безконтактно і на 8% частіше онлайн. Кількість оплат в e-commerce також зросла на 8%. Рітейл почав ще більш активно освоювати і використовувати діджитал-канали для продажів: кількість онлайн-оплат у продуктовому ритейлі по картках Mastercard зросла на 12% за вказаний період, купівля техніки і електроніки – на 44% [15]. Самі ці започатковані тренди в частині переходу до безготівкової економіки та діджиталізації послуг, вважаємо, повинні стати підґрунтям оздоровлення фінтех-сектору та фінансового ринку України в цілому. Певна безвихідь як зі сторони надавачів послуг, так і клієнтів у зв'язку із пандемією та в період відновлення, вочевидь відіграє позитивну роль і дасть змогу значно пришвидшити процес цифровізації національної економіки, який був би за попередніх умов суттєво повільнішим. Однак такі швидкі темпи діджиталізації формують нові виклики в частині управління ризиками у фінансовому секторі й потребують у першу чергу від фінансових установ й надавачів послуг оперативної роботи й реакції на кіберзагрози й махінації, що почастишали в Україні у 2020–2021 рр.

Потрібно відзначити, що кінцевою метою реалізації згаданої вище Стратегії розвитку фінтеху в Україні до 2025 року є створення повноцінної фінтех-системи з інноваційними фінансовими сервісами та доступними цифровими послугами. Результатом впровадження Стратегії розвитку фінтеху має бути [14]: більшість гравців ринку перейдуть на стандарти відкритого банкінгу та інструменти віддаленої ідентифікації та верифікації; кількість безготівкових платежів – 85%; кількість протестованих у запущеній регуляторій пісочниці інноваційних продуктів – в межах 16–20 на рік; збалансований розвиток усіх ніш фінтеху; поширене використання інноваційних технологій у наглядових та регуляторних процесах; входження Національного банку України до «глобальної пісочниці» – Глобальної мережі фінансових інновацій (GFIN); розвинуте академічне середовище з підготовки спеціалістів з цифрових фінансів.

У цьому аспекті актуальним питанням є визначення основних проблем розвитку фінансового сектору з метою обґрунтування конкретних механізмів та інструментів реалізації сформульованих у згаданій стратегії пріоритетів. Адже фінансові аналітики зазначають, що ключова проблема банківської системи України – це дефіцит довіри клієнтів, зокрема громадян, що пов'язано із економічною нестабільністю та банкрутством багатьох банків упродовж 2015–2020 рр. При цьому на неприпустимо низькому рівні є рівень довіри до небанківських фінансових посередників. У свою чергу ризик полягає в тому, що цифровізація поступово «стирає» будь-які межі між власне банківською діяльністю та роботою небанківських фінансових посередників. Більше того, саме небанківське бізнес-середовище швидше пристосовується до змін у використанні платіжних інструментів, необхідності надання послуг принципово нової якості, що часто є непосильним для традиційного банківського сектору у зв'язку із громіздкими апаратами управління й довготривалими процедурами ухвалення рішень у банках. З іншого боку, потужні банки мають, як правило, більші фінансові ресурси для того, щоб адаптуватись до нових стандартів якості, водночас вони в змозі профінансувати роботу відповідних підрозділів із кіберзахисту та сформувати ефективну систему управління ризиками.

Упродовж 2019–2020 рр. різні фахівці усе частіше з-поміж ключових проблем розвитку фінансового сектору виділяють зростання рівня кіберзлочинності. Кібератаки є основною причиною значних фінансових втрат, особливо для банків. Якщо проводити аналіз програмних продуктів-вірусів, які завдали найбільших збитків малому та середньому бізнесу в 2017–2019 рр., як в Україні, так і в світі, то можна виділити наступні кіберзагрози (табл. 1).

Таблиця 1

Топ-10 кіберризиків у 2017–2019 роках в Україні

№	Назва	Опис
1	Petya	програма-вимагач, яка шифрує дані
2	Blueborne	вразливість – у протоколі Bluetooth
3	NotPetya	програма, яка знищує дані на ПК
4	WannaCry	програма-шифрувальник, що вимагає викуп за дешифрування
5	KRACK	критична уразливість мереж Wi-Fi
6	EternalBlue	програма для одержання віддаленого доступу до системи
7	Bad rabbit	вірус-шифрувальник, розроблений для ОС сімейства Windows
8	Loki / Locky	Android-шкідливий / шифрувальник Windows
9	Reaper	вірус, спрямований на IoT-пристрої
10	Критична вразливість у доступі під root користувачем в MacOS	

Джерело: систематизовано на основі [16]

Тому кібербезпека має бути стратегічним пріоритетом в контексті підвищення стійкості фінансових систем, при цьому її забезпеченням мають займатись комплексно як на загальнодержавному, тобто інституційному рівні, так і на рівні конкретних підприємницьких структур, а також в частині формування цифрової грамотності.

Зокрема, в Україні активно розвиваються фінансові інститути, які пропонують банківські послуги на основі мобільних додатків та через інтернет (всі великі банки дають змогу клієнтам користуватись інтернет-банкінгом: privat24, my.ukrsibbank, web-банкінг «Ощад 24/7»). Саме вони стикаються дедалі частіше з проникненням шкідливих програм, випадками фішингу і шахрайських дій. При цьому загалом в Україні немає високоякісної системи управління інформаційною безпекою. Розуміння необхідності цього у контексті забезпечення національної безпеки в цілому з'явилося на інституційному рівні порівняно недавно, відтак є загрози того, що українські банки можуть стати «майданчиком» для апробації вірусів з боку кібер-злочинності. Створені департаменти і інші структурні підрозділи для кіберзахисту, зокрема в структурі Міністерства внутрішніх справ, поки що не справляються із власними функціями та не в змозі оперативного реагувати на загрози. Водночас, потрібно відзначити, що у 2021 р. в Україні створено Бюро економічної безпеки України, що відповідатиме за боротьбу з економічними злочинами. Відтак, координація дій між Бюро, МВС, іншими інституціями сприятиме зміцненню національної безпеки країни у тому числі у напрямі стримування кібер-злочинності.

Згідно національного індексу кібербезпеки (National Cybersecurity Index), Україна у 2020 році піднялась на 4 позиції порівняно з 2019 р. та зайняла 25 місце з 160 країн [19]. Під час розробки даного рейтингу експерти аналізували напрямки та показники, зазначені в табл. 2.

Таблиця 2

Україна у Національному індексі кібербезпеки 2020

Основні напрямки	Оцінка України у 2020 році	Максимальна оцінка
1. Загальні показники кібербезпеки		
Розробка законодавства у сфері кібербезпеки	7	7
Аналіз кіберінцидентів	4	5
Освіта у сфері кібербезпеки	8	9
Внесок у глобальну кібербезпеку	2	6
2. Базові показники кібербезпеки		
Забезпечення захисту цифрових послуг	1	5
Забезпечення захисту основних послуг	5	6
Електронна ідентифікація та довірчі послуги	8	9
Захист персональних даних	4	4
3. Показники управління інцидентами		
Заходи із реагування на кіберінциденти	4	5
Заходи із керування на кіберінциденти	0	5
Боротьба із кіберзлочинністю	9	9
Військові кібер-операції	1	6

Джерело: складено авторами на основі [19]

Покращити позиції Україні вдалося завдяки ухваленим протягом останнього року законодавчим актам у галузі кібербезпеки та кіберзахисту. Так, прийнята НБУ Постанова «Про набрання чинності стандартами з управління інформаційною безпекою в банківській системі України», що визнає інформаційну безпеку як складову операційного ризику, котрий впливає на діяльність банку, стан його капіталу та якість менеджменту банку при визначенні рейтингової оцінки, беззаперечно, відповідає світовим стандартам ведення банківського бізнесу, але навряд чи стане дієвим інструментом практичного захисту особистої інформації клієнтів та фінансових даних самих банків [11]. При цьому під власне інформаційною безпекою розуміють багаторівневу систему збору, зберігання, обробки, передачі та захисту інформації, що циркулює як у банку, так і зовні та може впливати на прийняття управлінських рішень відносно діяльності банку. У відповідності до значущості та наслідків розголошення інформації можна умовно поділити на інформацію front-офісів та interior-офісів. Інформація front-офісів зосереджена на даних клієнтів, на кількості та сутності послуг, що надає банк як в установі, так і за допомогою мобільного чи інтернет-банкінгу. Інформація interior-офісів – це аналітичні дані, що безпосередньо стосуються діяльності самого банку: його фінансові звіти, посадові інструкції, специфіка відносин з різними клієнтами та контрагентами, фінансові плани, бюджети, стратегії розвитку та ін. Найчастіше ціллю кібер-атак є інформація front-офісів, за допомогою якої вони крадуть кошти клієнтів, тим самим наносячи шкоду не лише їм, але й репутації банку [8].

Важливою є адаптація зарубіжного досвіду управління кіберризиками. Так, відомий англійський фінансовий аналітик, віце-президент компанії Business Computing World UK Марк Рівз обґрунтував п'ять базових напрямів запобігання кібератакам на front-офіси, які можуть бути корисними і для українських фінансових установ і компаній [18]:

1. Систематичне оцінювання ризиків онлайн-транзакцій на відповідність чуттєвості зміни інформації (тип клієнту, обсяг операції, якість обслуговування, мобільний засіб та ін.).

2. Підвищення стандартів аутентифікації інформації. Відмовитися від розповсюджених дворівневих методів ідентифікації прізвище-пароль на користь передових систем виявлення шахрайства на основі поведінки, які можуть автоматично виявляти транзакції або веб-сайт навігаційні аномалії в реальному часі.

3. Застосування багаторівневого підходу до перевірки даних: нашарування різних, що доповнюють один одного технологій безпеки, таких, як сувора аутентифікація, поведінкове виявлення шахрайства поза зоною перевірки транзакції, мобільна перевірка справжності, розширена перевірка персоніфікації, SSL цифрові сертифікати.

4. Впровадження передових методів аутентифікації: перевірка мобільного на основі транзакцій, аутентифікації динамічних пристроїв – в тому числі одноразові сеансові куки і цифрові відбитки пальців та ін.

5. Підвищення рівня обізнаності та освіти клієнтів. Частина коштів банки повинні витратити на розробку доступних освітніх проектів для своїх клієнтів. Це має подвійні наслідки: підвищення рівня безпеки та створення з клієнтами довготермінових партнерських відносин.

Ці підходи також можна застосовувати при захисті стратегічно важливої інформації для роботи банку та небанківських фінансових установ. Тобто, очевидним є акцент провідних зарубіжних фахівців на пріоритетах застосування технологій штучного інтелекту для ідентифікації випадків шахрайства, що вітчизняними фінансовими установами активно почали використовуватись лише упродовж останніх років. У свою чергу, проблеми цифрової грамотності також стали об'єктом уваги на загальнодержавному рівні по суті тільки у 2019–2020 рр. після створення Міністерства цифрової трансформації України. Отже, вважаємо, ці передові підходи у зарубіжній практиці повинні бути імплементовані у процесі формування механізмів управління кіберризиками у вітчизняній фінансовій системі.

Висновки з проведеного дослідження. Формування ефективної системи управління ризиками у фінансовому секторі України, враховуючи імплементацию цифрових технологій у всіх галузях і секторах економіки, має відбуватись у контексті загальнодержавних підходів до гарантування національної безпеки та базуватись на кращих зарубіжних практиках. Необхідно при цьому враховувати, що сучасні тенденції зміни фінансового середовища спричиняють ситуацію, коли загрози постійно розширюються, трансформуються, виникають принципово нові кіберризики та спостерігається кумулятивний ефект від їх впливу.

Управління кіберризиками, на наш погляд, повинно відбуватись у межах відповідного циклу, що має включати етапи ідентифікації, мінімізації, а також оцінки та моніторингу таких ризиків. При цьому запропоновано тлумачити «кіберризик» як ризик фінансових втрат (прямих і непрямих), повної або часткової зупинки діяльності, а також ймовірності завдання збитків (матеріальних і нематеріальних) приватним особам чи бізнесу. У дефініції зроблено акцент на різні наслідки кіберзагроз, зокрема не лише матеріальні й суто фінансові, але й на моральні й репутаційні.

Постпандемічне відновлення національної економіки буде неможливим без реалізації очікувань клієнтів щодо підвищення якості та адаптації до нових умов банківських й небанківських установ. Важливо, щоб кожен банк в Україні мав відповідні програмні продукти для упізнання, класифікації, прогнозування та стримування потенційних загроз. Така система має характеризуватись автоматизацією рішень з мінімальними можливостями ручного втручання, вбудованими передовими

аналітичними моделями, налагодженою співпрацею з клієнтами, стійкістю до зміни правової бази, а також до недобросовісної конкуренції. Передусім, на наш погляд, необхідно враховувати кращі зарубіжні практики в частині використання технологій штучного інтелекту для попередження випадків кіберзлочинів й розширення аналітичного інструментарію управління ризиками у фінансовому секторі.

Успішна діджиталізація фінансового простору України можлива за умови комплексних підходів до управління кіберризиками в державі. Окрім безпосереднього застосування конкретних інструментів такого управління банківськими й небанківськими установами, державою тощо, важливим у контексті гарантування національної безпеки у довгостроковій перспективі є підвищення рівня цифрової і власне фінансової грамотності громадян. Вирішення цієї проблеми можливе лише за умови інституційних зусиль і заходів на рівні держави із використанням потенціалу Міністерства цифрової трансформації України та злагодженої співпраці із бізнесом і громадським сектором. Необхідний рівень знань й розуміння нових можливостей матиме стратегічно важливе значення для подальшого розширення використання цифрових технологій в Україні та пришвидшить постпандемічне відновлення економіки.

Література

1. Алексєєв М. М. Аналіз методологічних підходів щодо застосування технологій управління ризиками у сфері кібербезпеки. *Протиборство у кібернетичному просторі*. 2019. №1(34). С. 109-114.
2. Братюк В. П. Сутність кібер-злочинів та страховий захист від кібер-ризиків в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 9. С. 421-427.
3. Бурячок В. Л., Толубко В. Б., Хорошко В. О. Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект : підручник. Київ : ДУТ, 2015. 288 с.
4. Віннікова І. І., Марчук С. В. Кібер-ризик як один із видів сучасних ризиків у діяльності малого та середнього бізнесу та управління ними. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 5(16). С. 110-114.
5. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : Вибр. наук. праці. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
6. Волосович С., Клапків Л. Детермінанти виникнення та реалізації кібер-ризиків. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 3. С. 101-115.
7. Гаряга Л. О. Ризики фінансової безпеки в умовах цифровізації економіки. *Збірник наукових праць ЛОГОС*. 2020. С. 47-48. DOI: 10.36074/21.08.2020.v1.18. URL: <https://doi.org/10.36074/21.08.2020.v1.18> (дата звернення: 12.04.2021).
8. Гребенюк Н. О. Фінансова безпека банків: система розпізнавання загроз та усунення ризиків. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2016. № 91. С. 53-64.
9. Демчишак Н. Б., Біленька В. А. Розвиток технологічних платформ як інструмент реалізації інноваційного потенціалу в Україні. *Економіка та суспільство*. 2018. № 16. С. 731-738.
10. Кібер-ризик: як розуміти та управляти. URL: <https://10guards.com/ua/articles/cyber-risks/> (дата звернення: 12.04.2021).
11. Про набрання чинності стандартами з управління інформаційною безпекою в банківській системі України : Постанова Правління НБУ від 28 жовтня 2010 року № 474. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0474500-10#Text> (дата звернення: 12.04.2021).
12. Про національну безпеку : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 12.04.2021).
13. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 № 2163-VI (зі змінами). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (дата звернення: 12.04.2021).
14. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/Strategija_financovogo_sectoru_ua.pdf (дата звернення: 12.04.2021).
15. Україна обирає цифрові та безконтактні оплати як найбільш зручні й безпечні – експерти Mastercard. URL: <https://newsroom.mastercard.com/eu/uk/news-briefs/online-contactless-payments/> (дата звернення: 12.04.2021).
16. Якушев В. Кібербезпека-2018: чого чекати бізнесу? URL: <https://mind.ua/openmind/20180414-kiberbezpeka-2018-chogo-chekati-biznesu> (дата звернення: 12.04.2021).
17. Canalys: Cybersecurity investment grows in 2020, but organizations face record data breaches. 2020. URL: <https://www.canalys.com/newsroom/cybersecurity-investment-2020> (дата звернення: 12.04.2021).
18. Mark Reeves. Top 5 Security Practices for Financial Institutions to Defeat Online Identity Attacks. URL: <https://www.entrust.com/top-5-security-practices-financial-institutions-defeat-online-identity-attacks/> (дата звернення: 12.04.2021).
19. NCSI. URL: <https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/> (дата звернення: 12.04.2021).
20. Pidkhomnyi O., Demchyshak N., Dropa Ya. Confidence as the national economy pricing factor: the case of Ukraine. *Espacios*. 2019. № 40(20). P. 21-22. URL: <http://www.revistaespacios.com/a19v40n20/19402021.html> (дата звернення: 12.04.2021).

21. Pidkhomnyi O., Demchyshak N., Dropa Ya. Population financial activity in the formation of indicators for public confidence level and shadow economy risks: the case of Ukraine. *Espacios*. 2019. № 40(38). P. 16-17. URL: <https://www.revistaespacios.com/a19v40n38/19403816.html> (дата звернення: 12.04.2021).

References

1. Aleksiev, M.M. (2019), "Analysis of methodological approaches to the application of risk management technology in the field of cybersecurity", *Protyborstvo u kibernetichnomu prostori*, no. 1(34), pp. 109-114.
2. Bratiuk, V.P. (2015), "The essence of cybercrime and insurance protection against cyber risks in Ukraine", *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 9, pp. 421-427.
3. Buriachok, V.L., Tolubko, V.B. and Khoroshko, V.O. (2015), *Informatsiina ta kiberbezpeka: sotsiotekhnichnyi aspekt* [Information and cybersecurity: social and technical aspect], high school textbook, DUT, Kyiv, Ukraine, 288 p.
4. Vinnikova, I.I. and Marchuk, S.V. (2018), "Cyber risks as one of the types of modern risks in the activities of small and medium-sized businesses and their management", *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, no. 5(16), pp. 110-114.
5. Vlasiv, O.S. (2016), *Natsionalna bezpeka Ukrainy: evoliutsiia problem vnutrishnoi polityky : Vybrani naukovi pratsi* [National Security of Ukraine: the evolution of domestic policy problems: Selected Scientific Papers], NISD, Kyiv, Ukraine, 528 p.
6. Volosovych, S. and Klavkiiv, L. (2018), "Determinants of the emergence and implementation of cyber risks", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, no. 3, pp. 101-115.
7. Hariaha, L.O. (2020), "Risks of financial security in the conditions of digitalization of economy", *Zbirnyk naukovykh prats LOGOS*, pp. 47-48, DOI: 10.36074/21.08.2020.v1.18, available at: <https://doi.org/10.36074/21.08.2020.v1.18> (access date April 12, 2021).
8. Hrebenuk, N.O. (2016), "Financial security of banks: threat recognition and risk elimination system", *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*, no. 91, pp. 53-64.
9. Demchyshak, N.B. and Bilenka, V.A. (2018), "Development of the technological platform as instrument of innovative potential implementation in Ukraine", *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 16, pp. 731-738.
10. "Cyber risks: how to understand and manage", available at: <https://10guards.com/ua/articles/cyber-risks/> (access date April 12, 2021).
11. The National Bank of Ukraine (2010), Resolution of the Board of the NBU "On the entry into force of standards for information security management in the banking system of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0474500-10#Text> (access date April 12, 2021).
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On National Security" dated 21.06.2018 no. 2469-VIII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (access date April 12, 2021).
13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2018), The Law of Ukraine "On the basic principles of cybersecurity of Ukraine" dated 05.10.2017 no. 2163-VI, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19> (access date April 12, 2021).
14. "Strategy for the development of the financial sector of Ukraine until 2025", available at: https://mof.gov.ua/storage/files/Strategija_financovogo_sectoru_ua.pdf (access date April 12, 2021).
15. "Ukraine chooses digital and contactless payments as the most convenient and secure – Mastercard experts", available at: https://newsroom.mastercard.com/eu/uk/news/briefs/online_contactless_payments/ (access date April 12, 2021).
16. Yakushev, V. "Cybersecurity-2018: what to expect from business?", available at: <https://mind.ua/openmind/20180414-kiberbezpeka-2018-chogo-chehati-biznesu> (access date April 12, 2021).
17. Canalys: Cybersecurity investment grows in 2020, but organizations face record data breaches, 2020, available at: <https://www.canalys.com/newsroom/cybersecurity-investment-2020> (access date April 12, 2021).
18. Mark Reeves. Top 5 Security Practices for Financial Institutions to Defeat Online Identity Attacks, available at: <https://www.entrust.com/top-5-security-practices-financial-institutions-defeat-online-identity-attacks/> (access date April 12, 2021).
19. NCSI, available at: <https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/> (access date April 12, 2021).
20. Pidkhomnyi, O., Demchyshak, N. and Dropa, Ya. (2019), "Confidence as the national economy pricing factor: the case of Ukraine", *Espacios*, no. 40(20), pp. 21-22, available at: <http://www.revistaespacios.com/a19v40n20/19402021.html> (access date April 12, 2021).
21. Pidkhomnyi, O., Demchyshak, N. and Dropa Ya. (2019), "Population financial activity in the formation of indicators for public confidence level and shadow economy risks: the case of Ukraine", *Espacios*, no. 40(38), pp. 16-17, available at: <https://www.revistaespacios.com/a19v40n38/19403816.html> (access date April 12, 2021).

Войчук М.В.,
канд. екон. наук, докторант,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк

ЕТИМОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА ІНКЛЮЗІЯ» В КОНТЕКСТІ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Voichuk M.V.,
cand.sc.(econ.), doctoral candidate,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

ETYMOLOGY CONCEPT OF THE “ECONOMIC INCLUSION” IN THE CONTEXT OF CYCLIC DEVELOPMENT OF ECONOMY

Постановка проблеми. Забезпечення процесу сталого розвитку людства сьогодні розглядається як кризь призму геопросторових підходів до реалізації даного процесу, так і розширення методичного інструментарію. Зокрема, інклюзивний та розумний розвиток трактуються як специфічні інструменти, що інтегруються в сфери управління, економіки, соціуму й покликані сприяти досягненню пріоритетів сталого розвитку. Інклюзія та інклюзивний підхід у розвитку й управлінні є такими, що найбільше та найкраще відображають концептуальні основи сталого розвитку й справедливо вважаються дієвим інструментом для досягнення перспектив сталого економічного зростання. Проте, поняття інклюзії та його похідних мало досліджене в українській економічній науці, тому потребує глибшого аналізу й обґрунтування та важливості інтеграції в існуючу систему управління й розвитку національного господарського комплексу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання інклюзивності в економічній площині є відносно новим та мало дослідженим в українській економічній науці. Зокрема, дослідження даної категорії зосереджені в площині інклюзивного зростання економіки [1; 8; 14; 15; 18], інклюзивного розвитку на макрорівні [6; 3; 5; 12; 13] та мезо- й мікрорівнях [4; 10]. Попри зростаючий інтерес до дослідження процесів інклюзивного зростання та розвитку економіки, питання концептуальних засад та теоретико-методичних підходів до визначення суті категорії «інклюзивність» в економіці досі залишається малодослідженим. Дослідження даної категорії в широкому контексті, в свою чергу, формує й розширює теоретико-методологічну базу дослідження різних аспектів прояву інклюзивності в економіці на усіх рівнях.

Постановка завдання. Метою статті є визначення теоретичних підходів та концептуальних засад до поняття інклюзивності в економіці задля формування нових методологічних підходів до дослідження економічних процесів на мезо- та мікрорівнях в контексті імплементації парадигми сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ключовими тенденціями та принципово новими підходами до трансформації та подальшого розвитку економічної системи на всіх просторово-організаційних й структурних рівнях, виступає поглиблення соціального аспекту та визначення пріоритетності інтересів людини. Так, Базиліук А. та Жулин О. пропонують виділяти чотири підходи до соціально-економічного розвитку, зокрема:

- сегрегація, що розглядається як результативно негативний процес сегментації суспільства за ознакою відмінності в соціальних статусах;
- інтеграція, яка представляє собою процес адаптації суспільних агентів до визначеної соціально-економічної системи;
- екстракція як сегментація суспільства згідно визначених критеріїв, що створює умови нерівномірного розподілу суспільних благ;
- інклюзія, що представляє собою процес стимулювання та збільшення рівня участі суспільних агентів у процесах розвитку, управління та розподілу суспільних благ, базованого на принципах справедливості та рівності [1].

У свою чергу, категорія «інклюзія» спочатку розглядалась виключно кризь призму соціального вияву, що передбачало зменшення соціальної дискримінації та нерівності в політико-соціальному та частково культурному вияві. Переважаючим аспектом була інтеграція окремих верств в загальну структуру соціальних відносин з подальшим поглибленням їх участі в процесах управління [17].

Проте, підхід до розвитку економіки, що базується на інклюзії, де-факто є відображенням базової концепції філософії економіки сталого розвитку – людиноцентризму. А отже, питання ролі та місця інклюзії в економіці та власне трактування категорії «економічна інклюзія» є важливим як в контексті досягнення пріоритетів сталого розвитку людства, так і оновлення й розширення теоретико-методологічного базису економічної науки. Відповідно, дослідження процесів інклюзивності в економіці зумовлені фундаментальними трансформаціями філософських парадигм економічної теорії в ХХІ столітті. Інклюзивність є прямим відображенням закріплення парадигми сталого розвитку в економіці та зміни фундаментальних підходів до розуміння, функціонування та управління економікою.

Уперше термін «інклюзія» було застосовано в 1970-х роках у США, але тоді виділяли лише соціальну інклюзію, під якою розуміли збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі, коли кожна людина як індивідуальність сприймається суспільством і має можливість повноцінно брати участь у соціумі. Відмінності та відхилення усвідомлено сприймаються в контексті соціальної інтеграції, але їх значення обмежене. Право участі у соціумі базується на соціальній етиці у всіх сферах життя. Сам термін «інклюзія» (від англ. inclusion – включення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян у суспільстві (як цілісній соціальній системі), направлений на розвиток рівності [12].

Проте досі відсутнє єдине чітке визначення даного поняття, яке було б документально закріплене, а всі запропоновані, як правило, відображають окремі його сторони та аспекти.

Водночас, економічна суть інклюзії найоптимальніше описана в роботі Голдберга Е. «Чому нації занепадають: природа влади, процвітання та бідності», який пропонує трактувати розгортання інклюзивності в економічному середовищі через залучення усіх без винятку до розподілу суспільних благ [11].

Таке трактування інклюзії фактично є найпоширенішим в науковій літературі. Тобто, процес інклюзії фактично передбачає процес залучення, в тому числі формування організаційних умов для забезпечення такого процесу, людей до різних сфер діяльності задля підвищення якості їх життя.

Найвагомішим в процесі поширення ідей інклюзивності в економічному просторі є вклад міжнародних організацій та фондів. Так, Пацетті-Гар Е. в своєму дослідженні за сприяння Фонду Рокфеллера пропонує п'ять основних рис інклюзивної економіки, серед яких: участь; справедливість; зростання; стабільність; сталий розвиток [16].

В свою чергу, Гупта Дж. та Стек С. [12], спираючись на підходи різних науковців, обґрунтовують важливість інклюзії в економіці з точки зору сукупності причин, серед яких:

- нормативні міркування, що стосуються найбільш бідних та маргіналізованих в суспільстві;
- правові причини, що впливають з прав людини;
- економічні причини забезпечення економічного виробництва майбутніми поколіннями та зміцнення економічного багатства людей;
- аргументи безпеки, що дозволяють бідним мати доступ до законних засобів виживання та жити в безпеці;
- демократичні причини залучення всіх до прийняття рішень (процесуальна справедливість), розподілу ресурсів і процвітання (розподільна справедливість);
- реляційні аргументи, які вважають бідність наслідком дій інших.

Базиліук А. та Жулин О. визначають інклюзію як один з типів соціально-економічного розвитку, наголошуючи, що поняття «інклюзія» є близьким за значенням до поняття «інтеграція» та протилежним до понять сегрегації та екстракції [1].

Визначення цього терміну також можна знайти у проєкті 3.0 «Стратегії сталого розвитку України на період до 2030 року» [9]: «інклюзивність (від лат. include – включаю, укладаю) – процес участі всіх людей в житті соціуму, коли всі зацікавлені сторони беруть активну участь у громадському житті. Інклюзивність передбачає залучення кожного в життя спільноти та відсутність будь-якої дискримінації».

Опалько В. трактує інклюзію як процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі в процесі економічного зростання та справедливого розподілу його результатів. Зокрема, автор звертає увагу на соціально-економічні проблеми, що виникли в Україні в процесі імплементації реформ, серед яких виділяє: зростання безробіття, посилення соціального розшарування населення, збільшення кількості бідного населення, що зумовили зростання невдоволеності, конфліктності, соціальної напруженості та спричинили деструктивні тенденції у структурі українського суспільства [5].

Поширення концепції інклюзії в економіці створює передумови для формування нової концепції – інклюзивної економіки. Так, Фонд Рокфелера виділяє такі її риси, як:

1. Участь – пояснюється необхідністю залученості людей в економічне життя держави. Економіка повинна визначатися доступом до ринку праці, споживачів та бізнес-сектору. Прозорість, якість знань та норм дозволяють людям починати власний бізнес та знайти роботу.
2. Справедливість – забезпечення можливостями для мобільності більшої кількості людей з різних соціально незахищених груп. Доступ до суспільних благ, інфраструктури, освіти, води тощо.
3. Зростання – економічний розвиток і трансформація, що не лише вимірюється агрегованими показниками росту, але також включає дохідні показники на душу населення та інші показники загального багатства суспільства.

4. Стабільність – особи, спільноти, підприємства та уряди мають мати достатню ступінь впевненості у своєму майбутньому та підвищення спроможності прогнозувати результати своїх економічних рішень. Це також пов'язано з можливістю інвестувати у майбутнє та забезпечити власне стабільне фінансове становище.

5. Сталий розвиток – економічне та соціальне багатство поступово накопичується, таким чином підтримуючи добробут між поколіннями. Важливе накопичення та пропорційний розподіл нагромаджених активів у різних формах капіталу: виробничий, фінансовий, людський, соціальний та природний. Тому прийняття рішень та стратегій розвитку має включати довгострокові витрати та вигоди, а не лише короткострокові прибутки від використання бази активів [16].

Для широкої спільноти досягнення цієї рівноваги забезпечується через інклюзивність соціально-економічного розвитку як усвідомлення зв'язку між результативністю економіки та якістю життя й особистої відповідальності за досягнення такої результативності. Локалізація глобальних цілей, яка дає змогу досягти інклюзивності – долучення кожного з членів громад до визначення дій, спрямованих на досягнення сталого розвитку – є критично важливою для практичної реалізації Цілей сталого розвитку. Інклюзивність розвитку громади має досягатися на двох ключових напрямках. *Перший* – залученість членів громади до економічного розвитку, що досягається через належну пропозицію робочих місць, розвиток підприємництва, фінансову спроможність громади надавати соціальні послуги. Для повноцінної реалізації такого завдання важливою є диверсифікованість економіки регіону, що дозволить інтенсивно освоювати нові галузі та адаптуватися до триваючих змін в економічній структурі регіону. *Другий* – участь спільноти у прийнятті рішень. У резолюції Конференції в Ріо «Майбутнє, якого ми прагнемо» вказується, що на сучасному етапі фундаментальною для сталого розвитку є «можливість для людей впливати на власні життя та майбутнє, брати участь у прийнятті рішень та висловлювати свої сумніви». На основі генерованої мережами соціальної активності зростає вага прагматизму в громаді: люди вважають, що спроможні оцінювати та визначати шляхи та способи розвитку громади, регіону, країни. Це формує суспільний запит на партисипативні інститути громадського контролю, громадського впливу на просторове та регіональне стратегування [13].

Формування та закріплення засад економіки сталого розвитку, зокрема, поширення її базових постулатів та концепцій, формує засади для переосмислення та обґрунтування усталених парадигм й процесів в економіці. Особливо цікавою є інтеграція концепції інклюзивності в процеси економічного зростання та розвитку. Так, термін «інклюзія» частіше використовується в контексті, де основна увага більше приділяється економічному зростанню, ніж розвитку, що обґрунтовується тим, що, у порівнянні з останнім, інклюзивне зростання більш стійке, оскільки знижує соціальну напругу.

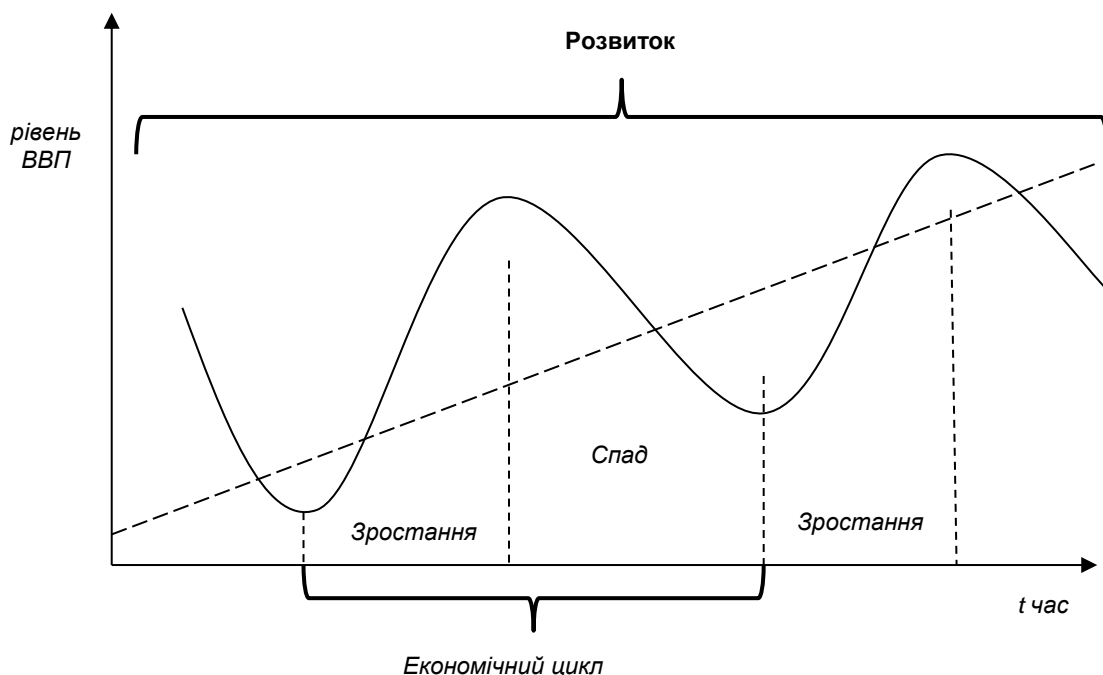
Варто зауважити, що часто в наукових джерелах інклюзивний розвиток ототожнюють з інклюзивним зростанням. Однак ці поняття є взаємопов'язаними, але не рівнозначними. Дж. Гупта стверджує, що вони мають різні структури та компоненти [13, с. 36]. З цією відмінністю також погоджуються Г. Рауніар, Р. Канбур, Т. Мак-Кінлі та С. Классен, визначаючи, що інклюзивне зростання включає параметри, які обмежені доходами, а інклюзивний розвиток включає також параметри, не пов'язані з доходами [15, с. 3].

Погоджуємось з думкою Прушківської Е., що поняття «інклюзивний розвиток» та «інклюзивне зростання» є відображенням загальних понять «розвиток» та «зростання» через інклюзію. Поняття «інклюзія» є суміжним до поняття «інтеграція» за своїм змістовим значенням. Інклюзія передбачає адаптацію системи до індивідуальних потреб людини. При цьому передбачається активна участь усіх зацікавлених сторін у отриманні позитивного результату за умови рівних можливостей [7].

Однак, важливим є те, що поняття «зростання» неідентичне поняттю «розвиток», вони взаємопов'язані, проте не взаємозамінні. Є багато факторів, в силу дії яких зростання не зможе реалізувати важливі аспекти розвитку, а саме поняття «зростання» трактується більш вузько, ніж поняття «розвиток». У зв'язку з цим, в економічній світовій літературі окремо розглядаються поняття «інклюзивне зростання», «інклюзивний розвиток» [18].

На нашу думку, найоптимальнішим й найпростішим способом розмежування цих понять є їх співставлення через призму теорії економічних циклів (рис. 1). Відповідно, зростання є лише фрагментом процесу розвитку, що триває значно довше в часових рамках.

Зауважимо, що, на думку Вулфенсона Д., в економічній науці впродовж тривалого часу головним показником, що характеризує стабільний розвиток економіки, вважається економічне зростання. Проте останнім часом фахівці все більше переконуються, що прагнення до нестримного економічного зростання призводить до появи великої кількості проблем, які ставлять під сумнів його результати [2, с. 3-14].

Рис. 1. Співвідношення категорій «розвиток» та «зростання» на основі теорії економічних циклів

Джерело: розробка автора

Водночас, деякі науковці виділяють два підходи до інклюзивного розвитку – як «результату» і як «процесу», певною мірою розглядаючи їх як конкурентні. Однак, спираючись на літературні джерела, можна узагальнити спільні риси і визначити принципи, які можуть попередньо конкретизувати саму сутність інклюзивного зростання та інклюзивного розвитку. До таких принципів можна віднести наступні:

1. Наявність ширших соціально-економічних цілей, які не обмежуються збільшенням доходів та зростанням ВВП і, в свою чергу, вимагають від урядів активних дій, спрямованих на досягнення цих цілей.
2. Стимулювання та заохочення людського розвитку і підвищення добробуту населення.
3. Включення до соціально-економічного життя усіх груп населення, у тому числі найбільш маргіналізованих, тобто таких, чий спосіб життя не відповідає стандартам, притаманним суспільству, до якого вони належать, але не порушує його правових норм.
4. Зменшення бідності та нерівності.
5. Збільшення та активізація участі окремих груп в управлінні економічними процесами, а не тільки участь їх у результатах розподілу.
6. Сприяння раціональному використанню природних ресурсів та захисту клімату на глобальному рівні.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, економічна інклюзія представляє собою підхід до формування суспільних відносин в господарській сфері, за якого створюються максимально рівні умови для доступу, розподілу та реалізації суспільних благ та рівні можливості для кожного члена суспільства у здійсненні управління й впливу на економічні процеси на мікро-, мезо- та макрорівнях. Водночас, закріплення теоретичних засад економічної інклюзії формує нові підходи до визначення усталених категорій й перегляду змісту й ролі таких процесів, як економічне зростання та розвиток, що, у свою чергу, потребують ґрунтовного дослідження кризь призму досягнення пріоритетів сталого розвитку та поширення й закріплення ідей економіки сталого розвитку.

Література

1. Базиліук А. В., Жулин О. В. Інклюзивне зростання як основа соціально-економічного розвитку. *Економіка та управління на транспорті*. 2015. Вип. 1. С. 19-29.
2. Вулфенсон Д. Развитие и сокращение масштабов бедности. Оглядываясь в прошлое, заглядывая в будущее. Вашингтон : Всемирный банк, 2004. 44 с.
3. Жаліло Я. Діалектика реалізації цілей сталого розвитку в сучасній економіці. *Національні економічні стратегії розвитку в глобальному середовищі* : зб. тез Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 13 квіт. 2017 р.). Київ, 2017. С. 14-16.

4. Кожина А. В. Фактори інклюзивного місцевого розвитку: підходи до класифікації. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2018. № 4. С. 21-30.
5. Опалько В. В. Соціально-економічна нерівність і формування нової парадигми інклюзивного розвитку в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 38(2). С. 63-69.
6. Прогнімак О. Д. Інклюзивний розвиток України: перешкоди vs перспективи. *Економічний вісник Донбасу*. 2018. № 1(51). С. 187-197.
7. Прушківська Е. В., Дерев'ягін М. В. Теоретичні аспекти інклюзивного розвитку та його роль в сучасних умовах. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2018. № 2. С. 24-33.
8. Сапун К. В., Селезньова Р. В. Концепція інклюзивного зростання в економіці. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2018. № 10. Т. 1. С. 177-181.
9. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року. URL: http://sd4ua.org/wpcontent/uploads/2016/11/Strategy_Sustainable_Development_UA.pdf (дата звернення: 13.03.2021).
10. Цимбалюк І. Концептуальні засади інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. *Інноваційна економіка*. 2019. № 5-6(80). С. 125-132.
11. Goldberg Edward Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty by Daron Acemoglu and James Robinson. *American Foreign Policy Interests*. 2012. No. 34. Vol. 6. P. 344-345. DOI: 10.1080/10803920.2012.742407
12. Gupta J., Stec S. Strengthening UNEP's legitimacy: Towards greater stakeholder engagement. *UNEP Perspectives*. 2014. No. 11. P. 1-12.
13. Gupta J., Cornelissen V., Ros-Tonen M. Inclusive development. *Encyclopedia of Global Environmental Governance and Politics*. Cheltenham, 2015. P. 35-44.
14. Ianchovichina Elena, Lundstrom Gable Susanna. Inclusive Growth Analytics: Framework and Application. *Policy Research Working Paper*. March 1, 2009. No. 4851. URL: <https://ssrn.com/abstract=1410472> (дата звернення: 25.01.2021).
15. Klasen Stephan. Measuring and Monitoring Inclusive Growth: Multiple Definitions, Open Questions, and Some Constructive Proposals. Asian Development Bank. 2010. URL: <http://hdl.handle.net/11540/1404> (дата звернення: 12.01.2021).
16. Pacetti-Garr E. The Five Characteristics of an Inclusive Economy: Getting Beyond the EquityGrowth Dichotomy. Rockefeller Foundation, 2016. URL: <https://www.rockefellerfoundation.org/blog/fivecharacteristics-inclusive-economy-getting-beyond-equity-growth-dichotomy/> (дата звернення: 28.12.2020).
17. Rauniar G., Kanbur R. Inclusive Development: Two Papers on Conceptualization, Application, and the ADB Perspective (Working Papers 57036). Cornell University, 2010. 46 p.
18. Saad-Filho A. Growth, Poverty and Inequality: From Washington Consensus to Inclusive Growth / UN Department of Economic and Social Affairs (DESA). 2010. Working Papers No. 100. 20 p. DOI: <https://doi.org/10.18356/ea31d8c4-en>.

References

1. Bazyliuk, A.V. and Zhulyn, O.V. (2015), "Inclusive growth as a basis for social and economic development", *Ekonomika ta upravlinnia na transporti*, Iss. 1, pp. 19-29.
2. Wolfensohn, J. (2004), *Razvitie i sokrashchenie masshtabov bednosti. Oglyadyvaias v proshloe, zaglyadyvaia v budushchee* [Development and Poverty Reduction: Looking Back, Looking Ahead], World Bank, Washington, USA, 44 p.
3. Zhalilo, Ya. (2017), "Dialectics of realization of the purposes of sustainable development in modern economy", *Natsionalni ekonomichni stratehiii rozvytku v hlobalnomu seredovyshchi : zb. tez Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [National economic development strategies in a global environment : International scientific and practical conference], (Kyiv, 13 April 2017), National Aviation University, Kyiv, Ukraine, p. 14-16.
4. Kozhyna, A.V. (2018), "Factors of inclusive local development: approaches to classification", *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy. Seria: Derzhavne upravlinnia*, no. 4, pp. 21-30.
5. Opalko, V.V. (2019), "Social and economic inequality and the formation of a new paradigm of inclusive development in Ukraine", *Prychornomorski ekonomichni studii*, no. 38(2), pp. 63-69.
6. Prohnyimak, O.D. (2018), "Inclusive development of Ukraine: obstacles vs prospects", *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 1(51), pp. 187-197.
7. Prushkivska, E.V. and Dereviahin, M.V. (2018), "Theoretical aspects of inclusive development and its role in modern conditions", *Ekonomichnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, no. 2, pp. 24-33.
8. Sapun, K.V. and Seleznova, R.V. (2018), "The concept of inclusive growth in the economy", *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa*, no. 10, Vol. 1, pp. 177-181.

9. "The strategy of sustainable development of Ukraine for the period up to 2030", available at: http://sd4ua.org/wpcontent/uploads/2016/11/Strategy_Sustainable_Development_UA.pdf (access date March 13, 2021).
10. Tsymbaliuk, I. (2019), "Principles of inclusive regional development in the conditions of financial decentralization", *Innovatsiina ekonomika*, no. 5-6(80), pp. 125-132.
11. Goldberg, Edward (2012), "Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty by Daron Acemoglu and James Robinson", *American Foreign Policy Interests*, no. 34, Vol. 6, pp. 344-345. DOI: 10.1080/10803920.2012.742407
12. Gupta, J. and Stec, S. (2014), "Strengthening UNEP's legitimacy: Towards greater stakeholder engagement", *UNEP Perspectives*, no. 11, pp. 1-12.
13. Gupta, J., Cornelissen, V. and Ros-Tonen, M. (2015), "Inclusive development", In: *Encyclopedia of Global Environmental Governance and Politics*, Cheltenham, Great Britain, pp. 35-44.
14. Ianchovichina, Elena and Lundstrom Gable, Susanna (2009), "Inclusive Growth Analytics: Framework and Application", *Policy Research Working Paper*, No. 4851, available at: <https://ssrn.com/abstract=1410472> (access date January 25, 2021).
15. Klasen, Stephan (2010), "Measuring and Monitoring Inclusive Growth: Multiple Definitions, Open Questions, and Some Constructive Proposals", Asian Development Bank, available at: <http://hdl.handle.net/11540/1404> (access date January 12, 2021).
16. Pacetti-Garr, E. (2016), "The Five Characteristics of an Inclusive Economy: Getting Beyond the EquityGrowth Dichotomy", Rockefeller Foundation, available at: <https://www.rockefellerfoundation.org/blog/fivecharacteristics-inclusive-economy-getting-beyond-equity-growth-dichotomy/> (access date December 28, 2020).
17. Rauniar, G. and Kanbur, R. (2010), "Inclusive Development: Two Papers on Conceptualization, Application, and the ADB Perspective" (Working Papers 57036). Cornell University, New York, USA, 46 p.
18. Saad-Filho, A. (2010), "Growth, Poverty and Inequality: From Washington Consensus to Inclusive Growth", UN Department of Economic and Social Affairs (DESA), Working Papers No. 100, 20 p. DOI: <https://doi.org/10.18356/ea31d8c4-en>.

Рудь В.П.,
канд. екон. наук, старш. наук. співроб.,
старший науковий співробітник лабораторії
інноваційно-інвестиційного розвитку
овочевого ринку та інтелектуальної власності,
Інститут овочівництва і баштанництва НААН

ОВОЧІВНИЦТВО В СИСТЕМІ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ: ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Rud V.P.,
cand.sc.(econ.), senior research fellow,
senior researcher of the laboratory innovation
and investment development vegetable
market and intellectual property,
Institute of Vegetable and Melon NAAS

VEGETABLE GROWING IN THE FOOD MARKET SYSTEM: PECULIARITIES, TENDENCIES, PROSPECTS

Постановка проблеми. Проблема забезпечення населення продуктами харчування з кожним роком набуває характеру глобального масштабу, і, особливо сьогодні, в умовах пандемії коронавірусу – все більше зростають вимоги до задоволення людства вітамінною продукцією. В пошуку шляхів успішного вирішення цієї проблеми все більше уваги звертається на надзвичайно цінні сільськогосподарські культури – овочі. Українська економіка в останні 20–25 років, на жаль, демонструє не дуже впевнені темпи свого зростання. Ми суттєво поступаємося східноєвропейським та, навіть, азійським країнам. За даними ФАО, більше половини населення земної кулі потерпає від нестачі вітамінів в їжі. Так, харчування населення України характеризується значним зниженням енерговитрат на одну людину й, відповідно, зниженням обсягу вживаної нею їжі. Тобто, сьогодні спостерігається критично низький рівень продовольчої безпеки населення України (калорійність раціону харчування українця складає близько 2,651 тис. ккал, тоді як у розвинених країнах 3,3–3,8 тис. ккал (Китаї – 3,1, Польщі – 3,49, Франції – 3,52, Німеччині – 3,54, США – 3,69 та країнах ЄС – 3,46 ккал)) [1; 2]. Звичайно, при такому обсязі, якості й харчовій цінності їжі він не може одержати достатньої кількості поживних компонентів.

Галузь овочівництва – основна бюджетоформуюча галузь економіки АПК, що забезпечує рівень продовольчої безпеки. В той же час, галузь має свої особливості розвитку у системі продовольчого ринку і знаходиться в стані потреби і пошуку найбільш дієвих механізмів управління, а також ефективних інтеграційних форм господарювання на перспективу. Актуальність дослідження посилюється необхідністю вирішення соціальних проблем села, бо сільське господарство не повинно стати сферою лише викачування прибутків. Діяльність в аграрній сфері та овочівництві має здійснюватися з врахуванням екологічних і соціальних проблем, спрямовуватися на підвищення добробуту і розвитку, а не вимирання сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у теорію і практику розвитку галузі овочівництва України внесли такі фахівці, як: А. К. Андрюшко, О. В. Скидан, Т. В. Кучеренко, П. О. Сухий, О. А. Сарапіна, Р. В. Логоша, З. Д. Сич та ін. Так, питання маркетингового дослідження овочівництва розкрито у працях А. К. Андрюшка [3], О.В. Скидана [4]. Т. В. Кучеренко [5] займається питаннями підвищення економічної ефективності вирощування овочів. В роботах П. О. Сухого [6], О. А. Сарапіної [7], Р. В. Логоши [8], З. Д. Сича [9] вивчаються питання розвитку овочівництва в умовах глобалізаційних викликів. Тобто, публікації мають локальне спрямування, доволі мало праць, де розкриваються особливості, значення і місце овочевого ринку в системі продовольчих ринків, досліджуються довгострокові тенденції основних показників виробництва овочів на національному і світовому рівнях, окреслюються перспективні напрями розвитку галузі. Необхідність вирішення зазначених питань послужило основою для вибору напрямку дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати сучасний стан виробництва овочів в Україні, встановити основні проблеми його розвитку, визначити напрями стабілізації та підвищення ефективності функціонування овочепродуктового підкомплексу у перспективі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Доходи населення є індикатором економічної доступності продовольства [10]. Аналіз структури сукупних витрат домогосподарств України на харчування за ключовими продуктами у 2015 р. та 2019 р. за даними Державної служби статистики [11] показав, що реальні доходи українців у 2019 році у зіставленні з 2015 роком, хоча і зросли у 2 рази, проте загальна їх частка у сукупних витратах домогосподарств на харчування знизилась на 1,3% (табл. 1).

Таблиця 1

Структура сукупних витрат домогосподарств на харчування у середньому на місяць 2015 р. і 2019 р.

Продовольчі групи	Сукупні витрати				
	у середньому на домогосподарство, грн		2019 р. до 2015 р., разів	частка у сукупних витратах домогосподарств на харчування, %	
	2015 р.	2019 р.		2015 р.	2019 р.
Витрати на продукти харчування, у тому числі:	2097,44	3880,0	1,8	96,6	95,3
- хліб і хлібопродукти	287,35	630,0	2,2	13,2	15,5
- м'ясо та м'ясопродукти	470,19	941,0	2,0	21,7	23,1
- риба та рибпродукти	123,82	211,0	1,7	5,7	5,2
- молоко, сир та яйця	297,28	484,0	1,6	13,7	11,9
- олія та жири	168,49	315,0	1,9	7,8	7,7
- фрукти	134,60	266,0	2,0	6,2	6,5
- овочі	199,61	282,0	1,4	9,2	6,9
- картопля	91,09	133,0	1,5	4,2	3,3
- цукор, кондитерські вироби	164,83	305,0	1,9	7,6	7,5
- інші продукти харчування	46,19	89,0	1,9	2,1	2,2
- безалкогольні напої	113,99	224,0	2,0	5,3	5,5
Витрати на харчування поза домом	72,85	191,0	2,6	3,4	4,7
Загальні витрати на харчування	2170,29	4071,0	1,9	100,0	100,0
Усього сукупних витрат	4048,89	8001,06	2,0	x	x

Джерело: власні розрахунки за даними [11]

У структурі витрат зросла частка витрат на хліб і хлібопродукти, м'ясо і м'ясопродукти та фрукти. Що стосується витрат на інші групи продуктів, то вони знизилися. Так, частка витрат на овочі знизилася із 9,2% до 6,9%.

Індикатор економічної доступності продуктів – це частка сукупних витрат на харчування (включаючи харчування поза домом) у сукупних витратах домогосподарств загалом.

Цей індикатор розраховується за формулою:

$$E = \frac{B_x}{B_c} \times 100\%, \quad (1)$$

де E – індикатор економічної доступності продуктів;

B_x – витрати населення на харчування;

B_c – сукупні витрати населення.

Отже, індикатор економічної доступності продуктів харчування становитиме:

$$E (2015) = \frac{2170,29}{4048,89} \times 100\% = 53,6\% \quad (2)$$

$$E (2019) = \frac{4071,0}{8001,06} \times 100\% = 50,1\% \quad (3)$$

Оскільки граничним (пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається 50%, то у 2015 р. продовольча ситуація в Україні була поза безпечною межею. На сьогодні ж, при рівні порогового критерія 50% [12; 13], її значення знаходиться на межі продовольчої небезпеки – 50,1%. Водночас, галузь овочівництва, поряд із зерновими і картоплею, є до певної міри страховим полісом продовольчої безпеки країни, оскільки індикатор достатності споживання саме по цих продуктах вище одиниці (табл. 2).

Таблиця 2

Індикатор достатності споживання різних груп продуктів в Україні у 2019 р.

Види продукції	Мінімальні норми харчування, кг/особу за рік	Раціональна норма споживання (за даними МОЗ), кг/особу, рік	Україна	
			фактичне споживання, кг/особу за рік	індикатор достатності споживання, од
М'ясо і м'ясопродукти	52	80	51	0,637
Молоко і молокопродукти	341	380	211	0,555
Яйця, шт	231	290	265	0,914
Хліб і хлібопродукти	94	101	101	1,000
Риба і рибодукти	12	20	9,7	0,485
Цукор	32	38	33	0,868
Олія	8,0	13	12,4	0,954
Картопля	96	124	144	1,161
Овочі	105	161	163	1,012
Плоди та ягоди	68	90	48	0,533

Джерело: власні розрахунки за даними [11–13]

Слід зазначити, що обсяги споживання м'яса, фруктів та цукру суттєвим чином залежали від рівня економічного розвитку країни: що вищим був цей рівень, то, як правило, вищими були обсяги споживання м'яса, молока та фруктів. Індекс достатності споживання по овочевих складає 1,161.

В той же час, в Україні є кілька галузей рослинництва, що демонструють високі темпи зростання протягом останніх років. В середині 90-х років, коли розпочалася ринкова трансформація нашої економіки, аграрний сектор також був в занепаді внаслідок диспаритету цін. Потім відбулося поступове нарощування обсягів виробництва деяких підгалузей сільського господарства. На сьогодні аграрний бізнес спрямований на інвестиції та інновації виробництва. Так, виробництво соняшнику зросло у 4,4 раза, посівні площі та рівень урожайності по культурі було збільшено понад у 2 рази (урожайність – 2,56 т/га у 2020 році, а у 2000-х – біля 1,2 т/га, тобто відбулося двохкратне зростання) (табл. 3).

Таблиця 3

Показники виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні, всього, тис. т

Види культур	Посівна площа, тис. га			Валовий збір, тис. т			Урожайність, т/га		
	2000 р.	2019 р.	2019 р. до 2000 р., разів	2000 р.	2019 р.	2019 р. до 2000 р., разів	2000 р.	2019 р.	2019 р. до 2000 р., разів
Соняшник	2943	5928	2,01	3457	15254	4,4	1,22	2,56	2,1
Культури зернові та зернобобові	13646	15318	1,12	24459	75143	3,1	1,94	4,91	2,5
Культури овочеві	541	452	0,84	5821	9688	1,7	11,2	21,4	1,9
Картопля	1629	1309	0,80	19838	20269	1,0	12,2	15,5	1,3
Культур плодові та ягідні	425	225	0,53	1453	2119	1,5	3,84	10,81	2,8
Буряк цукровий фабричний	856	222	0,26	13199	10205	0,8	17,7	46,1	2,6

Джерело: власні розрахунки за даними [11]

Зерновий сектор протягом останніх 20 років демонстрував збільшення виробництва і у 2020 році було збільшено виробництво у цьому секторі у 3,1 раза і зібрано біля 75,1 млн т зерна при урожайності майже 5 т/га. По овочевих культурах спостерігається значне збільшення виробництва – у 1,7 раза, а рівня врожайності – у 1,9 раза (21,4 т/га у всіх категоріях господарств). З іншого боку, посівні площі під овочами за вказаний період скоротилися на 16%. Якщо б площі залишилися незмінними, то українська економіка отримала б урожай на рівні 12 млн т.

Україна стає впливовим гравцем і займає вже провідні місця на світовому ринку по окремих позиціях. Так, по продажу кукурудзи на зерно та зернових Україна займає 2–3 місця, а по продажу олії – перше місце в світі. Тобто, Україна годує сьогодні не тільки себе, а і годує світ. Частка аграрної продукції в українському експорті за останні 10 років зросла майже втричі. Якщо у 2000-х цей показник становив біля 15%, то на сьогодні біля 45%. Вочевидь, Україна поступово стає аграрною державою, оскільки в експорті домінує аграрна продукція, випереджаючи чорну металургію. Проте, на жаль, це в

основному сировина. Дуже мало продукції з доданою вартістю, тобто переробленої продукції. Практично втрачено ринок круп'яних культур. Так, виробництво гречки і проса майже втрачено на сьогодні. В той же час, в умовах масштабної пандемії коронавірусу та світової економічної кризи зростає попит на круп'яні і овочеві культури, які стали страховим продовольчим резервом для багатьох верств населення. Водночас, спостерігаються надвисокі ціни на цей вид продукції.

Варто відзначити, що темпи зростання валових зборів овочів в Україні за останні 20 років випереджають майже усі країни СНД, поступаючись Таджикистану та Узбекистану (табл. 4) [14].

Таблиця 4

Виробництво овочів у країнах СНД, всього, тис. т

	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2019 р.	2019 р. до 2000 р., разів
Таджикистан	719	760	835	908	1047	1143	1242	1342	2043,4	2,8
Узбекистан	3518	4294	4692	5221	5705	6346	6994	7767	7630,4	2,2
Україна	5821	8058	6835	7965	8341	8122	9833	10017	9688	1,7
Казахстан	2169	2059	2196	2280	2457	2577	2878	3062	3791	1,7
Киргизстан	737	761	790	823	833	812	821	866	1134	1,5
Росія	11348	11370	11509	12960	13402	12126	14696	14626	16389	1,4
Вірменія	664	780	845	825	820	708	787	849	923	1,4
Азейбарджан	1127	1186	1227	1228	1179	1190	1215	1216	1276	1,1
Білорусь	2007	2174	2153	2296	2308	2334	1816	1581	1958	1,0
Молдова	389	475	222	376	308	341	362	231	306	0,8

Джерело: власні розрахунки за даними [14]

З іншого боку, що стосується аналогічних показників в цілому за регіонами світу [15], то Україна ще значно відстає від загальносвітових темпів. Так, за останні 20 років у світі посівні площі під овочами зросли у 1,7 раза (а в Україні зменшилися на 16%), урожайність – у 1,3, а валові збори – в 2,2 раза (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка розвитку овочівництва за регіонами світу (Faostat, 2000–2019)

Регіон світу	Посівна площа, млн га			Валовий збір, млн т			Урожайність, т/га		
	2000 р.	2019 р.	2019 р. до 2000 р., разів	2000 р.	2019 р.	2019 р. до 2000 р., разів	2000 р.	2019 р.	2019 р. до 2000 р., разів
Європа	4,942	4,151	0,8	87,386	96,183	1,1	17,7	23,2	1,3
у т.ч. Україна	0,541	0,452	0,84	5,821	9,688	1,7	11,2	21,4	1,9
Азія	21,674	42,847	2,0	331,933	876,263	2,6	15,3	20,5	1,3
Америка	3,388	3,854	1,1	58,308	82,416	1,4	17,2	21,4	1,2
Африка	4,071	7,22	1,8	36,729	77,185	2,1	9,0	10,7	1,2
Океанія	0,167	0,162	1,0	2,624	3,643	1,4	15,7	22,4	1,4
Всього в світі	34,243	58,234	1,7	516,98	1135,69	2,2	15,1	19,5	1,3

Джерело: власні розрахунки за даними [15]

Тобто в світі, особливо в останні десятиліття, овочі стали незамінним продуктом харчування рослинного походження. В умовах широкого загострення екологічного та соціального навантаження організм людини потребує повноцінного харчування. Тому овочі виступають як найбагатше джерело вітамінів, природних антиоксидантів, біологічно активних речовин, незамінних амінокислот та інших важливих нутрієнтів, в т.ч. – модуляторів імунітету, а також мінеральних елементів [16].

У 2020 році за ініціативою заступника Міністра Мінекономіки Тараса Висоцького було розпочато роботу міжвідомчої робочої групи, яка у щомісячному форматі проводила розгляд основних положень «Концепції розвитку овочівництва до 2025 року». В результаті – затверджено концепцію розвитку овочівництва до 2025 року і розроблено програму розвитку овочівництва, кінцевою метою якої є нарощування обсягів виробництва овочевих і баштанних культур на період до 2025 р. до 15 млн т на рік та підвищення норми споживання в кількості до 186 кг/людину [17].

Проте, є низка доволі суттєвих проблем, до сьогодні не вирішених. Так, до юридичних проблем

слід віднести повну відсутність страхування бізнесу. Спостерігається дефіцит обігових коштів, дорогі кредити, внаслідок чого відбувається мінімізація виробництва, фермер розраховує на власний ресурс. Не знято проблему земельної реформи. Необхідно і надалі завпроваджувати такі інституції, які б мінімізували різні можливості для тінювих структур впливати і вирішувати свої проблеми поза законом. Окрема проблема – формування сталого розвитку сільських територій. В сільському господарстві, а особливо в овочівництві, вона на сьогодні стоїть гостро. І в цьому питанні, насамперед, значну роль повинна відіграти держава, як гарант сталого розвитку.

Для подальшого ефективного його розвитку слід здійснити низку змін. По-перше, слід укріпити підходи до розуміння галузі овочівництва як соціально значимої та створити сприятливі умови для подальшого розвитку. По-друге, майже третина овочевих підприємств несуть збитки, а високі витрати на виробництво (біля 100–150 тис. грн/га), порівняно із іншими видами сільськогосподарських культур, стримують модернізацію, впровадження новітніх технологій [18]. По-третє, ресурсний потенціал сільського господарства має значні можливості для подальшого розвитку овочівництва, в основі якого знаходяться високопродуктивні поливні землі сільськогосподарського призначення та сприятливі агрокліматичні умови.

Отже, у перспективі необхідно покращити функціонування на рівноправній економічній основі різних організаційно-правових форм господарювання; сприяти гармонізації інтересів власників, найманих працівників та сільських громад, формуванню конкурентоспроможних на внутрішньому та зовнішніх ринках виробничих структур; забезпечення прибутковості сільськогосподарських підприємств на рівні 15-відсоткової норми, необхідної для забезпечення розширеного відтворення виробництва. А це, зі свого боку, підвищить рівень продовольчої безпеки та забезпечить зростання експортного потенціалу країни.

Висновки з проведеного дослідження. В останній час змінюється структура продовольчого кошика на користь підвищення споживання продуктів овочевої групи. Подальший розвиток овочівництва в Україні необхідно спрямувати шляхом організації високоінтенсивного виробництва на основі впровадження сучасних технологій, нових високопродуктивних сортів і гібридів. При цьому в перспективі необхідне технічне переоснащення галузі овочівництва, розвиток систем інформаційного забезпечення, створення служб маркетингу і подальший розвиток інфраструктури ринку. Необхідним залишається удосконалення економічного механізму господарювання: податки, кредитування, ціни, дотаційна політика, міжгалузеві економічні зв'язки. Отже, незважаючи на кризу, яка відобразилась на окремих газузах сільського господарства України, а також враховуючи основні тенденції розвитку загальносвітового овочівництва, можна стверджувати, що українське овочівництво залишиться і надалі пріоритетним видом діяльності.

Література

1. Евростат показав, у яких країнах ЄС споживають найбільше фруктів і овочів. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2019/04/1/7094626/> (дата звернення: 01.04.2021).
2. European Commission. URL: <http://ec.europa.eu> (дата звернення: 16.04.2021).
3. Андришко А. Приклад ефективного маркетингу плодоовочевої продукції в Польщі. URL: <http://www.docme.ru/doc/121792/progurtovirinki> (дата звернення: 01.04.2021).
4. Логоша Р. В. Маркетингові дослідження ринку овочів в Україні. *Зб. наук. праць Вінницького нац. аграр. ун-ту*. Сер. "Економічні науки". 2012. Вип. 4(70). Т. 2. С. 127-131.
5. Кучеренко Т. Экономическая эффективность выращивания овощей открытого грунта. *Овощеводство*. 2014. № 11. С. 24-26.
6. Сухий П. О., Заячук М. Д. Сучасний стан та перспективи розвитку овочівництва в Україні. *Ученые записки Таврич. нац. ун-та им. В. И. Вернадского*. 2012. № 3. С. 38-48.
7. Сарапіна О. А. Тенденції розвитку ринку овочевої продукції в умовах глобалізації економіки. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. Вип. 1. С. 96-100.
8. Скидан О. В. Продовольча сфера України в умовах глобалізаційних викликів. *Економіка України*. 2009. № 11. С. 53-64.
9. Сич З. Д., Феодосій І. О., Подпрятков Г. І. Післязбиральні технології доробки овочів для логістики і маркетингу. Київ, 2010. 439 с.
10. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : затверд. Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13Text> (дата звернення: 01.04.2021).
11. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.04.2021).
12. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 р. № 656. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-Text> (дата звернення: 01.04.2021).
13. Про затвердження Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових

речовинах і енергії : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03.09.2017 р. № 1073. URL: <https://docs.dtkr.ua/download/pdf/1220.2658.1> (дата звернення: 01.04.2021).

14. Обзор развития овощеводства и бахчеводства в государствах – членах Евразийского экономического союза за 2013–2017 годы. Москва : «Департамент агропромышленной политики», 2018. 96 с. URL: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_agroprom/sensitive_products/Documents pdf (дата звернення: 01.04.2021).

15. FAOSTAT. URL: <http://faostat.fao.org>. (дата звернення: 01.04.2021).

16. Як харчуватися під час пандемії коронавірусу: поради експертів. URL: <https://ckp.in.ua/health/21144> (дата звернення: 01.04.2021).

17. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 року № 1333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1333-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

18. ТОП-5 производителей овощей в Украине. URL: <https://delo.ua/business/top-5-proizvoditelej-ovoschej-v-ukraine-323878/> (дата звернення: 01.04.2021).

References

1. "Eurostat showed which EU countries consume more fruits and vegetables", available at: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/04/1/7094626/> (access date April 01, 2021).

2. European Commission, available at: <http://ec.europa.eu> (access date April 16, 2021).

3. Andriushko, A. (2003), "An example of effective marketing of fruit and vegetable products in Poland", available at: <http://www.docme.ru/doc/121792/progurtovirinki> (access date April 01, 2021).

4. Lohosha, R.V. (2012), "The marketing studies of vegetables market in Ukraine", *Zb. nauk. prats Vinnytskoho nats. ahrar. un-tu. Seriya "Ekonomichni nauky"*, Iss. 4(70), Vol. 2, pp. 127-131.

5. Kucherenko, T. (2014), "Economic efficiency of cultivation of open ground vegetables", *Ovoshchevodstvo*, no. 11, pp. 24-26.

6. Sukhyi, P.O. and Zaiachuk, M.D. (2012), "Current situation and prospects of vegetable growing in Ukraine", *Uchenye zapiski Tavrich. nats. un-ta ym. V.I. Vernadskoho*, no. 3, pp. 38-48.

7. Sarapina, O.A. (2014), "Trends in development of the market of vegetable production in conditions of economic globalization", *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, Iss. 1, pp. 96-100.

8. Skydan, O.V. (2009), "Food sphere of Ukraine in the conditions of globalization challenges", *Economics of Ukraine*, no. 11, pp. 53-64.

9. Sych, Z.D., Feodosii, I.O. and Podpriatov, H.I. (2010), *Pisliazbyralni tekhnolohii dorobky ovochiv dlia lohistyky i marketynhu* [Postharvest technologies of vegetable processing for logistics and marketing], Kyiv, Ukraine, 439 p.

10. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), Order "Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine" dated 29.10.2013 no. 1277, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13Text> (access date April 01, 2021).

11. "State Statistics Service of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date April 01, 2021).

12. Cabinet of Ministers of Ukraine (2000), Decree "On approval of sets of food products, sets of non-food goods and sets of services for the main social and demographic groups of the population" dated 14.04.2000 no. 656, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-Text> (access date April 01, 2021).

13. Ministry of Health of Ukraine (2017), Resolution "On the approval of the Norms of the physiological needs of the population of Ukraine in basic nutrients and energy" dated 03.09.2017 no. 1073, available at: <https://docs.dtkr.ua/download/pdf/1220.2658.1> (access date April 01, 2021).

14. Department of Agro-Industrial Policy (2018), *Obzor razvitiia ovoshchevodstva i bakhchevodstva v gosudarstvakh – chlenakh Yevraziyskogo ekonomicheskogo soiuza za 2013-2017 gody* [Review of the development of vegetable and melon growing in the member states of the Eurasian Economic Union for 2013–2017], Moscow, Russia, 96 p., available at: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/prom_i_agroprom/dep_agroprom/sensitive_products/Documents pdf (access date April 01, 2021).

15. FAOSTAT, available at: <http://faostat.fao.org>. (access date April 01, 2021).

16. "How to eat during a coronavirus pandemic: expert advice", available at: <https://ckp.in.ua/health/21144> (access date April 01, 2021).

17. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Order "On approval of the Concept of the State target program of vegetable growing development for the period up to 2025" dated 21.10.2020 no. 1333-r, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1333-2020-%D1%80#Text> (access date April 01, 2021).

18. "TOP-5 vegetable producers in Ukraine", available at: <https://delo.ua/business/top-5-proizvoditelej-ovoschej-v-ukraine-323878/> (access date April 01, 2021).

Берляк Г.В.,
*канд. екон. наук, викладач циклової комісії
обліково-економічних дисциплін,
Магнушевська Т.М.,
викладач вищої категорії циклової комісії
обліково-економічних дисциплін,
Житомирський агротехнічний коледж*

ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РИЗИКІВ ПІД ВПЛИВОМ ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ

Berliak H.V.,
*cand.sc.(econ.), lecturer of the cycle commission
of accounting and economics disciplines,
Mahnushevska T.M.,
lecturer of higher category of the cycle commission
of accounting and economic disciplines,
Zhytomyr Agrotechnical College*

FORMATION OF INVESTMENT RISKS UNDER THE INFLUENCE OF THE COVID-19 PANDEMIC IN UKRAINE

Постановка проблеми. Важливу роль у створенні сприятливих умов для розвитку української економіки відіграє залучення та ефективне використання іноземних інвестицій. Проте, саме в період, коли в Україні так гостро стоїть питання з необхідністю залучення інвестицій, весь світ зіштовхнувся з новою в XXI столітті проблемою – пандемією коронавірусу COVID-19, яка негативно вплинула на економіку всього світу, викликавши найглибшу за останні вісім десятиліть глобальну рецесію, яка перевищує світову кризу 2009 року майже втричі. До того ж пандемія та пов'язані з нею обмежувальні заходи викликали величезне скорочення обсягу інвестицій [11].

Згідно з проведеними дослідженнями британської аудиторсько-консалтингової компанії «Ernst and Young», в зв'язку з пандемією COVID-19, у 2020 році в Європі було відмінено 10% проєктів із залученням прямих іноземних інвестицій, а 25% інвестицій призупинено [10].

Це не дивно в ситуації, що склалася, оскільки жоден з інвесторів не бажає вкладати свої ресурси в період невідомості, невизначеності та значних ризиків, які можуть очікувати інвесторів. Так, у звіті «COVID-19: карта ризиків і наслідків» (Звіт «COVID-19 Risks Outlook: A Preliminary Mapping and Its Implications») [12], опублікованому за результатами Світового економічного форуму, розкрито значні ризики, які можуть бути посилені пандемією або виникнути через неї. У звіті використані результати опитування майже 350 топ-менеджерів і фахівців з ризиків, які виділили основні ризики, серед яких: тривалий спад світової економіки (66,3% респондентів), сплеск банкрутств і посилення консолідації галузей (52,7%), кібератаки і шахрайство з даними через віддалену роботу (50,1%), нездатність деяких галузей і секторів повністю відновитися (50,1%), затяжні перебої глобальних ланцюжків постачань (48,4%), обмеження на транскордонне переміщення людей і товарів (42,9%), черговий спалах COVID-19 або іншого інфекційного захворювання (35,4%), економічний колапс ринків, що розвиваються, і економік (34,6%), податкова криза основних економік (33,4%), різке зростання інфляції в світі (32,6%). Тож, як бачимо, на думку респондентів, слід очікувати серйозні і довгострокові економічні наслідки, серед яких переважають: тривала рецесія, посилення обмежень на транскордонне переміщення товарів і людей, перебої глобальних ланцюжків постачань, ослаблення податкової та митної системи, а також надзвичайно відчутною буде зростання числа кібератак і шахрайства з даними.

Саме тому, у період пандемії та надзвичайно важкого періоду для української економіки, проблема інвестиційних ризиків є особливо гострою, адже важка епідеміологічна ситуація супроводжується нестабільністю податкової політики, падінням курсу національної валюти, низькою купівельною спроможністю та безробіттям населення, недовірою до уряду, а також антитерористичною операцією на сході країни. Це все негативним чином впливає на економіку в цілому та на інвестиційну політику країни зокрема, породжуючи значні інвестиційні ризики, які необхідно досліджувати для уникнення їх негативних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання інвестиційних ризиків займалися багато науковців, які розробили ґрунтовну класифікацію та виділили основні види інвестиційних ризиків, вказали на їх сутність та особливості, серед яких – Л. Івашова [3], С. Ткач [6]. М. Василенко [1] вказав на особливості інформаційних ризиків та зростання кіберзлочинів в період пандемії коронавірусу COVID-19, що мають значний вплив на інвестиційну політику держави, а Д. Муха [5] докладно проаналізував особливості управління ризиками в Республіці Білорусь. Н. Коломієць [4, с. 46-47] провела аналіз основних методів кількісної та якісної оцінки інвестиційних ризиків, використання яких дозволить підвищити обґрунтування господарських рішень в сфері управління інвестиційними процесами. О. Федорчак [9] показала, що вагомий вплив на формування та подолання інвестиційних ризиків має інвестиційний клімат в країні. Проте проблема управління інвестиційними ризиками в період пандемії COVID-19 потребує подальшого аналізу та ґрунтовного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження стану та розробка практичних рекомендацій з удосконалення підходів щодо управління інвестиційними ризиками під впливом несприятливих факторів, спричинених пандемією COVID-19.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «ризик» знаходить своє відображення в багатьох наукових працях, нормативних документах та нормах різних галузей господарства і техніки. Оскільки ризик стосується багатьох галузей, то й розглядати його потрібно всесторонньо: з позиції економіки, медицини, психології, управління державними справами, інформації, екології тощо.

В загальному розумінні, ризик представляє собою певну характеристику ситуації в конкретній сфері діяльності, за якої в моменті невизначеності важко або неможливо передбачити кінцевий результат. Якщо ж ризик розглядати зі сторони інвестиційної діяльності, то він представляє собою ймовірність повної або часткової втрати вкладених ресурсів, або ж неотримання чи недоотримання запланованого рівня доходу, хоча може бути і зворотна ситуація, пов'язана з отриманням більшого доходу чи інших економічних вигод, ніж це було заплановано від реалізації інвестиційного проєкту.

Але для того, щоб ризики не нанесли негативного чи нищівного впливу інвестору у вигляді знецінення чи втрати власного капіталу, необхідно здійснювати аналіз інвестиційних ризиків та ефективно управління ними. Щодо управління ризиками, то тут існує безперервний круговий взаємозв'язок – ефективне державне управління допоможе ефективному залученню та використанню інвестиційних ресурсів, а прискорення зростання і залучення інвестицій допоможуть підвищенню ефективності державного управління та якості роботи інститутів.

С. М. Ткач трактує ризик «як імовірність отримати відмінний від очікуваного результат інвестиційної діяльності внаслідок дії екзогенних і ендогенних чинників впливу» [6, с. 12].

В деяких джерелах ризик визначають як певні дії, вчинення яких ставить під загрозу задоволення будь-якої важливої потреби, причому ці потреби можуть бути як на мікро-, так і на макрорівні. Певні автори трактують ризик як небезпеку вибору з двох або більше альтернативних варіантів дій і передбачають принаймні мінімальне збереження досягнутого раніше рівня, а Л. Івашова трактує ризик як небезпеку потенційної ймовірної втрати ресурсів або недоодержання доходів порівняно з прогнозованим варіантом [3, с. 229].

Пандемія COVID-19 призвела до структурних зрушень в світовій економіці та значних ризиків, з якими зіштовхнулися як держави, установи, підприємства, так і населення кожної країни зокрема. Уже відчуваються негативні наслідки пандемії, серед яких особливо важкими є збільшення державного боргу, що обтяжує державні бюджети і сальдо корпорацій, тому економічні відносини у всьому світі можуть змінитися, а країни з економікою, що розвивається, ймовірно, виявляться під загрозою глибокої кризи, натомість компанії можуть зіткнутися зі все більш складними моделями споживання, виробництва та конкуренції, адже на їхньому шляху стоять різноманітні ризики [12], які слід розглядати як прямиий вплив на ситуацію з залученням інвестицій та породження інвестиційних ризиків. Тож інвестиційні ризики слід розглядати всесторонньо, під призвою економічних, екологічних, політичних, соціальних, інформаційних, технологічних ризиків, що викладено в табл. 1.

Особливо відчутною в сферу розвитку цифрових технологій постала проблема інформаційних ризиків, оскільки карантинні обмеження призвели до різкого зростання різних онлайн-сервісів, онлайн-магазинів та онлайн-послуг. Результатом цього стала поява нових кіберризиків та посилення шахрайських дій. Як приклад, співробітники органів самоврядування та державних структур працюють вдома (онлайн), а їх пристрої підключені до віддалених серверів, тож у випадку кібератаки під загрозу підпадають як зазначені прилади, так і вся інформаційна структура і сама мережа в цілому [1, с. 32], а іноді це можуть бути витіки інформації, що загрожує безпеці держави загалом та інвестиційній безпеці країни зокрема.

Таблиця 1

Види ризиків та їх можливі наслідки в період пандемії COVID-19

Вид ризику	Можливі наслідки
Економічні ризики	Зниження економічної активності, структурні зрушення в світовій економіці. Нарощування боргу, який обтяжує державні бюджети і сальдо корпорацій. Загроза довготривалої кризи для країни з економікою, що розвивається. Формування складніших моделей споживання, виробництва та конкуренції.
Екологічні ризики	Недостатнє інвестування в ініціативи по декарбонізації промисловості, що може призвести до погіршення стану навколишнього середовища, втрати біорізноманіття та подальших спалахів інфекційних захворювань, а також до більш руйнівних стихійних лих.
Соціальні ризики	Високе безробіття може погіршити соціальну нерівність, вплинути на психічне здоров'я і згуртованість суспільства.
Інформаційні ризики	Поширення кіберзлочинів та шахрайства щодо інформаційних ресурсів та електронних грошей.
Політичні ризики	Ситуації нестабільності в країні, втрата довіри до владних партій, органів державного управління, можливі заворушення, протести, мітинги, відносна нестабільність політичних переконань населення.
Технологічні ризики	Порушення розвитку науково-технічного прогресу в результаті зменшення обсягів запланованих коштів на розвиток науки, техніки та інноваційних технологій.

Джерело: авторська розробка

Від того, на скільки ефективною буде інвестиційна політика з урахуванням можливих ризиків, залежить успіх подолання кризи, спричиненої пандемією COVID-19. Дуже змістовно модифікувала визначення державної інвестиційної політики Л. Гриценко, трактуючи її як систему заходів, що визначають обсяг, структуру та основні напрямки усіх вкладень інвестиційних ресурсів різної форми (фізичних, фінансових, матеріальних, нематеріальних, інтелектуальних) для забезпечення високих темпів розвитку економіки через концентрацію інвестицій на тих інвестиційних проєктах, від яких залежать досягнення високих темпів розвитку виробництва, збалансованість та ефективність економіки, одержання максимального приросту продукції і доходу на одиницю витрат, а також для створення в країні соціального середовища, яке відповідає вимогам суспільства щодо необхідної якості життя, достатнього рівня задоволення соціальних стандартів, тобто державна інвестиційна політика виступає чинником цілеспрямованого проведення модернізації виробництва, забезпечуючи зростання ВВП і обсягів виробництва, а також є фактором соціальної стабілізації, забезпечуючи зайнятість населення та чинником підтримки рівноважного стану національної економіки [2]. Правильна інвестиційна політика може протистояти кризі численними способами. Фіскальна та фінансова підтримка компаній та працівників є основою інвестиційної політики у відповідь на кризу. Національна та міжнародна інвестиційна політика може відігравати важливу додаткову роль різними способами, хоча не всі вони можуть мати швидкий ефект (табл. 2).

Таблиця 2

Система інструментів інвестиційної політики для регулювання впливу пандемії COVID-19

Сфера інвестиційної політики	Можливе застосування
1	2
Національна політика	
Сприяння інвестиціям	Полегшення адміністративного тягаря і спрощення бюрократичних процедур для інвесторів.
Збереження існуючих інвесторів та їх підтримка	Надання інвесторам повного спектру інформаційних послуг з питань вжитих заходів для боротьби з COVID-19; Адміністративна і оперативна підтримка в період кризи.
Інвестиційні стимули	Фінансові або фіскальні стимули для виробників медичного обладнання та медичних виробів, пов'язаних з боротьбою з COVID-19; Стимули для розширення контрактної економічної діяльності; Стимули для конверсії та диверсифікації виробництва.
Участь держави в статутному капіталі компаній в галузях, які найбільше постраждали від кризи	Придбання акціонерного капіталу в компаніях; Надання державних кредитів під мінімально можливий відсоток.
Місцеві малі і середні підприємства і ланцюжки поставок	Фінансова або фіскальна підтримка вітчизняних постачальників (зокрема, малих і середніх підприємств).

1	2
Національна безпека	Застосування і потенційне посилення процедур відбору прямих іноземних інвестицій в галузях, від діяльності яких залежить ефективність боротьби з COVID-19; Державне втручання в сферу охорони здоров'я; Вимоги щодо обов'язкового виробництва (наприклад, медичних товарів); Заборона на експорт (наприклад, медичних товарів); Спрощення процедур імпорту (наприклад, медичних товарів).
Інтелектуальна власність	Введення безоплатного ліцензування для прискорення проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт у сфері виробництва лікарських засобів проти COVID-19; Безоплатне ліцензування конкретних об'єктів інтелектуальної власності для забезпечення можливості імпорту лікарських засобів проти COVID-19.
Міжнародна політика	
Міжнародні декларації на підтримку інвестицій	Міжнародні зобов'язання щодо підтримки транскордонних інвестицій.
Міжнародні інвестиційні угоди	Реформування міжнародних інвестиційних угод, в частині підтримки системи охорони здоров'я і мінімізації ризиків, пов'язаних з врегулюванням суперечок між інвесторами і державою.

Джерело: складено авторами на основі [8]

Політичні заходи можуть бути адаптованими для вирішення конкретних потреб певних галузей, які особливо постраждали від кризи (наприклад, охорона здоров'я, туризм, авіакомпанії тощо) [13].

Зазначимо, що уряду України надзвичайно важливо вживати заходів щодо стимулювання інвестиційної діяльності, адже чистий відтік коштів з України за фінансовим рахунком за січень-листопад 2020 року склав \$7,7 млрд. В той час, як за аналогічний період минулого року чистий приплив коштів за фінансовим рахунком становив \$9 млрд [7], що свідчить про вкрай повільні темпи реалізації реформ та невизначеність щодо подолання епідемії COVID-19. В Україні визначають вкрай малі обсяги іноземних інвестицій в економіку, що не дозволяють цілковито розкрити потенціал економіки України.

Але попри такі невтішні показники, згідно з опитуванням, проведеним Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України разом з Представництвом ЮНІСЕФ в Україні щодо цієї ситуації, на думку експертів, у 2022–2024 роках темпи економічного зростання України прискорюватимуться. Зростання в інвестиціях – 9,3% в середньому щороку за період; безробіття вийде на допандемічний рівень – 8,2% лише у 2024 році, а для відновлення втраченого потенціалу пандемії COVID-19, на думку респондентів, Україні потрібно буде від 1-го до 2-х років (71% респондентів), від 2-х до 3-х років (21% опитуваних), від 3-х років (7% респондентів), решта опитуваних вважає цей період менше року [8, с. 12-14]. Але в будь-якому випадку подолання наслідків можливе лише при правильній інвестиційній політиці та стимулюючих інвестиційних заходах уряду.

Так, з метою подолання ситуації, спричиненої пандемією, багато країн надають підприємствам усесторонню підтримку, деякі країни стимулюють виробників розширювати або перепрофілювати виробничі лінії на випуск медичного обладнання та засобів індивідуального захисту, можливі й інші інвестиційні стимули. Зокрема:

– в одному з штатів Індії – Тамілнад – оголошено про введення стимулюючого пакету заходів для збільшення виробництва медичного приладдя і обладнання, що використовуються для боротьби з COVID-19; це передбачає надання субсидій в розмірі 30% на основні засоби і звільняє від необхідності отримання дозволів від місцевих органів влади;

– Італія розробила програму з фінансуванням у розмірі 50 млн євро для заохочення виробників до перепрофілювання або розширення виробництва медичних приладів та витратних матеріалів;

– США знизили ставки акцизного податку на поставки етанолу, який зазвичай використовується при виробництві дистильованих спиртних напоїв, для виробників, які готові виробляти дезінфікуючі засоби для рук на основі етанолу, до того ж ніякого попереднього дозволу або затвердження хімічної формули не потрібно;

– в Канаді в провінції Квебек оголосили про програму надання субсидій професійної підготовки і нарощування потенціалу підприємств в галузях: цифрові навички, пов'язані з віддаленою роботою; практика, пов'язана з питаннями охорони здоров'я (пропонується 100%-е відшкодування відповідних витрат на суму не більше 100000 канадських доларів);

– Китай оголосив, що Національна комісія з розвитку і реформ та Міністерство торгівлі переглядатимуть перелік галузей, в яких будуть скасовуватися в рамках інвестиційної квоти мито на обладнання для самостійного використання, імпортоване для проектів з участю іноземних інвестицій;

– Єгипет оголосив про зниження майже на 20% ціни на природний газ для промислового використання і на 10% цін на електроенергію для важкої промисловості в умовах пандемії COVID-19, а

також про заморожування цін на електроенергію для інших галузей промисловості протягом як мінімум трьох років [5, с. 65-66].

Враховуючи світовий досвід, вважаємо за необхідне здійснити низку заходів щодо пожевлення економічної ситуації в країні, що, в свою чергу, поліпшить ситуацію із залучення інвестиційних ресурсів, а саме:

- надання бізнесу максимальної адміністративної та фінансової підтримки з боку держави (податкові канікули чи відстрочення відрахування до Фондів соціального страхування), особливо це стосується малого та середнього бізнесу, адже, як показує практика, найбільш вразливим є саме малий та середній бізнес, особливо той, який не здатний до адаптації в ситуації, яка склалася. Саме в цих сферах величезна кількість працівників залишилася безробітними, а їх сім'ї позбавлені засобів для нормального життя;

- підтримання ланцюгів транснаціонального постачання, адже їх перебої спостерігалися у всіх галузях економіки та вкрай негативно відобразилися на ній;

- усунення бюрократичних перепон щодо отримання необхідних дозволів, ліцензій;

- налагодження процесу надання електронних послуг та можливість забезпечення інвесторів всією необхідною інформацією за допомогою онлайн сервісів;

- забезпечення пріоритетної підтримки вітчизняних науково-дослідних установ і організацій, зайнятих проведенням наукових досліджень і дослідно-конструкторських робіт в сфері створення і виробництва лікарських засобів проти COVID-19 [5, с. 71-72];

- спрощення процедур реалізації інвестиційних проєктів іноземними інвесторами щодо виробництва лікарських засобів та медичного обладнання, необхідного для боротьби з COVID-19;

- надання середньому та малому бізнесу державних кредитів під мінімально можливі відсотки з метою підтримки та переформатування своєї роботи.

Висновки з проведеного дослідження. Оскільки досить гостро стоїть питання розподілу інвестицій, то уряд кожної країни має якнайкраще провести реформи для залучення інвестицій та повернення своєї економіки на шлях сталого розвитку, особливо для відновлення економік країн, що розвиваються, до яких відноситься наша країна. Тому Україні на світовій арені досить важливо показати сприятливий інвестиційний клімат країни, можливість забезпечення інвестиційної безпеки залучених інвестиційних ресурсів та провести ефективну інвестиційну політику, адже наслідки подолання кризи COVID-19 будуть залежати від нашої суспільної здатності зрозуміти і запобігти можливим ризикам.

Перспективним напрямом подальших досліджень є якісна та кількісна оцінка інвестиційних ризиків, спричинених пандемією COVID-19 в умовах здійснення господарської діяльності.

Література

1. Василенко М. Д., Новіков В. П., Рачук В. О., Слатвінська В. М. Кібербезпека в проявах ризиків у період пандемії: стан та генеза. *Вісник Черкаського державного технологічного університету*. 2020. № 3. С. 30-38. URL: <http://vtn.chdtu.edu.ua/article/view/214774/218625> (дата звернення: 04.04.2021).
2. Гриценко Л. Л. Державна інвестиційна політика: сутність, цілі та завдання. URL: [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/15.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/15.pdf) (дата звернення: 09.04.2021).
3. Івашова Л. М., Івашов М. Ф. Інвестиційні ризики залучення іноземних інвестицій в економіку України та шляхи їх подолання. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 3(23). С. 228-235.
4. Коломієць Н. О. Інвестиційні ризики та їх сутність. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2016. № 1. С. 162-172.
5. Муха Д. Трансформація інвестиційної політики в умовах пандемії COVID-19. *Банкаўскі веснік*. 2020. № 7(684) С. 59-72. URL: <https://www.nbrb.by/bv/articles/10777.pdf> (дата звернення: 09.04.2021).
6. Ткач С. М. Управління ризиками інвестиційної діяльності в регіоні: теоретичні основи та прикладні аспекти : монографія. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2015. 234 с.
7. У 2020 році практично зупинилися надходження прямих іноземних інвестицій в Україну. *Agravery*. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/u-2020-roci-prakticno-zupinilisa-nadhozdena-pramih-inozemnih-investicij-v-ukrainu> (дата звернення: 07.04.2021).
8. Україна: вплив COVID-19 на економіку і суспільство (бачення постпандемічного розвитку у 2020-2024 рр. очима експертів та молоді). Консенсус-прогноз / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Київ, 2020. № 52. 50 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/consensus-report> (дата звернення: 09.04.2021).
9. Федорчак О. Основні підходи до наукового визначення інвестиційного клімату. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 1/2 (46/47). Ч. 1. С. 162-171.

10. COVID и инвестиции. *Ведомости*. URL: <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2020/07/05/834008-covid-investitsii> (дата звернення: 31.03.2021).
11. COVID-19 и человеческий капитал. Доклад об экономике региона Европы и Центральной Азии. 2020. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34518/211643RU.pdf?sequence=5&isAllowed=y> (дата звернення: 01.04.2021).
12. COVID-19 Risks Outlook: A Preliminary Mapping and Its Implications 2020. URL: <https://coronavirus.marsh.com/ru/ru/insights/research-and-briefings/covid-19-risks-outlook-preliminary-mapping-and-implications.html> (дата звернення: 02.04.2021).
13. Investment Policy Monitor. Investment policy responses to the COVID-19 pandemic. 2020. URL: <https://investmentpolicy.unctad.org/publications/1225/investment-policy-monitor-special-issue---investment-policy-responses-to-the-covid-19-pandemic> (дата звернення: 30.03.2021).

References

- Vasylenko, M.D., Novikov, V.P., Rachuk, V.O. and Slatvinska, V.M. (2020), "Cybersecurity in the development of risks during the pandemic: the state of genesis", *Visnyk Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu*, no. 3, pp. 30-38, available at: <http://vtn.chdtu.edu.ua/article/view/214774/218625> (access date April 04, 2021).
- Hrytsenko, L.L. "Public investment policy: essence, goals and objectives", available at: [http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22\(2\)_ekon/stat_20_1/15.pdf](http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_22(2)_ekon/stat_20_1/15.pdf) (access date April 09, 2021).
- Ivashova, L.M. and Ivashov, M.F. (2013), "Investment risks of attracting foreign investments into the economy of Ukraine and ways to overcome them", *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, no. 3(23), pp. 228-235.
- Kolomiiets, N.O. (2016), "Investment risks and their essence", *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky*, no. 1, pp. 162-172.
- Mukha, D. (2020), "The transformation of the investment policy in the context of a pandemic COVID-19", *Банкаўскі вестнік - Banking Journal*, no. 7(684), pp. 59-72, available at: <https://www.nbrb.by/bv/articles/10777.pdf>. (access date April 09, 2021)
- Tkach, S.M. (2015), *Upravlinnia ryzykamy investytsiinoi diialnosti v rehioni: teoretychni osnovy ta prykladni aspekty* [Risk management of investment activity in the region: theoretical foundations and applied aspects], monograph, DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy», Lviv, Ukraine, 234 p.
- "In 2020, foreign direct investment in Ukraine virtually stopped", *Agravery*, available at: <https://agravery.com/uk/posts/show/u-2020-roci-practicno-zupinilisa-nadhodzenna-pramih-inozemnih-investicij-v-ukrainu> (access date April 07, 2021).
- Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine (2020), "Ukraine: the impact of COVID-19 on the economy and society (vision of post-pandemic development in 2020-2024 through the eyes of experts and youth). Consensus forecast", Kyiv, Ukraine, no. 52, 50 p., available at: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/consensus-report> (access date April 09, 2021).
- Fedorchak, O. (2016), "Basic approaches to the scientific definition of the investment climate", *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, Iss. 1/2 (46/47), Part 1, pp. 162-171.
- "COVID and investments", available at: <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2020/07/05/834008-covid-investitsii> (access date March 31, 2021).
- "COVID-19 and human capital. Economic Report for the Europe and Central Asia Region. 2020", available at: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34518/211643RU.pdf?sequence=5&isAllowed=y> (access date April 01, 2021).
- COVID-19 Risks Outlook: A Preliminary Mapping and Its Implications 2020, available at: <https://coronavirus.marsh.com/ru/ru/insights/research-and-briefings/covid-19-risks-outlook-preliminary-mapping-and-implications.html> (access date April 02, 2021).
- Investment Policy Monitor. Investment policy responses to the COVID-19 pandemic, available at: <https://investmentpolicy.unctad.org/publications/1225/investment-policy-monitor-special-issue---investment-policy-responses-to-the-covid-19-pandemic> (access date March 30, 2021).

Гонак І.М.,
канд. екон. наук,
Західноукраїнський національний
університет, м. Тернопіль

ДОЦІЛЬНІСТЬ ПОЧАТКУ ПРОДАЖУ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОГО СПАДУ

Honak I.M.,
cand.sc.(econ.),
West Ukrainian National University, Ternopil

THE EXPEDIENCY OF STARTING THE SALE OF LAND IN UKRAINE IN AN ECONOMIC DOWNTURN

Постановка проблеми. Сільськогосподарська земля України є надзвичайно цінним ресурсом, який забезпечує функціонування української нації та української держави. Розвиток ринку землі сільськогосподарського призначення здійснює безпосередній вплив на соціально-економічні та суспільно-політичні тенденції розвитку нашої країни. Українська земельна реформа є однією з найбільш складних і тривалих трансформацій у світовій практиці. При цьому ключові аспекти її реалізації, зокрема можливість передачі права власності на землю сільськогосподарського призначення, досі залишаються невирішеними. Сільськогосподарські підприємства є головними користувачами сільськогосподарських угідь. Інституціоналізація процесів руху землі сільськогосподарського призначення сьогодні охоплює комплексне нормативно-правове забезпечення, систему міжнародних та національних стандартів і вироблену практику обслуговування запитів користувачів інформації щодо відображення земельно-майнових та господарських процесів у первинних документах та звітності. Проте фрагментарність реформи не дозволяє повною мірою охопити і комплексно відобразити усі господарські та цивільно-правові аспекти землекористування сільськогосподарських підприємств. Саме тому це вимагає подальших досліджень і наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості розвитку ринку землі сільськогосподарського призначення опрацьовано у значній кількості праць. Питання теоретико-методичного та інституційного забезпечення регулювання земельних відносин у сільському господарстві стали предметом наукового пошуку В. Г. Андрійчука, Ш. І. Ібатулліна, В. М. Заяця, М. В. Зось-Кіора, І. В. Кошкалди, Ю. Я. Лузана, Ю. О. Лупенка, П. О. Масляка, А. Я. Сохничка, В. М. Трегобчука, М. М. Федорова, О. В. Ходаківської, П. Г. Шищенко та ін.

Проте, проаналізувавши праці науковців, потрібно звернути увагу на те, що вивчення теоретичних та практичних аспектів формування повноцінного ринку землі в Україні не можна назвати достатнім, а тому вони потребують подальшого опрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є характеристика сучасних теоретичних і практичних аспектів функціонування ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні у другій половині 2021 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок продажу землі сільськогосподарського призначення є надзвичайно важливим як для майбутнього України, так і для майбутнього європейського континенту і світової продовольчої безпеки.

Згідно розділу I статті 13 Конституції України, «земля, ..., яка знаходяться в межах території України, ... є об'єктом права власності Українського народу. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу (уточнення – має право користуватися, а не бути безроздільним одноосібним власником. Тобто, український народ, як справжній власник землі, делегує право громадянину – власнику пая чи іншого земельного наділу сільськогосподарського призначення – користуватися землею, яка належить українському народу в інтересах українського народу і, паралельно, у власних інтересах – авт.). Згідно розділу I статті 14 Конституції України, «земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою (підкреслю – «особливою» – авт.) охороною держави» [1]. Тому держава повинна поновити мораторій на продаж землі та забезпечити новий, оптимальний для продажу землі час через:

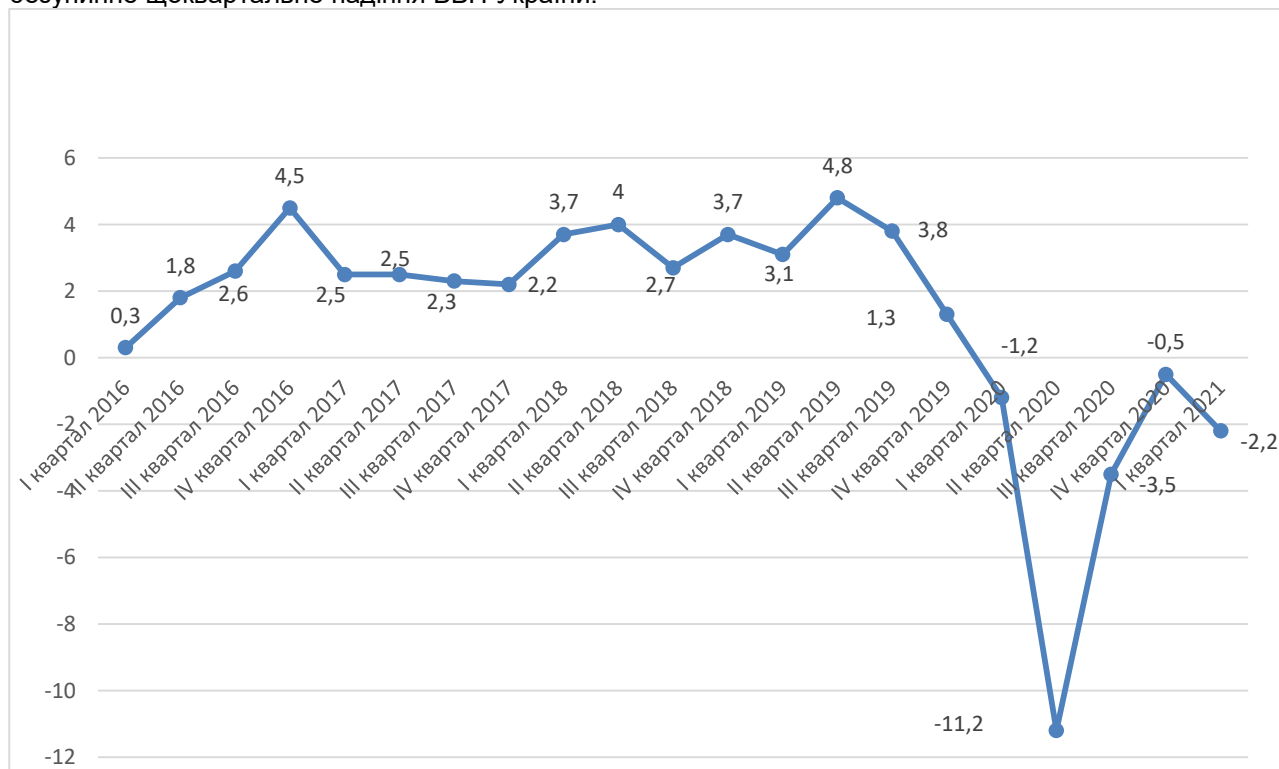
- досягнення максимально-можливої ціни продажу землі;
- забезпечення мінімально можливого кола власників землі сільськогосподарського призначення, у яких виникне потреба продати землю;

– створення умов для збереження реальної, а не номінальної, власності над українською землею у громадян України.

Максимальна ціна землі досягається в умовах економічного зростання у країні, зниження боргового навантаження на економіку, забезпечення соціально-економічної та суспільно-політичної стабільності.

Протягом двох років (вересень 2019 – березень 2021 року) відбувся негативний тренд у динаміці економічного зростання.

З даних рис. 1 можемо зробити висновок про те, що із першого кварталу 2016 року і до кінця 2019 року відбувалось динамічне економічне зростання ВВП протягом шістнадцяти кварталів без пауз, проте, починаючи із першого кварталу 2020 року і по перший квартал 2021 року відбувається безупинне щоквартальне падіння ВВП України.

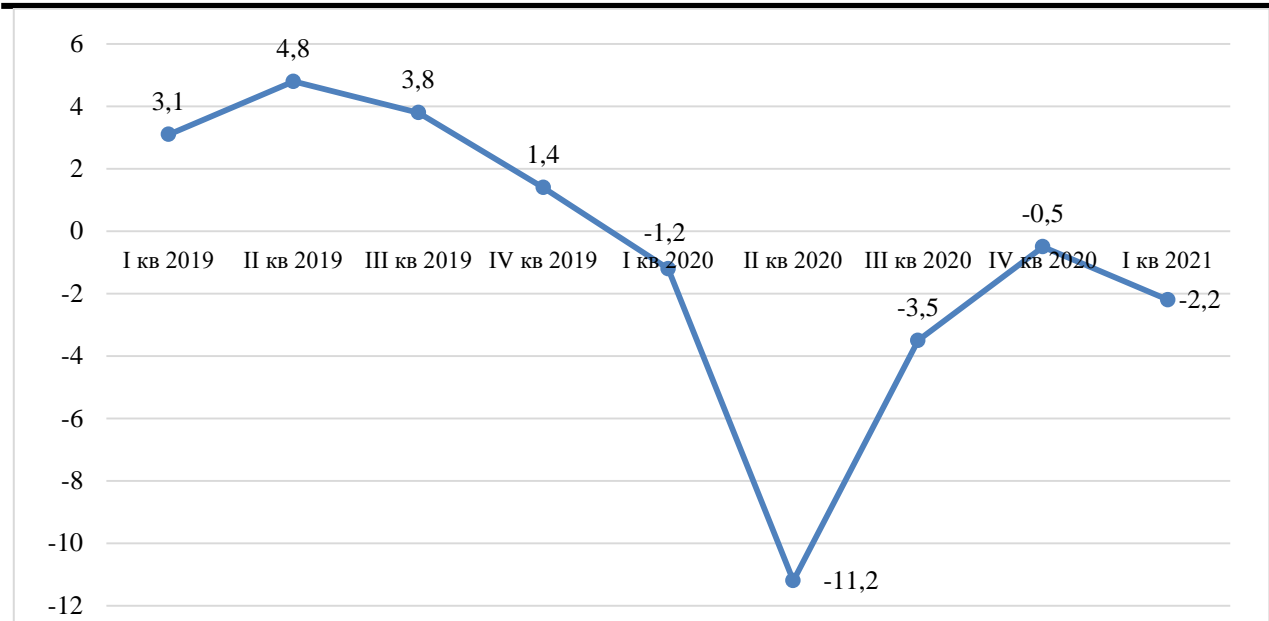

Рис. 1. Зміна реального валового внутрішнього продукту (ВВП) в 2016–2021 роках (у % до відповідного кварталу попереднього року)

Джерело: [2]

Слід зазначити, що із зміною Президента України, яке відбулася у II кварталі 2019 року і, як наслідок, дострокових виборів депутатів до Верховної Ради України і, відповідно, зміною складу міністрів Кабінету Міністрів України, що відбулися у III кварталі 2020 року, проявилась значна корекція економічної політики. Своєю чергою, це здійснило негативний вплив на економіку та знайшло своє відображення у проявленні кризових явищ у багатьох секторах економіки, появи від'ємної динаміки економічного зростання в Україні та падінні реального ВВП і переходу динаміки зростання ВВП на негативні показники з початком 2020 року, хоча, по інерції, у III та IV кварталах 2019 року ВВП України ще зростав. Це добре проілюстровано на рис. 2–3.

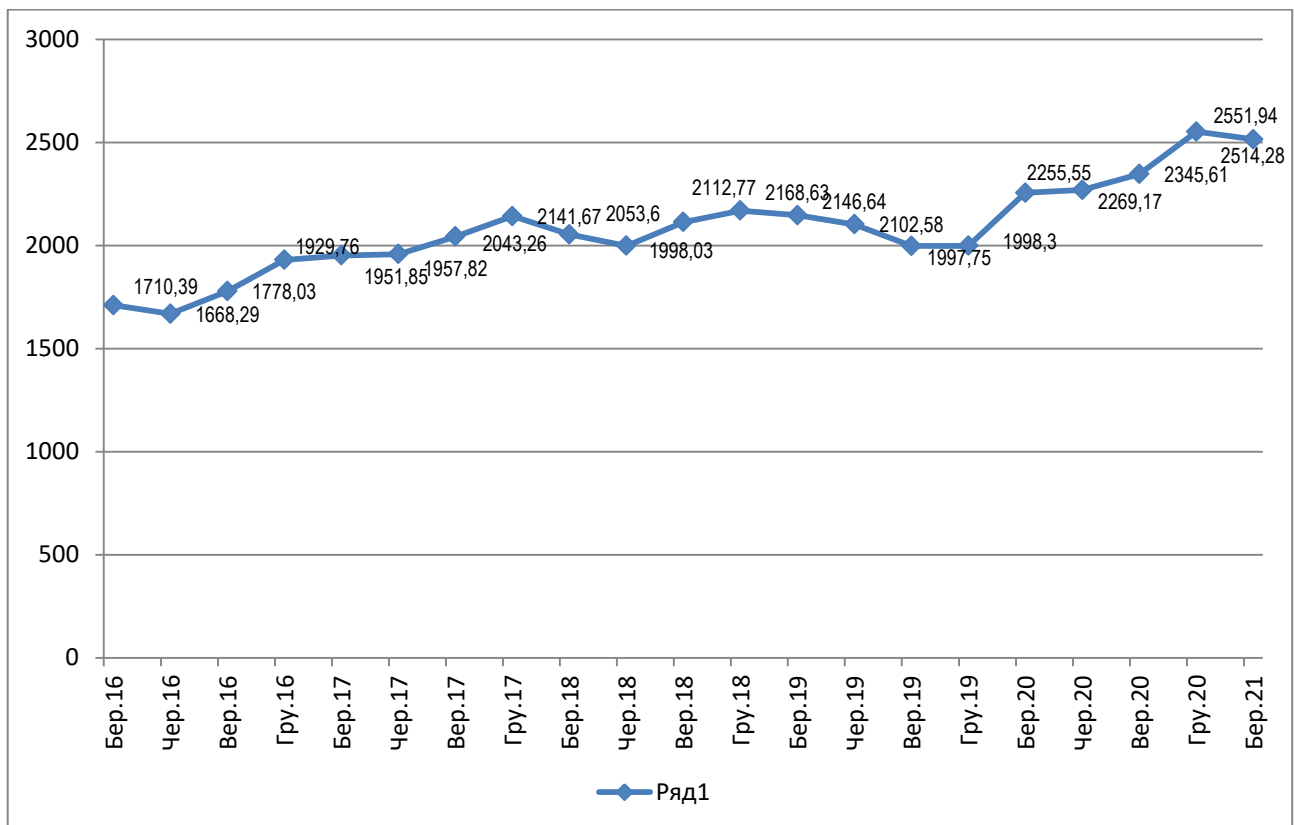
Отже, ґрунтуючись на даних рис. 2, можна стверджувати, що зміна уряду у третьому кварталі 2019 року зумовила те, що економічне зростання у третьому кварталі у порівнянні з другим знизилось з 4,8% до 3,8%, а у четвертому кварталі по відношенню до третього кварталу 2019 року склало всього 1,4%, тобто зменшилось у 3,43 раза ($4,8 / 1,4 = 3,43$) або на понад 70% ($((4,8 - 1,4) / 4,8 \times 100\% = 70,83\%)$) порівняно з другим кварталом 2019 року. Всього через неповних пів року після зміни керівництва країни новому уряду вдалось зупинити економічне зростання і забезпечити безперервне економічне падіння. Слід зазначити, що у третьому та четвертому кварталах 2019 року і у першому кварталі 2020 року пандемія Covid-19 не справляла на економіку ніякого впливу, отже, економічне падіння зумовило або неефективне управління економікою та карантинном, або цілеспрямовані дії державного механізму щодо зупинки економічного зростання та підтримки динаміки економічного падіння, або обидва аспекти спільно.

**Рис. 2. Зміна обсягу ВВП в 2019–2021 роках
(у % до відповідного кварталу попереднього року)**

Джерело: побудовано автором на основі даних рис. 1

Також протягом другої половини 2019 року – першої половини 2021 року значно прискорилося зростання зовнішньої заборгованості країни.

**Рис. 3. Динаміка зовнішньої заборгованості протягом
березня 2016 – березня 2021 року**

Джерело: [3]

Темпи зростання і приросту з березня 2016 року по березень 2021 року проаналізовано у табл. 1., рис. 4 – 5.

Таблиця 1

Темпи зростання і приросту з березня 2016 року по березень 2021 року

Рік	Державний і гарантований державою борг, млрд грн	Абсолютні прирости		Темпи зростання		Темпи приросту		Абсолютний вміст 1% приросту
		ланцюгові	базисні	ланцюгові	базисні	ланцюгові	базисні	
Березень 2016	1710,39			1	0,876			
Червень 2016	1668,29	-42,1	-283,6	0,975	0,855	-0,025	-0,145	17,10
Вересень 2016	1778,03	109,7	-173,8	1,066	0,911	0,066	-0,089	16,68
Грудень 2016	1929,76	151,7	-22,1	1,085	0,989	0,085	-0,011	17,78
Березень 2017	1951,85	22,1	0,0	1,011	1,000	0,011	0,000	19,30
Червень 2017	1957,82	6,0	6,0	1,003	1,003	0,003	0,003	19,52
Вересень 2017	2043,26	85,4	91,4	1,044	1,047	0,044	0,047	19,58
Грудень 2017	2141,67	98,4	189,8	1,048	1,097	0,048	0,097	20,43
Березень 2018	2053,6	-88,1	101,8	0,959	1,052	-0,041	0,052	21,42
Червень 2018	1998,03	-55,6	46,2	0,973	1,024	-0,027	0,024	20,54
Вересень 2018	2112,77	114,7	160,9	1,057	1,082	0,057	0,082	19,98
Грудень 2018	2168,63	55,9	216,8	1,026	1,111	0,026	0,111	21,13
Березень 2019	2146,64	-22,0	194,8	0,990	1,100	-0,010	0,100	21,69
Червень 2019	2102,58	-44,1	150,7	0,979	1,077	-0,021	0,077	21,47
Вересень 2019	1997,75	-104,8	45,9	0,950	1,024	-0,050	0,024	21,03
Грудень 2019	1998,3	0,5	46,5	1,000	1,024	0,000	0,024	19,98
Березень 2020	2255,55	257,3	303,7	1,129	1,156	0,129	0,156	19,98
Червень 2020	2269,17	13,6	317,3	1,006	1,163	0,006	0,163	22,56
Вересень 2020	2345,61	76,4	393,8	1,034	1,202	0,034	0,202	22,69
Грудень 2020	2551,94	206,3	600,1	1,088	1,307	0,088	0,307	23,46
Березень 2021	2514,28	-37,7	562,4	0,985	1,288	-0,015	0,288	25,52

Джерело: побудовано автором на основі даних рис. 3

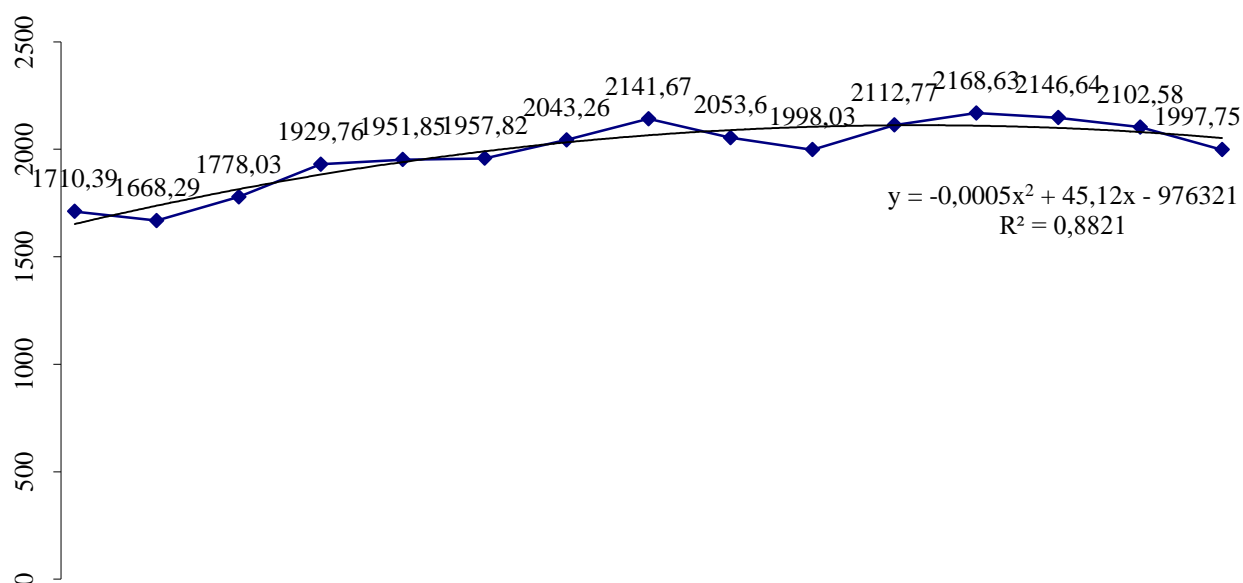
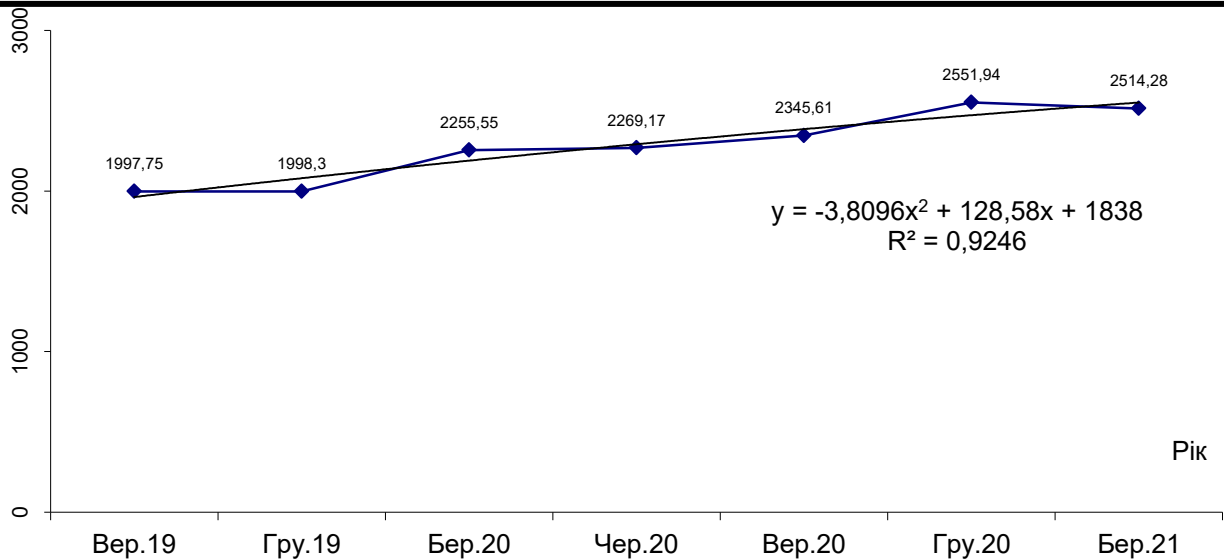

Рис. 4. Поліноміальна функція зміни розміру державного та гарантованого державою боргу з березня 2016 року по вересень 2019 року

Джерело: побудовано автором на основі даних табл. 1

Рис. 5. Поліноміальна функція зміни розміру державного та гарантованого державою боргу з вересня 2019 року по березень 2021 року

Джерело: побудовано автором на основі даних табл. 1

Аналіз даних рис. 4–5 ілюструє різну направленість трендів зміни розміру державного та гарантованого державою боргу у період з березня 2016 року по вересень 2019 року та з вересня 2019 року по березень 2021 року.

Середньоквартальний абсолютний приріст державного і гарантованого державою боргу розраховуємо за формулою (1):

$$\Delta y = \frac{y_n - y_0}{n - 1} \quad (1)$$

де y_n, y_0 – відповідно кінцевий і початковий рівні ряду;
 n – кількість рівнів ряду.

Середньоквартальний абсолютний приріст державного і гарантованого державою боргу з березня 2016 року по вересень 2019 року склав:

$$\Delta y = \frac{1997.8 - 1710.4}{15 - 1} = \frac{287.4}{14} = 20.53 \text{ млрд грн}$$

Середньоквартальний абсолютний приріст державного і гарантованого державою боргу з вересня 2019 року по березень 2021 року склав:

$$\Delta y = \frac{2514.3 - 1997.8}{7 - 1} = \frac{516.5}{6} = 86.09 \text{ млрд грн}$$

Середньоквартальний коефіцієнт зростання ($\overline{Tp}$) розраховуємо за формулою (2):

$$\overline{Tp}^{n-1} \sqrt{\frac{y_n}{y_1}} \quad (2)$$

Середньоквартальний коефіцієнт зростання з березня 2016 року по вересень 2019 року склав:

$$\overline{Tp} = 1,012$$

Середньоквартальний коефіцієнт приросту розраховуємо за формулою (3):

$$\overline{Tp} - 1 \quad (3)$$

Середньоквартальний коефіцієнт приросту з березня 2016 року по вересень 2019 року склав:

$$\overline{T_{np}} = 1,0112 - 1 = 0,0112 \text{ або } 1,12\%$$

Середньоквартальний коефіцієнт зростання з вересня 2019 року по березень 2021 року склав:

$$\overline{T_p} = 1,0391$$

Середньоквартальний коефіцієнт приросту з вересня 2019 року по березень 2021 року склав:

$$T_{np} = 1,0391 - 1 = 0,0391 \text{ або } 3,91\%$$

Отже, приріст державного та гарантованого державою боргу з вересня 2019 року по березень 2021 року збільшився у 3,5 рази ($3,91 / 1,12 = 3,5$) порівняно з періодом з березня 2016 року по вересень 2019 року, що є надзвичайно негативною тенденцією.

У 2020 році відбулося падіння ВВП на 4% і у першому кварталі 2021 року зниження ВВП склало 2%; дефіцит державного бюджету в 2020 році став найбільшим за останні 10 років і склав 218 млрд грн або 5,2% від ВВП (що майже вдвічі більше граничного рівня у 3%); державний та гарантований державою борг з березня 2016 року по вересень 2019 року зріс на 287,4 млрд грн, а з вересня 2019 року по березень 2021 року – на 516,5 млрд грн, тобто темп його зростання пришвидшився у 3,5 рази і середньозважена дохідність розміщених у I кварталі 2021 року на первинному ринку ОВДП досягла рекордних понад 11%, що, своєю чергою, призвело до збільшення загального обсягу державного і гарантованого державою боргу по відношенню до ВВП з 50% у 2019 році [4] до 60,9% у 2020 році [5]; чистий відтік прямих іноземних інвестицій за 2020 рік склав 868,2 млн дол. [6].

Варто зазначити, що і забезпечення мінімально можливого кола продавців землі також не може бути підтвержене.

Індекс приросту споживчих цін у першому півріччі в 2021 році став найвищим з 2016 року і склав 8,3% [7]; кількість отримувачів субсидій зменшилась у рази (станом на грудень 2017 року 7 мільйонів українських домогосподарств мали субсидії, а 2021 року їх поменшало до 3 мільйонів [8]); безробіття зросло з 8,5% у 2019 році до 9,9% у 2020 році [9]. Отже, загальна платоспроможність громадян падає, що збільшуватиме кількість бажаючих продати свій земельний наділ (чи пай) для покриття витрат домогосподарства і зменшуватиме рівень цін на земельному ринку та збільшуватиме конкуренцію серед продавців.

Згідно розділу I статті 13 Конституції України, «земля, ..., яка знаходиться в межах території України, ... є об'єктом права власності Українського народу» [1]. Проте, прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» створює реальні умови для нівелювання даного положення Конституції України [11].

Не врахована ситуація із незаконним отриманням українськими громадянами громадянства інших країн (за даними станом на 2015 рік, в Україні російські паспорти мали від 140 до 350 тисяч українців, угорські – 80–90 тисяч осіб, румунські – до 80 тисяч осіб [10]). Українські громадяни після отримання громадянства іншої країни можуть бути використані цією країною для скупівлі української землі.

У Законі ніяк не врахована наявність значної кількості українських громадян, які проживають на окупованих Російською Федерацією територіях і можуть бути залучені спецслужбами РФ до скупівлі українських сільськогосподарських земель.

Також у Законі зазначено, що право власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення можуть набувати банки на два роки з дня набуття права власності в порядку звернення стягнення на них як на предмет застави [11]. Не врегульовані наступні питання: чому такі земельні ділянки мають бути відчужені банками протягом двох років, а не відразу; яку господарську діяльність може вести банк і який дохід може отримувати банк під час володіння землею протягом двох років; чи є ймовірність впровадження схеми передачі землі одним банком іншому банку у якості погашення міжбанківської заборгованості і чи не запускатиме це знову дворічний термін володіння землею банком (у такому випадку земля може назавжди стати банківським майном і випасти з легального обігу).

Ще одним проблемним аспектом Закону є норма про те, що площа земельних ділянок у власності однієї особи може досягати десяти тисяч гектарів. Зважаючи, що в Україні угіддя, придатні для ведення сільського господарства, складають 42,4 млн га, то, теоретично, їх можуть скупити 4240 осіб ($42400 / 10 = 4240$ осіб). Така кількість працівників працює на більшості підприємств українських «великих підприємств» (зокрема тих, що володіють, окрім українського паспорта, ще паспортами Швейцарії, Ізраїлю, Кіпру чи інших країн). Ця потенційна кількість осіб (4240) – скупників української землі – у десятки чи сотні разів менша за кількість громадян України, що володіють паспортами інших країн (зокрема і тих, які мають територіальні претензії до України).

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, у статті здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано практичні підходи до розв'язання наукової проблеми доцільності

початку продажу землі в Україні в умовах економічного спаду у другій половині 2021 року, що полягає у наступному:

1. Початок продажу землі в умовах дворічної негативної динаміки економічного зростання, відсутності позитивного співробітництва з МВФ, значної інфляційної динаміки сприяє максимальному зниженню потенційної ціни на землю та вимушеному продажу землі домогосподарствами через зростання безробіття, зменшення заощаджень і кількості субсидій та збільшення цін на продукти і комунальних тарифів. Через погіршення соціально-економічної ситуації в Україні падіння потенційної вартості землі буде продовжуватись. Тому, 1 липня 2021 року як дата початку продажу землі сільськогосподарського призначення є критично невдалим для продавців та країни.

2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» прийнятий 31 березня 2020 року має бути визнаний Конституційним Судом України неконституційним або Верховна Рада України має проголосувати про втрату ним чинності і він має бути відмінений.

3. Мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення має бути відновлений і продаж землі – зупинений. Державні органи і експертне середовище зобов'язані спільно розробити новий, національно- та державно-орієнтований Закон про функціонування ринку землі, який не суперечитиме Конституції України, забезпечить належність землі, яка знаходиться у межах Державних кордонів України, українському народу та приносить користь всім громадянам України, а не окремим особам, які спробують нею заволодіти (наприклад, особам, подібним до тих, що за безцінь заволоділи об'єктами української промисловості у період 1991–2004 років).

Література

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.04.2021).
2. Зміна реального ВВП (у % до відповідного кварталу попереднього року). Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.05.2021).
3. Державний і гарантований державою борг. Незалежна асоціація банків України. URL: <https://nabu.ua/ua/derzhavniy-borg-2.html> (дата звернення: 20.04.2021).
4. Інформація щодо державного боргу та гарантованого державою боргу в 2019 році. Міністерство фінансів України, опубліковано 28 січня 2020. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/informaciya-shchodo-derzhavnogo-borgu-ta-garantovanogo-derzhavouy-borgu-v-2019-roci> (дата звернення: 20.04.2021).
5. У лютому 2021 року державний та гарантований державою борг України знизився на 5,3 млрд грн. Міністерство фінансів України, опубліковано 25 березня 2021 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-lyutomu-2021-roku-derzhavniy-ta-garantovanij-derzhavouy-borg-ukrayini-znizivsya-na-53-mlrd-grn> (дата звернення: 20.04.2021).
6. Відтік іноземних інвестицій торік склав \$870 млн. Financial club, 02 квітня 2021. URL: <https://finclub.net/ua/news/vidtik-inozemnikh-investitsij-torik-sklav-usd870-mln.html> (дата звернення: 20.04.2021).
7. З початку року споживча інфляція становила 8,3% - Держстат. УКРІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3278120-z-pocatku-roku-spozivca-inflacia-stanovila-83-derzstat.html> (дата звернення: 04.05.2021).
8. Обух В. Субсидій “на шару” вже не буде: вимоги для отримання виплат посилюють. УКРІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України, 19.04.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3230752-subsidij-na-saru-vze-ne-bude-vimogi-dla-otrimanna-viplat-posiluut.html> (дата звернення: 20.04.2021).
9. В Україні рівень безробіття зріс майже до 10% – Центр Разумкова. УКРІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України, 18.03.2021. URL: <https://www.ukrinform.com/amp/rubric-economy/3210897-v-ukraini-riven-bezrobitta-zris-majze-do-10-centr-razumkova.html> (дата звернення: 20.04.2021).
10. Романчук І. 10 фактів і міфів про подвійне громадянство в Україні. *Мукачево.net*. 28.01.2015. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/104472> (дата звернення: 20.04.2021).
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення : Закон України від 31.03.2020 № 552-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-IX> (дата звернення: 20.04.2021).

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine], *Zakon Ukrainy* dated 28.06.1996 no. 254k/96-VR, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (access date August 28, 2020).

2. Change in real GDP (in% to the corresponding quarter of the previous year). State Statistics Service of Ukraine, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date May 04, 2021).
3. Public and state-guaranteed debt. Independent Association of Banks of Ukraine, available at: <https://nabu.ua/ua/derzhavniy-borg-2.html> (access date April 20, 2021).
4. Ministry of Finance of Ukraine (2020), Information on public debt and state-guaranteed debt in 2019, dated January 28, available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/informaciya-shchodo-derzhavnogo-borgu-ta-garantovanogo-derzhavoyu-borgu-v-2019-roci> (access date April 20, 2021).
5. Ministry of Finance of Ukraine (2021), In February 2021, Ukraine's public and state-guaranteed debt decreased by UAH 5.3 billion, dated March 25, available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/u-lyutomu-2021-roku-derzhavniy-ta-garantovaniy-derzhavoyu-borg-ukrayini-znizivsya-na-53-mlrd-grn> (access date April 20, 2021).
6. The outflow of foreign investment last year amounted to \$ 870 million (2021). Financial club, available at: <https://finclub.net/ua/news/vidtik-inozemnikh-investitsij-torik-sklav-usd870-mln.html> (access date April 20, 2021).
7. Since the beginning of the year, consumer inflation was 8.3% - Gosstat. UKRINFORM. Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3278120-z-pocatku-roku-spozivca-inflacia-stanovila-83-derzstat.html> (access date May 04, 2021).
8. Obukh, V. (2021), There will be no more "layer" subsidies: the requirements for receiving payments are increasing. UKRINFORM. Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine, available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3230752-subsidij-na-saru-vze-ne-bude-vimogi-dla-otrimanna-viplat-posiluut.html> (access date April 20, 2021).
9. In Ukraine, the unemployment rate has risen to almost 10% - Razumkov Center. UKRINFORM. Multimedia platform of foreign broadcasting of Ukraine, available at: <https://www.ukrinform.com/amp/rubric-economy/3210897-v-ukraini-riven-bezrobitta-zris-majze-do-10-centr-razumkova.html> (access date April 20, 2021).
10. Romanchuk, I. (2015), "10 facts and myths about dual citizenship in Ukraine", Mukachevo.net. available at: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/104472> (access date April 20, 2021).
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine "About modification of some legislative acts of Ukraine concerning conditions of circulation of the lands of agricultural purpose", no. 552-IX, dated March 31, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19> (access date April 20, 2021).

ЕКОНОМІКА ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ

УДК 331.108.013
JEL Classification: D21

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.8

Хілуха О.А.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємства та
інформаційних технологій,
ЗВО «Львівський університет бізнесу та права»

СИСТЕМА КОРПОРАТИВНОГО НАВЧАННЯ

Khilukha O.A.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate
professor at the department of business
economics and information technology,
Lviv University of Business and Law

CORPORATE LEARNING SYSTEM

Постановка проблеми. В сучасному світі корпоративне навчання носить глобальний характер. У новому тисячолітті рівень і темпи розвитку підприємства, його стійкість залежать від корпоративної освіченості і культури працівників.

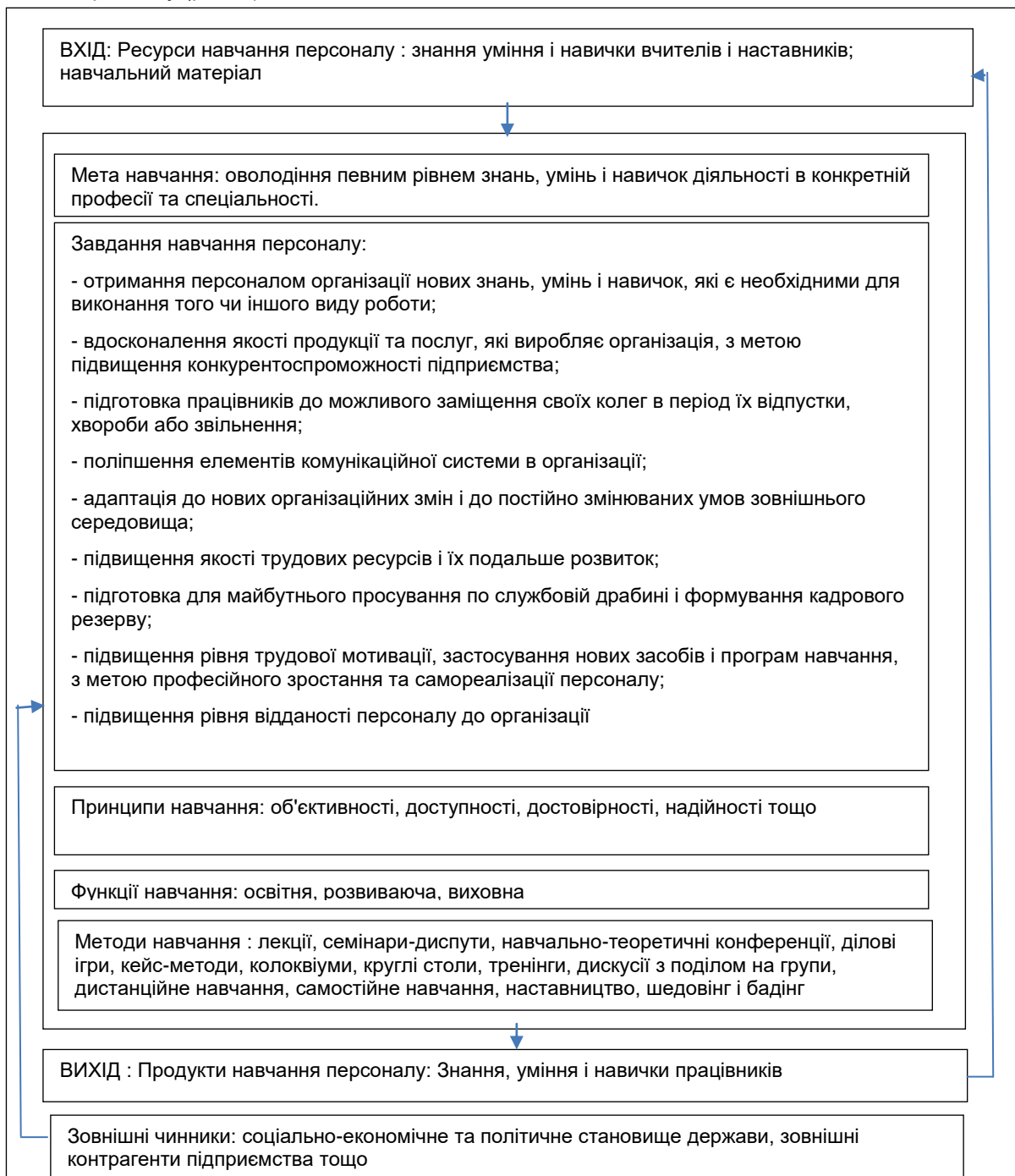
Актуальність теми визначається і тим, що в освіті, так само, як і в економіці, є загальносвітові тенденції, закони, системні підходи ігнорування яких призводить до відставання підприємства, це посилює роль системи корпоративного навчання.

Корпоративне навчання, підготовка і підвищення кваліфікації працівників в даний час мають нести безперервний характер і проводитися протягом усієї трудової діяльності. Безумовно, для ефективності безперервного навчання потрібно, щоб працівники були в ньому зацікавлені. Адміністрації потрібно створити клімат, котрий сприяє навчанню і виробити відповідну мотивацію до навчання свого персоналу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну та методологічну основу дослідження складають праці В. Я. Брича, І. Р. Бузько, Н. С. Гавкалової, О. А. Грішної, А. Я. Кібанова, А. М. Колота, Т. А. Костишиної, І. С. Кравченко, Т. І. Лепейко, Е. М. Лібанової, К. О. Любимової, І. О. Мартиненка, Д. П. Мельничука, Г. В. Назарової, О. Ф. Новікової, І. Л. Петрової, В. А. Савченка, М. В. Семикіної, В. І. Свистуна, І. В. Чумаченка, Д. Г. Шушпанова. Зокрема, Мартиненком І. О. та Чумаченком І. В. була сформована система професійного навчання персоналу машинобудівних підприємств [5]; Назаровою Г. В. – розроблено концептуальну модель мотивованого навчання персоналу [6]. Любимова К. О. проаналізувала сучасний досвід професійного навчання персоналу підприємств на прикладі світових економік, розкрила особливості систем професійного навчання, витрати підприємств на навчання персоналу та притаманні розвитку персоналу тенденції в умовах світової фінансово-економічної кризи [4]. Свистун В. І. обґрунтував педагогічні умови професійного навчання персоналу на виробництві, а Бузько І. Р. та Д'яченко Ю. Ю. сформуливали методологічні основи розвитку персоналу, обґрунтували встановлення вимог до знань, навичок і вмінь працюючих на виробництві [1]. Гемма М. Д. розглянув сучасну ситуацію у сфері професійного навчання кадрів на виробництві в Україні, проаналізував проблеми, які гальмують розвиток професійного навчання персоналу на виробництві [3]. Проте, дослідження містять фрагментований характер, що потребує формування певної системи, яка дозволить якісно оцінити корпоративне навчання підприємства.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичних засад формування системи корпоративного навчання. Для досягнення мети було поставлено такі завдання: визначити ресурси та продукти системи корпоративного навчання; сформулювати мету та завдання, розвинути принципи, функції, чинники та методи корпоративного навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поряд з професійно організованими процесами підбору і найму персоналу, його стимулювання, орієнтації і оцінки, одним із способів, що допомагають генерувати нові ідеї для бізнесу, розробляти і впроваджувати сучасні технології і системи, а також готувати високопрофесійних, орієнтованих на успіх працівників, є створення системи корпоративного навчання персоналу (рис. 1).

Рис. 1. Системи корпоративного навчання

Джерело: сформовано автором на основі [1–8]

Система корпоративного навчання визначає ресурси навчання персоналу, до яких ми відносимо знання, уміння і навички наставників; навчальний матеріал, який необхідно освоїти, щоб отримати результат; продукти навчання персоналу, що включає відповідний рівень знань умінь та навичок персоналу.

Знання – це: 1) Обізнаність у чому-небудь, наявність відомостей про кого-, що-небудь. 2) Сукупність відомостей з якої-небудь галузі, набутих у процесі навчання, дослідження і т. ін. 3) Пізнання дійсності в окремих її проявах і в цілому [2].

Уміння – це здобута на основі досвіду, знання здатність належно робити що-небудь [2].

Навички – це схильність чи потреба діяти, вести себе певним чином; звичка. Уміння, набуте вправами, досвідом; навик. Вміння вирішувати той чи інший вид завдання, доведене до автоматизму [2].

Мета навчання персоналу полягає в оволодінні певним рівнем знань, формуванні умінь і навичок діяльності в конкретній професії та спеціальності.

Завдання корпоративного навчання можуть змінюватися при зміні зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку підприємства, таких як: ринкова ситуація, економічне і політичне становище в країні, зміна економічних контрагентів, зміна стратегії підприємства або інших чинників.

До основних принципів навчання персоналу можна віднести: принцип об'єктивності, доступності, достовірності, надійності тощо.

Відповідно до принципу об'єктивності, корпоративне навчання має проводитися незалежно від суб'єктивної думки менеджменту чи персоналу підприємства. Принцип доступності характеризується граничною зрозумілістю критеріїв оцінювання не тільки для тих, хто навчає працівників, але і для самих працівників. Принцип достовірності характеризує успішність застосування знань і навичок, отриманих працівником в ході навчання, на практиці. Принцип надійності має на меті проведення заходів, пов'язаних з навчанням персоналу, незважаючи на вплив ситуативних чинників (настрій, минулі успіхи і заслуги того, хто навчається).

Процес навчання спрямований на виконання таких функцій: освітньої, розвиваючої і виховної.

Освітня функція передбачає організацію пізнавальної діяльності того, хто навчається, засвоєння ним необхідних знань, формування умінь і навичок.

Розвиваюча функція формує і розвиває психічні процеси і якості особистості.

Виховна функція спрямована на розвиток у людини певних особистих моральних якостей, рис характеру, переконань тощо. Вона знижує конфліктність в колективі сприяє поліпшенню соціально-психологічного клімату, збільшенню відданості персоналу до підприємства.

Основними методами, які підприємства застосовують в навчанні працівників, є:

1) Лекції – пасивний метод навчання, полягає в тому, що лектор викладає теоретичні та методологічні знання. Лекція – один з методів усного викладу матеріалу. Слово «лекція» має латинське походження і в перекладі означає «читання». Поняття «лекція» означає не стільки читання заздалегідь підготовленого тексту, скільки специфічний метод пояснення досліджуваного матеріалу. У цьому сенсі під лекцією слід розуміти такий метод навчання, коли наставник протягом порівняно тривалого часу усно викладає значний за обсягом навчальний матеріал, використовуючи при цьому прийоми активізації пізнавальної діяльності.

Лекція не перестає бути лекцією від того, що наставник по ходу викладу (пояснення) матеріалу звертається до аудиторії із запитанням.

Важливим моментом в проведенні лекції є попередження пасивності працівників і забезпечення активного сприйняття і осмислення ними нових знань. Визначальне значення у вирішенні цього завдання мають дві дидактичні умови:

по-перше, сам виклад матеріалу наставником має бути змістовним у науковому відношенні, живим і цікавим за формою;

по-друге, в процесі усного викладу знань необхідно застосовувати особливі педагогічні прийоми, що збуджують розумову активність працівників і сприяють підтримці їхньої уваги.

Один з цих прийомів – створення проблемної ситуації. Найпростішим в даному випадку є досить чітке визначення теми нового матеріалу і виділення тих основних питань, в яких слід розібратися працівникам.

2) Семінар-диспут передбачає публічне обговорення дискусійного питання і після доповіді спонукає до активної діяльності, розвиває ініціативність і творчість, уміння відстоювати свої переконання. В ході заняття послідовно моделюються проблемні ситуації шляхом розв'язання або постановки проблемних питань. На занятті відбувається вільний обмін думками. Кожен може поставити запитання виступаючому, або ж висловити альтернативну думку.

3) Навчально-теоретична конференція – це зібрання працівників для обговорення будь-яких питань. В ході обговорення виробляються навички ведення наукової суперечки, які не повинні переростати у взаємні звинувачення.

4) Ділові ігри – ґрунтуються на побудові моделі реальної ситуації або ситуацій, що склалися на підприємстві, в ході яких потрібно застосувати отримані знання і навички. Ділова гра відрізняється своєю динамічністю, показує процес виробництва в розвитку і виробляє манеру поведінки у робочих ситуаціях. Ділова гра включає в себе цілий комплекс методів активного навчання, таких як: дискусія, мозковий штурм, дії по інструкції, аналіз конкретних ситуацій і т. п.

5) Метод кейсів – дана технологія навчання включає в себе опис реальних соціальних, економічних і бізнес-ситуацій, в ході аналізу яких ті, які навчаються, розбирають суть проблеми, пропонують можливі шляхи вирішення даної проблеми і вибирають найбільш оптимальне і раціональне рішення ситуації. Відмітна риса кейс-методу – це наявність протиріч, які слугують основою для формування та формулювання проблеми.

6) Колоквіум передбачає бесіду наставника з працівниками для з'ясування їх знань в процесі обговорення доповідей. Сутність цього методу полягає в тому, що, ті, що навчаються, готують до заняття реферати на обговорювану тему. Доцільно їх завчасно вивчити всім учасникам, щоб бути готовим виступити в якості опонентів. обов'язковим є творчий підхід до обговорюваних питань.

7) Круглий стіл – це публічне обговорення або висвітлення будь-яких питань, коли учасники висловлюються в певному порядку. Цей метод дозволяє вирішити найбільш складні і проблемні питання. Ті, що навчаються, в цьому випадку знаходяться в рівному становищі. Як правило, таке заняття перетворюється в живу бесіду, активну розмову з обговорюваної проблеми. Вже при підготовці до заняття персонал, що навчається, потрапляє в ситуацію, в якій треба не лише продемонструвати знання, а й показати уміння відстоювати свою думку, та дотримуватись толерантного ставлення до співрозмовника. Круглий стіл передбачає напружену розумову роботу в інтересах оперативного вирішення складного інтелектуального завдання. Учасники заняття повинні генерувати сміливі ідеї, парадоксальні думки, пропозиції, з подальшою їх оцінкою, зіставленням, експертним аналізом і вибором кращих варіантів. Керівник заняття, ставлячи себе в рівні умови із слухачами, повинен залишатися наставником і довести розгляд питання до логічного завершення.

8) Тренінги – активна форма навчання, вони спрямовані на отримання особистого досвіду, з використанням практичних вправ. Тренінги покликані розвивати навички планування, делегування повноважень, підвищити мотивацію і особисту ефективність працівників. Доведено, що ефективність засвоєння нової інформації, отриманої в ході тренінгу, набагато вища, ніж отримання цієї ж самої інформації на лекціях і семінарах. Рольові та навчальні ситуації виробляють практичні вміння і навички.

9) Дискусія з поділом групи передбачає обговорення будь-якого питання, проблеми шляхом поділу навчальної групи на колективи односторонніх. Способи поділу на групи, що дискутують, може бути різною. На наш погляд, найбільш прийнятним і корисним для проведення є поділ на групи, що опонують відповідно до питань лекції. Кожній групі пропонується спільно підготувати відповіді на поставлені в плані заняття проблемні питання та їх обґрунтувати. Викладач заздалегідь призначає доповідачів і відповідальних за аналізовані проблеми в питанні. При цьому опонентами виступають представники іншої групи. Чим більше розглянутих проблем в питанні, тим повніше буде розглянуто питання. На занятті з поділом групи, що опонують, рекомендується розміщувати персонал, що навчається, паралельно один до одного, щоб він мав можливість бачити перед собою протилежну групу під час обговорення поставлених питань. Для того, щоб дискусія йшла в потрібному руслі, наставникові рекомендується шляхом постановки додаткових питань, приєднання до тої чи іншої думки, висловити свою думку, направити наукову суперечку в напрямку, який забезпечить досягнення мети заняття. На початку аналізу дискусії доцільно дати можливість висловитися завчасно призначеній «експертній» групі.

10) Дистанційне навчання – процес навчання, в ході якого застосовуються сучасні інформаційні і телекомунікаційні технології, що дозволяють здійснювати навчання без особистого контакту між працівником і наставником. Таке навчання підштовхує людей до самоосвіти і творчості. На сьогоднішній день є одним з найбільш динамічно розвиваючих способів навчання і охоплює все більшу кількість навчальних програм.

11) Самостійне навчання – один з найпростіших способів навчання, при якому необхідно лише наявність часу і бажання у самого працівника. Ефективність такого методу підвищиться, якщо підприємство розробить і надасть працівникам допоміжні засоби (аудіо- та відеоматеріали, навчальні посібники, навчальні комп'ютерні програми).

Крім використання перерахованих вище традиційних методів навчання персоналу, а саме: на робочому місці і з відривом від нього, на сьогоднішній день часто застосовується і такі методи розвитку працівників, як навчання від інших людей, яке, в свою чергу, може проходити як на робочому місці, так і з відривом від нього.

12) Наставництво – традиційний метод навчання. Процес навчання здійснюється в межах підприємства, в ході якого новий працівник вирішує поставлені завдання і обов'язки під керівництвом досвідченого наставника.

Один з головних обов'язків наставника – це визначити цілі, підвести підсумки і прийняти рішення щодо успішності проходження навчання.

13) Шедовінг (в перекладі з англійської означає «тінь») – даний метод широко застосовується в Великобританії і США (його використовують приблизно 71% підприємств). Суть даного методу полягає в тому, що новий працівник прикріплюється до свого наставника і спостерігає за ним буквально як «тінь».

Даний метод досить економічний і простий, при цьому відбувається повне занурення працівника в усі реальні робочі умови, в результаті процес адаптації нового працівника відбувається швидше. Варто зазначити, що даний метод позначається позитивно не тільки на працівники, а й на самому наставнику, за яким той закріплений.

14) Бадінг – метод навчання, при якому усі його учасники абсолютно рівні – немає наставника і підопічного або «старшого» і «молодшого». Метод характеризується наданням об'єктивної і чесної

інформації при виконанні поставлених завдань, які безпосередньо пов'язані з отриманням і освоєнням нових навичок і дозволяє глибше зануритися в основні робочі процеси. В ході застосування методу величезне значення приділяється зворотному зв'язку між його учасниками.

Сучасний метод бадінг, також як і шедовінг, володіє цілим рядом переваг. По-перше, це простота його застосування і економічність, в зв'язку з відсутністю витрат. По-друге, постійне отримання регулярного зворотного зв'язку, скорочення термінів адаптації до нового виду діяльності. По-третє, даний метод дає зрозуміти основні робочі процеси набагато глибше.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, система корпоративного навчання включає формування ресурсів та продуктів, мети та завдання, принципів, функцій, чинників та методів корпоративного навчання. До основних методів корпоративного навчання відносимо лекції, семінари-диспути, навчально-теоретичні конференції, ділові ігри, кейс-методи, колоквиуми, круглі столи, тренінги, дискусії з поділом на групи, дистанційне навчання, самостійне навчання, наставництво, шедовінг і бадінг.

Таким чином, різноманітність методів навчання допомагає керівникам і HR-фахівцям вибирати більш ефективний в певний момент часу метод, за допомогою якого можна буде досягти поставлені завдання.

Література

1. Бузько І. Р., Д'яченко Ю. Ю. Формування методологічних основ розвитку персоналу. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 3. С. 8-12.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / Уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. Т. VIII. 1728 с.
3. Гемма М. Д. Проблеми розвитку професійного навчання персоналу на виробництві на сучасному етапі становлення України. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2013. № 2. С. 176-180.
4. Любимова К. О. Світовий досвід професійного навчання персоналу підприємств. *Економічний часопис-XXI*. 2011. №4. С.45-51.
5. Мартиненко І. О., Чумаченко І. В. Формування системи професійного навчання персоналу машинобудівних підприємств. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі*. 2011. № 4. С. 16-27.
6. Назарова Г. В., Мартиненко І. О. Концептуальна модель мотивованого навчання персоналу. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. № 4. С. 106-111.
7. Свистун В. І. Педагогічні умови професійного навчання персоналу на виробництві. *Професійна освіта: проблеми і перспективи*. 2012. № 3. С. 31-36.
8. Khilukha O. A. Corporate governance and the Ukrainian corporate enterprises development. *Scientific bulletin of Polissia*. 2017. № 3(11). Т. 2. С. 103-107.

References

1. Buzko, I.R. and Diachenko, Yu.Yu. (2012), "Formation of methodological bases of personnel development", *Aktualni problem ekonomiky*, no. 3, pp. 8-12.
2. Busel, V.T. (Ed.) (2004), *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: 250000], Perun, Kyiv, Irpin, Ukraine, Vol. VIII, 1728 p.
3. Hemma, M.D. (2013), "Problems of development of professional training of personnel on production at the present stage of formation of Ukraine", *Sotsialno-trudovividnosyny: teoriia ta praktyka*, no. 2, pp. 176-180.
4. Liubymova, K.O. (2011), "World experience of professional training of enterprise personnel", *Ekonomichnyi chasopys-XXI*, no. 4, pp. 46-51.
5. Martynenko, I.O. and Chumachenko, I.V. (2011), "Formation of a system of professional training of personnel of machine-building enterprises", *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy mashynobudivnoi haluzi*, no. 4, pp. 16-27.
6. Nazarova, H.V. and Martynenko, I.O. (2013), "Conceptual model of motivated staff training", *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, no. 4, pp. 106-111.
7. Svystun, V.I. (2012), "Pedagogical conditions of professional training of personnel in production", *Profesiina osvita: problem ta perspektyvy*, no. 3, pp. 31-36.
8. Khilukha, O.A. (2017), "Corporate governance and the Ukrainian corporate enterprises development", *Scientific bulletin of Polissia*, no. 3(11), Vol. 2, pp. 103-107.

UDC 657.6
JEL Classification: M31

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.9

Danylkiv Kh.P.,
*cand.sc.(econ.), associate professor at the
finance, account and analysis department,*
Sadura O.B.,
*cand.sc.(econ.), associate professor at the
finance, account and analysis department,*
“Lviv Polytechnic” National University

SWOT ANALYSIS AS A TOOL FOR DETERMINING A SMALL ENTREPRENEURSHIP STRUCTURE DEVELOPMENT STRATEGY

Данилків Х.П.,
*канд. екон. наук, доцент кафедри
фінансів, обліку і аналізу,
Національний університет «Львівська політехніка»,*
Садура О.Б.,
*канд. екон. наук, доцент кафедри
фінансів, обліку і аналізу,
Національний університет «Львівська політехніка»*

SWOT-АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МАЛИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

Formulation of the problem. In today's market development, small businesses that are rooted in it, and those that are just entering the market, have to face problems associated with high levels of fierce competition, excess of such goods and services, oversaturation of advertising and information flows, growing demands consumers to product quality, with constant changes in market conditions and market capacity, as well as innovations that seek to gain increasing shares. Therefore, for the successful survival and operation of cute businesses, improving the quality and competitiveness of their products, you need to be able to anticipate the difficulties they may face in the future and new opportunities that may open up for them. That is, companies need to identify priority areas for development, develop business plans, adapt to changes in the external environment, use new technologies to organize management processes, change business strategies, and therefore, carry out strategic management.

One of the main tools of strategic management, assessing the complexity of internal and external factors that affect the development of small businesses, is the SWOT analysis.

SWOT analysis is a process of establishing links between the most characteristic opportunities for an enterprise, threats, strengths (advantages), weaknesses, the results of which can be further used to formulate and select strategies for a small enterprise.

Analysis of recent research and publications. Many companies choose SWOT analysis as one of the main methods of strategic analysis to determine their financial and economic condition. The general method of SWOT analysis is widely covered by many scientists, in particular, such as Brol R., Sztando A. [1], Brooks G., Heffner A, Henderson D. [2], Chermack T., Kasshanna B. [3], Gudanowska A. [4], Gupta G., Mishra R. [5], Helms M., Nixon J. [6], Kędzior Z. [7], Mirzakhan M., Parsammal E., Golzar A. [8], Nazarko J., Glinska U., Kononiuk A., Nazarko L. [9], Ommani A. [10], Shkulipa L.V. [11], Vlados C. [12], Zhurovskiy M.Z., Perevezra K.V. [13].

However, insufficient attention is paid to the peculiarities of the application of this method for small businesses engaged in the retail sale of medical and orthopedic products in specialty stores. We believe that existing research needs further development in terms of adapting this method to the specifics of a particular enterprise or aimed at improving the methodology of SWOT analysis to determine the level of competitiveness of enterprises in modern business conditions.

Setting objectives. The purpose of the article is a strategic analysis of the state of development of LLC “GALYCHMED”, identification of positive and negative trends and changes, identification, and awareness of factors that cause inhibition of its development, search for priority ways and directions of development of the analyzed enterprise.

Presentation of the main research material. To determine the main opportunities and threats, as well

as the strengths and weaknesses of the researched company (LLC "GALYCHMED") we use SWOT-analysis, which is conducted to identify areas of marketing efforts in which the company can achieve competitive advantage. The effective functioning of any enterprise requires a comprehensive assessment of both the external and internal environment. Therefore, to assess the factors of the macro-and meso-environment of the enterprise, the method of determining the profile of the external environment is used (Table 1, Table 2).

Table 1

The main factors of the macroenvironment that affect the financial and economic condition of LLC "GALYCHMED"

№ s/n	Component	Characteristic
1	2	3
1. Demographic		
1.1	Population	The number of potential consumers is directly proportional to the population, which has been steadily declining in recent years.
1.2	Location of the population in the country (region)	Internal migration does not change the income of the enterprise, which, accordingly, does not affect the financial condition of the enterprise.
1.3	Migration trends	The excess of the number of external immigrants over emigrants leads to a decrease in the number of potential consumers (according to statistics, the population has increased as a result of migration processes, and therefore, this is a positive phenomenon for LLC "GALYCHMED").
1.4	Age structure	According to statistics, the vast majority of the population of Ukraine is people aged 12-67 years. This is positive for the company because they use the full range of services of LLC "GALYCHMED" to a greater extent.
1.5	The ethnic and religious structure of the population	The ethnic and religious composition of the population does not influence the activities of LLC "GALYCHMED".
1.6	Birth rate, mortality	The excess of mortality over the birth rate leads to a reduction in the population, which, in turn, harms LLC "GALYCHMED".
2. Economic		
2.1	The purchasing power of the population	The purchasing power of the Ukrainian population has fallen 1.5-2 times over the past two years. The low level of purchasing power does not allow the company LLC "GALYCHMED" to receive high profits.
2.2	Inflation rate	The inflation rate significantly affects the number of cash flows of LLC "GALYCHMED", the volume of expenditures, the main consequence of inflation is a decrease in profits.
2.3	Financial and credit policy in the country	The difficult state of the economy negatively affects the financial policy of the enterprise (high-interest rates, hryvnia devaluation, pandemic, environmental protection).
2.4	General economic situation	The supply that can be provided by the company far exceeds the volume of demand, which has recently continued to decline, even though the company's services are used not only by the population but also by other companies.
2.5	Taxation system	The high tax burden harms the company. When reforming and improving the tax system, it is possible to reduce the negative impact of the tax burden and thus increase the revenues of local budgets and the state budget.
2.6	Changes in the structure of consumer consumption	Due to the situation regarding the pandemic, the needs of the population in medical products are growing, respectively, such a positive trend affects the increase in income of LLC "GALYCHMED".
2.7	Elasticity of demand	The elasticity of demand for the products of LLC "GALYCHMED" is quite high, as a reduction in price will lead to an increase in clientele, but at the moment the price-quality ratio is more important for people, which is the best for the company.
3. Natural		
3.1	The level of environmental pollution	The company itself does not directly pollute the environment, as it is engaged in retail trade.
4. Technological		
4.1.	The pace of technological change, the innovative potential of the trade industry	LLC "GALYCHMED" does not lag behind the pace of technological changes and innovations. It is planned to expand its activities throughout Ukraine with the opening of branches.
5. Political and legal		
5.1	The state of legislation governing economic activity	A common problem in Ukraine is the frequent change of the legal framework, as well as a high degree of contradiction between existing acts, which harms the company.
5.2	State economic policy	Experimental nature of state economic and legal policy, which negatively affects the activities of the enterprise, as the state is the main legal regulator in economic relations and has an impact on the development of both individual enterprises and the economic system as a whole.

continuation of table 1

1	2	3
6. Socio-cultural		
6.1	Features of the prevailing traditions and beliefs in society	The prevailing traditions and beliefs in society do not affect the activities of the enterprise.
6.2	Educational level	Today, Ukrainian universities and colleges are ready to provide the appropriate level of education in the field of trade, but there is a lack of demand for these specialties, so in the future, there may be a lack of experienced professionals.
6.3	People's attitude to work	Attitude to work and its results is one of the distinctive features of the Ukrainian mentality. According to the UN, Ukrainians are the most hard-working people.

Source: generated by the authors

Table 2

Assessment of opportunities and threats to the external environment of LLC "GALYCHMED"

№ s/n	Component	The weight of the factor	Impact on the enterprise	Direction of influence	The level of importance of the factor
1	2	3	4	5	6
MACRO-ENVIRONMENT					
1. Demographic					
1.1	Population	3	3	+	+9
1.2	Location of the population in the country (region)	2	1	+	+2
1.3	Migration trends	2	2	+	+4
1.4	Age structure	2	2	+	+4
1.5	The ethnic and religious structure of the population	1	0	-	0
1.6	Birth rate, mortality	2	2	-	-4
2. Economic					
2.1	The purchasing power of the population	2	2	-	-4
2.2	Inflation rate	3	3	-	-9
2.3	Financial and credit policy in the country	2	2	-	-4
2.4	General economic situation	2	2	-	-4
2.5	Taxation system	2	2	-	-4
2.6	Changes in the structure of consumer consumption	3	2	-	-6
2.7	Elasticity of demand	2	2	+	+4
3. Natural					
3.1	The level of environmental pollution	1	2	-	-2
4. Technological					
4.1	The pace of technological change, the innovative potential of the trade industry	2	3	+	+6
5. Political and legal					
5.1	The state of legislation governing economic activity	1	3	-	-3
5.2	State economic policy	2	2	-	-4
6. Socio-cultural					
6.1	Features of the prevailing traditions and beliefs in society	1	0	-	0
6.2	Educational level	2	2	+	+4
6.3	People's attitude to work	2	3	+	+6
Total impact					-5
MEASURE					
1. Competitors					
1.1	Industry competitors that produce similar products and sell them in the same market	3	3	-	-9
1.2	Substitute goods	2	2	-	-4
1.3	Potential competitors	2	2	-	-4

continuation of table 2

1	2	3	4	5	6
2. Buyers					
2.1	Geographical location	3	2	+	+6
2.2	Demographic characteristics (age, education, the field of activity, etc.).	2	2	+	+4
2.3	Socio-psychological characteristics (position in society, manner of behavior, tastes, habits, traditions, etc.).	2	2	+	+4
2.4	The buyer's attitude to the product (whether he uses the product, how he evaluates it, etc.)	3	2	+	+6
3. Suppliers					
3.1	The level of specialization of the supplier	2	2	+	+4
3.2	Supplier focus on working with specific customers	2	2	+	+4
3.3	Importance for the sales supplier	1	3	+	+3
3.4	The cost of goods sold	2	3	+	+6
3.5	Guarantee of quality of goods	2	2	+	+4
3.6	Punctuality and mandatory compliance with the terms of delivery of goods	1	3	+	+3
Total impact					+27

Source: generated by the authors

The analysis of the external environment of LLC "GALYCHMED" shows that the influence of the macroenvironment is negative, and the mesoenvironment is positive. The most important factors of positive influence are the attitude of the buyer to the product, the population, the attitude of people to work, and so on.

Among the most negative factors are inflation, the social situation in the country and the world in general (COVID-19), financial crisis, slowing economic growth, the purchasing power of the population, industry competitors, potential competitors, and more.

At the second stage of SWOT analysis, we carry out strategic diagnostics of the internal environment of LLC "GALYCHMED". To do this, we form a list of factors of the internal environment, which are divided into two groups: strengths and weaknesses. The list of components and corresponding factors of the internal environment is given in Table 3 and Table 4.

Table 3

The main factors of the internal business environment that affect the financial and economic condition of LLC "GALYCHMED"

No s/n	Component	Characteristic
1	2	3
1. Marketing		
1.1	Products (services) produced (provided) by the enterprise	Retail sale of medical and orthopedic goods in specialized stores.
1.2	Market share	In recent years, the company has not lost its position in the market (market share 20%).
1.3	Quality of products (services)	Product quality is decent with a flexible pricing policy but partially inferior to competitors.
1.4	The state of the sales system	In LLC "GALYCHMED" the promotion of goods is ensured as much as possible.
1.5	Service	LLC "GALYCHMED" has a high level of service.
1.6	Advertising quality	LLC "GALYCHMED" invests significant funds for the development of an advertising campaign to establish itself on the market. Effective advertising will provide an influx of potential consumers.
1.7	Availability of trademarks	LLC "GALYCHMED" has its trademark and emblem.
1.8	Product range	Wide range.
2. Finance		
2.1	Enterprise assets	The assets of LLC "GALYCHMED" are increasing during 2017-2019. That is, the company works efficiently. Their structure is changing for the better.
2.2	Net profit	Net income tends to increase.
2.3	Return on capital	Return on capital tends to increase, so the assets of LLC "GALYCHMED" are used efficiently.
2.4	Working capital	The structure of the working capital of LLC "GALYCHMED" is optimal. This state of affairs has a positive effect on the liquidity and solvency of the enterprise.

continuation of table 3

1	2	3
3. Staff		
3.1	Management staff	The management staff is highly qualified, engaged in a clear division of responsibilities and delegation of authority to lower-level managers.
3.2	Qualification of employees	LLC "GALYCHMED" employs qualified staff and there is no need for new employees.
3.3	Personnel policy	The company practices advanced training.
3.4	Using incentives to motivate performers	To motivate employees, a system of material incentives is used, namely: bonuses.
3.5	Staff turnover	There is no staff turnover at the enterprise.
4. Research and development		
4.1	Research potential and its intensity	The research potential of LLC "GALYCHMED" is insignificant, it mainly uses already developed novelties.
4.2	Availability of patents	The company has existing patents and also applies for new ones.

Source: generated by the authors

Table 4

Assessment of the strengths and weaknesses of the company LLC "GALYCHMED"

№ s/n	Component	The weight of the factor	Impact on the enterprise	Direction of influence	The level of importance of the factor
1. Marketing					
1.1	Products (services) produced (provided) by the enterprise	3	3	+	+9
1.2	Market share	3	2	+	+6
1.3	Quality of products (services)	2	2	+	+4
1.4	The state of the sales system	2	2	+	+4
1.5	Service	2	1	+	+2
1.6	Advertising quality	2	3	+	+6
1.7	Availability of trademarks	1	2	+	+2
1.8	Product range	2	2	+	+4
2. Finance					
2.1	Enterprise assets	2	2	+	+4
2.2	Net profit	2	2	+	+4
2.4	Return on capital	3	2	-	-6
2.5	Working capital	3	2	-	-6
2.6	Availability of credit	2	2	-	-4
3. Staff					
3.1	Management staff	2	3	+	+6
3.2	Qualification of employees	2	2	+	+4
3.3	Personnel policy	3	2	-	-6
3.4	Using incentives to motivate performers	1	2	+	+2
3.5	Staff turnover	1	0	-	0
4. Research and development					
4.1	Research potential and its intensity	3	1	+	+3
4.2	Availability of patents	1	2	+	+2
Total impact					+40

Source: generated by the authors

The data in Tables 3–4 demonstrate the importance of factors of the internal environment of the enterprise, which in most cases have a positive effect on the results of their activities.

After analyzing the opportunities and threats, strengths and weaknesses of LLC "GALYCHMED", we will establish relationships between them and build an appropriate matrix (Fig. 1).

<p>Strengths</p> <p>Products (services) produced (provided) by the enterprise (+9); Market share (+6); Management staff (+6); Advertising quality (+6); Quality of products (services) (+4); Sales system status (+4); Product range (+4); Enterprise assets (+4); Net profit (+4); Qualification of employees (+4); Research potential and its intensity (+3); Availability of patents (+2); Service (+2); Availability of trademarks (+2); Use of incentives to motivate performers (+2); Staff turnover (0).</p>	<p>Opportunities</p> <p>The pace of technological change, the innovative potential of the trade industry (+6); Level of education (+6); The geographical location (+6); The cost of goods sold (+6); Buyer's attitude to the product (+6); Migration trends (+4); Age structure (+4); The elasticity of demand (+4); People's attitude to work (+4); Demographic characteristics (+4); Socio-psychological characteristics (+4); Level of specialization of the supplier (+4); Supplier focus on working with specific customers (+4); Product quality guarantee (+4); Punctuality and mandatory compliance with the terms of delivery of goods (+3); Importance for the supplier of sales volume (+3); Location of the population in the country (region) (+2).</p>	<p>Threats</p> <p>Inflation rate (+9); Industry competitors that produce similar products and sell them in the same market (+9); Changes in the structure of consumer consumption (+6); Birth rate (+4); Purchasing power of the population (+4); Financial and credit policy in the country (+4); General economic situation (+4); Taxation system (+4); State economic policy (+4); Substitute goods (+4); Potential competitors (+4); Status of legislation governing economic activity (+3); Level of environmental pollution (+2).</p>
<p>Weaknesses</p> <p>Return on capital (-6); Working capital (-6); Personnel policy (-6); Availability of credit (-4).</p>	<p>1. Increasing the consumption of products by increasing advertising; 2. Sales of products that are targeted at consumers with different levels of earnings; 3. Search for new financial instruments for placement of assets; 4. Functional leadership in the priority areas of retail trade in medical and orthopedic goods in specialty stores; 5. Creation of a special department for monitoring social networks and maintaining a positive image of the enterprise; 6. Application of modern management technologies.</p>	<p>1. Keeping customers from moving to competing companies, through the use of flexible pricing policies and sales of quality medical and orthopedic products; 2. Development of crisis management system in an unstable economic situation; 3. Customer segmentation. 4. Reduction of receivables and effective management.</p>
<p>1. Bonus system for customers; 2. Development of new types of trade and services; 3. Cost reduction policy; 4. Incentives for staff: the introduction of bonuses and bonuses for a certain number of goods sold, concluded loan agreements; 5. Priority reduction of transportation costs, the establishment of new, more profitable agreements with transport companies; 6. Growing staff culture and service.</p>	<p>1. Profit planning taking into account the experience of foreign companies; 2. The cost of production may increase due to transportation costs.</p>	<p>1. Bonus system for customers; 2. Development of new types of trade and services; 3. Cost reduction policy; 4. Incentives for staff: the introduction of bonuses and bonuses for a certain number of goods sold, concluded loan agreements; 5. Priority reduction of transportation costs, the establishment of new, more profitable agreements with transport companies; 6. Growing staff culture and service.</p>

Fig. 1. Results of the SWOT analysis of LLC "GALYCHMED"

Source: generated by the authors

At the final stage, four potential development scenarios of LLC "GALYCHMED" were analyzed, their advantages and disadvantages were identified, and a preliminary conclusion was made regarding a possible strategy for its development.

SO:

1. Expanding the range of consumers of medical and orthopedic products by increasing the volume of advertising, focusing on expanding market share. Maintaining and improving the company's image and corporate social responsibility.

2. Increasing sales by selling products targeted at consumer groups with different income levels. That is, to enable both high and middle-class consumers to meet their needs for medical and orthopedic products.

3. Search for new financial instruments for asset placement. In particular, the use of possible investment projects by the company, which would bring high income for the placement of free cash.

ST:

1. Retention of buyers from the transition to competing companies through the use of flexible pricing policy and increase the quality of medical and orthopedic products. Also reducing prices for the offered goods, holding promotional days, developing a system of discounts and bonuses for customers ("Premium Class", "Mass Segment", etc.), and establishing cooperation with new more technologically advanced enterprises (companies).

2. Development of anti-crisis management system in an unstable economic situation in the country.

3. Customer segmentation: individual approach to each consumer, division of customers according to their priorities and values.

WO:

1. Reorganization strategy: expansion of retail trade in medical and orthopedic goods in regions with greater financial and economic potential.

2. Bonus system for customers: providing preferential terms for regular customers, as well as additional discounts on the system of recommendations.

3. Development of new types of goods: it is necessary to develop a strategy for the development of new products and areas of trade. In the beginning, this activity may be unprofitable, but the market share will be significant. If the economic situation in the country improves, the company will receive extra profits in the future.

4. Cost reduction policy: formation of a bonus system, a system of goals for employees; increase the cost of improving their professional skills through systematic training; search for unproductive costs of the enterprise in previous years, provided that the quality of services will not decrease, the reputation will not deteriorate, and profits will increase.

WT:

1. The cost of products may increase due to the cost of transportation. It is advisable to establish contracts on favorable terms with carriers.

2. Profit planning based on the experience of foreign companies.

Conclusions from the study. We believe that the matrix method of strategic analysis – SWOT analysis is a universal analytical tool that can be used by small businesses to select development strategies and market analysis and study competitiveness, but each time it must be adapted to the specifics of the enterprise.

When conducting a SWOT analysis, it is necessary to clearly define the period of research, and be sure to take into account the period for which the analysis is conducted, as those positions that are currently a "weakness" of a small business may later become advantages, and vice versa.

This article uses the SWOT-analysis method to determine the development strategy of LLC "GALYCHMED". The selection of internal factors (strengths and weaknesses of a small enterprise) and environmental factors (opportunities and threats) made it possible to determine the main development strategy of LLC "GALYCHMED" and outline measures to strengthen its position.

It is proved that the unstable financial market due to the pandemic, the devaluation of the national currency, the situation in the banking sector, losses in the area of environmental protection in eastern Ukraine, as well as other factors negatively affected the trading activities of LLC "GALYCHMED". In most retailers, costs have risen and profits have fallen, prompting more conservative pricing and spending cuts.

These proposals can be used as a basis for further research on the analysis of small businesses and determine the strategic prospects for its development.

Literature

1. Brol R., Sztando A. Dlaczego i jak należy wzbogacać procedurę SWOT w procesie terytorialnego planowania strategicznego. *Problemy zarządzania w działalności samorządu terytorialnego* : materiały konferencyjne. Uniwersytet Opolski, 2009. P. 55-82.

2. Brooks G., Heffner A., Henderson D. A SWOT Analysis Of Competitive Knowledge From Social Media For A Small Start-Up Business. *Review of Business Information Systems (RBIs)*. 2014. № 18(1). P. 23-34.

3. Chermack T. J., Kasshanna B. K. The Use and Misuse of SWOT Analysis and Implications for HRD Professionals. *Human Resource Development International*. 2007. № 4(10). P. 383-399.

4. Gudanowska A. E. Technology mapping as a method of technical analysis in the light of selected foreign experiences. *Ekonomia i Zarządzanie*. 2014. № 6(1). P. 265-281.
5. Gupta G., Mishra R. P. A SWOT analysis of reliability centered maintenance framework. *Journal of Quality in Maintenance Engineering*. 2016. Vol. 22. № 2. P. 130-145.
6. Helms M. M., Nixon J. Exploring SWOT analysis – where are we now? A review of academic research from the last decade. *Journal of Strategy and Management*. 2010. Vol. 3. № 3. P. 215-251.
7. Kędzior Z., Nazarko J. Uwarunkowania rozwoju nanotechnologii w województwie podlaskim. Wyniki analizy STEEPVL i SWOT. Białystok : Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, 2010. URL: <https://docplayer.pl/1309492-Politechnika-bialostocka-uwarunkowania-rozwoju-nanotechnologii-w-wojewodztwie-podlaskim-wyniki-analiz-steepvl-i-swot.html> (дата звернення: 02.03.2021).
8. Mirzakhani M., Parsammal E., Golzar A. Strategy Formulation with SWOT Matrix: A case study of an Iranian company. *Global Business and Management Research: An International Journal*. 2014. P. 165.
9. Nazarko J., Glinska U., Kononiuk A., Nazarko L. Sectoral foresight in Poland: thematic and methodological analysis". *International Journal of Foresight and Innovation Policy*. 2013. № 9(1). P. 19-38.
10. Ommani A. R. Strengths, Weaknesses, Opportunities, And Threats (SWOT) Analysis For Farming System Businesses Management: Case of wheat farmers of Shadervan District, Shoushtar Township, Iran. *African Journal of Business Management*. 2011. Vol. 5(22). P. 9452.
11. Шкуліпа Л. В. Застосування SWOT-аналізу для оцінки доцільності проведення реструктуризації на залізничному транспорті України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 1(48). С. 168-175.
12. Vladoš C. On a correlative and evolutionary SWOT analysis. *Journal of Strategy and Management*. 2019. Vol. 12. № 3. P. 347-363.
13. Згуровський М. З., Перевезра К. В. Методика побудови сценаріїв розвитку України з використанням SWOT-аналізу. *Системні дослідження та інформаційні технології*. 2009. № 2. С. 7-17.

References

1. Broł, R. oraz Sztando, A. (2009), "Dlaczego i jak należy wzbogacać procedurę SWOT w procesie terytorialnego planowania strategicznego", *Problemy zarządzania w działalności samorządu terytorialnego : materiały konferencyjne*, Uniwersytet Opolski, Polska, pp. 55-82.
2. Brooks, G., Heffner, A. and Henderson, D. (2014), "A SWOT Analysis Of Competitive Knowledge From Social Media For A Small Start-Up Business", *Review of Business Information Systems (RBIS)*, no. 18(1), pp. 23-34.
3. Chermack, T.J. and Kasshanna, B.K. (2007), "The Use and Misuse of SWOT Analysis and Implications for HRD Professionals", *Human Resource Development International*, no. 4(10), pp. 383-399.
4. Gudanowska, A.E. (2014), "Technology mapping as a method of technical analysis in the light of selected foreign experiences", *Ekonomia i Zarządzanie*, no. 6(1), pp. 265-281.
5. Gupta, G. and Mishra, R. (2016), "A SWOT analysis of reliability centered maintenance framework", *Journal of Quality in Maintenance Engineering*, Vol. 22, no. 2, pp. 130-145.
6. Helms, M. and Nixon, J. (2010), "Exploring SWOT analysis – where are we now? A review of academic research from the last decade", *Journal of Strategy and Management*, Vol. 3, no. 3, pp. 215-251.
7. Kędzior, Z. oraz Nazarko, J. (Eds.) (2010), *Uwarunkowania rozwoju nanotechnologii w województwie podlaskim. Wyniki analizy STEEPVL i SWOT* [Conditions for the development of nanotechnology in the Podlaskie Voivodeship. STEEPVL and SWOT analysis results], Oficyna Wydawnicza Politechniki Białostockiej, Białystok, Polska, available at: <https://docplayer.pl/1309492-Politechnika-bialostocka-uwarunkowania-rozwoju-nanotechnologii-w-wojewodztwie-podlaskim-wyniki-analiz-steepvl-i-swot.html> (access date March 02, 2021).
8. Mirzakhani, M., Parsammal, E. and Golzar, A. (2014), "Strategy Formulation with SWOT Matrix: A case study of an Iranian company", *Global Business and Management Research: An International Journal*, pp. 165.
9. Nazarko, J., Glinska, U., Kononiuk, A. and Nazarko, L. (2013), "Sectoral foresight in Poland: thematic and methodological analysis", *International Journal of Foresight and Innovation Policy*, no. 9(1), pp. 19-38.
10. Ommani, A.R. (2011), " Strengths, Weaknesses, Opportunities, And Threats (SWOT) Analysis For Farming System Businesses Management: Case of wheat farmers of Shadervan District, Shoushtar Township, Iran", *African Journal of Business Management*, Vol. 5(22), pp. 9452.
11. Shkulipa, L.V. (2013), "Application of SWOT-analysis to assess the feasibility of restructuring in the railway transport of Ukraine", *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, Iss. 1(48), pp. 168-175.
12. Vladoš, C. (2019), "On a correlative and evolutionary SWOT analysis", *Journal of Strategy and Management*, Vol. 12, no. 3, pp. 347-363.
13. Zhurovskiy, M.Z. and Perevezra, K.V. (2009), "Methods of building scenarios for the development of Ukraine using SWOT-analysis", *Systemni doslidzhennia ta informatsiini tekhnologii*, no. 2, pp. 7-17.

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 330.31(477):796.5
JEL Classification: Z2, H11

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.10

Цимбалюк С.М.,
здобувач*, молодший науковий співробітник
лабораторії проєктів та ініціатив,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки, м. Луцьк

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ

Tsymbaliuk S.M.
applicant, junior researcher of the
laboratory of projects and initiatives
Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF SUSTAINABLE INCLUSIVE DEVELOPMENT OF SPORTS AND HEALTH SPHERE OF THE REGION

Постановка проблеми. Світова практика свідчить, що за державної підтримки та активного розвитку підприємницької діяльності спортивно-оздоровча сфера може давати значні соціально-економічні результати як для окремих регіонів, так і для держави у цілому. Досягнути цього неможливо без розробки продуманої, науково обґрунтованої концепції розвитку, яка б відповідала цілям сталого розвитку та була орієнтована на підвищення рівня життя й добробуту населення шляхом максимального його залучення до спортивно-оздоровчої діяльності, активізації підприємництва у цій сфері, доступності спортивно-оздоровчих послуг для різних верств населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення економічної сутності спортивно-оздоровчої сфери, її ролі у досягненні цілей сталого розвитку набуло значного наукового інтересу. Так, дослідженням спортивно-оздоровчої сфери як галузі економіки та дослідженням ринку фізкультурно-оздоровчих послуг займається ряд вчених, серед яких – Жданова О., Приступа Є., Стахів І., Чеховська Л. [1–2]. Поряд з цим, усе більше вчених спрямовують свою увагу на вивчення питань сталого розвитку та інструментів його досягнення. Зокрема, концептуальні положення сталого розвитку представлені у науковому доробку Павліха Н., Войчука М. [3–5]. Результати дослідження суті та значення інклюзивного зростання відображено у працях Мельник М., Цимбалюк І., Щеглюк С. [6–9]. Визначення цілей сталого розвитку як основних стратегічних орієнтирів соціально-економічного зростання в Україні та світі, а також визнання доцільності запровадження інклюзивної моделі розвитку актуалізує дослідження ролі спортивно-оздоровчої сфери у досягненні поставлених завдань й потребує розробки концепції її розвитку із врахуванням нових вимог і викликів. Окремі напрацювання у цьому напрямку здійснили такі вчені, як Стегней М., Богатирьов К., Бошинда І., Бошинда І. [10], однак, масштабність проблематики сталого інклюзивного зростання та виключна роль фізичної культури, спорту та здоров'я у його досягненні обумовлюють необхідність поглибленого дослідження цього питання, зокрема в напрямку обґрунтування концепції сталого інклюзивного розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону.

Постановка завдання. Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні нової концепції розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону, в основу якої покладено дотримання принципів інклюзивного зростання й досягнення цілей сталого розвитку. Відповідно до мети, поставлено наступні завдання: виділити основну концептуальну ідею розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону; розкрити цілі

* Науковий керівник: Павліха Н.В. – д-р екон. наук, професор.

сталого розвитку, на досягнення яких спрямована концепція; визначити сутність інклюзивного зростання та виокремити принципи інклюзивного розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону; сформулювати завдання розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону та запропонувати шляхи їх досягнення; визначити результати реалізації запропонованої концепції та обґрунтувати вплив розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону на підвищення здоров'я, добробуту та якості життя населення громади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сталий розвиток й інклюзивне зростання на сьогодні є новітніми моделями соціально-економічного піднесення, що визнані світовою спільнотою. Знаковою подією у визначенні пріоритетів світового розвитку є проведення у 2015 р. Саміту ООН зі Сталого розвитку. На ньому було прийнято Резолюцію «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року», якою проголошено, новий план дій виведення світу на траєкторію сталого життєстійкого розвитку та визначено ключові напрямки розвитку країн – 17 Глобальних цілей [11]. Цілі сталого розвитку (ЦСР) є інклюзивним порядком денним, їх дотримання орієнтоване на зниження бідності та запровадження позитивних змін для людей і планети.

Україна, як і інші країни-члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Національні завдання, індикатори їх виконання, орієнтири розвитку України до 2030 року, відповідно до Глобальних цілей, відображено в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» [12]. Серед них варто виділити дві, досягнення яких значною мірою залежить від розвитку фізичної культури та спорту, – це ціль 3 «Міцне здоров'я і благополуччя» та ціль 8 «Гідна праця та економічне зростання».

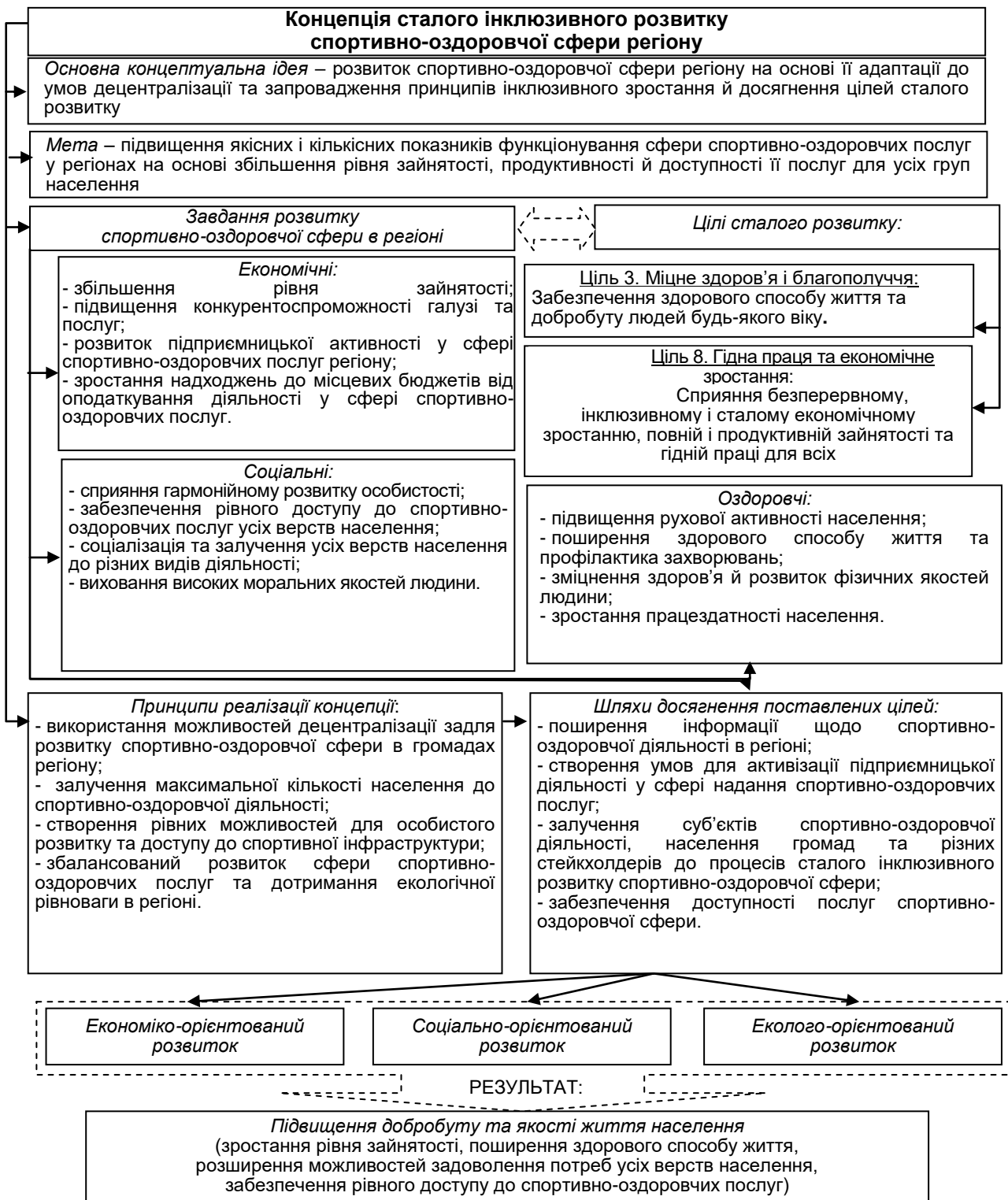
Як зазначає О. Макарова, здоров'я – це універсальна цінність людства, а тому турбота про стан здоров'я населення є необхідною складовою благополуччя та сталого розвитку [12]. Ціль 3 «Міцне здоров'я і благополуччя» полягає в необхідності забезпечення здорового способу життя та добробуту людей будь-якого віку. Спортивно-оздоровча сфера безпосередньо впливає на перспективи досягнення цієї цілі, оскільки сприяє поширенню знань та практик щодо здорового способу життя, спонукає до відповідальної самозбережувальної поведінки, насамперед дітей та молоді, які займаються спортом.

Тенденціями світової економіки протягом останніх 25 років стали уповільнення темпів її розвитку, поглиблення нерівності та брак робочих місць на тлі зростання трудових ресурсів. Восьма ціль сталого розвитку, у відповідь на глобальні виклики поширення безробіття, передбачає забезпечення гідної праці та економічного зростання. Сфера спортивно-оздоровчих послуг дає змогу розвитку особистості, створює умови для реалізації та пізнання власних можливостей, забезпечує умови суспільного прогресу. Стимулювання підприємництва у сфері спортивно-оздоровчих послуг реалізує можливості для самозайнятості населення, створення нових робочих місць, сприяє безперервному, всеохопному та сталому економічному зростанню, продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх.

Інструментом досягнення сталого розвитку та ефективною моделлю соціально-економічного зростання є всеохопний (інклюзивний) розвиток. Інклюзія полягає у збільшенні ступеня участі всіх громадян соціуму в процесах економічного зростання. В останні роки дослідження інклюзивного розвитку досить часто піднімається у працях вітчизняних вчених. Так, інклюзивний розвиток трактується як економічний розвиток на основі скорочення бідності та нерівності, який досягається шляхом максимальної участі населення у визначенні орієнтирів і забезпеченні зростання; надання рівних можливостей реалізації власного людського потенціалу для всього населення незалежно від соціально-економічних умов, статі, місця проживання, віросповідання, етнічних коренів тощо [6; 7]. Розглядаючи інклюзивний розвиток регіону, Цимбалюк І. розкриває його як розвиток економічної сфери шляхом збільшення ступеня залучення суб'єктів економіки до суспільно корисної діяльності, формування доступної інфраструктури регіону задля створення рівних можливостей особистісного розвитку та забезпечення справедливого розподілу отриманих результатів, що виступає передумовою соціального піднесення, зниження рівня диференціації населення й підвищення його добробуту [9]. Таким чином зазначимо, що інклюзивне зростання будується на поєднанні рівних можливостей і рівності доступу до благ, дає змогу відчувати результати кожному члену суспільства, охоплюючи всі сфери життя.

Інклюзивний підхід до розвитку спортивно-оздоровчої сфери проявляється у забезпеченні доступності послуг для усього населення, зокрема тих осіб, які потребують особливої уваги через ризик соціального виключення. Послугами спортивно-оздоровчих закладів повинні мати змогу користуватися всі верстви населення. Для покращення ситуації у спортивно-оздоровчій галузі слід концентрувати увагу на державній підтримці закладів оздоровлення для дітей, впровадженні державних програм щодо розвитку інклюзивного спорту, забезпечення можливості доступу до спортивно-оздоровчих послуг малозабезпечених верств населення. Важливим є те, щоб при розбудові спортивно-оздоровчої сфери регіону забезпечувалась гендерна рівність, відтак використання коштів місцевих бюджетів на основі гендерно-орієнтованого бюджетування дозволить задовольнити потреби у спорті та оздоровленні населення обох статей.

Отже, реалізація концепції розвитку спортивно-оздоровчої сфери повинна базуватись на принципах, які передбачають досягнення цілей сталого розвитку, всеохопності та бути адаптованою до умов децентралізованого управління спортивно-оздоровчою діяльністю (рис. 1).

Рис. 1. Концепція сталого інклюзивного розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону
Джерело: розроблено автором

Деталізуючи завдання розвитку спортивно-оздоровчої сфери у відповідності до визначених цілей сталого розвитку можна виділити три основні їх групи: економічні, соціальні та оздоровчі.

Останніми роками спортивно-оздоровча сфера в Україні набуває все більшого економічного значення. За сучасних умов підприємництво у спортивно-оздоровчій сфері стало досить поширеною формою господарської діяльності на ринку спортивно-оздоровчих послуг розвинених країн.

Соціально-економічне значення спортивно-оздоровчої сфери проявляється також у підвищенні якості продуктивних сил суспільства. Сучасні дослідження показують, що у людей, які систематично займаються фізичною культурою і спортом, продуктивність праці вища. Плинність кадрів серед активних спортсменів значно нижча, ніж серед тих, хто не займається спортом, а трудова дисципліна значно вища, що сприятливо позначається на продуктивності праці та виробництві в цілому [2].

Залучення людей до спорту, особливо молоді, дозволяє знизити криміногенність у суспільстві, виховує морально-етичні цінності, дисциплінує та виховує толерантне ставлення до оточуючих.

У процесі спортивно-оздоровчої діяльності відбувається накопичення, систематизація та генерування нових знань і досліджень у сфері фізичної активності та оздоровлення суспільства.

Основним завданням фізичного виховання і спортивно-оздоровчих послуг лишається оздоровлення населення й підтримка його репродуктивних якостей. Позитивно впливаючи на стан здоров'я людини, спортивно-оздоровча сфера сприяє приросту найбільшої цінності суспільства – дієздатного населення, що, у свою чергу, збільшує добробут самої держави. Важливим у формуванні ефективної, адаптованої до сучасних умов і потреб соціально-економічного зростання концепції розвитку спортивно-оздоровчої сфери є визначення принципів, дотримання яких забезпечить сталість, всеохопність трансформації відносин у галузі та призведе до позитивних кількісних і якісних змін показників її функціонування. Відповідно до визначених пріоритетів, запропонована концепція повинна базуватись на таких основних принципах:

– *принцип врахування умов децентралізації*: використання можливостей децентралізації задля розвитку спортивно-оздоровчої сфери в громадах регіону;

– *принцип інклюзивного розвитку*: врахування індивідуальних потреб людини та залучення максимальної кількості населення до спортивно-оздоровчої діяльності; створення рівних можливостей для особистого розвитку та доступу до спортивної інфраструктури;

– *принцип дотримання сталості розвитку*: збалансований розвиток сфери спортивно-оздоровчих послуг і дотримання екологічної рівноваги в регіоні.

Досягнути поставлених цілей можна шляхом проведення планомірної, комплексної системної діяльності в регіоні щодо:

– *популяризації здорового способу життя*: проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи, спортивно-оздоровчих заходів; кадрове забезпечення сфери; поширення інформації в ЗМІ, проведення рекламних кампаній; популяризація фізичної культури та спорту, організація дитячих спортивних секцій у закладах освіти та позааудиторній роботі;

– *створення умов для активізації підприємницької діяльності* у сфері надання спортивно-оздоровчих послуг: залучення максимальної кількості населення громади до спортивно-оздоровчої діяльності; надання податкових пільг задля підтримки розвитку підприємницької діяльності спортивно-оздоровчої сфери; створення ефективних бізнес-моделей розвитку сфери спортивно-оздоровчих послуг в умовах постпандемічної кризи. Для покращення діяльності спортивно-оздоровчої сфери потрібно передбачити формування сприятливих умов для організацій, які беруть участь у програмах розвитку ринку спортивно-оздоровчих послуг, вкладають кошти у розвиток спорту та системи оздоровлення;

– *залучення максимальної кількості суб'єктів економіки до процесів сталого інклюзивного розвитку спортивно-оздоровчої сфери*: налагодження співпраці між органами місцевого самоврядування, владою, населенням громади, бізнесом й іншими стейкхолдерами спортивно-оздоровчої сфери; створення інклюзивних інститутів розвитку сфери; залучення населення до обговорення ключових питань розвитку спортивно-оздоровчої сфери; залучення суб'єктів спортивно-оздоровчої діяльності, населення громад та різних стейкхолдерів до процесів сталого інклюзивного розвитку спортивно-оздоровчої сфери; налагодження співпраці між учасниками ринку спортивно-оздоровчих послуг.

– *забезпечення доступності послуг спортивно-оздоровчої сфери*: розвиток інфраструктури, підвищення якості спортивно-оздоровчих послуг, врахування потреб людей з інвалідністю та максимальне задоволення потреб населення у спортивно-оздоровчій діяльності; залучення додаткових коштів на поліпшення спортивної інфраструктури та фінансування відповідних проектів і регіональних програм розвитку тощо.

Забезпечення розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону з дотриманням принципів інклюзивності дозволить збільшити рівень зайнятості у спортивно-оздоровчій сфері, сприятиме створенню нових робочих місць і забезпечить соціально-економічне зростання.

Висновки з проведеного дослідження. Спортивно-оздоровча сфера України знаходиться на стадії формування та адаптації до децентралізованого управління. Проведена реформа перенесла акценти в регулюванні спортивно-оздоровчою сферою із державного на регіональний рівень, там самим актуалізуючи питання розробки концепції розвитку цієї сфери в регіонах у відповідності до потреб та можливостей окремих територій. Нові умови вимагають усвідомлення органами місцевого самоврядування важливості та економічного потенціалу спортивно-оздоровчої діяльності, розвиток якої дозволить отримати значимі соціальний та економічний ефекти.

Покладаючи в основу концепції розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону в умовах децентралізації засади сталого інклюзивного зростання, ми пропонуємо серед шляхів його досягнення визначити: максимальне залучення громади до активних занять фізичною культурою і спортом; посилення продуктивної діяльності населення через підвищення його працездатності, розвиток підприємництва у сфері спорту та оздоровлення, що сприятиме самозайнятості й створенню робочих місць; інвестування у розвиток спортивної інфраструктури задля забезпечення доступності послуг спортивно-оздоровчої сфери; залучення членів громади та суб'єктів господарської діяльності спортивно-оздоровчої сфери до прийняття рішень щодо визначення напрямів її розвитку у відповідності до потреб громади. Такий концептуальний підхід дозволить активізувати економічний розвиток регіону, наслідки від досягнення якого будуть відчувати усі члени суспільства.

Напрямок подальших досліджень є розробка стратегії та організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону на засадах інклюзивного зростання.

Література

1. Приступа Є., Жданова О., Чеховська Л. Аналіз ринку фізкультурно-оздоровчих послуг у Львові. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2017. № 6. С. 79-84.
2. Стахів І. М. Спортивно-оздоровча сфера як галузь економіки. *Економіка і регіон*. 2014. № 1. С. 46-49.
3. Павліха Н. В., Войчук М. В. Концептуальні засади безпеки сталого просторового розвитку: теоретико-методологічний аспект. *Міжнародна економічна безпека України: теорія, методологія, практика* : колективна монографія / за наук. ред. Кравчука П. Я. Луцьк : ІВВ Луцького НТУ, 2020. С. 161-183.
4. Павліха Н. В. Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід : монографія. Луцьк : Волин. обл. друк., 2006. 380 с.
5. Павліха Н. В. Європейська інтеграція щодо досягнення перспектив сталого просторового розвитку. *Європейська інтеграція: досвід Польщі та України* : кол. моногр. Люблін : «Drukarnia Kolor Lublin», 2013. С. 140-159.
6. Мельник М. І., Щеглюк С. Д., Лещук І. В., Яремчук Р. Є. Інклюзивний вимір розвитку міст – центрів ділової активності України: тенденції та перспективи : наукова доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» ; наук. редактор М. І. Мельник. Львів, 2019. 55 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
7. Цимбалюк І. О. Інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації: теорія, методологія, практика : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 340 с.
8. Цимбалюк І. О. Концептуальні засади інклюзивного розвитку регіону в умовах фінансової децентралізації. *Інноваційна економіка*. 2019. № 5-6. С. 125-133.
9. Цимбалюк І. О. Генезис теорії інклюзивного розвитку регіону. *Причорноморські економічні студії* : наук. журн. 2019. Вип. 47. С. 26-30. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.47-39>.
10. Стегней М. І., Богатирьов К. О., Бошинда І. М., Бошинда І. М. Роль спортивно-оздоровчої діяльності в умовах сталого розвитку. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 4. Т. 1. С. 35-42.
11. Глобальні цілі сталого розвитку. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй: Україна. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> (дата звернення: 20.04.2021).
12. Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь. URL: https://mepr.gov.ua/files/docs/Національна%20доповідь%20ЦСР%20України_липень%202017%20ukr.pdf (дата звернення: 05.12.2020).

References

1. Prystupa, Ye., Zhdanova, O. and Chekhovska, L. (2017), "Analysis of the market of physical culture and health services in Lviv", *Slobozhanskyi naukovy-sportyvnyi visnyk*, no. 6, pp. 79-84.
2. Stakhiv, I.M. (2014), "Sports and health sphere as a branch of economy", *Ekonomika ta rehion*, no. 1, pp. 46-49.
3. Pavlikha, N.V. and Voichuk, M.V. (2020), "Conceptual principles of security of sustainable spatial development: theoretical and methodological aspect", In: Kravchuk, P.Ya. (Ed.), *Mizhnarodna ekonomichna bezpeka Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka* [International economic security of Ukraine: theory, methodology, practice], coll. monograph, IVV Lutskoho NTU, Lutsk, Ukraine, pp. 161-183.
4. Pavlikha, N.V. (2006), *Upravlinnia stalym rozvytkom prostorovykh system: teoriia, metodolohiia, dosvid* [Management of sustainable development of spatial systems: theory, methodology, experience], monograph, Volyn. obl. dрук., Lutsk, Ukraine, 380 p.
5. Pavlikha, N.V. (2013), "European integration to achieve prospects for sustainable spatial

development”, In: *Yevropeiska intehratsiia: dosvid Polshchi ta Ukrainy* [European integration: the experience of Poland and Ukraine], col. monograph, «Drukarnia Kolor Lublin», Lublin, Poland, pp. 140-159.

6. Melnyk, M.I., Shcheliuk, S.D., Leshchukh, I.V. and Yaremchuk, R.Ye. (2019), *Inklyuzyvnyi vymir rozvytku mist – tsentriv dilovoi aktyvnosti Ukrainy: tendentsii ta perspektyvy* [Inclusive dimension of development of cities – centers of business activity of Ukraine: tendencies and prospects], scientific report, Institute of regional research named after M. I. Dolishniy of NAS of Ukraine, Lviv, Ukraine, 55 p. (Series “Problems of regional development”).

7. Tsymbaliuk, I.O. (2019), *Inklyuzyvnyi rozvytok rehionu v umovakh finansovoi detsentralizatsii: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Inclusive development of the region in terms of financial decentralization: theory, methodology, practice], monograph, Vezha-Druk, Lutsk, Ukraine, 340 p.

8. Tsymbaliuk, I.O. (2019), “Conceptual principles of inclusive development of the region in the conditions of financial decentralization”, *Innovatsiina ekonomika*, no. 5-6, pp. 125-133.

9. Tsymbaliuk, I.O. (2019), “Genesis of the regional inclusive development theory”, *Prychornomorski ekonomichni studii: nauk. zhurnal*, Iss. 47, pp. 26-30. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.47-39>.

10. Stehnei, M.I., Bohatyrov, K.O., Boshynda, I.M. and Boshynda, I.M. (2019), “The role of sports and health activities in terms of sustainable development”, *Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva, Seriia “Ekonomichni nauky”*, no. 4, Vol. 1, pp. 35-42.

11. “Global goals of sustainable development. United Nations Development Program: Ukraine”, available at: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/sustainable-development-goals.html> (access date May 20, 2021).

12. “Sustainable Development Goals: Ukraine. National report”, available at: https://mepr.gov.ua/files/docs/National%20report%20CSR%20Ukraine_July%202017%20ukr.pdf (access date December 05, 2020).

Коломечюк В.В.,

аспірант*,

Волинський національний університет

імені Лесі Українки, м. Луцьк

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДІАГНОСТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РОЗУМНОГО МІСТА

Kolomechiuk V.V.,

postgraduate student,

Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk

METHODICAL APPROACHES TO DIAGNOSIS OF FORMATION AND ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF A SMART CITY

Постановка проблеми. Філософія сталого розвитку, що є відображенням всеохоплюючої концепції розвитку людства, формує нові стратегічні пріоритети соціально-економічного розвитку. Зокрема, еволюція концепції сталого розвитку знайшла своє відображення у методологічних підходах до просторової організації суспільних відносин. Відповідно, сталий розвиток просторових систем, як форма організації та забезпечення високої якості життя людини, дала поштовх до зміни підходів й стратегій у розвитку держав, регіонів, міст та територіальних громад. Запропоновані міжнародною та європейською спільнотою принципи, викладені у Лейпцизькій хартії «Міста Європи на шляху сталого розвитку», Стратегія розумного, сталого та інклюзивного зростання «Європа 2020» та Глобальні цілі Сталого розвитку ООН є ілюстрацією підходів до сталого розвитку на мікро-, мезо-, макро-, та мегарівнях. Проте, попри актуальність й важливе наукове й прикладне значення даного питання, серед науковців не існує гармонізованого підходу до методики діагностики формування й забезпечення сталого розвитку розумних міст. Відповідно, існує потреба у формуванні чіткого методичного підходу, що охоплюватиме як різні рівні передумов, так й складових даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні й прикладні положення сталого розвитку розумного міста та дослідження проблем розвитку міст розкрито в наукових працях таких учених, як: М. Долішній [1], Н. Павліха [2], М. Войчук [2], С. Щеглюк [3] та ін., що висвітлюють різні аспекти забезпечення та управління процесами сталого розвитку міста. Проте, існуючі методичні підходи до діагностики процесів сталого розвитку розумного міста не враховують багаторівневості передумов даного процесу та аналізу існуючого потенціалу, що зумовлює необхідність формування якісно нових методичних підходів.

Постановка завдання. Метою статті є удосконалення методичного підходу до діагностики процесів формування та забезпечення сталого розвитку розумного міста, зокрема, формування логіко-структурного підходу до даного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Центром регіональних наук Віденського технологічного університету було визначено шість основних напрямів розвитку, за якими побудовано рейтинг 70 європейських міст середнього розміру. Серед них: розумна економіка, розумна мобільність, розумне середовище, розумні люди, розумний спосіб життя та розумне управління. Ці напрями пов'язані із традиційними регіональними та неокласичними теоріями зростання та розвитку міст. Зокрема, вони базуються на теоріях регіональної конкурентоспроможності, транспорту та економіки ІКТ, природних ресурсів, людського та соціального капіталу, якості життя та залученості членів суспільства в містах. Кожну складову розумного міста можна співвіднести з певними аспектами міського життя. Наприклад, «розумна економіка» – «промисловість», «розумні люди» – «освіта», «розумне управління» – «е-демократія», «розумна мобільність» – «логістика та інфраструктура», «розумне середовище» – «ефективність та сталість», «розумний спосіб життя» – «безпека та якість» [8].

Розгляд концепції розумного міста в різних вимірах показує, що вона часто використовується не цілісно, а через оцінку різного роду розумних складників міста. Водночас, що стосується економічної інтерпретації розумних міст, то цей термін часто розглядається на прикладі розумних галузей промисловості: до уваги беруться галузі ІКТ, а також сфери, що використовують ІКТ у своїх виробничих процесах. Таким чином, визначення «розумне місто» використовується для позначення

* Наук. керівник: Войчук М.В. – канд. екон. наук

бізнес-парків або районів, до складу яких входять різні компанії та фірми [6]. Термін «розумне місто» також використовується у сфері використання ІКТ для сучасних транспортних технологій, адже розумні системи покращують міський рух і мобільність мешканців.

Проте багато вчених, які спеціалізуються на дослідженнях сталого та розумного міста, виділяють й інші складові останнього, які, на їхню думку, є не менш важливими.

Так, Дж. Барріонуево виділяє п'ять типів капіталу, які сприяють розвитку розумного міста: 1) економічний (ВВП, міжнародні операції, іноземні інвестиції); 2) людський (талант, інновації, творчість, освіта); 3) соціальний (традиції, звички, релігія, сім'я); 4) екологічний (енергетична політика, управління відходами та водою, ландшафт); 5) інституційний (громадянська активність, адміністративна влада, вибори) [4].

А. Магіжнан виокремлює такі складові, як: 1) ІТ-освіта; 2) ІТ-інфраструктура; 3) ІТ-економіка; 4) якість життя [9].

К. Коуртгіт і П. Ніджкемп також пропонують елементи розумного міста, зокрема, серед них: 1) людський капітал (наприклад, кваліфікована робоча сила); 2) інфраструктурний капітал (наприклад, високотехнологічні засоби зв'язку); 3) соціальний капітал (наприклад, інтенсивні та відкриті мережеві зв'язки); 4) підприємницький капітал (наприклад, креативна та ризикована підприємницька діяльність) [7].

Ще одну класифікацію пропонує М. Тузар, який серед складників розумного міста виділяє: 1) якість життя; 2) сталий економічний розвиток; 3) управління природними ресурсами через політику залученості; 4) конвергенція економічних, соціальних та екологічних цілей [11].

Такі дослідники, як Т. Нам і Т. Пардо, до ключових елементів розумного міста відносять: 1) економічні соціально-політичні питання міста; 2) економічно-техно-соціальні питання навколишнього середовища; 3) взаємозв'язок; 4) застосування відповідного інструментарію; 5) інтеграція; 6) програми; 7) інновації [10].

Ще один вчений, А. Караглю, виділяє та узагальнює такі характеристики розумного міста, як: 1) використання мережевої інфраструктури для підвищення економічної та політичної ефективності й забезпечення соціального, культурного і міського розвитку; 2) урахування розвитку міського бізнесу; 3) соціальна інтеграція різних верств населення через використання державних послуг; 4) вирішальна роль високотехнологічних та креативних галузей у довгостроковій стратегії розвитку міст; 5) важлива роль соціального та реляційного капіталу в системі розвитку міст; 6) соціальна та екологічна сталість як головна стратегічна складова розумних міст [5].

Не менш важливою у визначенні поняття розумного міста є розроблена А. Караглю система вимірювання, що визначає шість складових розумного міста [5]:

Рівень 0: Міська складова. Розумні міста повинні визначатися із базового поняття «місто», а не з «розумне місто», підкреслюючи, що розумні міста повинні бути започатковані на контексті міста. Цей прошарок представляє традиційні компоненти, що присутні в кожному місті.

Рівень 1: Зелена складова. Це нові теорії урбанізації, які підкреслюють розвиток розумного навколишнього середовища.

Рівень 2: Складова взаємозв'язку. Вищезгадана зелена складова є невід'ємною частиною концепції розумного міста, що стосується не тільки «інфраструктурних зелених островців», але й загальноміського поширення елементів зеленої економіки, що потребує чіткого взаємозв'язку.

Рівень 3: Складова інструментарію. Міста повинні дбати про негайні реакції системи в реальному часі. Вони складаються із системних з'єднань у реальному часі, таких як радіочастотні передавачі, дорожні сигнали, вулиці, інтелектуальні лічильники, інфраструктурні датчики, датчики руху та переміщень.

Рівень 4: Відкрита інтеграційна складова. Програми розумних міст повинні мати можливість взаємодіяти та обмінюватися даними, вмістом та послугами. Ключовим чинником успіху розумних середовищ є надання відкритого та розподіленого сховища інформації для всіх вбудованих систем, та реалізованих на різних технологічних платформах.

Рівень 5: Програмна складова. Розумні міста відбивають імпульс роботи в режимі реального часу як систему із системами. Міста також наділяються технологічними можливостями, оскільки основні системи, на яких вони базуються, стають інструментальними та взаємопов'язаними, впроваджуючи нові рівні розумного реагування.

Рівень 6: Інноваційна складова. Розумні міста створюють сприятливе середовище для інновацій та нових можливостей для бізнесу. По-перше, необхідно підвищити якість та ефективність державної інфраструктури та послуг. По-друге, розумне місто має бути привабливим для ведення бізнесу. Новітні технології підштовхують взаємопов'язані та інтелектуальні міста для сталого розвитку, використовуючи нові «розумні» рішення та практики управління.

Вивчення існуючих підходів продемонструвало відсутність чіткої системи, що опирається на статистичні спостереження Державної служби статистики України. Відповідно, нами запропоновано методичний підхід до діагностики процесу розвитку розумного міста, що, на відміну від наявних, охоплює послідовну реалізацію етапів дослідження на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Етап I «Визначення та характеристика передумов сталого розвитку розумних міст на макрорівні». Він включає в себе визначення та діагностику передумов сталого розвитку розумних міст на макрорівні, тобто умов або обставин, що сформовані в межах країни та які, в свою чергу, визначають засади формування регіональної політики та стратегії розвитку власне міст.

Передумови сталого розвитку розумних міст на макрорівні можна згрупувати в п'ять груп – нормативно-правові, інституційні, соціальні, економічні та екологічні. Нормативно-правові передумови сталого розвитку розумних міст – це комплекс нормативно-правових актів національного права та міжнародні договори, рекомендації міжнародних організацій та інші документи, що інтегровані в національну систему права. До них варто віднести закони, розпорядження, постанови, стратегії та інші акти органів центральної влади.

Інституційні передумови сталого розвитку розумних міст – це система організаційно-владних та нормативно-структурних засад у розвитку розумних міст, що сформовані системою владних інституцій центрального рівня (законодавча, виконавча та судова гілки влади).

Соціальні передумови сталого розвитку розумних міст на макрорівні – це стан, індикатори та закономірності розвитку такої складової розумних міст, як розумні люди. Ця група передумов сформована такими індикаторами, як: рівень охоплення населення інтернет-послугами, абонентів на 100 жителів; питома вага дослідників віком до 40 років у загальній кількості дослідників; кількість об'єктів культурної та природної спадщини, які включені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО; кількість пам'яток національного значення, включених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України; площа територій та об'єктів природно-заповідного фонду приморських областей.

Економічні передумови сталого розвитку розумних міст на макрорівні – це стан, індикатори та закономірності розвитку такої складової розумних міст, як розумна економіка. Ця група передумов сформована такими індикаторами, як: витрати закладів вищої освіти на провадження наукової діяльності; частка експорту товарів з використанням у виробництві технологій високого та середньовисокого рівня в загальному обсязі експорту товарів; місце України у рейтингу за Глобальним інноваційним індексом; рівень зайнятості населення віком 20–64 роки; кількість зайнятих працівників у суб'єктів середнього та малого підприємництва; місце України у рейтингу легкості ведення бізнесу Doing Business; частка доданої вартості за витратами виробництва підприємств, які належать до високотехнологічного сектору переробної промисловості, у загальній доданій вартості за витратами виробництва; частка доданої вартості за витратами виробництва підприємств, які належать до середньо-, високотехнологічного сектору переробної промисловості, у загальній доданій вартості за витратами виробництва; частка працівників, зайнятих на підприємствах, які належать до високо- та середньо- високотехнологічних секторів переробної промисловості, у загальній кількості зайнятих працівників у промисловості; частка витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП; частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової; частка електротранспорту у внутрішньому сполученні; кількість проєктів публічно-приватного партнерства.

Екологічні передумови сталого розвитку розумних міст на макрорівні – це стан, індикатори та закономірності розвитку такої складової розумних міст, як розумне довкілля. Ця група передумов сформована такими індикаторами, як: безпечність та якість питної води за органолептичними, фізико-хімічними та санітарно-токсикологічними показниками у міській та сільській місцевостях; обсяги скидів забруднених (забруднених без очистки та недостатньо очищених) стічних вод у водні об'єкти; частка енергії, виробленої з відновлюваних джерел, у загальному кінцевому споживанні енергії; кількість міст, у яких середньорічні концентрації основних забруднюючих речовин в атмосферному повітрі перевищують середньодобові гранично допустимі концентрації; обсяг утворених відходів усіх видів економічної діяльності на одиницю ВВП; частка спалених та утилізованих відходів у загальному обсязі утворених відходів.

Основою для оцінки рівня передумов розвитку розумних міст на макрорівні є інтегральний індекс сталого розвитку розумних міст на макрорівні, що розраховується за формулою:

$$I_{smctdev}^{macrolev} = I_{smpeop}^{macrolev} + I_{smecon}^{macrolev} + I_{smenv}^{macrolev}, \quad (1)$$

відповідно частковий індекс розвитку розумних людей на макрорівні:

$$I_{smpeop}^{macrolev} = \frac{1}{5} (\sum_{j=1}^5 I_j^{smpeop}), \quad (2)$$

частковий індекс розвитку розумної економіки на макрорівні:

$$I_{smecon}^{macrolev} = \frac{1}{13} (\sum_{j=1}^{13} I_j^{smecon}), \quad (3)$$

частковий індекс розвитку розумного довкілля на макрорівні:

$$I_{smenv}^{macrolev} = \frac{1}{6} (\sum_{j=1}^6 I_j^{smenv}). \quad (4)$$

Для цього здійснюються відбір та систематизація статистичних показників розвитку міста, на основі яких відбувається розрахунок відносних показників та їх нормування, й розрахунок часткових індикаторів сталого розвитку міст України.

Така нормалізація забезпечує інформаційну односпрямованість індикаторів, при цьому їхні змінювання відбуватимуться у діапазоні від 0 до 1. Найгірші значення індикаторів з точки зору сталого

розвитку міста відповідатимуть числовим значенням близьким до 0, а найкращі – будуть наближуватися до 1.

При агрегуванні показників в одну інтегральну оцінку використовують так звану теорію «адитивної цінності», згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових.

Етап II «Оцінка потенціалу сталого розвитку розумних міст на мезорівні» передбачає здійснення оцінки та визначення перспективної оцінки здійснення сталого розвитку розумних міст на прикладі адміністративно-територіальних центрів шляхом комплексної оцінки соціо-економіко-екологічної ситуації в областях України. Показники, за якими здійснюватиметься оцінка, об'єднані у три групи, а саме: показники соціального розвитку регіону, що становлять основу для розрахунку часткового індексу соціальних передумов розвитку розумних міст на мезорівні ($I_{socsmt}^{mesolev}$); економічного розвитку, що становлять основу для розрахунку часткового індексу економічних передумов розвитку розумних міст на мезорівні ($I_{econsmct}^{mesolev}$); екологічного розвитку, що відповідно становлять основу для розрахунку часткового індексу екологічних передумов розвитку розумних міст на мезорівні ($I_{ecolsmct}^{mesolev}$).

Відповідно, інтегральний індекс передумов сталого розвитку розумних міст на мезорівні розраховується як рівнозважене середнє п'ятнадцяти нормалізованих (стандартизованих) за формулами параметрів X_j :

$$I_{smctdev}^{mesolev} = \frac{1}{15} (\sum_{j-1}^5 I_j^{socsmt} + \sum_{j-1}^5 I_j^{econsmct} + \sum_{j-1}^5 I_j^{ecolsmct}), \quad (5)$$

відповідно частковий індекс соціальних передумов сталого розвитку розумних міст на мезорівні:

$$I_{socsmt}^{mesolev} = \frac{1}{5} (\sum_{j-1}^5 I_j^{socsmt}), \quad (6)$$

відповідно частковий індекс економічних передумов сталого розвитку розумних міст на мезорівні:

$$I_{econsmct}^{mesolev} = \frac{1}{5} (\sum_{j-1}^5 I_j^{econsmct}), \quad (7)$$

відповідно частковий індекс екологічних передумов сталого розвитку розумних міст на мезорівні:

$$I_{ecolsmct}^{mesolev} = \frac{1}{5} (\sum_{j-1}^5 I_j^{ecolsmct}). \quad (8)$$

Етап III «Визначення ефективності використання потенціалу сталого розвитку розумних міст» передбачає визначення використання потенціалу сталого розвитку розумних міст на основі у розрахунку інтегрального індексу розвитку розумного міста та часткових індексів розумності соціальної сфери міста, розумності економічної системи міста, розумності екологічної системи міста. Показники, за якими здійснюватиметься оцінка, об'єднані у три групи, а саме: показники соціального розвитку міста, що становлять основу для розрахунку часткового індексу соціальних передумов сталого розвитку розумних міст на мікрорівні ($I_{socsmt}^{microlev}$); економічного розвитку, що становлять основу для розрахунку часткового індексу економічних передумов сталого розвитку розумних міст на мікрорівні ($I_{econsmct}^{microlev}$); екологічного розвитку, що відповідно становлять основу для розрахунку часткового індексу екологічних передумов сталого розвитку розумних міст на мікрорівні ($I_{ecolsmct}^{microlev}$).

Відповідно, інтегральний індекс передумов розвитку розумних міст на мікрорівні розраховується як рівнозважене середнє дев'ятнадцяти нормалізованих (стандартизованих) за формулами параметрів X_j :

$$I_{smctdev}^{microlev} = \frac{1}{19} (\sum_{j-1}^7 I_j^{socsmt} + \sum_{j-1}^7 I_j^{econsmct} + \sum_{j-1}^5 I_j^{ecolsmct}), \quad (9)$$

відповідно частковий індекс соціальних передумов сталого розвитку розумних міст на мікрорівні:

$$I_{socsmt}^{microlev} = \frac{1}{7} (\sum_{j-1}^7 I_j^{socsmt}), \quad (10)$$

відповідно частковий індекс економічних передумов сталого розвитку розумних міст на мікрорівні:

$$I_{econsmct}^{microlev} = \frac{1}{7} (\sum_{j-1}^7 I_j^{econsmct}), \quad (11)$$

відповідно частковий індекс екологічних передумов сталого розвитку розумних міст на мікрорівні:

$$I_{ecolsmct}^{microlev} = \frac{1}{5} (\sum_{j-1}^5 I_j^{ecolsmct}). \quad (12)$$

Етап IV «Моделювання та розробка напрямів ефективності стратегічного управління сталим розвитком розумного міста» передбачає побудову множинної регресійної моделі, розробку стратегії сталого розвитку міста та механізму удосконалення управління його реалізації з врахуванням результатів діагностики управління сталим розвитком розумного міста.

Множинна регресійна модель відображає залежність рівня розвитку розумного міста від стану соціальної сфери, економічної та екологічної системи в місті. Побудова множинної регресійної моделі включає кілька етапів. На першому етапі здійснюється встановлення наявності кореляційного зв'язку між ознаками X_1 ($I_{socsmt}^{microlev}$), X_2 ($I_{econsmct}^{microlev}$), X_3 ($I_{ecolsmct}^{microlev}$) та Y ($I_{smctdev}^{microlev}$). На другому етапі будується матриця парних коефіцієнтів кореляції.

Для аналізу ефекту впливу економічного, соціального та екологічного розвитку на загальний розвиток розумного міста будується регресійна модель залежності інтегрального індексу розумного

розвитку міста від часткових індексів розвитку розумності соціальної, екологічної та економічної систем:

$$I_{smctdev}^{microlev} = a_0 + a_1 I_{socsmt}^{microlev} + a_2 I_{econsmct}^{microlev} + a_3 I_{ecolsmct}^{microlev}, \quad (13)$$

де a_0, a_1, a_2, a_3 – параметри моделі;

- $I_{smctdev}^{microlev}$ – інтегральний індекс розумного розвитку міста;
- $I_{socsmt}^{microlev}$ – частковий індекс розумності соціальної системи міста;
- $I_{econsmct}^{microlev}$ – частковий індекс розумності економічної системи міста;
- $I_{ecolsmct}^{microlev}$ – частковий індекс розумності екологічної системи міста.

Отримані результати виступають основною для розробки та реалізації конкретних управлінських рішень, обґрунтування стратегічних напрямів і механізмів забезпечення сталого розвитку міста.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, запропонований нами методичний підхід діагностики розвитку розумного міста дозволяє враховувати систему кількісних і якісних показників та охоплює послідовну реалізацію таких його етапів: визначення та характеристика передумов розвитку розумних міст на макрорівні; оцінка потенціалу та можливостей розвитку розумних міст на мезорівні; діагностика ефективності використання потенціалу розвитку розумного міста на мікрорівні; моделювання та розробка напрямів управління процесами розвитку розумного міста. Застосування цієї методики сприятиме розробці організаційно-економічних засад побудови механізму управління розвитком розумного міста.

Література

1. Долішній М. І. Роль стратегії соціально-економічного розвитку областей у реалізації сталого розвитку України. *Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональна політика сталого розвитку: принципи формування, механізми реалізації* : збірник наукових праць / НАН України. Інститут регіональних досліджень. Відп. ред. М. І. Долішній. Львів, 2002. Випуск 5(XXXVI). С. 3-11.
2. Павліха Н. В., Войчук М. В. Організаційно-економічні засади управління сталим розвитком міста : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 256 с.
3. Щеглюк С. Д. Методичні підходи до оцінювання структурної трансформації економіки міста. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України* : зб. наук. праць. 2018. Вип. 6(134). URL: http://ird.gov.ua/sep/doi/sep2018.06.063_u.php (дата звернення: 12.04.2021).
4. Barrionuevo J. M., Berrone P., Ricart J. E. Smart Cities, Sustainable Progress. *IESE Insight*. 2012. Vol. 14. P. 50-57.
5. Caragliu A., Del Bo C., Nijkamp P. Smart Cities in Europe. *Journal of Urban Technology*. 2011. Vol. 18. No. 2. P. 65-82.
6. Giffender R., Fertner C., Kramar H., Kalasek R., Pichler-Milanović N., Meijers E. Smart cities: ranking of European medium-sized cities. Vienna : Centre of Regional Science - Vienna UT, 2007. URL: http://curis.ku.dk/ws/files/37640170/smart_cities_final_report.pdf (дата звернення: 12.04.2021).
7. Kourtit K., Nijkamp P., Arribas D. Smart cities in perspective – a comparative European study by means of self-organizing maps. *Innovation: The European Journal of Social Sciences*. 2012. Vol. 25. No. 2. P. 229-246.
8. Lombardi P., Giordano S., Farouh H., Yousef W. Modelling the smart city performance, *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2012. Vol. 25. No. 2. P. 137-149.
9. Mahizhnan A. Smart cities: The Singapore case. *Cities*. 1999. Vol. 16. No. 1. P. 13-18.
10. Nam T., Pardo T. A. Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People, and Institutions. *Proc. 12th Annual International Conference on Digital Government Research*. 2011, College Park, MD, USA (12–15 June 2011). P. 282-291.
11. Thuzar M. Urbanization in South East Asia: developing smart cities for the future? *Regional Outlook*. 2011. P. 96-100.

References

1. Dolishnii, M.I. (2002), "The role of the strategy of social and economic development of regions in the implementation of sustainable development of Ukraine", *Sotsialno-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyi period. Rehionalna polityka staloho rozvytku: pryntsypy formuvannia, mekhanizmy realizatsii* : zbirnyk naukovykh prats [Social and economic research in transition. Regional policy of sustainable development: principles of formation, mechanisms of implementation : Collection of scientific works], NAS of Ukraine. Institute of Regional Studies, Lviv, Ukraine, Issue 5(XXXVI), pp. 3-11.
2. Pavlikha, N.V. and Voichuk, M.V. (2019), *Orhanizatsiino-ekonomichni zasady upravlinnia stalym rozvytkom mista* [Organizational and economic principles of sustainable development management of the city], monograph, Vezha-Druk, Lutsk, Ukraine, 256 p.

3. Shchehliuk, S.D. (2018), "Methodical approaches to assessing the structural transformation of the city economy", *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy : zbirnyk naukovykh prats*, Iss. 6(134). URL: http://ird.gov.ua/sep/doi/sep2018.06.063_u.php (access date April 12, 2021).
4. Barrionuevo, J.M., Berrone, P. and Ricart, J.E. (2012), "Smart Cities, Sustainable Progress", *IESE Insight*, Vol. 14, pp. 50-57.
5. Caragliu, A., Del Bo, C. and Nijkamp, P. (2011), "Smart Cities in Europe", *Journal of Urban Technology*, Vol. 18, no. 2, pp. 65-82.
6. Giffender, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanović, N. and Meijers, E. (2007), Smart cities: ranking of European medium-sized cities. Centre of Regional Science - Vienna UT, Vienna, Austria, available at: http://curis.ku.dk/ws/files/37640170/smart_cities_final_report.pdf (access date April 12, 2021).
7. Kourtit, K., Nijkamp, P. and Arribas, D. (2012), "Smart cities in perspective – a comparative European study by means of self-organizing maps", *Innovation: The European Journal of Social Sciences*, Vol. 25, no. 2, pp. 229-246.
8. Lombardi, P., Giordano, S., Farouh, H. and Yousef, W. (2012), "Modelling the smart city performance", *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, Vol. 25, no. 2, pp. 137-149.
9. Mahizhnan, A. (1999), "Smart cities: The Singapore case", *Cities*, Vol. 16, no. 1, pp. 13-18.
10. Nam, T. and Pardo, T.A. (2011), "Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People, and Institutions", *Proc. 12th Annual International Conference on Digital Government Research (12–15 June 2011)*, College Park, MD, USA, pp. 282-291.
11. Thuzar, M. (2011), "Urbanization in South East Asia: developing smart cities for the future?" In: *Regional Outlook*, pp. 96-100.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ЕКОЛОГІЗАЦІЯ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК [504+330.341.2+338.48]:[630*6+630*15+628.1]
JEL Classification: Q23, Q25, Q26, E02

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.12

Кичко І.І.,
*д-р екон. наук, професор, професор кафедри
управління персоналом та економіки праці,*
Гонта О.І.,
д-р екон. наук, професор, професор кафедри туризму,
Музика В.В.,
аспірант* кафедри туризму,
Національний університет «Чернігівська політехніка»

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО, МИСЛИВСЬКОГО, ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

Kychko I.I.,
*dr.sc.(econ.), professor, professor at the
department of personnel management
and labour economics,*
Gonta O.I.,
*dr.sc.(econ.), professor, professor at the
department of tourism,*
Muzyka V.V.,
*postgraduate student at the department of tourism,
National University "Chernihiv Polytechnic"*

ECOLOGICAL AND ECONOMIC IMPERATIVES FOR THE DEVELOPMENT OF FORESTRY, HUNTING AND WATER MANAGEMENT IN UKRAINE

Постановка проблеми. Стратегія сталого розвитку значною мірою зумовлюється наявним еколого-ресурсним потенціалом країни. В Україні в цьому контексті особливого значення набуває функціонування та подальший розвиток на паритетних еколого-економічних засадах лісового, водного, мисливського господарства, адже ліси впливають на водообмін і стан водних екосистем, запобігають ерозії ґрунту, перешкоджають утворенню ярів і зсувів, зберігають ландшафти та родючість ґрунтів, є місцем проживання для більшості видів рослин і тварин (слугують обов'язковою умовою збереження біологічного різноманіття), виконують рекреаційні та естетичні функції. Водні ресурси також є надзвичайно важливою складовою природного потенціалу, активно впливаючи на флору і фауну, тим самим створюючи передумови для сталого розвитку території.

Сучасний стан навколишнього середовища в Україні досяг критичної межі, за якої можливі незворотні наслідки як для природи, так і для людини. Попри активізацію руху на захист природи в останні роки, екологія країни погіршується, практично виснажуються природні багатства. За цих умов надзвичайно актуалізуються питання дбайливого й ефективного використання лісових, водних

* Науковий керівник: Гонта О.І. – д-р екон. наук, професор.

ресурсів, що становлять важливу частину національного надбання країни, а також ресурсів мисливських господарств, які нерозривно пов'язані з останніми. На наше переконання, поряд із незаперечною економічною цінністю лісу, фауни, водних ресурсів, ресурси мисливських господарств мають непересічне значення для збереження навколишнього середовища та оздоровлення населення країни, хоча переважно науковці та практики не завжди проводять подібні паралелі. А вони дійсно існують, і більше того, – саме тут є одна з точок перетину сучасних бізнес-інтересів та інтересів суспільства.

Останніми роками, у зв'язку з підвищенням техногенного тиску на навколишнє середовище, компенсаторна роль лісів, водних ресурсів неухильно зростає, що, безумовно, посилює відповідальність за раціональне користування лісами, мисливськими угіддями, річками. При науково обґрунтованій та раціональній експлуатації лісів, річки та водойми, будучи поновлюваним ресурсом, є дійсно невичерпним рекреаційним джерелом, постачальником питної води та води для промислового використання, сировини для виробництва широкого спектра товарів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять праці науковців, які вивчають: Н. Авраменко, Л. Левковська [8], В. Мандзик [9], Є. Мішенін [10], Л. Сокол, А. Сундук – еколого-економічні питання раціонального водокористування; В. Бондар [1], С. Данькевич [4], О. Дзюбенко [5], М. Ступень, Б. Шумлянський [16] – проблеми сталого розвитку підприємств лісгосподарського комплексу; Ж. Дерій, І. Хоменко [18, 19; 20] – вплив відходів на стан лісів, водойм. Незважаючи на ґрунтовне висвітлення у наукових працях поточного стану використання ресурсного потенціалу України, потребують деталізації особливості функціонування лісового, водного, мисливського господарства в Україні, а також виконання ними економічної, рекреаційної, екологічної функції у контексті реалізації принципів сталого розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності використання еколого-економічного підходу у процесі функціонування лісового, водного, мисливського господарств в Україні. Для досягнення мети було поставлено такі завдання: обґрунтування необхідності розгляду лісового, водного, мисливського господарства як ключових компонентів еколого-ресурсного потенціалу України; дослідження сучасних проблем функціонування та управління лісовим, водним, мисливським господарством та узагальнення пропозицій щодо розробки ефективної системи управління ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність розробки заходів щодо удосконалення управління лісовим, водним, мисливським господарством визначається комплексною роллю лісів, водних ресурсів, їх численними взаємозв'язками та впливами на екосистеми. Для раціонального користування лісами, мисливськими угіддями, водними ресурсами необхідний еколого-економічний підхід, який враховував би низку екологічних наслідків діяльності лісового, мисливського, водного комплексу для здоров'я людини, а також стану навколишнього середовища. Передусім це – удосконалення поняття **екологічного збитку**, що виникає в процесі експлуатації лісу, фауни, водного басейну та призводить до зниження екологозахисних функцій лісу, до ерозії ґрунтів, порушення гідрологічного режиму, звуження рекреаційної спроможності лісів, водойм, порушення процесів відтворення дикої фауни. Незадовільний характер користування лісом, мисливськими угіддями та водоймами в нашій країні пов'язаний, насамперед, із недосконалістю механізму господарювання і управління, який не здатен стимулювати дбайливе ставлення до природних ресурсів.

Серед гострих проблем екологічного характеру щодо сучасного стану лісових масивів, які завдають значний екологічний збиток лісовому, водному й мисливському господарству, доцільно віднести передусім стихійні природні явища (лісові пожежі, потужні вітри та тривалі снігопади, ожеледицю), зростаючий обсяг стічних вод, проведення неконтрольованих вирубок лісу.

Проблема стічних вод пов'язана з діяльністю підприємств деревообробної промисловості, целюлозо-паперового комплексу, які є одними з найбільш водомістких виробництв. Так, для виробництва одного аркуша білого паперу звичного для нас формату А4 необхідно 10 літрів води. Вода, у вигляді стоків, повертається в природне середовище, проте з помітно погіршеним складом. Деревообробна промисловість, як і целюлозно-паперова, забруднює стічні води великою кількістю шкідливих речовин.

Як вирішення цієї проблеми необхідно, по-перше, активізувати збір та повторне залучення до переробки макулатурної маси. По-друге, впроваджувати технології, де використовується замкнена система циркуляції води. По-третє, переходити на технології безхлорного виробництва.

Слід наголосити, що вирубка лісів відбувається в Україні як масове явище, що зумовлює руйнування екосистеми. Збиток, завданий вирубкою лісів, колосальний. Зі зникненням дерев суттєво збіднюється флора і фауна, зменшується обсяг кисню, що утворюється за допомогою фотосинтезу, натомість накопичується критичний обсяг вуглекислого газу. Це призводить до загострення іншої світової екологічної проблеми – формування парникового ефекту. Зауважимо, що основний прояв парникового ефекту – це підвищення температури поверхні землі внаслідок нагрівання нижніх шарів атмосфери скупченням парникових газів. У підсумку температура повітря стабільно перевищує норму, а це призводить до таких незворотних наслідків, як кліматичні зміни і глобальне потепління. Кілька

століть тому ця екологічна проблема існувала, але не була такою загрозливою. Під тиском техногенних факторів та хижацького ставлення до водних та лісових ресурсів парниковий ефект в атмосфері з кожним роком наростає швидкими темпами.

Ситуація погіршується у зв'язку з тим, що масове знищення лісових масивів призводить до патологічної руйнації ґрунтів, адже на місці вирубок поступово утворюється степ або пустеля. Які можуть бути варіанти вирішення цієї проблеми? Насамперед необхідно активізувати пошуки гідної альтернативи деревині, акцентувати увагу на вигідності та доцільності її вторинній переробці, домагатися заміни (*засобами адміністративної заборони та економічної стимуляції*) експорту лісу-кругляка на перероблену продукцію з високою часткою доданої вартості. Фахівці наголошують, що існує нагальна потреба в розробці та впровадженні сучасних концепцій лісокористування, які були б засновані на збалансованості «вирубка-відновлення» лісів і запасів деревини [21].

Не меншої гостроти набули проблеми, пов'язані зі стрімкою втратою водних ресурсів України. Хаотична, екологічно незбалансована господарська діяльність, залучення значних водних ресурсів на потреби виробничої, комунальної сфери, що супроводжується їх забрудненням; змивання із сільськогосподарських угідь та урбанізованих територій; штучна зміна природного режиму водних об'єктів призвели до того, що деградаційні процеси почали переважати над самовідновною і самоочисною здатністю водних систем. Відповідно до Концепції розвитку водного господарства України, ключовим принципом водозабезпечення є еколого-економічна регламентація та управління водокористуванням на засадах збереження водних ресурсів, турбота про екологічний стан водних джерел [7].

Вважаємо за необхідне окремо зупинитись на сучасних проблемах розвитку мисливського господарства в Україні. Досвід європейських країн засвідчує, що контрольований розвиток мисливства, з одного боку, представляє собою досить широку сферу бізнес-інтересів, а з іншого – є потужним чинником сприяння збереженню і покращенню екологічного стану лісів і водойм [3; 11].

Як відомо, будь-яка мисливсько-господарська діяльність здійснюється у спеціальних угіддях. Згідно із Законом України «Про мисливське господарство та полювання», мисливські угіддя – це ділянки суші та водного простору, на яких перебувають мисливські тварини та які можуть бути використані для ведення мисливського господарства [15]. Відповідно до статистичних даних, площа мисливських угідь в Україні не є постійною і має тенденцію до скорочення. Так, якщо у 2010 році площа таких угідь становила близько 46,7 млн га, то на початок 2020 року – лише 38,8 млн га, тобто відбулося скорочення території, принадної до мисливства, на 7,9 млн га лише за останні 10 років [2; 13].

На наш погляд, така тенденція є негативним явищем, оскільки природні ресурси, які є на територіях немисливських угідь, використовуються неефективно та нерентабельно (не проводяться біотехнічні заходи та селекційна робота, не здійснюється охорона тварин і регулювання чисельності хижаків, бродячих тварин тощо). Необхідно зауважити, що в сусідніх європейських країнах площі мисливських угідь проти території держави є значно вищими. Мисливські угіддя за типами поділяються на лісові, водно-болотні та польові (поля, сінокоси, випаси). Мисливські угіддя, які характеризуються мозаїчною структурою, є досить привабливими й комфортними для проживання різних видів мисливських тварин. На наше переконання, мисливські господарства, які мають у своєму розпорядженні угіддя цих трьох типів, мають можливість займатися розведенням та охороною різних видів мисливських тварин та птахів, а також організувати полювання в різних типах угідь (у терміни відповідно до чинного законодавства) та отримати належний фінансовий дохід.

Варто зауважити, що галузь мисливського господарства досить диверсифікована. Зокрема, мисливське господарство (з різним ступенем дотичності) взаємодіє з багатьма сферами людської діяльності: від органів Державної служби до різних галузей національної економіки та народних ремесел. Так, до забезпечення функціонування та розвитку мисливського господарства причетні сільське, лісове та водне господарство; сфера туризму; таксидермія (*галузь природознавства на перетині зоології, музеології та мистецтва, пов'язана з виготовленням опудал колекційних зразків тварин*); екологічна та ветеринарна служби тощо. Слід звернути увагу, що мисливська галузь породжує цілу нішу з виробництва та продажу мисливського спорядження, аксесуарів та зброї. Проте найбільш тісна взаємодія та співпраця мисливської галузі є з лісовим та водним господарством, оскільки ці галузі національної економіки використовують ті ж самі угіддя, але з різною метою. Незважаючи на різноспрямованість діяльності, існує потужний об'єднуючий чинник: спільні інтереси щодо збереження екологічної гармонії та відновлюваності природних ресурсів.

Крім лісового та сільського господарства, мисливська галузь тісно пов'язана й з водним господарством. Згідно зі статистичними даними, у структурі мисливських угідь водно-болотні налічують близько 4,6%. Ще раз підкреслимо, що водне господарство також є специфічною галуззю національної економіки, оскільки воно забезпечує водними ресурсами не лише побутові потреби населення певного регіону, але і промислові потреби національної економіки загалом.

Згідно зі статтею 13 Водного кодексу України, державне управління в галузі використання та охорони вод і відтворення водних ресурсів здійснюється за басейновим принципом на основі

державних, цільових, міждержавних та регіональних програм використання та охорони вод і відтворення водних ресурсів, а також планів управління річковими басейнами

Велика кількість поверхневих водних об'єктів є середовищами проживання диких тварин (*бобра, ондатри*) та гніздування птахів (*качок, куликів, лисок, гусок тощо*), у тому числі й мисливських. Висушування боліт та тотальна меліорація завдали відчутних збитків і мисливській галузі. Можна припустити, що сучасний катастрофічно низький рівень поверхневих і підземних вод є наслідком, зокрема, й меліораційних робіт. Так, відсутність весняних повеней, пересихання значної кількості річок, ставків та боліт, розорення заливних лугов стало причиною значного скорочення та зміни середовища проживання мисливських видів птахів – масового та популярного об'єкта спортивного полювання.

Вказані негативні тенденції сучасного стану водного господарства негативно впливають на популяції диких тварин і птахів. Низька чисельність пернатої дичини у вітчизняних мисливських господарствах має негативні економічні наслідки. Так, обмежена чисельність такої дичини не дає змоги організувати повноцінне масове полювання, що є однією з причин неефективної та нерентабельної роботи мисливських господарств.

Слід зауважити, що у процесі перетворення водно-болотних угідь України було створено велику кількість каскадних водосховищ, які в наш час стали характерним елементом ландшафту України, але виявилися свого роду пасткою для диких птахів, яка, з одного боку, приваблює їх на свої величезні плеса, а з іншого – не забезпечує сприятливими умовами проживання та розмноження. Це відбувається через часті перепади рівня води у весняно-літній період, коли велика кількість кладок яєць диких птахів затоплюється та гине. Також через мори риби в зимовий період на берегах цих водойм зосереджується велика кількість шкідливих хижих птахів, які *«контролюють»* всі прибережні зони, знищуючи кладки водоплавних птахів [14].

Отже, взаємодія галузей мисливського та водного господарства ґрунтується на користуванні спільних угідь, але для різного господарського призначення. Незважаючи на те, що частка водно-болотних мисливських угідь є незначною, вони відіграють дуже важливу роль, адже є осередками проживання та розмноження диких водоплавних птахів, які є об'єктами спортивного полювання. Організація полювань на водоплавних птахів є одним із основних джерел надходжень фінансових ресурсів до мисливських господарств. Значне скорочення площ водно-болотних мисливських угідь України (*внаслідок меліорації та щорічних посух*) негативно впливає на чисельність пернатої дичини. У подоланні негативних наслідків меліоративних робіт зацікавлені як галузь водного господарства, так і мисливська. Але для цього необхідна науково обґрунтована комплексна Державна програма (з *відновлення вітчизняних водно-болотних угідь*) та її потужна державна фінансова підтримка.

На жаль, слід констатувати, що нині в Україні відсутній універсальний еколого-економічний підхід до економічної оцінки середовище-утворювальної функції лісового, водного, мисливського господарства, який би враховував екологічний ефект, проблеми, перспективи, принципи розвитку лісового, водного, мисливського господарства. Пріоритетними напрямками розвитку лісового, водного, мисливського господарства, на нашу думку, є: розробка мотиваційного механізму підвищення рівня лісистості територій та вторинної переробки сировини; використання адміністративних, економічних, фінансових важелів впливу щодо зменшення експорту лісу-кругляку, стічних вод, впроваджувати принцип сталості в процесі розробки програм економічного і соціального розвитку територій тощо (рис. 1) [19].

На наш погляд, у процесі розвитку лісового, водного та мисливського господарства з урахуванням еколого-економічного підходу доцільно використовувати такі принципи, як комплексності, збалансованості, цілеспрямованості. Ми поділяємо погляди фахівців, які вважають, що одним із методів визначення середовище-утворювальної цінності лісового, водного, мисливського господарства (*грошового виразу екологічного ефекту*) має бути **екологічна рента**, що відображає взаємозв'язок екологічних і економічних цінностей лісового, водного, мисливського господарства та може бути відображена за допомогою такої формули [12, с. 70]:

$$R = \Pi_n \cdot K_1 \cdot K_2 \cdot K_3 \cdot K_4, \quad (1)$$

де R – екологічна рента;

Π_n – прибуток від використання лісових, водних ресурсів і мисливських угідь;

K_1 – коефіцієнт співвідношення екологічних і економічних інтересів при використанні лісових, водних ресурсів, мисливських угідь;

K_2 – коефіцієнт економічної цінності лісових, водних ресурсів, мисливських угідь;

K_3 – коефіцієнт екологічної цінності лісових, водних ресурсів, мисливських угідь;

K_4 – коефіцієнт, що враховує фактор часу.

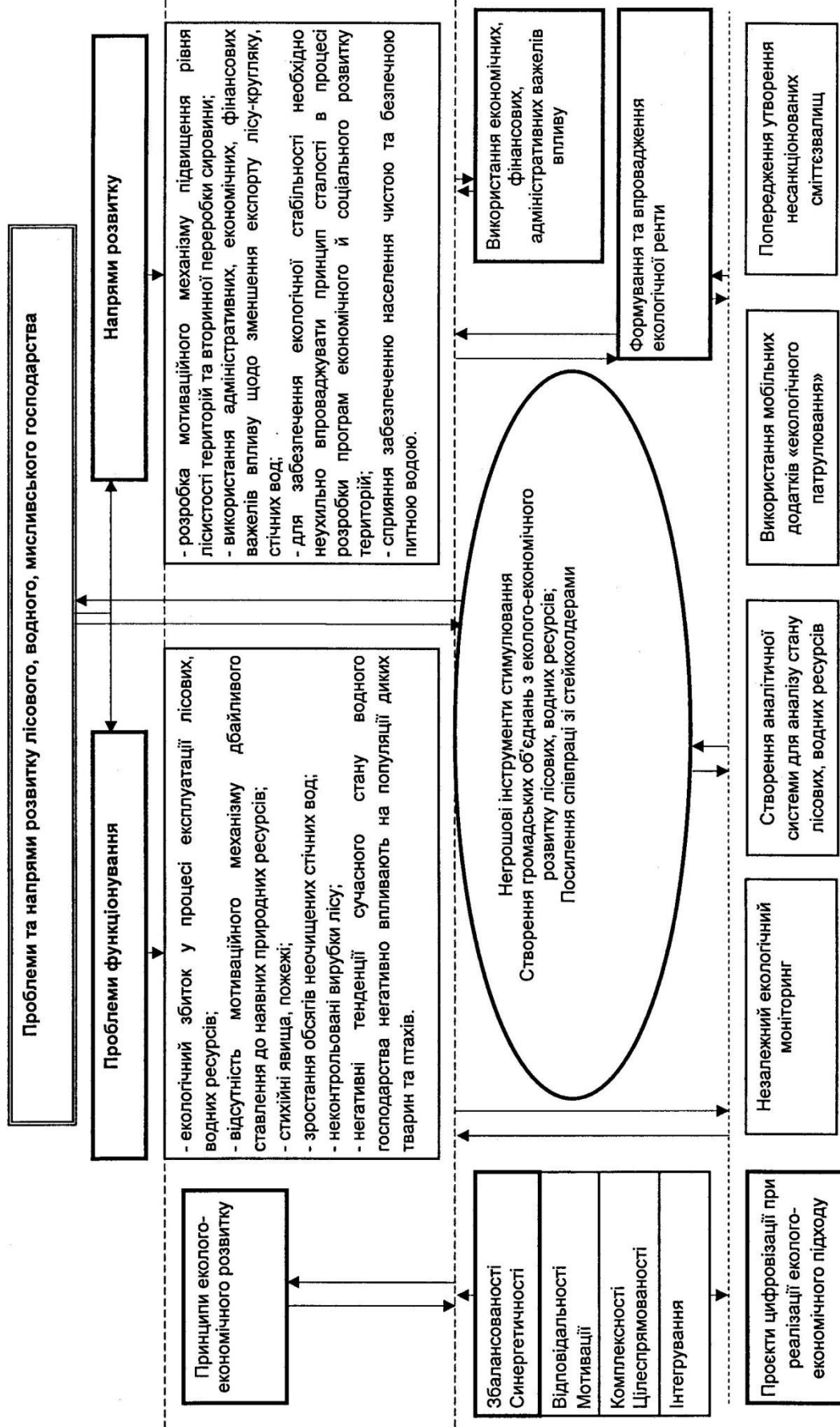

Рис. 1. Проблеми та напрями розвитку лісового, водного, мисливського господарства

Джерело: розроблено авторами

Екологічна рента стимулює організаторів господарської діяльності при використанні лісових, водних ресурсів та мисливських угідь до їх збереження, ефективного використання як з погляду економіки, так і з позиції охорони довкілля.

Окремо слід підкреслити, що величезний потенціал для поліпшення екологічного стану, скорочення викидів парникових газів, зменшення промислових відходів України мають цифрові технології. Ключовими проектами цифровізації при реалізації еколого-економічного підходу в лісовому, водному, мисливському господарстві України є такі:

- створення незалежного екологічного моніторингу та електронних реєстрів природних ресурсів для оцінки водних екосистем і водопостачання, стану атмосферного повітря, екосистем суші, інформування установ, бізнес-структур, громадськості та інших користувачів;

- створення аналітичної системи, інтегрованої до європейської онлайн-системи Shared Ecology Infrastructure System (SEIS) для аналізу стану лісових, водних ресурсів, рівня їх забруднення, заходів щодо запобігання шкідливим змінам;

- стимулювання створення громадськістю та бізнесом мобільних додатків **«екологічного патрулювання»** (лісових, водних ресурсів) з можливістю інформування правоохоронних органів щодо забруднення, браконьєрства, вирубування дерев, утворення нелегальних сміттєзвалищ тощо [17].

Варто зробити наголос на непересічній важливості комплексності при проведенні наукових та практичних досліджень щодо використання унікальних природних ресурсів України. Зокрема, збалансований розвиток лісового, водного, мисливського господарства, що передбачає покращення екологічного стану територій, поліпшення умов водозабезпечення населення і галузей економіки країни водними ресурсами, вимагає балансу між екологічними та економічними пріоритетами при управлінні та узгодженні інтересів природокористувачів за умов забезпечення мінімізації антропогенного впливу на лісові масиви, популяції дикої фауни як унікальних складових природного середовища, а також на водні об'єкти з метою їх збереження та відновлення.

Ми поділяємо погляди експертів, які вважають, що необхідно рішуче діяти в таких напрямках:

- для забезпечення екологічної стабільності необхідно неухильно впроваджувати принцип сталості в процесі розробки програм економічного й соціального розвитку територій;

- на державному рівні сприяти забезпеченню населення України чистою та безпечною питною водою;

- впроваджувати стимули на рівні об'єднаних територіальних громад щодо підвищення рівня лісистості територій [6, с. 28].

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження засвідчує, що нині наявні численні проблеми функціонування лісового, водного, мисливського господарства, для вирішення яких необхідно: на рівні держави, територіальних громад використовувати адміністративні, економічні, фінансові важелі впливу щодо збереження та примноження природних ресурсів України, створення екологічно безпечного середовища проживання населення; розробити та впровадити мотиваційний механізм використання еколого-економічного підходу до економічної оцінки середовище-утворювальної функції лісового, водного, мисливського господарства, який би враховував екологічний ефект, зокрема, при використанні екологічної ренти.

Література

1. Бондар В. Лісове господарство потребує додаткових інвестицій. URL: https://zaxid.net/blogi_tag50977 (дата звернення: 20.03.2021).
2. Ведення мисливського господарства у 2010 році : статистичний бюлетень. Київ : Державний комітет статистики України, 2011. 14 с. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_misl_bl.htm (дата звернення: 20.03.2021).
3. Гонта О. І., Музика В. В. Проблеми та перспективи розвитку мисливського туризму в Україні. *Економіка і управління*. 2020. № 1. С. 25-36.
4. Данькевич С. М. Організаційно-економічні аспекти залучення інвестицій як інструменту в забезпеченні збалансованого використання земель лісогощарського призначення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 12. С. 57-65.
5. Дзюбенко О. М. Формування інвестиційно-інноваційної стратегії розвитку лісового господарства в контексті підвищення ефективності використання лісоресурсного потенціалу. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 23. С. 49-58.
6. Кичко І. І. Методичні аспекти формування особистих потреб за умови сталого економічного розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2011. № 11(126). С. 25-31.
7. Концепція розвитку водного господарства України : Постанова Верховної Ради України від 14.01.2000 № 1390-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1390-14> (дата звернення: 20.03.2021).
8. Левковська Л. В., Мандзик В. М. Формування моделі інтегрованого управління водними ресурсами в контексті забезпечення сталого водокористування. *Збалансоване природокористування*.

2018. № 2. С. 46-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2018_2_9 (дата звернення: 20.03.2021).
9. Мандзык В. М. Капіталізація водних ресурсів: теорія і практика. Київ : ПрофКнига, 2018. 287 с.
10. Мишенин Е. Концептуальные основы функционирования экологически ориентированного механизма управления природохозяйством. *Економіст*. 2012. № 5. С. 59-61.
11. Музика В., Гонта О. Оцінювання сучасного стану розвитку мисливського господарства України. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 6(67). С. 19-22.
12. Неверов А. В., Кочановский С. Б., Шершень Л. И., Неверов Д. А. Устойчивое развитие лесного хозяйства. *Белорусский экономический журнал*. 1998. № 3. С. 69-77.
13. Новіков Р. Мисливська математика. URL: <https://ekoinform.com.ua/?p=12644> (дата звернення: 20.03.2021).
14. Охотнику об охоте / сост. А. Ф. Пантюх. Киев : Урожай, 1988. 240 с.
15. Про мисливське господарство та полювання : Закон України від 22.02.2000 № 1478-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text> (дата звернення: 20.03.2021).
16. Ступень М. Г., Шумлянський Б. В. Сучасні механізми реалізації інвестиційних проектів у лісовому секторі. *Збалансоване природокористування*. 2015. № 2. С. 5-9.
17. Фіщук В., Матюшко В., Чернів Є. Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою / «Цифрова адженда України», оцінки Ukrainian Institute for the Future. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html> (дата звернення: 20.03.2021).
18. Хоменко І. О., Бабаченко Л. В., Падій Я. В. Проблеми та напрями переробки твердих побутових відходів в Україні. *Економіка та суспільство*. 2017. № 12. С. 454-458.
19. Швиданенко Г. О., Криворучкіна О. В., Матукова Д. Г. Розвиток підприємства на еколого-економічних засадах : монографія. Київ : КНЕУ, 2017. 184 с.
20. Imperatives for the formation of the circular economy and global waste management / Khomenko I., Vuychenko M., Gomeniuk M., Mazur Y., Haidai O.. *E3S Web Conf. (ISCMEE 2021)*. 2021. Vol. 255. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125501034>.
21. Kychko I., Kholodnytska A., Savchenko L. Increasing investment attractiveness of the forestry complex of Ukraine as a guarantee for sustainable development. *International Scientific Conference Eastern European Conference of Management and Economics*. Ljubljana, Slovenia, 2020. № 1. Pp. 81-89.

References

1. Bondar, V. "Forestry needs additional investment", available at: https://zaxid.net/blogi_tag50977 (access date March 20, 2021).
2. Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy (2011), "Hunting management in 2010 : statistical bulletin", Kyiv, Ukraine, 14 p., available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_misl_bl.htm (access date March 20, 2021).
3. Honta, O.I. and Muzyka, V.V. (2020), "Problems and prospects of hunting tourism in Ukraine", *Ekonomika i upravlinnia*, no. 1, pp. 25-36.
4. Dankevych, S.M. (2019), "Organizational and economic aspects of attracting investment as a tool to ensure balanced use of forest lands", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 12, pp. 57-65.
5. Dziubenko, O.M. (2017), "Formation of investment and innovation strategy of forestry development in the context of improving the efficiency of forest resources", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 23, pp. 49-58.
6. Kychko, I.I. (2011), "Methodological aspects of the formation of personal needs in terms of sustainable economic development", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 11(126), pp. 25-31.
7. Verkhovana Rada of Ukraine (2000), Decree "The concept of development of water management of Ukraine" dated 14.01.2000 no. 1390-XIV, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1390-14> (access date March 20, 2021).
8. Levkovska, L.V. and Mandzyk, V.M. (2018), "Formation of a model of integrated water resources management in the context of ensuring sustainable water use", *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, no. 2, pp. 46-53, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zp_2018_2_9 (access date March 20, 2021).
9. Mandzyk, V.M. (2018), *Kapitalizatsiia vodnykh resursiv: teoriia i praktyka* [Capitalization of water resources: theory and practice], ProfKnyha, Kyiv, Ukraine, 287 p.
10. Mishenin, E. (2012), "Conceptual bases of functioning of the ecologically oriented mechanism of management of nature management", *Ekonomist*, no. 5, pp. 59-61.
11. Muzyka, V. and Honta, O. (2020), "Estimation of the current state of development of the hunting economy of Ukraine", *Halytskyi ekonomichnyi visnyk*, no. 6(67), pp. 19-22.
12. Neverov, A.V., Kochanovskiy, S.B., Shershen, L.I. and Neverov, D.A. (1998), "Sustainable development of forestry", *Belorusskiy ekonomicheskii zhurnal*, no. 3, pp. 69-77.
13. Novikov, R. (2020), "Hunting mathematics", available at: <https://ekoinform.com.ua/?p=12644> (access date March 20, 2021).
14. Pantiukh, A.F. (1988), *Okhotniku ob okhote* [To the hunter about hunting], Urozhai, Kiev, Ukraine,

240 p.

15. Verkhovana Rada of Ukraine (2000), Law of Ukraine “On Hunting Economy and Shooting” dated 22.02.2000 no. 1478-III, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1478-14#Text> (access date March 20, 2021).

16. Stupen, M.H. and Shumlianskyi, B.V. (2015), “Modern mechanisms for implementing investment projects in the forest sector”, *Zbalansovane pryrodokorystuvannia*, no. 2, pp. 5-9.

17. Fishchuk, V., Matiushko, V. and Cherniev, Ye. “Ukraine 2030E is a country with a developed digital economy”, available at: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (access date March 20, 2021).

18. Khomenko, I.O., Babachenko, L.V. and Padii, Ya.V. (2017), “Problems and directions of solid waste processing in Ukraine”, *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 12, pp. 454-458.

19. Shvydanenko, H.O., Kryvoruchkina, O.V. and Matukova, D.H. (2017), *Rozvytok pidpriemstva na ekoloho-ekonomichnykh zasadakh* [Development of the enterprise on ecological and economic bases], monograph, KNEU, Kyiv, Ukraine, 184 p.

20. Khomenko, I., Vuychenko, M., Gomeniuk, M., Mazur, Y., and Haidai, O. (2021), “Imperatives for the formation and development of the circular economy and global waste management”, *E3S Web Conf. (ISCME 2021)*, Vol. 255. DOI: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125501034>.

21. Kychko, I., Kholodnytska, A., and Savchenko, L. (2020), “Increasing investment attractiveness of the forestry complex of Ukraine as a guarantee for sustainable development”, *International Scientific Conference Eastern European Conference of Management and Economics*, no. 1, Ljubljana, Slovenia, pp. 81-89.

УДК 631.6.02
JEL Classification: Q3, Q4

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.13

Пархомець М.К.,
д-р екон. наук, професор, професор
кафедри біотехнологій та агрономії,
Градовий В.В.,
здобувач* наукового ступеня доктора філософії,
Західноукраїнський національний університет,
м. Тернопіль

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОКАЗНИКИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Parkhomets M.K.,
dr.sc.(econ.), professor, professor at the department
of biotechnology and agronomy,
Hradovyi V.V.,
candidate of the degree of doctor of philosophy,
West Ukrainian National University,
Ternopil

FEATURES AND INDICATORS OF FORMATION OF ENERGY SAVING SYSTEM IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

Постановка проблеми. Подальший техніко-технологічний та економічний розвиток світової цивілізації обумовлює вирішення архіважливої проблеми продовольчого та ресурсного (в найбільшій мірі енергетичного) забезпечення. Швидкий приріст населення світу все більше загострює проблему енергозбереження та енергоспоживання. Зазначимо, що питання ресурсного забезпечення є важливими для усіх сфер життєдіяльності людини, а базові засади продовольчої проблеми беруть свій початок в сільському господарстві. Саме в цій галузі, зважаючи на рівень інтенсивності сільськогосподарського виробництва, підвищується актуальність проблеми енергетичного забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За даними статистики, в структурі енергоспоживання 67,5% енергії в перерахунку на нафтовий еквівалент сільське господарство України отримує за рахунок нафтопродуктів або займає друге місце за витратами цього виду енергії після автомобільного транспорту. Отже, структура енергоспоживання в сільському господарстві є важливою складовою для пошуку шляхів скорочення споживання енергії, більшу частину якої галузь отримує із нафтопродуктів. Практичне значення даної тематики посилюють фактори екологічного походження, які характеризують сільське господарство як середовище, в якому відбувається поєднання біологічних, енергетичних, антропогенних і технічних процесів, обумовлених виробництвом сільськогосподарської продукції. Проблематику енергозабезпечення та енергозбереження в сільськогосподарських підприємствах досліджували багато вітчизняних науковців, зокрема: Коврига В. В., Гробак Н. К., Король О. М., Гавриш В. І., Калінченко О. В., Гевко Р. Б. та багато інших. Проте, теоретичні питання щодо особливостей, методики та показників оцінювання системи енергозбереження сільськогосподарських підприємств на сьогоднішній день досліджено недостатньо.

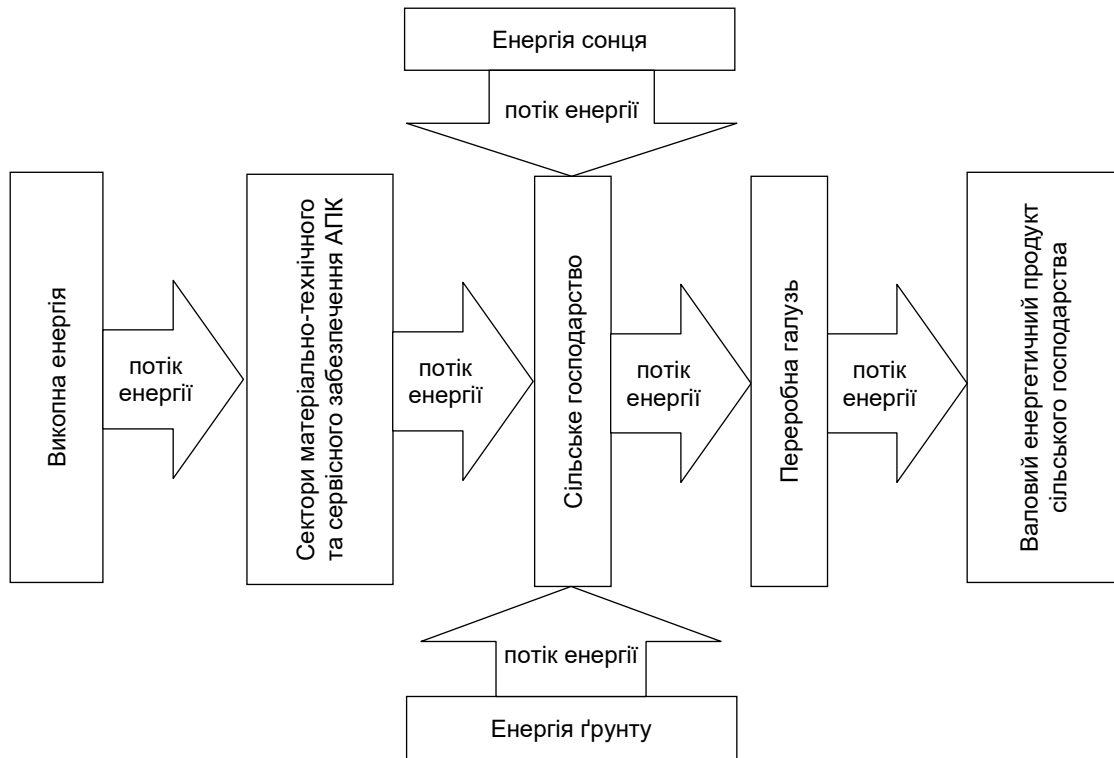
Постановка завдання. Метою статті є поглиблене дослідження особливостей, методичних підходів та показників економічного аналізу й оцінювання системи енергозбереження сільськогосподарських підприємств України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використовуючи енергетичні ресурси, галузі сільського господарства володіють рядом особливостей, які обумовлюють потребу щодо їх специфічної оцінки. Ця галузь є унікальною, оскільки в ній опосередковано через працю відбувається накопичення енергії. Тобто, вона не тільки використовує енергію для виробництва продукції, але й генерує її. Ця особливість базується на тому, що в процесі виробництва тут використовуються три принципово різних види енергії – антропотехногенна (викопна), сонячна та енергія ґрунту [1, с. 35].

* Науковий керівник: Пархомець М.К. – д-р екон. наук, професор

Відповідно до цього, процес енергозбереження в сільському господарстві має формуватися не тільки за рахунок скорочення споживання викопних джерел енергії, а й за рахунок повнішого використання відновлюваної енергії сонця та енергетичного потенціалу ґрунту.

Потоки енергії різних видів, які використовуються в рослинництві, представлено на рис. 1. Схема характеризує процеси, які відображають поєднання енергії, уречевленої в засобах виробництва, із енергією сонця та ґрунту задля створення валового енергетичного продукту галузі. Особлива увага в поданій схемі відводиться енергії сонця та ґрунту. Сонце забезпечує ключові умови для вирощування рослин – наявність світла і тепла, кліматичні фактори. Решта базових умов (доступ води, повітря, поживних речовин до коренів рослин) забезпечує ґрунт. Завдання антропотехнологенного фактору в даному випадку – забезпечити належний рівень інтенсивності агробіологічних процесів за рахунок їх регулювання. Ці процеси охоплюють генетичний потенціал (насіння, режим живлення рослин, інтенсифікацію росту і дозрівання, меліорацію середовища тощо).

Рис. 1. Схема напрямів потоку енергії в рослинництві

Джерело: [2, с. 86]

Зазначимо, що сонячна енергія є праджерелом усіх джерел енергії, що використовуються людиною (поновлюваної та непоновлюваної). Відомо, що в структурі загального потенціалу відновлюваних джерел енергії Землі сонячна енергія займає 91%. Але в структурі економічно доцільного на сьогодні енергетичного відносного потенціалу вона становить лише 17,2% [3, с. 59-64].

Сконцентрованість (потужність) сонячної енергії, що доходить до поверхні Землі, як свідчить література [1; 2], в середньому, не перевищує 1 кВт/м². Коефіцієнт корисної дії сонячної енергії, яка надходить на фотосинтез у листя рослини, не перевищує 1%, а в деревину – лише 0,1% [4, с. 29]. Завдяки таким малим обсягам рослини сприймають і «трансформують» сонячну енергію.

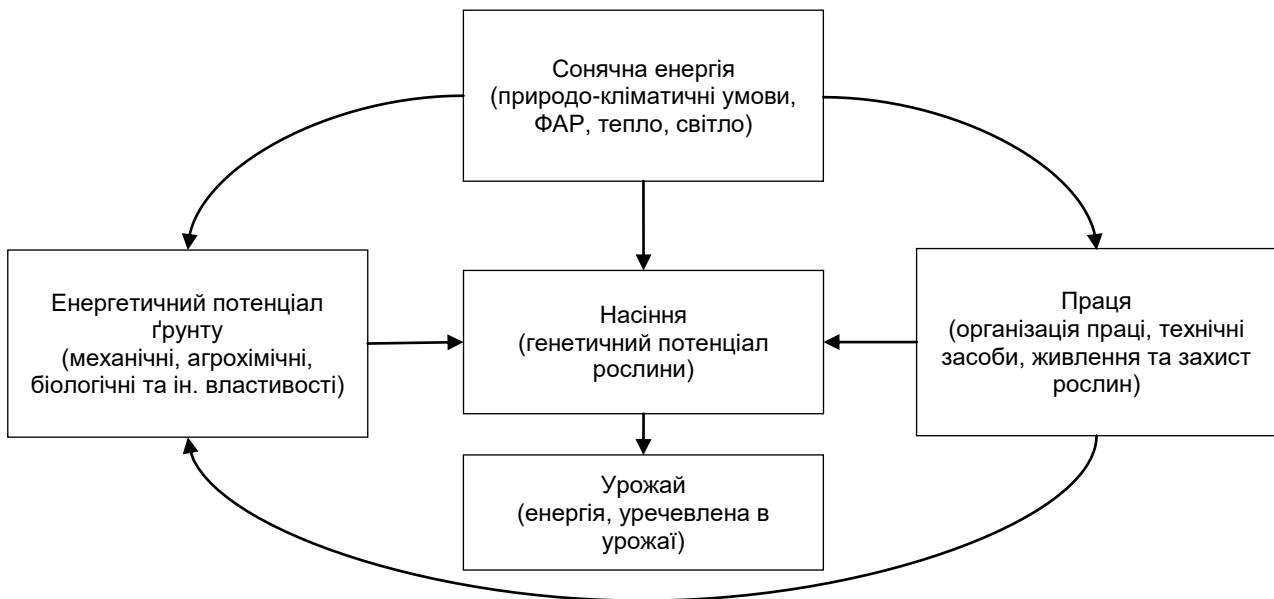
Ґрунт, своєю чергою, є основним багатством країни, його потенціал, за сучасними уявленнями, визначається акумульованою в ньому енергією. Її вміст обумовлюють органічні речовини, поживні елементи та інші біологічні речовини. Енергоємність ґрунту – це синтезований показник його родючості, про який необхідно постійно дбати шляхом внесення органічних і мінеральних добрив, попереджувати ерозійні процеси шляхом нормованого навантаження різними за інтенсивністю культурами сівозміни та ін.

Необхідно вказати, що усі процеси, які відбуваються у сільськогосподарському виробництві, тісно пов'язані між собою і, окрім спільного впливу на безпосередній процес виробництва, вони також характеризуються взаємним впливом (рис. 2).

Практика засвідчує, що енергетичний потенціал кожного із процесів, представлених в схемі (рис. 2), може змінюватися як в плані приросту, так і зменшення. Для прикладу, наслідком антропогенної діяльності сьогодні є зменшення шару гумусу, деградація ґрунтів та інші негативні процеси. Відповідно до цього, зі зменшенням шару гумусу та щільності ґрунтів, відбувається зниження

енергетичного потенціалу ґрунту. В результаті, для компенсації нестачі втраченої енергії виникає необхідність компенсувати її за рахунок внесення мінеральних добрив, додаткового стимулювання росту рослин. В сукупності це підвищує собівартість продукції та її енергоємність. З іншої точки зору, надмірний вплив сонячної радіації на ґрунт призводить до її зневоднення, руйнування структури і також погіршує її енергетичні показники.

Рис. 2. Схема процесів сільськогосподарського виробництва, пов'язаних із витратами енергії

Джерело: самостійна розробка авторів

Варто зазначити, що сучасна система сільського господарства призводить до посилення деградації земель, яка сьогодні сягає 20% угідь, а також до ерозії (водної та вітрової), яка охоплює близько 32% площі. Для зменшення таких негативних процесів вважаємо за необхідне в контексті інтенсифікації сільськогосподарського виробництва враховувати значення взаємного впливу технологічних процесів з метою збереження природного енергетичного потенціалу як фактора збереження антропогенної енергії.

За даними літератури [5, с.19-21], продукція рослинництва утворюється в результаті технологічного процесу, в якому використовуються два види енергії:

- 1) поновлювана (природна) енергія – сонячне випромінювання, що забезпечує процеси фотосинтезу, родючість ґрунту, атмосферні опади, атмосферне тепло;
- 2) непоновлювальна (штучна) енергія, яка поділяється на біологічну і промислову. До біологічної енергії належать прямі витрати праці та тягової сили тварин, а також енергія рослинної біомаси. Промислова енергія включає в себе як безпосередню електроенергію і паливо, так і енергію, уречевлену у засобах виробництва.

Зазначимо, що промислові витрати енергії у сільському господарстві поділяються на прямі та непрямі. До прямих витрат відносять енергію, пов'язану з виконанням робіт безпосередньо у сільському господарстві, живу працю, насіння, органічні добрива. До непрямих відносять енергетичні витрати на виробництво технічних засобів, мінеральних добрив, пестицидів. Уречевлена в цих засобах виробництва енергія переноситься на отриману продукцію: щодо мінеральних добрив, пального, пестицидів, гербіцидів, насіння протягом одного виробничого циклу, а сільськогосподарських машин, виробничих приміщень, меліоративних споруд – упродовж періоду їх використання.

У процесі виробництва, зазначені види енергії трансформуються в енергію, що акумулюється в продукції рослинництва, і можуть бути класифіковані наступним чином (рис. 3).

Показником, який характеризує обсяги сонячної енергії в сільському господарстві є фотосинтетична сонячна радіація (ФАР). Обсяг ФАР за вегетативний період становить 1441,4–1671,1 МДж/га. Чим більша тривалість вегетаційного періоду сільськогосподарської культури, тим ефективніше рослина споживає ФАР і накопичує органічні речовини. При цьому нормативні витрати ФАР на утворення 1 ц сухої органічної речовини становлять 1676 МДж [7, с. 123-129]. Слід зазначити, що даний показник є умовним і при його використанні доцільно враховувати загальні кліматичні умови, особливості рослин, які споживають енергію, технологічні умови тощо.

Рис. 3. Класифікація видів енергії в процесі виробництва продукції рослинництва
Джерело: [6, с. 170]

Схожа класифікація енергії (див. рис. 3) характерна для тваринництва. Проте, в цій галузі енергія сонця та ґрунту уречевлюється у формі кормів рослинного походження і поєднується із енергією, уречевленою в насінні, добривах та засобах захисту рослин. Також в цій галузі застосовується енергія, уречевлена в кормах тваринницького та мінерального походження. При цьому зменшуються обсяги використання паливних ресурсів, але зростає споживання електроенергії, застосовується теплова енергія. Загалом, в енергетичній структурі тваринництва корми охоплюють 60–90% [6, с. 193-201] витрат енергії в залежності від виду і біологічних потреб тварин і птиці.

Важливою особливістю сільського господарства є те, що ці галузі, особливо, рослинництво, має суттєвий рівень просторової розосередженості. Відповідно до чого, технологічні процеси виконуються на значних площах, що потребує значних витрат для транспортного обслуговування процесів виробництва в контексті як безпосередніх технологічних операцій (обробіток ґрунту, посів, внесення добрив, збирання врожаю тощо), так і логістичних (доставка техніки та матеріалів на місце виконання технологічних операцій).

Додатково серед галузей сільського господарства, які відрізняються формами енергоспоживання, виділяють тепличне господарство та насінництво, а також об'єкти, що обслуговують галузь, такі як склади-сховища сільськогосподарської продукції. Названі напрями діяльності характеризуються високими витратами електроенергії, як такої, що забезпечує належні умови для виконання необхідних функцій (виращування овочів, зелені, городини; виведення високопродуктивних сортів рослин; доведення зібраного урожаю до необхідних кондицій і його тривале зберігання).

Як бачимо, витрати енергії в сільському господарстві досить суттєво відрізняються між собою в залежності від галузі, сільськогосподарської культури чи тварини, технології виробництва тощо. Проте, в кожному випадку вони поєднують в собі антропотехногенну і біологічну складову, а також прямо пов'язані зі зниженням собівартості, техніко-технологічним оновленням виробництва, оптимізацією управління тощо. Усі зазначені процеси, хоча й передбачають досягнення різних результатів, все ж в значній мірі дозволяють скорочувати витрати енергії.

Варто зазначити, що принципи споживання енергії в сільському господарстві та в промисловості суттєво відрізняються між собою. Так, якщо в промисловості штучна (антропотехногенна) енергія є

основною, то в сільському господарстві, вона виконує допоміжну роль. Водночас природна енергія формує біологічну масу (врожай, живу масу тварини). Отже, надходження штучної енергії у сільське господарство є доцільним до тих пір, поки не забезпечить виконання всіх технологічних операцій у необхідних обсягах і в найкращі агротехнічні строки з врахуванням екстремальних умов виробництва.

З метою проведення комплексної характеристики процесів споживання енергії в сільському господарстві спробуємо сформулювати визначення ключової категорії дослідження, виходячи із галузевих особливостей. Відомо, що традиційно енергозбереження – процес зниження використання енергетичних ресурсів за існуючої технології та обсягів виробництва за рахунок оптимізації режимів роботи основного і допоміжного устаткування. Однак, це трактування є універсальним і не враховує галузевих особливостей. Крім цього, воно не визначає способів досягнення енергозбереження чи напрямів, на які повинна спрямовуватися енергозберігаюча діяльність. Для більш повного визначення зазначеної категорії «енергозбереження» розглянемо підходи, які застосовуються вченими в контексті його дослідження.

На основі опрацьованої літератури [5–11] з'ясовано, що зміст поняття енергозбереження розглядається вченими в багатьох аспектах, зокрема енергозбереження – це: діяльність (організаційна, наукова, практична, інформаційна), яка спрямована на раціональне використання та економне витрачання первинної та перетвореної енергії, природних енергетичних ресурсів в національному господарстві; процес реалізації комплексу напрямів щодо заощадження різних видів енергії; складова управління енергетичним попитом з метою збільшення продуктивності енергоспоживання; результат кількості заощадженої енергії; метод господарювання (комплекс заходів – організаційних, наукових, економічних, екологічних і технічних дій, спрямованих на раціональне та безпечне використання енергетичних і природних ресурсів у національному господарстві з метою скорочення витрат при виробництві продукції і задля досягнення кінцевих корисних соціально-економічних ефектів від їх використання).

Виходячи із цього, можемо подати авторське тлумачення поняття енергозбереження в такому аспекті. Енергозбереження сільськогосподарських підприємствах – це «система заходів організаційного, економічного, техніко-технологічного, екологічного, правового, наукового та операційного характеру, узгоджена дія яких спрямовується на раціональне використання енергії в процесі сільськогосподарського виробництва та виконання супутніх операцій, що дозволяє зменшити обсяги споживання енергії в цілому при збереженні рівня інтенсивності виробництва або в розрахунок на виробництво одиниці продукції, а також сприяє вирішенню екологічних проблем».

Вважаємо, що розв'язати цю архіважливу проблеми енергозабезпечення в сільському господарстві можливо за рахунок: енергозбереження; застосування нетрадиційних джерел енергії; утилізації вторинних енергоресурсів; розробки і впровадження малоенергоємних нових технологій.

Варто зазначити, що енергозбереження в сільському господарстві є складним процесом в організаційному, технологічному, екологічному та економічному аспектах. Воно характерне для відкритих систем і тому характеризується тісною взаємодією внутрішніх елементів виробничих сільськогосподарських підсистем із зовнішніми факторами. Таким чином, методологічна основа енергозбереження виходить із системного підходу, який інтегрується із великою кількістю інших моделей, підходів та бачень.

Важливе значення в контексті дослідження явища енергозбереження має його неоднорідність. Так, вчений О. Король подає поняття енергозбереження як поєднання двох процесів – обмеження енергоспоживання і енергоефективності:

$$OE + EE \Rightarrow E, \quad (1)$$

де OE – фактор обмеження енергоспоживання;

EE – фактор енергоефективності;

E – підсумковий фактор енергозбереження [3, с. 59-64].

При цьому, він виділяє три моделі енергозбереження в сільському господарстві – енергообмеження, енергоефективності та енергозбереження.

В той же час, вчений наголошує на тому, що «сільськогосподарське виробництво може бути ефективним лише при оптимальному споживанні всіх видів енергії. Будь-який надлишок у енергоспоживанні призводить до підвищення собівартості сільськогосподарської продукції та зменшення прибутку її виробників».

Варто зазначити, що фактори заощадження енергії (EO) та енергоефективності (EE) мають різну природу і, відповідно, методичну основу. Так, процеси, спрямовані на заощадження енергії впливають із глобальної тенденції вичерпності паливних енергоресурсів і прагнення до скорочення обсягів їх споживання. На відміну від зазначеного, процеси, спрямовані на досягнення енергоефективності, передбачають збільшення обсягів виробництва продукції в розрахунок на одиницю витрат енергії.

Отже, енергозбереження є комплексним і всеохоплюючим явищем, яке проявляється на різних рівнях управління, включаючи, макро-, мезо- та мікрорівень. В контексті дослідження увага акцентується на мікрорівні, проте показники державного та регіонального значення приймаються до

уваги як фактори зовнішнього середовища. Дослідження енергозбереження на мікрорівні характеризується значними особливостями і потребує структуризації за етапами, підходами, методами, підгалуззями та іншими ознаками.

Зазначимо, що, оскільки, з об'єктивних причин, в сільськогосподарському виробництві неможливо зменшити кількість енергії природних ресурсів (сонця та ґрунту), необхідної для отримання продукції його основних галузей (рослинництва і тваринництва), та враховуючи складність виміру величини її надходження до агросистем окремого підприємства протягом певного часового проміжку, з позиції використання для вирішення проблеми енергозбереження та раціонального використання наявних ресурсів аграрного підприємства, енергетичний потенціал сільськогосподарського підприємства слід трактувати як сумарну кількість енергії, носіями якої виступають людські та матеріальні ресурси (суму енергетичного потенціалу людських ресурсів (кадровий енергопотенціал) та енергетичного потенціалу матеріальних ресурсів (матеріально-технічний енергопотенціал) даного підприємства).

Зважаючи на це, на особливу увагу заслуговує визначення підходів дослідження енергоефективності в сільському господарстві. Серед наявних підходів виокремимо три основних:

– перший підхід з позиції енергетичного аналізу [3; 7; 8] – в його основі трактування сільського господарства як середовища акумулювання і перетворення енергії. Відповідно до цього, ключові показники і критерії формуються в контексті енергетичного балансу виробництва і зіставлення виходу і затрат енергії;

– другий – з позиції економічного аналізу [9, с. 598] – ключова увага приділяється процесам енергетичного забезпечення виробництва і використання енергії для виробництва продукції. При цьому розраховуються показники, що зіставляють показники виробництва із показниками використання енергії;

– третій – управлінський – може розкривати різні аспекти, зокрема аспект енергетичної безпеки [9, с. 600], згідно якого оцінюється достатність ресурсного забезпечення виробництва енергетичними ресурсами і його стійкість до загроз, соціально-екологічний вплив енергозабезпечення та енергоспоживання на середовище функціонування підприємства; фінансово-економічна та організаційно-управлінська стійкість енергетичних процесів і їх придатність до цілеспрямованого впливу.

Кожен із зазначених підходів в цілому розглядає одні й ті ж процеси, але використовує різну систему показників та методику їх визначення, відповідно до завдань. Незважаючи на те, що ключовим показником усіх методик є показник енерговитрат, в залежності від бази зіставлення і контексту трактування ці показники можуть суттєво відрізнятись між собою.

В нашій статті розглянемо лише другий методичний підхід – з позиції економічного аналізу системи енергозбереження. Він передбачає використання групи показників, які відображають процес фіксації подій щодо енергоспоживання та енергозбереження сільськогосподарського підприємства. Ці показники можна поділити на три основні групи:

- результати діяльності;
- показники продуктивності;
- показники ефективності.

Результати – це первинні, вторинні, агреговані чи комплексні показники, які можуть характеризувати його значення у вартісному, або кількісному вимірі (обсяг енергії, міра маси чи кількості), їх рівень відображає ступінь приросту показника або зменшення використання енергії. За характером походження такі показники можуть бути первинними, вторинними, інтегрованими, збірними або зваженими.

Показники продуктивності – відображають відношення отриманих результатів до обсягу задіяних чи наявних ресурсів (працівників, площі угідь, потужностей обладнання тощо), наприклад, продуктивність праці, урожайність, продуктивність обладнання, фондovіддача. В залежності від типу результатів і бази порівняння (типу ресурсів) такі показники можуть мати різні одиниці виміру та різну методику розрахунку. Обернені до продуктивності показники виражають обсяг затрат ресурсів, необхідних для одержання потрібного результативного показника.

Показники ефективності – характеризують зіставлення результату і витрат, понесених для його отримання. Економічний аналіз для розрахунку ефективності передбачає використання фінансово-економічних показників, виражених у вартісній формі. В залежності від ступеня деталізації існує можливість визначати ефективність підприємства, підрозділу, виробничої операції, окремої дії тощо. Ефективність виражається у вартісних або відсоткових показниках і характеризує вартість продукту, отриманого з одиниці витрат.

Основу економічного аналізу, з точки зору енергозбереження, складає вимір енергетичної потужності виробничих фондів. Саме наявність таких потужностей слугує ключовим фактором застосування антропотехногенної енергії в процесі сільськогосподарського виробництва. При цьому, даний показник слугує базою для оцінки ступеня забезпечення підприємства енергетичними

потужностями, визначення їх структури та ефективності використання. В контексті енергозбереження, він виконує роль індикатора, зміна якого свідчить про зменшення чи збільшення енергоспоживання підприємства.

Енергетичну потужність аграрного підприємства складають різноманітні силові машини (енергомашини). Вказані ресурси аграрного підприємства формує сукупна потужність енергетичних засобів у кіловатах (кВт) або джоулях (Дж), що використовується в аграрному виробництві. При розрахунку даного показника враховуються потужності двигунів тракторів, комбайнів, самохідних машин, автомобілів, стаціонарних та інших двигунів, електричних двигунів, електроустановок, але не враховуються потужності механічних двигунів, що обслуговують електрогенератори.

Сукупну енергетичну потужність визначають за формулою:

$$EP_c = E_d + E_{ed} + E_{d.t.} + E_{m.d.}, \quad (2)$$

де EP_c – сукупна енергетична потужність аграрного підприємства, кВт (Дж);

E_d – потужність двигунів внутрішнього згорання, кВт (Дж);

E_{ed} – потужність електродвигунів, кВт (Дж);

$E_{d.t.}$ – потужність машин та обладнання для механізації і автоматизації технологічних процесів, кВт (Дж);

$E_{m.d.}$ – потужності механічних двигунів, кВт (Дж) [9, с. 728].

Разом із силовими машинами (енергомашинами) аграрні підприємства використовують цілий комплекс робочих машин різного функціонального призначення. Тому важливе значення має встановлення і дотримання оптимальних пропорцій між енергетичними засобами та робочими машинами.

Варто зазначити, що 70–80% енергетичних потужностей аграрних підприємств припадає на мобільні енергетичні засоби: трактори, автомобілі та самохідні комбайни. Це пов'язано з територіальною розосередженістю, що призводить до значного обсягу перевезень вантажів та пробігу транспорту в ненавантаженому стані при його поверненні. Найменшу частку енергетичної потужності зазвичай займають двигуни комбайнів та самохідних машин – 10–15% [9, с. 597].

Інформація щодо енергетичної потужності сільськогосподарського виробництва служить основою для розрахунку сукупності показників, які характеризують стан забезпеченості виробництва енергетичними ресурсами та ступінь ефективності їх використання. Для цього використовується наступна група показників (табл. 1).

Таблиця 1

**Показники групи економічного аналізу енергозбереження
сільськогосподарських підприємств**

№ з/п	Формула	Позначення
1	$EP_{заб} = \frac{EP_c}{ПЛ_{c.y.}}$	$EP_{заб}$ – енергозабезпеченість, кВт/га; EP_c – сукупна енергетична потужність, кВт; $ПЛ_{c.y.}$ – площа с/г угідь, га.
2	$EP_{озб} = \frac{EP_c}{ЧП_{c.o.}}$	$EP_{озб}$ – енергоозброєність праці, кВт/особу; $ЧП_{c.o.}$ – середньооблікова чисельність працівників, зайнятих в сільськогосподарському виробництві, осіб.
3	$EL_{заб} = \frac{EL_c}{ПЛ_{c.y.}}$	$EL_{заб}$ – енергозабезпеченість, кВт/га; EP_c – сукупна енергетична потужність, кВт; $ПЛ_{c.y.}$ – площа с/г угідь, га.
4	$EL_{озб} = \frac{EL_c}{ЧП_{c.o.}}$	$EL_{озб}$ – електроозброєність праці, кВт/особу.

Джерело: [8, с. 150-155]

Зазначені показники характеризують забезпеченість сільськогосподарського виробництва та робочої сили енергетичними ресурсами.

В контексті економічного аналізу енергозбереження варто відмітити ключову роль, яка відводиться системному підходу. Відповідно до цього, виробничий процес сільськогосподарського підприємства може бути ідентифікований як певна функція, що передбачає взаємодію різного роду факторів:

$$f(x) = (K_1, K_2, K_3, \dots, K_n), \quad (3)$$

де K_i – i -тий фактор виробництва.

Варто зазначити, що економічний аналіз заснований на поєднанні різного роду факторів виробництва, застосування яких також передбачає застосування енергії. При цьому, інтерпретація зазначених процесів може бути реалізована однією із двох форм:

– згідно першої, результат виробництва формується внаслідок взаємодії декількох груп факторів, зокрема – капіталу, праці та енергії, як окремого фактора;

– згідно другої – він утворюється шляхом застосування по відношенню до кожного фактора виробництва визначеного обсягу енергії.

Перший підхід може бути виражений через адаптовану модель Кобба-Дугласа:

$$Q = f(K, L, E), \quad (4)$$

де Q – обсяг виробництва (економічний результат);

K – фактор, що характеризує капітал;

L – фактор, що характеризує працю;

E – фактор, що характеризує енергію.

Математичне вираження другого підходу має наступний вигляд:

$$Q = f(A_1 \times a_1, A_2 \times a_2, \dots, A_n \times a_n, E_{\text{заг}}) \quad (5)$$

де A_i – фактор виробництва;

a_i – енергія, яка застосовується до відповідного фактора в процесі виробництва;

$E_{\text{заг}}$ – фактор, що характеризує загальнопромислові та невраховані витрати енергії, яка використовується в процесі виробництва.

В практиці економічного аналізу кожен із підходів має досить широке застосування, проте, якщо в другому випадку ми потребуємо чіткої ідентифікація видів та обсягу енергії, яка застосовувалася в тому чи іншому виробничому процесі, то в першому ці показники можуть бути сумовані у певному інтегрованому показнику, наприклад, стаття «витрати на паливні та енергетичні носії» у структурі собівартості продукції сільськогосподарського виробництва.

Зазначимо, що базу порівняння обсягів споживання енергії може бути реалізована активна або пасивна концепція. Активна – заснована на порівнянні із плановими або еталонними показниками, що характеризує прагнення до досягнення вищого рівня енергозбереження. Пасивна – ґрунтується на порівнянні із нормативними показниками або рівнем попереднього періоду, що характеризує просто досягнення певного рівня без забезпечення фактора розвитку і вдосконалення.

Для математичного відображення поняття енергозбереження необхідне обов'язкове порівняння. Якщо ми говоримо, що енергозбереження – це зменшення чи скорочення обсягу споживання енергії, то ми обов'язково повинні подати як мінімум два показники – фактичний і базовий, відносно якого буде визначатися скорочення обсягу споживання енергії. Ці показники можуть бути виражені у різній формі – еталонні, цільові, планові, нормативні, базові тощо.

Відповідно до цього, методичну базу енергозбереження повинні формувати також методи порівняльного аналізу, індексний метод, методи часових рядів (рядів динаміки), тобто методи, які можуть порівнювати зміну обсягів застосування енергії та інших ресурсів для виробництва сільськогосподарської продукції.

Варто зазначити, що серед методів порівняльного статистичного аналізу економічної ефективності енергозбереження в сільськогосподарських підприємствах доцільно застосовувати наступні групи показників [12, с. 114-124]:

– середні показники (середнє значення споживання енергії по роках, середня потужність технічних засобів, середній рівень споживання різних видів енергії в умовних показниках тощо);

– відносні показники (питома вага за середнім обсягом матеріальних витрат на виробництво продукції, за різними типами енергії та видами енергоносіїв тощо);

– показники варіації та розподілу (розмах варіації за обсягами споживання енергії, дисперсія, середнє квадратичне відхилення, коефіцієнти концентрації тощо);

– показники інтенсивності динаміки (базисні та середньорічні темпи зростання і приросту);

– індекси (індивідуальні, агрегатні, середньоарифметичні тощо).

Методи дослідження енергозбереження за етапами його впровадження можуть бути зображені у формі певної послідовності дій (рис. 4).

Пропонована послідовність не є сталою і незмінною. На одному й тому ж підприємстві різні заходи з енергозбереження можуть перебувати на різних етапах впровадження. Відповідно, по відношенню до них будуть застосовуватися різні інструменти дослідження.

Водночас, загальна послідовність є досить чіткою. Так, ідентифікація проблеми може бути заснована на реакції на певний індикатор (наприклад, досягнення критичного рівня енергоспоживання), зміні стратегічних цілей чи умов зовнішнього середовища (наприклад, поява відповідної технології, загострення конкурентної боротьби, впровадження штрафів за перевитрати енергії тощо). На етапі вивчення проблеми може бути застосовано найбільш широкий спектр методів, включаючи економічний та енергетичний аналіз і закінчуючи математичним моделюванням.

Варто зазначити, що в сучасній економічній науці методи економічного аналізу відіграють важливу роль. Разом з економіко-математичним моделюванням, прогнозуванням та економетрією, вони формують математичний апарат дослідження. А це дає змогу на основі узагальнень, групувань, визначення залежностей, формування моделей і прогнозів обґрунтовувати наукові висновки, теорії й гіпотези.

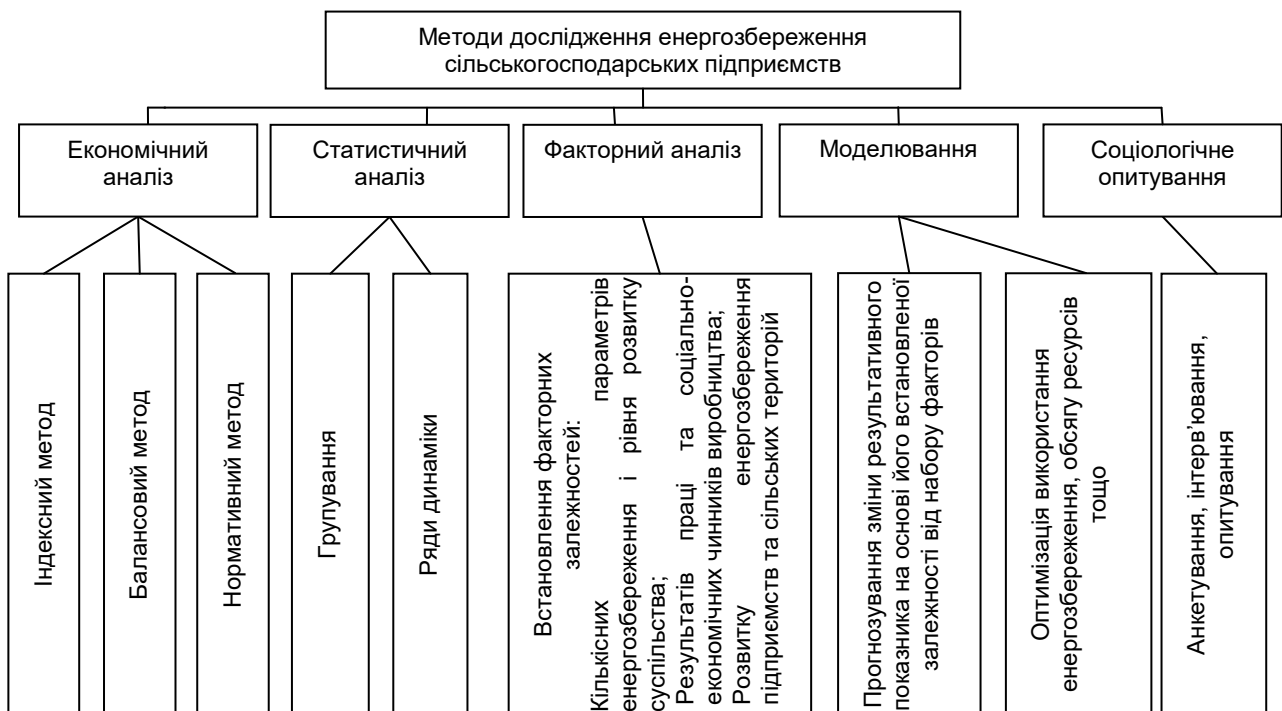
З метою використання методів дослідження енергозбереження та їх узгодження із метою дослідження, нами подано їх групування на рис. 5.

Рис. 4. Ключові етапи дослідження енергозбереження та їх завдання у сільськогосподарських підприємствах

Джерело: самостійна розробка авторів

Мета дослідження – обґрунтування цілісного механізму формування та використання енергозбереження с/г підприємств на засадах стратегічної спрямованості

Рис. 5. Групування методів дослідження енергозбереження

Джерело: самостійна розробка авторів

Кожен із наведених методів може бути використаний в процесі дослідження задля досягнення його кінцевої мети – обґрунтування цілісного механізму формування та використання енергозбереження сільськогосподарських підприємств на засадах стратегічної спрямованості. При цьому, методи статистичного аналізу найбільше придатні для систематизації понять і процесів, методи економічного аналізу – для виявлення ступеня досягнення кінцевої мети чи проміжних завдань, а методи соціологічного опитування – для формалізації людського та суспільного фактору, що суттєво впливає на загальний стан енергозбереження. Факторний аналіз і моделювання виступають інструментами глибокого наукового пізнання, встановлення і проектування залежностей між різними чинниками, що обумовлюють формування і використання енергозбереження сільськогосподарських підприємств.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, енергозбереження сільськогосподарських підприємств з точки зору методики його дослідження є складним багатоаспектним явищем, яке потребує застосування різних підходів і методів дослідження для повного емпіричного і наукового розкриття закономірностей та механізмів його формування та вирішення. Комплексне використання методичних підходів у дослідженні дозволяє розкривати умови та параметри формування енергозбереження, розраховувати ступінь його відповідності стратегічним пріоритетам підприємств, визначати ефективність використання енергетичних ресурсів, а також встановлювати залежності організаційно-економічного механізму енергозбереження і результатів його використання від наборів факторів, а також моделювати його стан відповідно до умов середовища та інтересів підприємств та приймати відповідні управлінські рішення.

Література

1. Коврига В. В. Споживання паливо-енергетичних ресурсів у сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2002. № 1. С. 34-41.
2. Грабак Н. Х. Проблема енергозощадження в АПК України та шляхи її розв'язання. *Наукові праці. Екологія*. 2010. Випуск 138. Том 150. С. 83-89.
3. Король О. М. Енергоефективність аграрного сектору світової економіки. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2012. № 6. С. 59-64.
4. Подолинський С. Вибрані твори / упор.: Р. Сербин. Монреаль : Українське історичне товариство, 1990. 208 с.
5. Гавриш В. І. Управлінські резерви реалізації стратегії енергозбереження в аграрному секторі економіки. *Агросвіт*. 2010. № 18. С. 19-21.
6. Енергоефективність та енергозбереження: економічний, техніко-технологічний та екологічний аспекти : колективна монографія / Кол. авторів ; за заг. ред. П. М. Макаренка, О. В. Калініченка, В. І. Аранчій. Полтава : ПП "Аструя", 2019. 603 с.
7. Калініченко О. В. Особливості енергоспоживання в рослинництві. *Бізнес Інформ*. 2017. № 6. С. 123-129.
8. Калініченко О. В. Методичні засади оцінки енергетичної ефективності виробництва продукції рослинництва. *Облік і фінанси*. 2016. № 2(72). С. 150-155.
9. Калініченко О. В. Визначення ступеня забезпеченості аграрного підприємства енергетичними ресурсами. *Менеджмент XXI століття: глобалізаційні виклики* : монографія / за ред. І. А. Маркіної. Полтава : Видавництво «Сімон», 2017. С. 595-601.
10. Іпполітова І. Я., Сорочук К. С. Формування організаційно-економічного механізму енергозбереження на підприємстві. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Випуск 8. С. 406-411.
11. Гевко Р. Б. Сутність організаційно-економічного механізму енергозбереження на підприємстві та його концептуальна модель. *Літні наукові читання* : Збірник центру наукових публікацій «Велес» за матеріалами IV міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 30 липня 2016 р.). Київ : Центр наукових публікацій, 2016. С. 64-68.
12. Кустовська О., Безродна Т. Порівняльний статистичний аналіз диференціації оплати праці. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2011. Вип. 2. С. 114-124. URL: <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/238> (дата звернення: 15.04.2021).

References

1. Kovryha, V.V. (2002), "Consumption of fuel and energy resources in agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 34-41.
2. Hrabak, N.Kh. (2010), "The problem of energy saving in the agro-industrial complex of Ukraine and ways of its solution", *Naukovi pratsi. Ekolohiia*, Issue 138, Volume 150, pp. 83-89.
3. Korol, O.M. (2012), "Energy efficiency of the agricultural sector of the world economy", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, parvo*, no. 6, pp. 59-64.

4. Podplynskyi, S. (1990), *Vybrani tvory* [Selected works], Compiler R. Serbyn, Ukrainske istorychne tovarystvo, Monreal, Canada, 208 p.
5. Havrysh, V.I. (2010), "Management reserves for the implementation of energy saving strategies in the agricultural sector of the economy", *Ahrosvit*, no. 18, pp. 19-21.
6. Makarenko, P.M., Kalinichenko, O.V. and Aranchii, V.I. (Eds.) (2019), *Enerhoefektyvnist ta enerhozberezhennia: ekonomichni, tekhniko-tekhnolohichni ta ekolohichni aspekty* [Energy efficiency and energy saving: economic, technical and technological and ecological aspects], collective monograph, PP "Astraia", Poltava, Ukraine, 603 p.
7. Kalinichenko, O.V. (2017), "Features of energy consumption in crop production", *Biznes Inform*, no. 6, pp. 123-129.
8. Kalinichenko, O.V. (2016), "Methodical bases of an estimation of power efficiency of manufacture of crop production", *Oblik i finansy*, no. 2(72), pp. 150-155.
9. Kalinichenko, O.V. (2017), "Determining the degree of security of the agricultural enterprise with energy resources", In: Markina, I.A. (Ed.) *Menedzhment XXI stolittia: hlobalizatsiini vyklyky* [Management of 21st Century: Globalization Challenges], monograph, Vydavnytstvo "Simon", Poltava, Ukraine, pp. 595-601.
10. Ippolitova, I.Ya. and Sorokotiazhenko, K.S. (2015), "Formation of organizational and economic mechanism of energy saving at the enterprise", *Hlobalni ta natsionalni problem ekonomiky*, Issue 8, pp. 406-411.
11. Hevko, R.B. (2016), "The essence of the organizational and economic mechanism of energy saving at the enterprise and its conceptual model", *Litni naukovi chytannia : Zbirnyk tsentru naukovykh publikatsii «Veles» za materialamy IV mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Summer scientific readings: Collection of the center of scientific publications "Veles" on the materials of the IV international scientific and practical conference], (Kyiv, 30 July 2016), Tsentru naukovykh publikatsii, Kyiv, Ukraine, pp. 64-68.
12. Kustovska, O. and Bezrodna, T. (2011), "Comparative statistical analysis of differentiation of salary", *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, Iss. 2, pp. 114-124, available at: <http://visnykj.wunu.edu.ua/index.php/visnykj/article/view/238> (access date April 15, 2021).

ДЕМОГРАФІЯ, ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА

УДК 330.59:364.1:364.2
JEL Classification: C13, D31

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.14

Алілуйко А.М.,
канд. фіз.-мат. наук, доцент
доцент кафедри прикладної математики,
Срьоменко В.О.,
канд. фіз.-мат. наук, доцент
доцент кафедри прикладної математики
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль,
Стефурак Н.А.,
канд. фіз.-мат. наук, викладач циклової
комісії фізико-математичних дисциплін,
Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола, м. Тернопіль

ОЦІНКА НЕРІВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА ДЖЕРЕЛАМИ ДОХОДІВ

Aliluiko A.M.,
can.d.sc.(phys.-math.), assoc. prof., associate professor
at the department of application mathematics,
West Ukrainian National University, Ternopil,
Yeromenko V.O.,
can.d.sc.(phys.-math.), assoc. prof., associate professor
at the department of application mathematics,
West Ukrainian National University, Ternopil,
Stefurak N.A.,
can.d.sc.(phys.-math.), lecturer cycle commission
of physical and mathematical disciplines,
Halytskyi College named after Viacheslav Chornovil, Ternopil

ASSESSMENT OF INEQUALITY OF THE POPULATION OF UKRAINE BY SOURCES OF INCOME

Постановка проблеми. Реформування економічної системи України за період її незалежності супроводжується багатьма негативними соціальними явищами. Зокрема, кризові явища в соціально-економічній сфері пов'язані із формування поляризованого соціуму із різними формами соціальної нерівності (бідність, надмірна диференціація в розподілі доходів та суспільної власності).

Значна диференціація населення за матеріальним становищем та нерівномірність у розподілі доходів є проблемою для України, яка поглиблювалася протягом останніх років. Ці процеси пов'язані, у першу чергу, з анексією Криму Росією в 2014 році та збройним конфліктом на Донбасі, а протягом останнього року також спричинені пандемією COVID-19. Проблема подолання нерівності суспільства за доходами вимагає поглибленого вивчення та пошуку механізмів для перерозподілу доходів населення. Це – пошук чинників, які посилюють диференціацію, визначення ступеня їх впливу на диференціацію доходів, дослідження компонент доходів та їх вплив на диференціацію загальних доходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема нерівності доходів є досить актуальною не лише в Україні, але і поза її межами. На сьогодні є багато вчених, які досліджують і намагаються з'ясувати основні причини виникнення диференціації доходів населення. Серед вітчизняних економістів слід відзначити дослідження Е. Лібанової [1], В. Семенова [2], В. Булавинець, О. Заклекти

[3], Н. Холода [4], А. Гвелесіані [5], І. Лаврук, С. Тодорюка, В. Кифяка [6], О. Примостки [7]. Науковці у своїх публікаціях пропонують шляхи подолання фінансової нерівності суспільства як на державному, так і на загальносвітовому рівнях.

Питанням дослідження нерівності населення за доходами присвячено багато робіт вітчизняних і зарубіжних вчених [5; 8–11], у яких розглядаються підходи до вимірювання диференціації та поляризації населення за допомогою показників нерівності за доходами. Науковці у своїх роботах використовують відомі статистичні показники відносної нерівності – індекси Джині, Пальма, Аткінсона, Тейла, децильні (квінтільні) коефіцієнти диференціації, коефіцієнт контрастів доходів та ряд інших. Зокрема, в роботах [9–11] для диференціації населення за доходами використовується індекс Джині, при знаходженні якого використовуються як статистичні, так і математичні методи.

Для пошуку факторів диференціації, визначення впливу структурних компонент доходів на загальний рівень диференціації населення авторами робіт [5; 8; 12; 13] запропоновано здійснювати декомпозицію доходів за групами населення, використовуючи індекс Джині. Проте, залишаються невирішеними питання щодо достовірності обчислення індексу Джині відомими методами та його використання при оцінці нерівності населення.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз нерівності населення України за джерелами доходів. Відповідно до поставленої мети, пропонується проаналізувати динаміку зміни індексу Джині за величиною грошових доходів; здійснити декомпозицію індексу Джині; вказати джерела доходів, які спричиняють найбільший вплив на зростання нерівності доходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із численних показників економічного розвитку будь-якої країни є мінімальний розрив між найбагатшими та найбіднішими верствами населення, який можна вимірювати індексом Джині.

У методичних вказівках Державної служби статистики України індекс Джині для дискретних розподілів доходів (витрат) розраховують за формулою [14]:

$$G = 1 - 2 \sum_{i=1}^n X_i \cdot \text{cum} Y_i + \sum_{i=1}^n X_i \cdot Y_i, \quad (1)$$

де X_i – частка населення i -ї групи в загальній чисельності населення;

Y_i – частка доходів i -ї групи населення;

$x_i = \text{cum} X_i$ – кумулятивна частка населення i -ї групи;

$y_i = \text{cum} Y_i$ – кумулятивна частка доходів i -ї групи;

n – кількість груп.

Для обчислення індексу Джині суспільство поділяється на 5 (квінтілів) або 10 (децилів) частин, що містять однакову кількість елементів (родин або людей). Даний метод розрахунку індексу Джині не вимагає побудови кривої Лоренца, яка показує залежність між чисельністю населення і обсягом отриманого сумарного доходу.

Інтегральна формула для знаходження індексу Джині має вигляд:

$$G = 2 \int_0^1 (x - y(x)) dx, \quad (2)$$

Де $y(x)$ – функція розподілу населення за доходами (крива Лоренца);

$y = x$ – функція рівномірного розподілу населення за доходами.

Знайдемо функцію Лоренца за статистичними даними розподілу грошових доходів по децильних групах населення, наприклад, за 2019 рік (табл. 1). Функцію Лоренца будемо шукати у вигляді полінома.

При використанні поліномів високих ступенів виникають обчислювальні труднощі. Тому використаємо сплайн інтерполяцію. Застосуємо поліноми четвертого ступеня на відповідних інтервалах:

$$\begin{aligned} y_1 &= a_4 x^4 + a_3 x^3 + a_2 x^2 + a_1 x, & 0 \leq x \leq 0,4; \\ y_2 &= b_4 x^4 + b_3 x^3 + b_2 x^2 + b_1 x + b_0, & 0,4 \leq x \leq 0,7; \\ y_3 &= c_4 x^4 + c_3 x^3 + c_2 x^2 + c_1 x + c_0, & 0,7 \leq x \leq 1; \end{aligned}$$

Таблиця 1

Розподіл грошових доходів за децильними (10%-ми) групами населення у 2019 році

Група населення	X_i	Y_i	$x_i = \text{cum } X_i$	$y_i = \text{cum } Y_i$
Перша (з найменшими доходами)	0,1	0,04	0,1	0,04
Друга	0,1	0,055	0,2	0,095
Третя	0,1	0,065	0,3	0,16
Четверта	0,1	0,074	0,4	0,234
П'ята	0,1	0,082	0,5	0,316
Шоста	0,1	0,093	0,6	0,409
Сьома	0,1	0,105	0,7	0,514
Восьма	0,1	0,12	0,8	0,634
Дев'ята	0,1	0,145	0,9	0,779
Десята (з найбільшими доходами)	0,1	0,221	1	1

Джерело: складено та розраховано за даними [14]

Невідомі параметри поліномів знайдемо, розв'язавши системи рівнянь (рівність значень функцій та їх перших похідних):

$$\begin{cases} y_1(0,1) = 0,04, \\ y_1(0,2) = 0,095, \\ y_1(0,3) = 0,16, \\ y_1(0,4) = 0,234, \end{cases} \begin{cases} y_2(0,4) = 0,234, \\ y_2(0,5) = 0,316, \\ y_2(0,6) = 0,409, \\ y_2(0,7) = 0,514, \\ y_2'(0,4) = y_1'(0,4), \end{cases} \begin{cases} y_3(0,7) = 0,514, \\ y_3(0,8) = 0,634, \\ y_3(0,9) = 0,779, \\ y_3(1) = 1, \\ y_3'(0,7) = y_2'(0,7). \end{cases}$$

Отримали наступні поліноми:

$$\begin{aligned} y_1 &= 1,67x^4 - 1,83x^3 + 1,18x^2 + 0,3x \quad \text{при } 0 \leq x \leq 0,4, \\ y_2 &= -3,89x^4 + 8,72x^3 - 6,66x^2 + 2,93x - 0,33 \quad \text{при } 0,4 \leq x \leq 0,7, \\ y_3 &= 25,83x^4 - 79,33x^3 + 92,19x^2 - 46,8x + 9,11 \quad \text{при } 0,7 \leq x \leq 1. \end{aligned}$$

Застосувавши формулу (2), отримаємо значення індексу Джині:

$$G = 1 - 2 \left(\int_0^{0,4} y_1 dx + \int_{0,4}^{0,7} y_2 dx + \int_{0,7}^1 y_3 dx \right) = 0,272$$

Результати обчислень індексу Джині за період 2008–2020 рр., а також дані Світового банку [15] та Державної служби статистики України [14] наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Значення індексу Джині для України у 2008–2020 рр.

Рік	Світовий банк	Усі домо-господарства (Держстат України)	у тому числі, які проживають		Розраховано авторами	Абсолютна зміна, ΔG , %	Метод Шоркса
			у міських поселеннях	у сільській місцевості			
2008	0,266	0,278	0,266	0,256	0,282		
2009	0,253	0,277	0,274	0,246	0,279	-0,36	0,204
2010	0,248	0,271	0,269	0,248	0,275	-2,17	0,195
2011	0,246	0,263	0,259	0,239	0,266	-2,95	0,257
2012	0,247	0,248	0,242	0,232	0,25	-5,70	0,225
2013	0,246	0,251	0,252	0,22	0,253	1,21	0,221
2014	0,24	0,24	0,241	0,223	0,236	-4,38	0,202
2015	0,255	0,243	0,243	0,231	0,253	1,25	0,212
2016	0,25	0,244	0,246	0,228	0,248	0,41	0,220
2017	0,26	0,256	0,258	0,241	0,265	4,92	0,240
2018	0,261	0,261	0,263	0,24	0,262	1,95	0,249
2019	0,266	0,265	0,263	0,246	0,272	1,53	0,258
2020		0,285	0,282	0,268	0,286	7,55	0,276

Джерело: складено та розраховано за даними [14; 15]

З даних табл. 2 видно, що значення індексу Джині, отримані з різних джерел, відрізняються незначно. Характерним для України є те, що до 2014 року відбувалося зниження індексу Джині, а починаючи з 2015 року – його збільшення. Суттєво він зріс у 2020 році – на 7,55%. Індекс Джині більший для населення, яке проживає у міських поселеннях, ніж у сільській місцевості, що пояснюється більшою диференціацією доходів у містах.

Використовуючи останні дані Світового банку, опираючись на значення індексу Джині у 2018 році, можна відзначити, що Південна Африка, Намібія, Шрі-Ланка, Китай є одними з найбільш нерівних країн з точки зору розподілу доходів. У той же час, Україна знаходиться в даному рейтингу поряд із Голландією, Словаччиною, Бельгією, які відносяться до найбільш рівноправних країн у світі. Численні соціологічні дослідження стверджують, що чим більш демократичнішою є країна, тим менша в ній нерівність населення за доходами. В країнах, які розвиваються, спостерігається більша нерівність, ніж у розвинених.

Україна протягом останніх 15 років із значенням індексу Джині близько 0,25, знаходиться серед європейських країн. Однак, реально українське суспільство дуже розшароване. Очевидно, що така оцінка нерівності неоднозначна; якщо не опиратися лише на фінансові показники, а й оцінювати рівень життя, то результат буде іншим. Зокрема, за даними Всесвітньої доповіді про щастя 2021, Україна займає 110-е місце серед 149 країн [16]. Дані результати опираються, наприклад, на показники ВВП на душу населення, очікуваний рівень життя, ставлення до корупції.

Причинами невідповідності є: низька якість вітчизняних статистичних даних про доходи найбагатших та найбідніших верств населення, адже значна частина їх доходів не декларується і має тіньовий характер; в Україні практично відсутній середній клас, який би врівноважував дисбаланс між кількістю бідних і багатих.

Науковці часто у своїх розробках пропонують методики розрахунку індексу Джині, у яких здійснюють його корегування. Зокрема, в роботі [11] автор для обчислень використовує статистичний розподіл населення за рівнем середньодушових загальних доходів населення. Такий підхід не враховує сумарну частку доходів, які отримала кожна група населення такого розподілу. Так, проведене дослідження для 2010 року показує, що індекс Джині після застосування запропонованої методики зріс з 0,262 до 0,424.

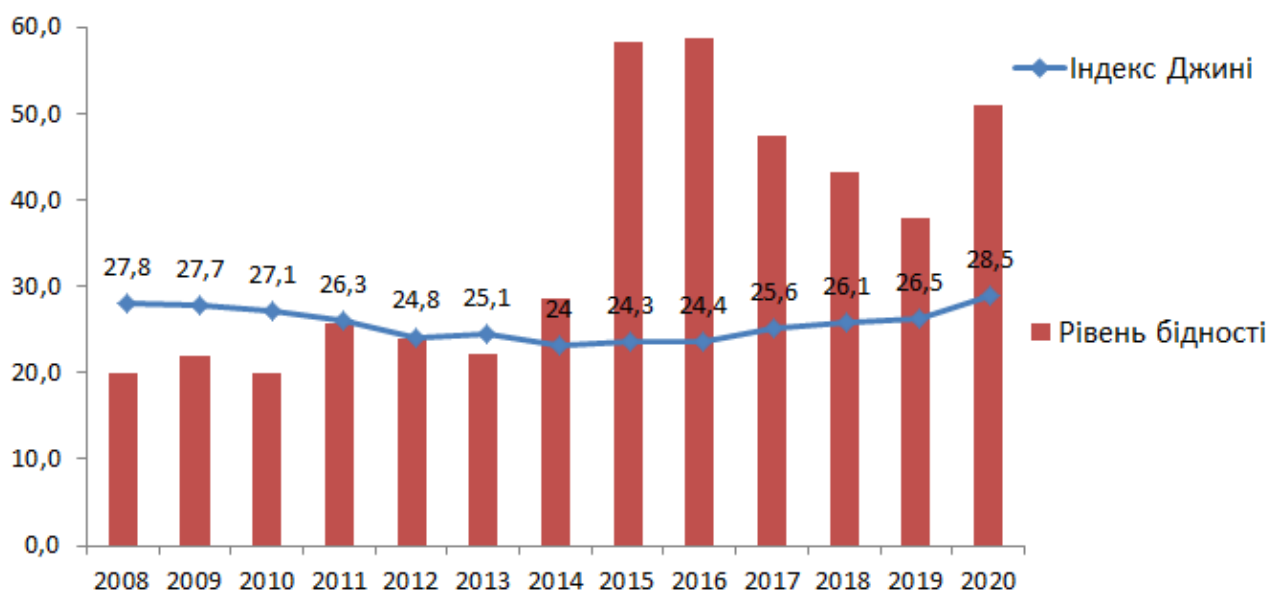
Індекс Джині зручно використовувати для порівняння досліджуваної ознаки (доходів, витрат, податкових відрахувань) в сукупностях з різною кількістю елементів (наприклад, регіонів з різною кількістю населення) або для порівняння розподілу ознаки в різних групах населення (наприклад, індексу Джині для сільського населення і індекс Джині для міського населення) або в різних країнах. Він доповнює дані, наприклад, про ВВП, середньодушовий дохід. Однак, є й недоліки індексу Джині. Наприклад, він не враховує джерела доходів.

В численних наукових дослідженнях здійснюється пошук чинників, які впливають на нерівність суспільства. До таких чинників відносять, наприклад, рівень економічного розвитку країни, безробіття, бідність, успішність проведення ринкових, соціально-політичних реформ та інші. Зазначимо те, що індекс Джині не має тісного кореляційного зв'язку із різними економічними показниками.

Якщо співставити динаміку зміни індексу Джині в Україні з динамікою економічного розвитку, то помітно, що одночасно із спадом економіки відбувався значний ріст нерівності із 0,297 в 1992 році до 0,39 в 1995 році. Можна припустити, що непослідовні економічні реформи в перехідний період призвели до спаду економіки і, відповідно, значного зростання нерівності доходів населення. У період економічного зростання в 2000–2006 рр. відбулася стабілізація нерівності на рівні 0,29, ймовірно завдяки економічним реформам, що були здійснені у ці роки. А за період 2009–2017 рр. рівень нерівності становив приблизно 0,25, хоча й було падіння економіки в 2009 і 2015 роках.

За останні п'ять років відбувається щорічне зростання нерівності, особливо в 2020 році із одночасним падінням ВВП на 4% у цьому ж році, збільшенням рівня безробіття та бідності населення, починаючи з 2015 року. Такі процеси об'єктивно можна пов'язати із політико-економічною кризою 2014 року, великий потік вимушених переселенців з Донбасу і Криму погіршили ситуацію із нерівномірністю розподілу доходів населення. Багато жителів Донбасу раптово, внаслідок бойових дій, втратили майно та фінансові джерела для існування. Понад 5 млн жителів Східної України потрапили до групи збіднілих.

З 2020 року з'явився ще один чинник, який, за припущенням, негативно впливає на нерівність населення за доходами. В цьому році економіка України зазнала удару від пандемії COVID-19. Карантинні обмеження спричинили економічний спад в окремих галузях економіки, особливо в усіх секторах послуг. Тому значна частка економічно активного населення України втратила роботу та, відповідно, доходи. Рівень бідності у 2020 році за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму склав 51% (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка індексу Джині (за величиною грошових доходів) та рівня бідності (за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму) протягом 2008–2020 рр.

Джерело: складено та розраховано за даними [14; 17]

Маючи лише значення індексу Джині, неможливо визначити причину і чинники, які впливають на нерівномірність розподілу доходів населення. Для визначення джерела доходу, який робить найбільший внесок у загальну нерівність розподілу доходів, використаємо метод, запропонований Е. Шороксом [18], декомпозиції доходу. Цей метод було розроблено для вимірювання ваги оплати праці, трансферних оплат (виплати населенню за програмами соціального страхування, грошових допомог і пільг), які є компонентами доходу.

Даний метод полягає у розрахунку коефіцієнтів концентрації:

$$G_k = \frac{2}{n^2 \mu_k} \sum_{i=1}^n \left(r_i - \frac{n+1}{2} \right) y_i^k, \quad (3)$$

де n – кількість груп домогосподарств;

y_i^k – компонента k -го доходу i -ї групи домогосподарств (грн);

μ_k – середньодушовий розмір доходу по k -й компоненті (грн);

r_i – i -й ранг домогосподарств по шкалі загального доходу (для домогосподарств з найнижчим рівнем доходів $r_1 = 1$, а з найбільшим – $r_n = n$).

Індекс Джині дорівнює сумі добутків коефіцієнта концентрації відповідної компоненти сукупного

грошового доходу та частки $\frac{\mu_k}{\mu}$ останнього в сумарному доході, тобто:

$$G = \sum_{k=1}^m \frac{\mu_k}{\mu} G_k, \quad (4)$$

де m – кількість компонент доходу;

μ – середньодушовий розмір грошових еквівалентних доходів (грн).

Пропорційний внесок k -го джерела доходу у загальну нерівність можна розрахувати за формулою:

$$s_k = \frac{\text{cov}(Y^k, \bar{Y})}{\sigma^2(\bar{Y})}, \quad Y^k = (y_1^k, y_2^k, \dots, y_n^k), \quad \bar{Y} = (\bar{Y}_1, \bar{Y}_2, \dots, \bar{Y}_n), \quad k = \overline{1, m}, \quad (5)$$

де $\bar{Y}_i$ ($i = \overline{1, n}$) – середньодушове значення доходу i -ї групи населення (грн).

Еластичність індексу Джині по відношенню до i -ї компоненти доходу розраховується за формулою [13]:

$$\varepsilon_k = \frac{\mu_k}{G\mu} (G_k - G), \quad k = \overline{1, m} \quad (6)$$

Здійснимо декомпозицію коефіцієнта Джині за джерелом доходів населення. Для цього, опираючись на дані Держстату, виокремимо наступні компоненти джерел доходів, які формують загальний дохід домогосподарств: y^1 – оплата праці; y^2 – доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості; y^3 – доходи від продажу сільськогосподарської продукції; y^4 – доходи від власності; y^5 – пенсії; y^6 – стипендії; y^7 – допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою (допомога по безробіттю, допомога малозабезпеченим, допомога на дітей, субсидії на оплату ЖКП, електроенергії та палива); y^8 – грошова допомога від родичів та інших осіб; y^9 – аліменти; y^{10} – інші грошові доходи. При знаходженні індексу Джині не будемо враховувати негрошові доходи. Усі домогосподарства поділено за децильними (10%-ми) групами залежно від розміру середньодушових еквівалентних грошових доходів. Отримані результати декомпозиції індексу Джині наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Результати декомпозиції індексу Джині за компонентами грошових доходів за 2009–2020 роки

	Рік	Компоненти (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн)									
		y^1	y^2	y^3	y^4	y^5	y^6	y^7	y^8	y^9	y^{10}
$\frac{\mu_k}{\mu} \cdot 100, \%$	2014	53,56	5,73	3,58	1,07	25,09	0,75	3,70	4,89	0,32	1,33
	2015	52,85	6,12	3,81	1,26	23,89	0,68	3,67	6,12	0,29	1,33
	2016	54,32	6,06	3,48	1,68	22,57	0,58	3,63	6,03	0,22	1,47
	2017	59,89	5,11	3,38	1,57	19,60	0,39	3,10	5,15	0,26	1,55
	2018	60,58	6,66	2,79	1,46	19,48	0,34	2,28	4,48	0,25	1,71
	2019	62,32	7,12	2,61	1,15	17,79	0,30	2,60	4,14	0,30	1,68
	2020	63,27	6,14	1,81	0,22	19,38	0,26	3,48	4,00	0,24	1,27
$s_k \cdot 100, \%$	2014	70,73	12,66	2,71	0,91	11,11	-0,12	-2,73	3,64	0,05	1,04
	2015	67,34	15,53	4,38	0,65	7,63	-0,23	-1,58	5,49	-0,07	0,86
	2016	75,92	13,15	2,92	1,09	0,89	0,31	-1,84	6,22	-0,05	1,39
	2017	84,84	9,20	2,64	0,20	-1,29	-0,11	-1,46	4,26	-0,07	1,79
	2018	82,59	12,14	1,16	0,14	2,38	0,07	-1,53	1,43	-0,02	1,64
	2019	82,98	14,07	0,98	-0,17	0,37	-0,03	-1,83	1,49	-0,01	2,14
	2020	85,44	10,40	1,26	0,44	-0,46	-0,02	-1,34	1,46	0,05	2,76
$\varepsilon_k, \%$	2014	0,182	0,047	-0,007	-0,001	-0,129	-0,008	-0,067	-0,012	-0,002	-0,003
	2015	0,158	0,071	0,005	-0,004	-0,151	-0,008	-0,055	-0,007	-0,004	-0,005
	2016	0,210	0,058	-0,002	-0,003	-0,202	-0,003	-0,053	0,000	-0,002	-0,002
	2017	0,262	0,031	-0,007	-0,012	-0,208	-0,005	-0,049	-0,012	-0,003	0,001
	2018	0,231	0,044	-0,013	-0,012	-0,178	-0,002	-0,038	-0,029	-0,002	-0,001
	2019	0,225	0,058	-0,015	-0,013	-0,181	-0,003	-0,045	-0,026	-0,002	0,002
	2020	0,227	0,032	-0,005	0,002	-0,193	-0,003	-0,047	-0,025	-0,002	0,013

Джерело: складено та розраховано за даними [14]

Відповідно до отриманих числових результатів дослідження, основний вклад у диференціацію доходів населення вносить оплата праці. Її частка у структурі сукупного доходу та пропорційний вклад

у нерівність постійно зростали та у 2020 році склали 63,27% і 85,44% відповідно. Це говорить про те, що для зменшення нерівності необхідно створювати умови для підвищення доходів зайнятого населення.

Частка доходів від підприємницької діяльності за останні роки залишається незмінною (приблизно 6%).

У період з 2014 по 2020 рр. зменшується частка пенсій у структурі доходу (від 25,09% до 19,38%), із досить низьким пропорційним внеском у нерівність розподілу доходів. Проте, в Україні пенсійне забезпечення здійснюється практично повністю із солідарної системи, що не передбачає значної різниці в розмірі пенсій. В Україні і досі не запроваджено загальнообов'язкове накопичувальне страхування, а добровільне пенсійне страхування є малопоширеним, яке б могло вплинути на пенсійне забезпечення.

Слід звернути увагу на те, що компонента доходу y^7 (допомоги, пільги, субсидії та компенсаційні виплати, надані готівкою) проявляють понижувальний ефект. Метою дії системи соціальних трансферів є зниження нерівності. За всі періоди соціальні трансфери сприяли, хоч і незначно, зменшенню нерівності доходів суспільства. Така динаміка структурних змін нерівності за доходами є наслідком більш чіткого спрямування (адресності) соціальних трансферів на підтримку верств із низьким рівнем доходів.

Такі джерела доходів, як пенсії, стипендії та аліменти, у різні роки мали як позитивний, так і негативний вплив на перерозподіл доходів. Попри свою невелику частку у структурі сукупного доходу (близько 1%) у 2020 році, ці компоненти доходів сприяли зменшенню нерівності доходів при послабленні економіки України.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, опираючись на дані обстежень доходів домогосподарств, нами обчислено індекс Джині для грошових доходів населення України. При цьому функцію Лоренца побудовано у вигляді поліномів, використовуючи сплайн інтерполяцію. Отримані значення є досить близькими до значень індексів Джині, розрахованих методом Шорокса, Світовим банком та Державною службою статистики України.

Крім того, у роботі здійснено декомпозицію індексу Джині за джерелами доходів та визначено основні джерела доходів, які мають найбільший вплив на зростання нерівності у розподілі доходів населення України. Вважаємо, що отримані результати є корисними в дослідженні питання визначення причин впливу тих чи інших чинників на рівень розподілу доходів і можливості скорочення рівня розшарованості населення України.

Література

1. Лібанова Е. М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу. Умань : Видавець «Сочінський М.М.», 2020. 456 с.
2. Семенов В. В. Економіко-статистичні моделі та методи дослідження соціальних процесів: нерівність, бідність, поляризація : монографія: в 2 т. / відп. ред. В. М. Новіков. Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. Т. 1. 237 с.
3. Холод Н. М. Розподіл доходів та бідність у перехідних економіках : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 442 с.
4. Булавинець В. М., Заклекта О. І. Нерівність доходів населення в Україні: чинники та сучасний стан. *Ефективна економіка*. 2017. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5870> (дата звернення: 26.04.2020).
5. Гвелесіані А. Г. Оцінка структури грошових доходів населення України методом декомпозиції коефіцієнта Джині. *Демографія та соціальна економіка*. 2009. Вип. 2(12). С. 153-161.
6. Лаврук І. Г., Тодорюк С. І., Кифяк В. І. Нерівність доходів населення в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 40-44.
7. Примостка О. О. Методичні підходи до оцінки індикаторів якості життя населення України. *Регіональна економіка*. 2016. Вип. 2(80). С. 80-88.
8. Щерба Х. І. Розподіл доходів населення України та декомпозиція коефіцієнта Джині. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. № 767. С. 368-373.
9. Yitzhaki S., Schechtman E. The Gini methodology : a primer on a statistical methodology. New York : Springer, 2013. 548 p.
10. Дмитришин Л. І. Моделювання взаємозв'язку нерівномірності розподілу доходів населення з життєвим рівнем та рівнем бідності. *Моделювання регіональної економіки*. 2013. № 1. С. 59-70.
11. Костробій П., Кавалець І., Гнатів Л. Математичне моделювання індексу суспільної нерівності. *Фізико-математичне моделювання та інформаційні технології*. 2013. Вип. 17. С. 81-91.
12. Jenkins S. P. Accounting for Inequality Trends: Decomposition Analyses for the UK, 1971–1986. *Economica*. 1995. № 62. P. 139-191.
13. Ниворожжина Л. Способы декомпозиции коэффициента Джини по компонентам общего дохода. *Вопросы статистики*. 1998. № 5. С. 61-67.

14. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2009-2019 році : статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 25.04.2021).
15. Індекс Джині за оцінкою Світового банку. URL: http://data.un.org/Data.aspx?d=WDI&f=Indicator_Code%3AS.I.POV.GINI (дата звернення: 25.05.2021).
16. World Happiness Report 2021. URL: <https://worldhappiness.report/ed/2021> (дата звернення: 25.04.2021).
17. Бородчук Н., Черенко Л. Боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/5811/file/COVID%20impact%20on%20poverty%20ukr.pdf> (дата звернення: 25.04.2021).
18. Shorrocks A. F. Inequality decomposition by factor components. *Econometrica*. 1982. № 50. P. 193-211.

References

1. Libanova, E.M. (2020), *Bidnist naselelnia Ukrainy: metodolohiia, metodyka ta praktyka analizu* [Poverty of the population of Ukraine: methodology, methods and practice of analysis], Vydavets "Sochynskiy M.M.", Uman, Ukraine, 456 p.
2. Semenov, V.V. (2008), *Ekonomiko-statystychni modeli ta metody doslidzhennia sotsialnykh protsesiv: nerivnist, bidnist, poliaryzatsiia: v 2 t.* [Economic and statistical models and methods of studying social processes: inequality, poverty, polarization : in 2 Vol.], monograph, RVV PUSKU, Poltava, Ukraine, Vol. 1, 237 p.
3. Kholod, N.M. (2009), *Rozpodil dokhodiv ta bidnist u perekhidnykh ekonomikakh* [Income distribution and poverty in transition economies], monograph, Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, Lviv, Ukraine, 442 p.
4. Bulavynets, V.M. and Zaklekta, O.I. (2017), "Income inequality of population in Ukraine: factors and current state", *Efektivna ekonomika*, no. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5870> (access date April 25, 2021).
5. Hvelesiani, A.H. (2009), "The estimation of cash income structure by using Gini coefficient decomposition in Ukraine", *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, Iss. 2(12), pp. 153-161.
6. Lavruk, I.H., Todorciuk, S.I. and Kyfiak, V.I. (2019), "Income inequality in Ukraine", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 11, pp. 40-44.
7. Prymostka, O.O. (2016), "Methodological approaches to assessing quality of life indicators of populations Ukraine", *Rehionalna ekonomika*, Iss. 2(80), pp. 80-88.
8. Shcherba, Kh.I. (2013), "Income distribution in Ukraine and decomposition of the Gini coefficient", *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku*, no. 767, pp. 368-373.
9. Yitzhaki, S. and Schechtman, E. (2013), *The Gini methodology : a primer on a statistical methodology*, Springer, New York, USA, 548 p.
10. Dmytryshyn, L.I. (2013), "Modeling the relationship between income inequality and living standards and poverty", *Modeliuvannia rehionalnoi ekonomiky*, no. 1, pp. 59-70.
11. Kostrobii, P., Kavalets, I. and Hnativ, L. (2013), "Mathematical modelling of social inequality index", *Fyzyko-matematychne modeliuvannia ta informatsiini tekhnolohii*, Iss. 17, pp. 81-91.
12. Jenkins, S.P. (1995), "Accounting for Inequality Trends: Decomposition Analyses for the UK, 1971–1986", *Economica*, no. 62, pp. 139-191.
13. Nivorozhkina, L. (1998), "Methods for decomposition of the Gini coefficient by components of total income", *Voprosy statistiki*, no. 5, pp. 61-67.
14. State Statistics Service (2020), "Expenditure and resources of households of Ukraine in 2009-2019 years: statistical collection", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date April 25, 2021).
15. "Giny index according to the World Bank", available at: http://data.un.org/Data.aspx?d=WDI&f=Indicator_Code%3AS.I.POV.GINI (access date April 25, 2021).
16. World Happiness Report 2021, available at: <https://worldhappiness.report/ed/2021> (access date April 25, 2021).
17. Borodchuk, N. and Cherenko, L. "Fighting COVID-19 in Ukraine: Initial estimates of the impact on poverty", available at: <https://www.unicef.org/ukraine/media/5811/file/COVID%20impact%20on%20poverty%20ukr.pdf> (access date April 25, 2021).
18. Shorrocks, A.F. (1982), "Inequality decomposition by factor components", *Econometrica*, no. 50, pp. 193-211.

УДК 631.1.008.4 (073):659.235:37.014.542
JEL Classification: J21, J68, R23

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.15

Бакун Ю.О.,
канд. с.-г. наук, експерт
Національної асоціації сільськогосподарських
дорадчих служб України, м. Київ,
Ксенофонов М. М.,
канд. екон. наук, с.н.с., зав. відділом організації менеджменту,
публічного управління та адміністрування,
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки», м. Київ

АКЦЕНТИ РОБОТИ ДОРАДЧИХ СЛУЖБ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ

Bakun Yu.O.,
cand.sc.(agr.), expert
National Association of Agricultural Advisory
Services of Ukraine, Kyiv,
Ksenofontov M.M.,
cand.sc.(econ.), senior research fellow, head
at the department of management, public
management and administration
National Science Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv

ACCENTS OF WORK OF ADVISORY SERVICES IN THE CONDITIONS OF LABOUR MARKET TRANSFORMATION

Постановка проблеми. Сільські території є частиною території будь-якої держави. Узагальнено їхня специфіка визначається особливістю проживання людей та здійснення господарської діяльності на цій частині території держави. При цьому, однією з особливостей проживання людей є менша щільність населення, що потребує відповідного налагодження інфраструктурних складових забезпечення його життєдіяльності. А специфіка господарської діяльності проявляється у суттєвому територіальному розміщенні агропромислового виробництва.

Процеси реформування справляють вплив на широкі верстви населення, певна кількість представників з яких відчуває необхідність різного виду підтримки, зокрема через систему дорадництва. В багатьох країнах система дорадництва охоплює дорадчі служби різних організаційно-правових форм. Їхня діяльність спрямована на підтримку суб'єктів господарювання та населення через надання комерційних та соціально-спрямованих дорадчих послуг. Процес здійснення ринкових реформ призводить до трансформації ринку праці, особливо у сільській місцевості, одними із суттєвих викликів на якому є зменшення сільськогосподарських видів діяльності та необхідність опанування новими науково-технічними досягненнями у своїх видах діяльності для відповідності вимогам часу. Вищевказане визначає потребу значної частини населення в отриманні інформації та порад у процесі ринкового трансформування через залучення різних дорадчих служб у вирішення зазначених питань, що й обумовлює актуальність статті у теоретичному та практичному відношенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначений для даної статті предмет дослідження є багатокомпонентним, в якому можна виділити наступні основні змістовні блоки: ринок праці, розвиток сільських територій та дорадництва. Дослідженню питань ринкового трансформування ринку праці присвятили свою увагу багато вчених, серед яких можна зазначити таких як: Базилева М. [1], Мелоян В., Савіна Ю. [5], Ніколаєва М. [6], Еклунд К. (Eklund K.) [12], Рассадіна І. [7], Меткалф Д. (Metcalf D.) [13] та інші. Одними з дослідників питань розвитку сільських територій були Сава А., Сидорук Б., Довгань О., Волошин Р. [8; 10]. Своєю чергою, дослідженню питань дорадчого супроводу ринкового трансформування присвятили свої роботи Григор'єв С. [2], Кальна-Дубінок Т., Кудінова І., Рибак Л., Корінець Р. [9], Кропивко М. [4] та багато інших.

Поряд з цим, визначення особливостей регулювання питань працевлаштування в різних країнах та вивчення досвіду здійснення їхнього дорадчого супроводу має певну специфіку та обумовлює актуальність дослідження на поточному етапі суспільного розвитку України.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні акцентів роботи дорадчих служб в

умовах трансформації ринку праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сільські території є багатофункціональними за своїм суспільним значенням. Їхньою суттєвою перевагою є більш екологічно чисте середовище проживання людей. Поряд з цим, умовною поширеною проблемою є забезпечення якості надання інфраструктурних послуг відносно рівня їхнього надання у містах. У більшості країн, у процесі ринкового трансформування, відбулася організаційна реструктуризація видів господарської діяльності та зміна розміщення людей, одними з поширених тенденцій серед яких на сільських територіях можна зазначити: зменшення ролі сільськогосподарських видів діяльності й поширення промислових виробництв та переміщення для проживання частини міського населення в сільську місцевість з формуванням внаслідок цього поселень міського типу (т.з. «котеджних» поселень навколо міст).

За результатами проведеного аналізу встановлено основні тенденції щодо структурної зміни видів економічної діяльності на ринку праці в Україні за період 2012–2020 рр. Так, серед основних результатів можна зазначити абсолютне та відносне скорочення як загальної чисельності зайнятого населення, так і за кожним видом економічної діяльності. При цьому, по сільському, лісовому та рибному господарству слід відзначити певну стабілізацію у відносному виразі за аналізований період – скорочення на 0,1% у загальній чисельності зайнятих. А серед видів економічної діяльності, що зазнали найменшого скорочення, слід виділити: «інформація та комунікації» – 4,8% або 14,2 тис. осіб, «державне управління, оборона, обов'язкове соціальне страхування» – 10,1% або 101,7 тис. осіб та «діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування» – 11,4% або 39,3 тис. осіб тощо (табл. 1).

Таблиця 1

Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2020 роках, тис. осіб

Назва виду економічної діяльності	Роки						2020 р. до 2012 р.	
	2012		2016		2020		%	+, -
Усього зайнято	19261	100	16277	100	15915	100	82,6	-3346,1
Сільське, лісове та рибне господарство	3308,5	17,2	2866,5	17,6	2721,2	17,1	82,2	-587,3
Промисловість	3236,7	16,8	2494,8	15,3	2358,6	14,8	72,9	-878,1
Будівництво	836,4	4,3	644,5	4,0	664,4	4,2	79,4	-172
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4160,2	21,6	3516,2	21,6	3648,7	22,9	87,7	-511,5
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1150,9	6,0	997,2	6,1	975,2	6,1	84,7	-175,7
Тимчасове розміщування й організація харчування	326,7	1,7	276,7	1,7	285,4	1,8	87,4	-41,3
Інформація та телекомунікації	297,9	1,5	275,2	1,7	283,7	1,8	95,2	-14,2
Фінансова та страхова діяльність	315,8	1,6	225,6	1,4	212,5	1,3	67,3	-103,3
Операції з нерухомим майном	322,2	1,7	255,5	1,6	251,2	1,6	78,0	-71
Професійна, наукова та технічна діяльність	504,1	2,6	428,1	2,6	418,2	2,6	83,0	-85,9
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	343,9	1,8	304,3	1,9	304,6	1,9	88,6	-39,3
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	1003,6	5,2	973,1	6,0	901,9	5,7	89,9	-101,7
Освіта	1633,2	8,5	1441,4	8,9	1394,9	8,8	85,4	-238,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1181,4	6,1	1030,4	6,3	935,4	5,9	79,2	-246
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	225,6	1,2	201,6	1,2	196,0	1,2	86,9	-29,6
Інші види економічної діяльності	414,3	2,2	345,8	2,1	363,4	2,3	87,7	-50,9

Джерело: [3]

Ринок праці є одним з особливих ринків, ситуація на якому обумовлює стан справ в економіці держави. Економічний потенціал держав певною мірою визначається чисельністю населення, його статево-віковою структурою, рівнем кваліфікації тощо. У зв'язку з цим важливим є приділення особливої уваги як економічним, так і соціальним питанням життєзабезпечення населення. У цьому

відношенні важливим є формування громадської платформи з консолідації різних суспільних сил для покращання стану справ на ринку праці. Тому корисним є вивчення досвіду регулювання ринку праці в різних країнах та дослідження особливостей участі дорадчих служб у підтримці сільськогосподарських товаровиробників та населення.

Узагальнення літературних джерел вказує на наявність чотирьох найбільш поширених моделей регулювання рівня зайнятості та ринку праці у світі: німецьку (західноєвропейську), скандинавську (шведську), японську та англосаксонську.

Умовно першою моделлю у нашому дослідженні є німецька модель, яка ще називається західноєвропейською, оскільки її регулюючі механізми є властивими для багатьох країн Європи, серед яких можна зазначити Голландію, Бельгію, Австрію, Швейцарію. Одним з її наріжних каменів є високий рівень оподаткування та перерозподілу ВВП. Як найбільш характерні механізми регулювання ринку праці за цією моделлю Мелоян В. Г. та Савіна Ю. В. [5] зазначають інструменти перерозподілу ВВП, страхування від безробіття та державні механізми сприяння зайнятості.

Для даної моделі властивим є децентралізоване регулювання працевлаштування населення. Незначною є також практика узгоджувального діалогу між групами роботодавців та працюючих у процесі підготовки регулюючих державних рішень. При регулюванні окремих соціально-трудова відносин вже поширеною є практика використання переговорів між союзами роботодавців та профспілками. Децентралізований порядок регулювання ринку праці спрямований на досягнення соціального миру на місцях, завдяки залученню працівників до управління підприємствами. На приватних підприємствах це відбувається при формуванні ради підприємства, до складу якої включають працівників, на товариствах акціонерного типу – за рахунок пропорційного розподілу акцій між інвесторами, менеджерами та працюючими. Зазначені механізми підвищують відповідальність працюючих за якісне виконання роботи та виконують стримуючу роль щодо звільнення працівників.

Децентралізований характер регулювання ринку праці за німецькою моделлю обумовлює, більшою мірою, децентралізований попит на дорадчі послуги регіональних консультаційних служб та експертів. Особливість попиту на дорадчі послуги можна узагальнити наступним чином. Керівний склад більшою мірою відчуває потребу в юридичних послугах щодо регулювання трудових відносин та у послугах комерційного характеру щодо виявлення поточних та прогнозних тенденцій на ринку праці та різних товарних ринках. Своєю чергою, специфіка попиту на дорадчі послуги у категорії працюючих розподіляється відповідно до їхніх прагнень: щодо правового захисту своїх прав, отримання кваліфікованої консультаційної допомоги при зміні професії, інформаційної характеристики ситуації в окремих галузях та ринках.

Аналіз політики трудового регулювання у Швеції дав підстави багатьом авторам та аналітикам виділити окрему шведську або скандинавську модель, яка є умовно другою за наведеним нами узагальненим переліком. Дана модель ототожнюється із державою суспільного добробуту, оскільки, за позицією К. Еклунда [12], спрямована на вирівнювання доходів між різними верствами населення («рівна оплата за рівну працю») та на забезпечення максимальної зайнятості із офіційним рівнем безробіття близько 2% [11].

Слід відзначити аналогічність використання механізмів високого рівня оподаткування та перерозподілу ВВП у скандинавській та німецькій моделях. Обсяги витрат на забезпечення політики зайнятості Швеції складають на рівні 3% ВВП та 7% бюджету. Але вже, на відміну від німецької моделі, шведську модель можна визначити як централізовану, внаслідок виключної ролі держави у процесах регулювання.

Серед основних механізмів регулювання ринку праці Швеції можна зазначити підтримку суб'єктів приватного сектора щодо працевлаштування населення та сприяння консолідації суспільних сил у питаннях стабілізації ринку праці й споживчого ринку. Досягнення вказаного здійснюється за рахунок сприяння розвитку складових ринкової інфраструктури, реалізації соціальних програм підтримки населення, сприяння залученню суспільних фінансових фондів до вирішення проблем ринку праці, включення у суспільний діалог з обґрунтування державних рішень і представників приватного бізнесу.

Одними з результатів політики вирівнювання, яку називають «функціональний соціалізм», стало забезпечення стабільності цін та двократне скорочення розриву між крайніми за доходами групами працюючого населення у другій половині ХХ століття. Для стабілізації рівня цін використовувалися механізми рестриктивної (обмежувальної) економічної політики, у доповнення до яких застосовувались селективні заходи з підтримки зайнятості та сприяння високому залученню інвестицій для підтримки рівня праці.

Для даної моделі регулювання ринку праці властивим є залучення широкого кола експертів на різних рівнях прийняття управлінських рішень, тобто державних, приватних і суспільних консультантів та дорадчих служб як елементу забезпечення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках й досягненню соціального миру та злагоди у суспільстві.

Однією з визначних особливостей, що відмічають Базилева М. М. [1] та Ніколаєва М. В. [6] на ринку праці у Японії, є суттєвість прояву системи «довічного найму». У контексті предметного акценту даної статті для нас важливим є відзначення таких проблем ринку праці, як старіння населення та

прояв дисбалансу робочої сили у бік перевищення її пропозиції у містах, при прояві її дефіциту у сільській місцевості. Одним з негативних наслідків політики регулювання ринку праці в Японії з використанням інструментів соціального страхування та виплат по безробіттю стало збільшення кількості молодих людей, які свідомо не шукають роботу, задовольняючись статусом безробітних.

Японську модель регулювання ринку праці ми теж можемо віднести до централізованих, оскільки вагомою є роль держави у регулюючих заходах. Державою здійснюється широке залучення експертів та дорадчих служб до реалізації соціальних програм працевлаштування. Одним з характерних видів роботи експертів та дорадчих служб Японії є проведення інформаційних кампаній для різних верств населення. Як приклади, у цьому відношенні можна зазначити заходи супроводу програми підтримки жінок та народжуваності, зокрема через створення умов для продовження ними трудової діяльності.

Крім традиційних центрів зайнятості, специфічними механізмами японської дорадчої підтримки зменшення кількості добровільних безробітних серед молоді є «кафе по працевлаштуванню», мережу яких з 43 таких пунктів було створено за бюджетні кошти. Для них властивим є формування безпосередньої молодіжної атмосфери, в якій професійні експерти та консультанти пропонують варіанти працевлаштування для молоді. Вагомою є роль дорадників при реалізації такого інструменту, як «клуб переможців». За рахунок проведення різних конкурсів формуються списки талановитої молоді, які розсилаються потенційним роботодавцям. Дієвість зазначеного напрямку роботи консультантів підтверджується працевлаштуванням молоді на рівні 50% по цих списках.

Вирішення проблеми дефіциту пропозиції робочої сили у сільській місцевості вирішується за допомогою узгодження роботи дорадників на державному, регіональному та приватному рівнях. Збалансування дефіциту робочої сили вирішується через такі інструменти, як: організація оплачуваних автобусних турів по сільській місцевості з вивченням умов працевлаштування за наявними вакансіями, сприяння працевлаштуванню працездатних пенсіонерів. На державному рівні окремим механізмом підтримки економічного розвитку є проведення регульованої гнучкої політики залучення трудових мігрантів з-за кордону.

Ринок праці у США характеризується значною мобільністю, що дає підстави багатьом авторам, одним з яких є Рассадіна І. І. [7], віднести його до ліберальних, а назву моделі за якою здійснюється його регулювання – англосаксонською. Серед країн, що характеризуються аналогічними підходами до регулювання ринку праці, можна також зазначити Канаду, Великобританію, Ірландію тощо. Одним з проявів вказаного є те, що кожний рік близько 10% працюючих приймає рішення про зміну своєї роботи.

Динамічність кількості людей, що шукають нову для себе роботу, обумовлює наявність постійного попиту на робочі місця. Відносно цього слід відзначити, що для США характерним є стимулювання політики для приватного бізнесу зі створення нових робочих місць, за кількістю яких вони займають перше місце у світі. Зазначене обумовлює формування стійкої суспільної думки щодо тимчасовості безробіття і реальної можливості бажаним працевлаштуватися власними силами.

Англосаксонська модель ринку праці характеризується як децентралізована, оскільки функціонально вирішення даних питань покладається на законодавство та органи влади кожного штату, якими вирішення даних питань здійснюється диференційовано залежно від своїх регіональних особливостей.

Аналіз ситуації із звільненими у США доводить, що першочергово під звільнення підпадають некваліфіковані та малокваліфіковані працівники. Відповідно до цього, ліберальність моделі регулювання ринку праці також проявляється у гнучкому залученні до заходів працевлаштування як спеціальних центрів при університетах та коледжах, так і приватних агенцій з акцентом на сприяння підвищенню кваліфікації та якості створюваних робочих місць. Д. Меткалфом [13] узагальнено особливі риси даної моделі у Великобританії, які проявляються у формуванні комплексної системи перепрофілювання та навчання громадян, сприянні роботі фондів соціального страхування, реалізації окремих програм працевлаштування молоді, налагодженні системи та програм суспільних робіт, здійснення комплексного моніторингу стану попиту та пропозиції на ринку праці.

У межах даної моделі дорадчі служби переважно називають службами екстеншин сервіс (extension service). Одними з напрямів їх функціональної спрямованості на ринку праці є інформаційна підтримка та проведення безпосередніх заходів з підвищення кваліфікації молоді та інших категорій працюючих.

Таким чином, для України важливим є врахування особливостей ринкового трансформування ринку праці в різних країнах та визначення можливостей залучення різних організаційно-правових форм дорадчих служб для підвищення суспільної ефективності функціонування як загальнонаціонального ринку праці, так і ринку праці у сільській місцевості. Виходячи із передісторії економічного розвитку та його регулювання, на даному етапі більш доцільним є акцент на централізованому регулюванні ринку праці, але при гнучкому залученні дорадчих служб різних організаційно-правових форм у вирішенні питань економічного розвитку. З точки зору авторів,

пріоритетною для України вважається скандинавська модель регулювання ринку праці та відповідного залучення в її підтримку дорадчих служб.

Висновки з проведеного дослідження. Визначено роль ринку праці у забезпеченні економічного розвитку держави, узагальнено яку можна сформулювати як сукупність економічних відносин при збалансуванні попиту та пропозиції на робочу силу, у результаті якої відбувається обмін робочою силою на заробітну плату.

Встановлено основні тенденції щодо структурної зміни видів економічної діяльності на ринку праці в Україні впродовж 2012–2020 рр., що вказують на абсолютне та відносне скорочення як загальної чисельності зайнятого населення, так і за кожним видом економічної діяльності. При цьому, по сільському, лісовому та рибному господарству слід відзначити певну стабілізацію у відносному виразі за аналізований період – скорочення на 0,1% у загальній чисельності зайнятих. А серед видів економічної діяльності, що зазнали найменшого скорочення слід виділити наступні: «інформація та комунікації» – 4,8% або 14,2 тис. осіб, «державне управління, оборона, обов'язкове соціальне страхування» – 10,1% або 101,7 тис. осіб та «діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування» – 11,4% або 39,3 тис. осіб тощо.

Дано характеристику чотирьом найбільш характерним моделям регулювання ринку праці в країнах світу: німецькій (західноєвропейській), шведській (скандинавській), японській та американській (англосаксонській) та визначено акценти роботи дорадчих служб за виділеними моделями в умовах трансформування ринку праці.

Література

1. Базылева М. Н. Особенности функционирования рынка труда в Японии. URL: <http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/5580/2/Bazyleva%20M.%20Osobennosti%20funkts.%20rynka%20truda%20v%20Yaponii.pdf> (дата звернення: 14.04.2021).
2. Григор'єв С. М. Основні засади та принципи регуляторного впливу на механізми формування та функціонування системи сільськогосподарського дорадництва. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету*. Серія: Сільськогосподарські науки. 2011. Вип. 12(52). С. 48-51.
3. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012–2020 роках. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm (дата звернення: 14.04.2021).
4. Кропивко М. Ф., Ксенофонтов М. М., Хміль Н. В. Напрями удосконалення державного управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та дерегуляції господарської діяльності. *Економіка АПК*. 2015. № 3. С. 5-14.
5. Мелоян В. Г., Савина Ю. В. Зарубежный опыт формирования механизма регулирования рынка труда. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-formirovaniya-mehanizma-regulirovaniya-rynka-truda> (дата звернення: 05.04.2021).
6. Николаева М. В. Альтернативные ресурсы рынка труда Японии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/alternativnye-resursy-rynka-truda-yaponii> (дата звернення: 14.04.2021).
7. Рассадина И. И. Особенности рынка труда США. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2006. Сер. 8. Вып. 4. С. 101-121.
8. Сава А., Сидорук Б., Волошин Р. Удосконалення розвитку сільських територій за результатами економіко-математичного моделювання. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2020. Вип. 3-4. С. 86-100.
9. Сільськогосподарська дорадча діяльність : навч. посіб. для дистанційного навчання / Кальна-Дубінюк Т. П., Кудінова І. П., Рибак Л. Х., Корінець Р. Я. Київ : НУБіП, 2009. 320 с.
10. Сидорук Б. О., Довгань О. М. Особливості проведення оцінки використання природно-ресурсного потенціалу агросфери на регіональному рівні. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету*. Економічні науки. 2016. Вип. 24. Ч. 3. С. 201-210.
11. Эволюция шведской модели. URL: <https://mirec.mgimo.ru/2007-01/evolyuciya-shvedskoj-modeli> (дата звернення: 24.04.2021).
12. Эклунд К. Эффективная экономика – шведская модель / пер. со швед. Москва : Экономика, 1991. 349 с.
13. Metcalf D. United Kingdom Labour Market Enforcement Strategy 2018/19. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/705503/labour-market-enforcement-strategy-2018-2019-full-report.pdf (дата звернення: 14.04.2021).

References

1. Bazyleva, M.N. "Features of the functioning of the labour market in Japan", available at: <http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/5580/2/Bazyleva%20M.%20Osobennosti%20funkts.%20rynka%20truda%20v%20Yaponii.pdf>. (access date April 14, 2021).

2. Hryhoriev, S.M. (2011), "Basic principles and principles of regulatory influence on the mechanisms of formation and functioning of the agricultural advisory system", *Zbirnyk naukovykh prats Vinnytskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriya: Silskohospodarski nauky*, no. 12(52), pp. 48-51.

3. "Employed population by type of economic activity in 2012-2020", available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2014/rp/zn_ed/zn_ed_u/zn_ed_2013_u.htm (access date April 14, 2021).

4. Kropyvko, M.F., Ksenofontov, M.M. and Khmil, N.V. (2015), "Directions for improving of state governance of the agricultural sector in terms of decentralization of power and deregulation of economic activity", *Ekonomika APK*, no 3, pp. 5-14.

5. Meloyan, V.G. and Savina, Yu.V., "Foreign experience in the formation of a labor market regulation mechanism", available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-formirovaniya-mehanizma-regulirovaniya-rynka-truda>. (access date April 05, 2021).

6. Nikolayeva, M.V. "Alternative resources of the Japanese labour market", available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/alternativnye-resursy-rynka-truda-yaponii>. (access date April 14, 2021).

7. Rassadina, I.I. (2006), "Features of the US labor market", *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta*, iss. 8, no. 4, pp. 101-121.

8. Sava, A., Sydoruk, B. and Voloshyn, R. (2020), "Improvement of rural territories development according to the results of economic and mathematical modeling", *Institut buhgalterskogo obllku, kontrol ta anallz v umovah globalizatsiyi*, iss. 3-4, pp. 86-100.

9. Kalna-Dubiniuk, T.P., Kudinova, I.P., Rybak, L.Kh. and Korinets, R.Ya. (2009), *Silskohospodarska doradcha diialnist* [Agricultural advisory activities], tutorial for distance learning, NUBiP, Kyiv, Ukraine, 320 p.

10. Sydoruk, B.O. and Dovhan, O.M. (2016), "Features of the assessment of the use of natural resource potential of the agrosphere at the regional level", *Zbirnyk naukovykh prats Podilskoho derzhavnogo ahrarno-tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, iss. 24, part 3, pp. 201-210.

11. "Evolution of the Swedish model", available at: <https://mirec.mgimo.ru/2007-01/evolyuciya-shvedskoj-modeli>. (access date April 24, 2021).

12. Eklund, K. (1991), *Effektivnaia ekonomika – shvedskaia model* [Efficient Economy - Swedish Model], Ekonomika, Moscow, Russia, 349 p.

13. Metcalf, D. (2018), United Kingdom Labour Market Enforcement Strategy 2018/19, available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/705503/labour-market-enforcement-strategy-2018-2019-full-report.pdf. (access date April 14, 2021).

МАРКЕТИНГ І РИНКОВІ ВІДНОСИНИ

УДК 339.13

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.16

JEL Classification: M31, C13

Переверзєва А.В.,
д-р екон. наук, доцент, професор кафедри міжнародної економіки, природних ресурсів та економіки міжнародного туризму, Запорізький національний університет,
 Губарь О.В.,
канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та підприємництва,
 Москаленко О.Ю.,
магістрант ОП «Міжнародний бізнес», кафедра міжнародних економічних відносин, Національний університет «Запорізька політехніка»

ОЦІНКА ФАКТОРІВ МІКРО- ТА МАКРОМАРКЕТИНГОВОГО СЕРЕДОВИЩА ДІЯЛЬНОСТІ ФІРМИ НА РИНКУ

Pereverzieva A.V.,
dr.sc.(econ.), assoc. prof., professor at the department of international economics, natural resources and economics of international tourism, Zaporizhzhia National University,
 Hubar O.V.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the department of economic theory and entrepreneurship, Moskalenko O.Yu., master`s student of the study programme “International business”, Zaporizhzhya Polytechnic National University

ASSESSMENT OF THE FACTORS OF MICRO- AND MACRO-MARKETING ENVIRONMENT OF THE FIRM ACTIVITY IN THE MARKET

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світового господарства, коли поступово згладжуються економічні кордони між країнами, особливого значення для розвитку національних підприємств набуває зовнішньоекономічна діяльність підприємства. Адже просування товарів на світовий ринок дає можливість розширити ринки збуту для українського товаровиробника та збільшити його дохід, що матиме позитивні зміни як для суб'єкта господарювання, так і для держави в цілому.

Сучасні тенденції в економіці зумовили необхідність аналізу мікро- та макроекономічного середовища з метою вибору найбільш привабливих для виходу міжнародних ринків.

В умовах глобалізації ринку та нестабільного зовнішнього середовища виникає необхідність застосування ефективного механізму оцінки факторів мікро- та макроекономічного середовища. Динамічний розвиток сучасного ринку та стрімкий впливу науково-технічного прогресу посилюють необхідність визначення стратегічних орієнтацій. Міжнародна конкуренція, поширення іноземних товарів на українському ринку, зниження конкурентоспроможності продукції національного виробництва зумовлюють розгляд стратегічних орієнтирів, як першочергової управлінської проблеми, вирішення якої забезпечить виживання національних виробників в економічному середовищі. Оцінка факторів маркетингового середовища з подальшою розробкою стратегії – один із способів забезпечити виживання та ефективне функціонування національних виробників в агресивному

конкурентному середовищі. Для уникнення спаду діяльності та для сприяння її розширення, необхідно розробити міжнародну конкурентну стратегію, яка базуватиметься на розробці міністратегій, котрі спрямовані на досягнення поставлених цілей.

На основі вищезазначеного, зауважимо, що в умовах невизначеності та ризику оцінка факторів мікро- та макромаркетингового середовища дає можливість забезпечити зв'язок діяльності національних виробників із перспективами розвитку у майбутньому. За сучасних умов господарювання посилюється роль розробки міжнародних стратегій конкурентоспроможності на основі всебічного аналізу факторів маркетингового середовища, оскільки дає можливість моніторингу поточної ситуації, що є основою для планування майбутнього розвитку з точки зору розширення ринків збуту.

Отже, на сучасному етапі, головним завданням є пошук нових ринків збуту з метою диверсифікації діяльності в умовах ризику, що потребує оцінки факторів маркетингового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фактори мікро- та макромаркетингового середовища мають свої специфічні характеристики. Дослідженню макро- та мікросередовища присвячені роботи зарубіжних учених: І. Ансоффа [1], Д. Аакера [2], М. Мескона [3], Г. Мінцберга [4], Ф. Котлера [5] та інших. Серед українських учених визначеною проблематикою займалися О. Азарян [6], М. Белявцев [7], В. Полторак [8], С. Скибінський [9] та інші.

Проте питання оцінки факторів мікро- та макромаркетингового середовища потребує, на нашу думку, більш глибокого та ґрунтовного аналізу.

Постановка завдання. Мета статті – запропонувати метод оцінки факторів мікро- та макромаркетингового середовища, що дозволить визначити потенційно вигідні ринки в інших країнах світу. Для досягнення мети було поставлено наступні завдання: виокремлення груп факторів маркетингового середовища та їх обґрунтування; оцінка мікро- та макромаркетингових факторів; визначення найбільш сприятливого для виходу ринку інших країн світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація міжнародної маркетингової діяльності починається з вивчення середовища бізнесу, що становить не просто виявлення й оцінку численних національних чинників реалізації підприємницької діяльності, а й здійснення порівняльного аналізу основних параметрів економічних систем, які формують специфіку і потенціал міжнародної взаємодії економічних суб'єктів. Дослідження маркетингового середовища є базовим і визначальним етапом для здійснення інших завдань маркетингу на міжнародному рівні залежно від інтенсивності міжнародної взаємодії.

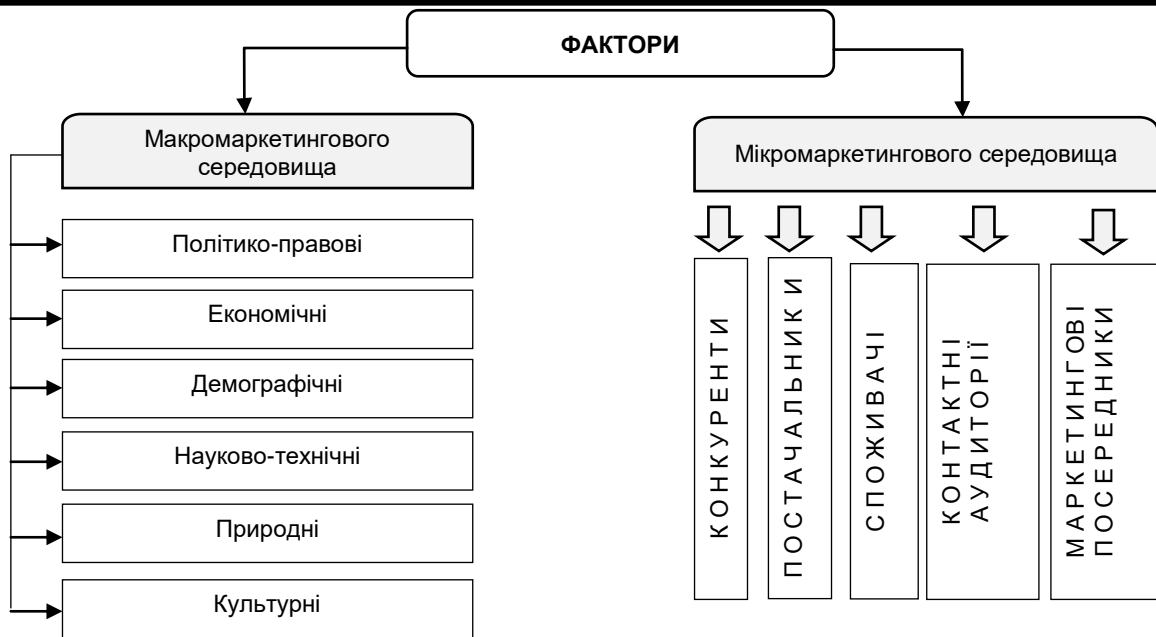
Маркетингове середовище представляє собою комплекс внутрішніх та зовнішніх факторів, передумов, котрі впливають на прийняття управлінських рішень щодо функціонування та майбутнього розвитку. Зауважимо, що маркетингове середовище, як правило, є нестабільним і часто потерпає від більш або менш значущих змін, що вимагає регулярного моніторингу факторів ринкової кон'юнктури й оперативної реакції на зміни ринкової ситуації. Аналіз факторів маркетингового середовища міжнародного бізнесу є першим і дуже важливим для розуміння суті та трендів розвитку зарубіжних ринків, що визначають привабливість та доцільність виходу та функціонування на визначеному зарубіжному ринку. Алгоритм виявлення маркетингових проблем та можливостей передбачає відбір та експертну оцінку факторів макро- та мікромаркетингового середовища, що визначають особливості діяльності на ринку, який досліджується (рис. 1).

Аналіз факторів макромаркетингового середовища починається з політико-правових факторів. Серед ключових елементів політико-правового середовища необхідно виокремити: законодавство, постанови уряду, вплив окремих груп населення, представників певних інституцій. На прийняття рішення щодо виходу на міжнародний ринок значно впливають тарифи, податкове регулювання, нормативно-правова база, регуляторні документи, політична стабільність, наявність/відсутність політичних конфліктів.

Економічне середовище визначається такими чинниками: темпи інфляції, рівень зайнятості населення, стан платіжного балансу, валютна система та стабільність національної валюти. Зауважимо, що економічні фактори мають суперечливий вплив залежно від характеристик фірми, тобто ризику для діяльності одного суб'єкта господарювання можуть бути перевагами для іншого, надаючи нові можливості для розвитку. До економічних факторів макросередовища належать: рівень доходу населення, легкість започаткування та введення власного бізнесу, місткість ринку та інші.

Для фірм, які працюють на міжнародному ринку та постійно шукають нові ринки для виходу, загрози або можливості обумовлені коливаннями валютного курсу, нестабільною політичною ситуацією у тих країнах, у які інвестуються фінансові засоби. Значний ризик спричинений діяльністю економічних утворень – картелів, котрі ускладнюють доступ до сировинних ресурсів.

Наступною групою є демографічні фактори, які передбачають визначення чисельності населення, розподіл за територією та складом, процеси відтворення населення, залежність руху населення від соціальних, економічних на культурних чинників. Зазначена група факторів суттєво впливає на формування вподобань, переваг та переконань споживачів. Адже зі збільшенням кількості населення зростає і рівень споживання товарів та послуг, що позитивно впливає на товарний ринок та сферу послуг.

Рис. 1. Класифікація факторів мікро- та макромаркетингового середовища

Джерело: побудовано авторами самостійно

На основі вищезазначеного, підкреслимо, що саме демографічні фактори формують портрет споживача на ринку, співробітників, партнерів, конкурентів тощо.

Зміна технології виробництва уособлюється в науково-технологічному середовищі, котре визначає квантативні зміни технологій, появу нових товарів, рівні технічних та технологічних інновацій. Вкрай важливо вчасно врахувати нові тренди та досягнення науково-технічного прогресу, що в підсумку створює нові можливості для розширення діяльності суб'єкта господарювання та якісних змін.

На сучасному етапі динамічно зростає роль природних факторів, що пояснюється погіршенням стану навколишнього середовища та необхідністю підтримки сталого розвитку. Зазначене є поштовхом до виникнення та розвитку теорії соціально-етичного маркетингу, яка передбачає задоволення потреб окремої групи споживачів, фірм із обов'язковим врахуванням суспільних інтересів загалом. Адже сучасні реалії свідчать про те, що більшість іноземних компаній приділяють значну увагу підтримці соціальної відповідальності щодо охорони здоров'я, з одного боку, та навколишнього середовища – з іншого. Тобто головними виступають підтримка середовища життєдіяльності людей, рівня та якості життя населення, що обумовило виникнення «зеленого» маркетингу.

З метою визначення характеру впливу на бізнес-процеси таких соціально-психологічних явищ, як ставлення людей до праці, способу життя, домінування певних звичаїв та традицій, освіченість, мобільність, що утворюють групу культурних чинників макромаркетингового середовища. Зауважимо, що для більшості міжнародних компаній система ціннісних орієнтацій виступає як найвагоміший елемент ділового середовища.

Аналіз факторів мікромаркетингового середовища передбачає дослідження поведінки споживачів, конкурентів, постачальників та ін.

Зупинимось більш детально на методі оцінки факторів макромаркетингового середовища. Запропонований метод є універсальним, адже розширює можливості використання для інших груп факторів.

Для оцінки мікро- та макромаркетингових факторів використаємо матричні методи. В основі методики – аналіз двовимірних матриць, що будуються за принципом системи координат, де на осі абсцис і осі ординат відображаються зміни двох факторів, що, у свою чергу, мають прямий взаємозв'язок і впливають один на одного.

Матричні методи оцінки базуються на використанні матриці – таблиці впорядкованих за рядками та стовпцями елементів. Зазначені методи є зручними з точки зору представлення інформації щодо результатів дослідження та їх аналізу.

Процес оцінювання передбачає вивчення мікро- та макроекономічних факторів кожної країни, яка обрана як потенційна для виходу на ринок, та виставлення бальних оцінок. Максимальна оцінка складає 10 балів (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінка факторів мікро- та макромаркетингового середовища на основі матричного методу

№ з/п	Країна	Фактори мікроркетингового середовища	Фактори макромаркетингового середовища
1	Умовна країна 1	6	4
2	Умовна країна 2	5	3
3	Умовна країна 3	7	2
Середнє значення (середнє геометричне)		5,9	2,9

Джерело: розраховано авторами за наведеними даними

Розраховується середнє значення за факторами мікро- та макросередовища окремо. Для цього використовується формула середнього геометричного, яка дозволяє врахувати низькі і високі значення показника, оскільки при визначенні середнього арифметичного низькі значення компенсуються за рахунок високих, що зменшує рівень об'єктивності розрахунків та їх відповідність реальному стану. Середнє геометричне показника визначається за формулою:

$$\bar{X}_i = \sqrt[N]{\prod_{i=1}^N X_i}, \quad (1)$$

де $\bar{X}_i$ – середнє геометричне i – го показника;

N – кількість країн, які є потенційними ринками для виходу;

$\prod_{i=1}^N X_i$ – добуток значень i – их факторів мікро- та макросередовища відповідно.

На основі отриманих розрахунків складаємо матрицю (рис. 2), яка складається з чотирьох квадрантів:

- перший квадрант матриці: оцінка факторів мікроркетингового середовища вище середнього рівня та оцінка факторів макромаркетингового середовища вище середнього рівня;
- другий квадрант матриці: оцінка факторів мікроркетингового середовища нижче середнього рівня та оцінка факторів макромаркетингового середовища вище середнього рівня;
- третій квадрант матриці: оцінка факторів мікроркетингового середовища вище середнього рівня та оцінка факторів макромаркетингового середовища нижче середнього рівня;
- четвертий квадрант матриці: оцінка факторів мікроркетингового середовища нижче середнього рівня та оцінка факторів макромаркетингового середовища нижче середнього рівня.

	Оцінка факторів мікроркетингового середовища вище середнього рівня	Оцінка факторів мікроркетингового середовища нижче середнього рівня
Оцінка факторів макромаркетингового середовища вище середнього рівня	I квадрант	II квадрант
Оцінка факторів макромаркетингового середовища нижче середнього рівня	III квадрант	IV квадрант

Рис 2. Матриця оцінки факторів мікро- та макромаркетингового середовища

Джерело: побудовано авторами самостійно

Якщо умовна країна потрапляє в перший квадрант матриці оцінки факторів, то країна є привабливою для виходу на її ринки, адже має високу оцінку як факторів мікро-, так і макромаркетингового середовища.

Якщо країна потрапляє у другий квадрант, то необхідно детально проаналізувати мікроркетингові фактори в країні, визначити причини низького їх рівня та вдосконалювати ці складові з метою збільшення кількості потенційних міжнародних ринків.

Якщо країна потрапляє у третій квадрант, то його головним завданням є створення умов для підвищення якості факторів мікро- та макросередовища.

Якщо країна потрапляє у четвертий квадрант матриці, то необхідно детально проаналізувати макромаркетингові фактори в країні, визначити причини низького їх рівня.

Матриця є зручним інструментом схематичного відображення, що дозволяє здійснити ґрунтовний аналіз та порівняти отримані результати, а також визначити певний еталон, досягнення якого дозволяє отримати якісно новий рівень розвитку.

Для умовних країн матриця оцінки представлена на рис. 3.

	Оцінка факторів мікроринкового середовища вище середнього рівня	Оцінка факторів мікроринкового середовища нижче середнього рівня
Оцінка факторів макроринкового середовища вище середнього рівня	Умовна країна 1 Умовна країна 2	-
Оцінка факторів макроринкового середовища нижче середнього рівня	Умовна країна 3	-

Рис. 3. Матриця оцінки факторів мікро- та макроринкового середовища
Джерело: побудовано авторами самостійно

На основі аналізу матриці (рис. 3) можна обґрунтувати прийняття рішення щодо виходу на ринок тієї чи іншої країни на основі оцінки факторів мікро- та макроринкового середовища.

Враховуючи те, що внесок запропонованих факторів у розвиток міжнародних та зовнішньоекономічних зв'язків може бути різним, для кожної групи можна визначити ваговий коефіцієнт (коефіцієнт значущості). У табл. 2 представлено вагові коефіцієнти факторів мікро- та макроринкового середовища, які можуть визначатися експертами або безпосередньо обумовлюються мірою важливості для суб'єкта господарювання.

Таблиця 2

Значення вагових коефіцієнтів груп факторів

Показник	Фактори мікроринкового середовища	Фактори макроринкового середовища
Ваговий коефіцієнт	0,4	0,6

Джерело: побудовано авторами самостійно

Коефіцієнти значущості дозволяють сформулювати пріоритети одного показника над іншим, що впливає на якість прийняття управлінських рішень та складних завдань, пов'язаних з пошуком, аналізом та виходом на міжнародний ринок.

Для оцінки факторів двох груп необхідно побудувати матрицю (табл. 3).

Таблиця 3

Дані для визначення рівня інтернаціоналізації

№ з/п	Країна	Фактори мікроринкового середовища	Фактори макроринкового середовища
1	Умовна країна 1	6	4
2	Умовна країна 2	5	3
3	Умовна країна 3	7	2

Джерело: побудовано авторами самостійно

Загальну оцінку факторів мікро- та макроринкового середовища можна розрахувати за формулою:

$$I_{total}^1 = \sqrt[m]{\sum_{j=1}^m \left(\frac{a_j x_{ij}}{\max_j(a_j x_{ij})} \right)}, \quad (2)$$

де x_{ij} – значення j – ї групи факторів для i – ї умовної країни;
 a_j – ваговий коефіцієнт j – ї групи факторів, $j = \overline{1, m}$.

Формула (2) містить операцію суми, що еквівалентна значенню «або», тобто низькі значення будуть компенсуватися високими.

Можна також використати модифіковану формулу:

$$I_{total}^2 = \sqrt[m]{\prod_{j=1}^m \left(\frac{a_j x_{ij}}{\max_j(a_j x_{ij})} \right)} \quad (3)$$

Формула (3) містить операцію добутку, що еквівалентна «і/та», тобто одночасно враховує значення, не призводячи до компенсування низьких значень високими. Для факторів

мікроркетингового середовища максимальне значення з врахуванням коефіцієнта значущості складає 4, а для факторів макроркетингового середовища – 6.

Можна розрахувати індекс за формулами (2) та (3) і порівняти отримані значення (табл. 4).

Таблиця 4

Оцінка факторів мікро та макроркетингового середовища за формулами (2) та (3)

№ з/п	Країна	Оцінка факторів мікроркетингового середовища за формулою 2	Оцінка факторів макроркетингового середовища за формулою 3
1	Умовна країна 1	0,6	0,4
2	Умовна країна 2	0,5	0,3
3	Умовна країна 3	0,7	0,2

Джерело: розраховано авторами самостійно

Аналіз отриманих результатів показує, що, якщо як пріоритетні розглядати фактори мікроекономічного середовища, то доцільно обрати як потенційний ринок для виходу умовну країну 3, за умови оцінки факторів макроекономічного середовища умовна країна 1 є більш привабливою.

Слід зазначити, що використання запропонованого підходу дозволяє змінювати вагові коефіцієнти показників і враховувати внесок кожного в оцінку фактору, тобто аналізувати як буде змінюватися оцінка середовища (підвищуватися або зменшуватися) за умови зміни вагових коефіцієнтів. Це дозволить зробити висновок щодо внеску кожної групи факторів у прийняття рішень щодо виходу на ринок певної країни та визначитися зі стратегією щодо подальших дій.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеного дослідження визначено, що в умовах загострення конкурентної боротьби все більшого значення набуває процес прийняття рішення щодо необхідності пошуку нових перспективних ринків та вихід на них. У зв'язку із цим виникла потреба пошуку методу оцінки факторів мікро- та макроркетингового середовища діяльності фірми на ринку. Серед найбільш вагомих факторів макроркетингового середовища визначено політико-правові та економічні, котрі впливають на ефективність діяльності суб'єктів господарювання.

Напрямом подальших досліджень є аналіз впливу цифровізації економіки як ключового елементу інформаційно-комунікаційної трансформації сучасного суспільства на мікро- та макроекономічне середовище.

Література

1. Ansoff H. I. Strategies for Diversification. *Harvard Business Review*. 1957. № 35(5), pp. 113-124.
2. Aaker D. A. Strategic Marketing Management. 9th Edition. Wiley, 2005. 431 p.
3. Mescon M., Albert M., Khedouri F. Management. Addison-Wesley, 1988. 567 p.
4. Mintzberg H., Lampel J., Ahlstrand B. Strategy safari: a guided tour through the wilds of strategic management. New York : Free Press, 2005. 416 p.
5. Kotler Ph., Chernev A. Strategic Marketing Management. Cerebellum Press, 2012. 254 p.
6. Азарян О. М. Маркетинг: принципи і функції : навч. посібник для вищих навч. закладів. Харків : Студцентр, 2002. 320 с.
7. Белявцев М. И., Иваненко Л. М. Маркетинг : учеб. пособие. Донецк, 2003. 340 с.
8. Полторак В. А. Маркетингові дослідження : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 387 с.
9. Скибінський С. В. Маркетинг : підручник. Львів : ЛА «Піраміда», 2009. Ч. 2. 748 с.

References

1. Ansoff, H.I. (1957), Strategies for Diversification, *Harvard Business Review*, no. 35(5), pp. 113-124.
2. Aaker, D.A. (2005), Strategic Marketing Management, 9th Edition, Wiley, USA, 431 p.
3. Mescon, M., Albert, M. and Khedouri, F. (1988), Management, Addison-Wesley, USA, 567 p.
4. Mintzberg, H., Lampel, J. and Ahlstrand, B. (2005), Strategy safari: a guided tour through the wilds of strategic management, Free Press, New York, USA, 416 p.
5. Kotler, Ph. and Chernev, A. (2012), Strategic Marketing Management, Cerebellum Press, Chicago, USA, 254 p.
6. Azarian, O.M. (2002), *Marketynh: pryntsyypy i funktsii* [Marketing: principles and functions], high-school textbook, Studtsentr, Kharkiv, Ukraine, 320 p.
7. Beliavtsev, M.I. and Ivanenko, L.M. (2003), *Marketing* [Marketing], tutorial, Donetsk, Ukraine, 340 p.
8. Poltorak, V.A. (2003), *Marketynhovi doslidzhennia* [Marketing researches], tutorial, Tsentr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine, 387 p.
9. Skybinskyi, S.V. (2009), *Marketynh* [Marketing], textbook, LA "Piramida", Lviv, Ukraine, 748 p.

Бойчик І.М.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва і торгівлі,
Собко О.М.,
д-р екон. наук, доцент,
завідувачка кафедри підприємництва і торгівлі,
Спяк Г.І.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва і торгівлі,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

РІВЕНЬ ТА ЯКІСТЬ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ: СУТНІСТЬ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Boichyk I.M.,
can.d.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the
department of entrepreneurship and trade,
Sobko O.M.,
dr.sc.(econ.), assoc. prof.,
head at the department of entrepreneurship and trade,
Spyak H.I.,
can.d.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor at the
department of entrepreneurship and trade,
West Ukrainian National University, Ternopil

THE LEVEL AND QUALITY OF TRADE SERVICES: THE ESSENCE AND RELATIONSHIP OF CONCEPTS

Постановка проблеми. В нинішніх умовах посилення впливу чинника конкуренції в галузі торгівлі разом із зростанням вимог споживачів не лише до якості самих товарів, а й якості обслуговування, ставить перед підприємствами торгівлі нові завдання. Вони полягають в необхідності пошуку резервів підвищення рівня торговельного обслуговування споживачів та їх практичного використання через нові методи продажу товарів, надання додаткових послуг, використання сучасних методів мотивації як покупців, так і власного персоналу тощо.

Разом з тим, в сучасних теоретичних викладках у різних джерелах ототожнюються поняття «рівень торговельного обслуговування» та «якість торговельного обслуговування». На нашу думку, ці поняття не є тотожними, що обумовлює потребу в дослідженні їх сутності та змістового наповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нагромаджений досвід теоретичних і практичних досліджень знайшов відображення в численних наукових публікаціях. Насамперед, серед вітчизняних вчених варто згадати науковий доробок В. В. Аполія [6], який ґрунтовно дослідив й відобразив у своїх наукових, навчально-методичних працях питання функціонування торговельної галузі й торговельних підприємств, у тому числі в частині забезпечення високої якості обслуговування покупців. Вагомим є внесок у розвиток теорії і практики функціонування торговельних підприємств А. А. Мазаракі [5], який системно досліджував питання економіки, організації та управління торговельними підприємствами.

Чималий науково-практичний внесок у розвиток торговельної галузі доклали науковці Л. О. Лігоненко, Н. М. Ушакова, Н. А. Краснокутська, Н. О. Власова, М. В. Чорна, Н. О. Голошубова, В. А. Гросул, О. А. Круглова, І. П. Міщук [3; 4; 5].

Методологічні та організаційні положення з організації торгівлі та її економічних аспектів досліджені авторами М. Д. Балджи, І. А. Допіра, В. О. Однолько [1].

Конкретно питання управління якістю торговельного обслуговування підприємств роздрібно торгівлі досліджені у працях В. А. Панченко [7]. Н.В. Світличної, Н.В. Дем'яненко, Ю.О. Кучеренка [9].

Однак, потребують подальшого вивчення питання конкретизації змістового наповнення та співвідношення понять «рівня» та «якості» торговельного обслуговування.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретичних положень щодо сутності, рівня та якості торговельного обслуговування споживачів, виявлення змістового співвідношення між ними та ролі в задоволенні ринкових запитів населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. З розвитком торгівлі, удосконаленням її форм і методів, суттєвим розширенням джерел поповнення товарних запасів, збільшенням кількості нових типів торговельних підприємств з широким асортиментом товарів, посиленням конкуренції між ними зросли вимоги споживачів до умов придбання товарів і послуг, отримання загальних вражень від процесу придбання товарів чи послуг. Це пояснюється тим, що вони стають більш інформаційно озброєними, обізнаними, досвідченими і тому чутливими до цін, асортименту товарів і послуг, їх якості.

Також чимале значення в процесі підвищення вимог споживачів до галузі торгівлі має той факт, що помітною є диференціація ринку, посилення уваги до екологізації виробництва і споживання, зміна звичок та споживацьких уподобань покупців, зростання значення вільного часу, підвищення загального рівня сервісу та ін. [2].

Насамперед, визначимось з питанням сутності торговельного обслуговування на підприємствах роздрібною торгівлі, адже саме від нього залежить підвищення конкурентних позицій торговельного підприємства на ринку. Торговельне обслуговування можна визначити як кінцевий етап і найважливішу складову сукупності торговельно-технологічних процесів у закладах роздрібною торгівлі. Його метою є продаж товарів споживачам і надання їм додаткових послуг. Нормативним документом, що регулює процедуру торговельного обслуговування населення, є Порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування населення, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 р. № 833 [8].

Покупці схильні купувати товари і послуги у магазинах з високим рівнем обслуговування. Тому кожне торговельне підприємство бореться за своїх потенційних покупців шляхом не лише поліпшення матеріально-технічної, фінансової, кадрової складових торговельної діяльності, але й удосконалення торгово-технологічних процесів та підвищення рівня торговельного обслуговування покупців. Адже чим вищим є рівень торговельного обслуговування, тим більше людей купуватиме запропоновані їм товари, тим ефективнішою і прибутковішою буде діяльність торговельного підприємства.

Рівень торговельного обслуговування – це сукупність елементів забезпечення покупців торговельними та іншими послугами з метою створення комфортних умов для здійснення покупки та формування позитивного іміджу торговельного підприємства.

Поняття «рівень торговельного обслуговування покупців у магазині» має комплексний характер і конкретні елементи по-різному впливають на його забезпечення.

До елементів, які відображають рівень торговельного обслуговування у магазинах, належать:

1. Транспортна й пішохідна доступність магазину, можливість паркування. Чим далі від місця проживання або праці покупця знаходиться магазин, тим меншу привабливість він має для нього. Винятком є спеціалізовані бутики, торгові центри, деякі гіпермаркети, які пропонують товари і послуги, котрі покупець не може придбати в інших торгових закладах.

Чимале значення як елемент рівня торговельного обслуговування має забезпечення можливості паркування авто-, мото- та велотранспорту поблизу магазину або на спеціально відведених стоянках чи підземних парковках. Якщо така можливість відсутня, то це спонукає покупця рухатись далі в пошуках більш привабливого місця паркування та покупки.

2. Широта і глибина асортименту товарів. Основну увагу покупців звертають на можливість постійного задоволення попиту на товари повсякденного споживання й на товари періодичного попиту. Рівень обслуговування визначатиметься наявністю на полицях магазину широкого вибору необхідних товарів різних виробників, торгових марок та модифікацій товарів.

Для постійних покупців магазину важливу роль відіграє стійкість асортименту, що гарантує постійну можливість здійснення покупки. При цьому для них важливо, чи магазин відповідає ціновому діапазону конкретних груп товарів та контингенту споживачів. Наприклад, безглуздо забезпечувати глибину асортименту бутику одягу «Gucci» або елітної косметики «Christian Dior» і розміщувати їх у житловому масиві невеликого районного містечка. І, навпаки, мешканці дорогих «примегаполісних поселень» не схильні купувати товари у магазинах-дискаунтерах чи магазинах second-hand. Такі ринкові аномалії не можуть свідчити про рівень торговельного обслуговування покупців.

3. Використання в магазині прогресивних методів продажу товарів, здатних забезпечити максимальні зручності покупцям і мінімізацію витрат їх часу на здійснення покупок. Актуальність цього елемента рівня торговельного обслуговування посилюється при реалізації товарів щоденного попиту, коли кількісна насиченість магазинів-конкурентів необхідними товарами породжує зростання вимог покупців до рівня їх обслуговування. Вони хочуть витратити на покупки мінімуму часу за найбільш сприятливих комфортних умов здійснення покупок. Тут варто згадати такі методи продажу, як самообслуговування, продаж за зразками, з відкритою викладкою, їх поєднання та ін.

4. Надання додаткових послуг. Різноманітність таких послуг визначається спеціалізацією торгового закладу, його товарною номенклатурою й асортиментом. Так, продовольчі магазини найчастіше в якості додаткових послуг організують формування і доставку покупцям продуктивних наборів додому, в офіси.

Непродовольчі магазини мають значно ширший спектр надаваних додаткових послуг, як-от: доставка великогабаритних товарів за вказаною покупцем адресою, дрібні швейні послуги,

встановлення і налагодження побутової техніки, апаратури, монтаж систем кондиціонування та ін. Актуальним є післяпродажне обслуговування придбаних товарів, яке забезпечує задоволення попиту споживачів не лише на товари, але й на послуги, які в комплексі забезпечують високий рівень торговельного обслуговування покупців.

Крім того, позитивним є вплив на рівень торговельного обслуговування у магазині надання ним спеціальних додаткових послуг, не пов'язаних з продажем самих товарів, наприклад, можливість зняти готівку з картки, здійснити обмін валюти та ін.

5. Професійні та кваліфікаційні характеристики торгового персоналу. Насамперед йдеться про той персонал, котрий безпосередньо працює з покупцями у торговій залі. Спілкування персоналу магазину і покупців відбувається в процесі вибору товарів, отримання консультацій, порад, розрахунків за покупки, їх упаковки тощо. Тому високий професіоналізм персоналу може стати головним спонукальним чинником здійснення покупки. Наприклад, фахова консультація продавця-консультанта стосовно особливостей експлуатації й переваг конкретної моделі електроприладу стане ключовим аргументом для його придбання. В цьому випадку рівень кваліфікації продавця ґрунтується на знанні товарознавства, організації торгівлі, маркетингу і, навіть, психології та етики. Охайний зовнішній вигляд продавця, використання *dress code*, уважне і ввічливе спілкування з покупцями є важливими умовами реалізації намірів покупців і створення сприятливого психологічного клімату в процесі торговельного обслуговування.

6. Використання магазинами засобів внутрішньої та зовнішньої реклами та системи інформування покупців. Такі засоби в разі підвищують рівень інформованості покупців про планування та організацію торгової зали, розміщення товарних груп і підгруп у ній, оптимізують шлях покупця до необхідного товару, що впливає на скорочення витрат часу на здійснення покупки тощо. «Кутки споживачів» з інформацією про організаційно-правові аспекти торговельної діяльності магазину (наявність державної реєстрації суб'єкта господарювання, ліцензій, патентів та ін.), про номери телефонної комунікації з керівництвом або іншими посадовими особами, графіком роботи торгового закладу, графіком дезінфекції торгової зали тощо підвищують рівень довіри покупців до закладу, формують їх лояльність до нього.

Реклама сприяє не лише поінформованості покупців про товари, але й формуванню споживчого попиту, оскільки не тільки стимулює придбання відомих товарів, а й «виводить» на ринок нові їх моделі, види, сорти, модифікації або й принципово нові товари.

Крім того, в магазині повинна бути добре налагоджена система оповіщення покупців про заплановані акції, дегустації, покази та інші засоби активізації продажу.

7. Витрати часу покупців на придбання товарів у магазині. Сукупні витрати часу на здійснення покупки самі по собі є комплексними, оскільки залежать від наявності товару, застосовуваних у магазині методів продажу, організації роботи вузлів розрахунку, кваліфікації та досвіду персоналу. Особливо актуальним є цей елемент при торгівлі продовольчими товарами. Наприклад, широкий асортимент товарів сучасних супермаркетів, його глибина в поєднанні з прогресивними методами торгівлі (самообслуговуванням) та незначними витратами часу на розрахунок за покупки дозволяють мінімізувати витрати часу покупців на їх здійснення, а це суттєво впливає на рівень торговельного обслуговування в магазині.

8. Дотримання правил і норм торгівлі. Насамперед, торговий заклад має керуватись у своїй діяльності чинним законодавством та іншими нормативно-правовими актами, які регулюють підприємницьку, зокрема, торговельну діяльність. Йдеться про захист прав споживачів, дотримання норм і правил товарного сусідства, правил зберігання товарів, їх відпуску, правил торговельного обслуговування та ін. Якщо «наріжним каменем» своєї діяльності заклад торгівлі визначить максимальне задоволення потреб і запитів покупців за умови дотримання правил і норм торгівлі, то це позначиться на рівні торговельного обслуговування через уникнення спірних питань з покупцями з приводу продажу неякісних товарів, їх некомплектності, відмови від заміни та ін. Це, зі свого боку, вплине на прихильність покупців до магазину, збільшення обсягу товарообороту і показників ефективності його функціонування.

Також магазин повинен суворо дотримуватись графіку роботи, який має бути максимально пристосованим до потреб покупців, наприклад, графік 7.00–23.00 або цілодобово, та враховувати години «пікової» відвідуваності.

9. Забезпечення комфорту обслуговування покупців. Комфорт покупцям у магазині забезпечується низкою елементів, починаючи від вхідних дверей і завершуючи санітарно-гігієнічним станом санвузлів. Перше враження на покупців справляють стан та зручність облаштування входу у магазин та виходу з нього (сходи, площадка перед входом і виходом), автоматичні двері або комфортне відкривання механічних дверей. Автоматичні двері особливо «актуальні» для покупців з малими дітьми у візочках або на виході – з візками чи кошиками з покупками.

Комфорт під час пересування торговою залом та вибору товарів забезпечують інтер'єр, чистота, наявність допоміжних витратних матеріалів (пакетів, термопакетів, пластикових контейнерів, одноразових рукавичок), достатньої кількості вагового обладнання для самообслуговування, кошиків та візків, дезінфекторів та ін.

Також важливе значення має кондиціонування приміщень та система опалення, які покликані створити умови для якомога тривалішого перебування покупців у магазині та збільшення обсягів покупки.

Варто звернути увагу на таке делікатне, але природне питання, як наявність достатньої кількості санвузлів. Остання (кількість) вже сама по собі є важливим «бонусом» для покупців з дітьми та людей похилого віку, особливо в торгових центрах, де покупців затримуються у розважальних, спортивних закладах, кафе та ін. і здійснюють покупки непродовольчих товарів.

Санітарно-гігієнічний стан санвузлів сьогодні є умовою створення у покупців позитивного враження про торговий заклад, тому додаткові витрати магазину на ретельне і часте прибирання, забезпечення засобами особистої гігієни відвідувачів не будуть марними, а можуть принести й закладу торгівлі іміджеву і, як наслідок, економічну вигоду.

«Рівень торговельного обслуговування» і «якість торговельного обслуговування» не є, на нашу думку, тотожними поняттями. Перше поняття відображає ситуацію «присутній чи відсутній» конкретний елемент торговельного обслуговування, а другий – ступінь відповідності рівня торговельного обслуговування покупців їх очікуванням і потребам, який може бути оцінений кількісно.

Якість торговельного обслуговування в роздрібній торгівлі є відображенням сукупності ознак і показників, які дозволяють встановити ступінь відповідності основних і допоміжних торговельно-технологічних процесів у торговому підприємстві вимогам споживачів [6].

Кількісна оцінка рівня торговельного обслуговування, тобто оцінка його якості, ґрунтується на оцінці відповідності цього рівня зовнішнім або внутрішнім стандартам обслуговування торгового підприємства.

Зовнішні стандарти обслуговування є наслідком кропіткої спільної роботи органів державної влади, місцевого самоврядування, громадського сектору, самих суб'єктів торговельної діяльності, населення. Вони є обов'язковими для виконання усіма закладами роздрібною торгівлі.

Внутрішні стандарти встановлюються керівництвом торговельного підприємства самостійно з урахуванням існуючих зовнішніх стандартів і, зазвичай, є вищими від них.

Для того, щоб підвищити якість торговельного обслуговування відповідно до зовнішніх, а краще – внутрішніх стандартів, роздрібні торгові підприємства повинні:

- визначитись із внутрішнім стандартом обслуговування;
- розробити сукупність тактичних і стратегічних рішень для максимального наближення існуючої якості обслуговування до визначеної стандартом;
- визначитись із пріоритетними кроками торговельного підприємства на шляху подолання розбіжностей (відставання) між реальною якістю обслуговування і стандартною.

Оцінювання якості торговельного обслуговування здійснюється за допомогою системи показників. Одна група таких показників відображає стан розвитку роздрібною торговельною мережі, інша – показники оцінювання сукупності послуг (рис. 1).

Усі зазначені показники стосуються не лише оремо взятих роздрібних торговельних підприємств, а й рітейлерських мереж. Наведений перелік показників не є повним, роздрібні торговельні підприємства можуть використовувати й інші показники, наприклад, ритмічність виконання показників товарообороту, коефіцієнт оновлення асортименту та низка інших.

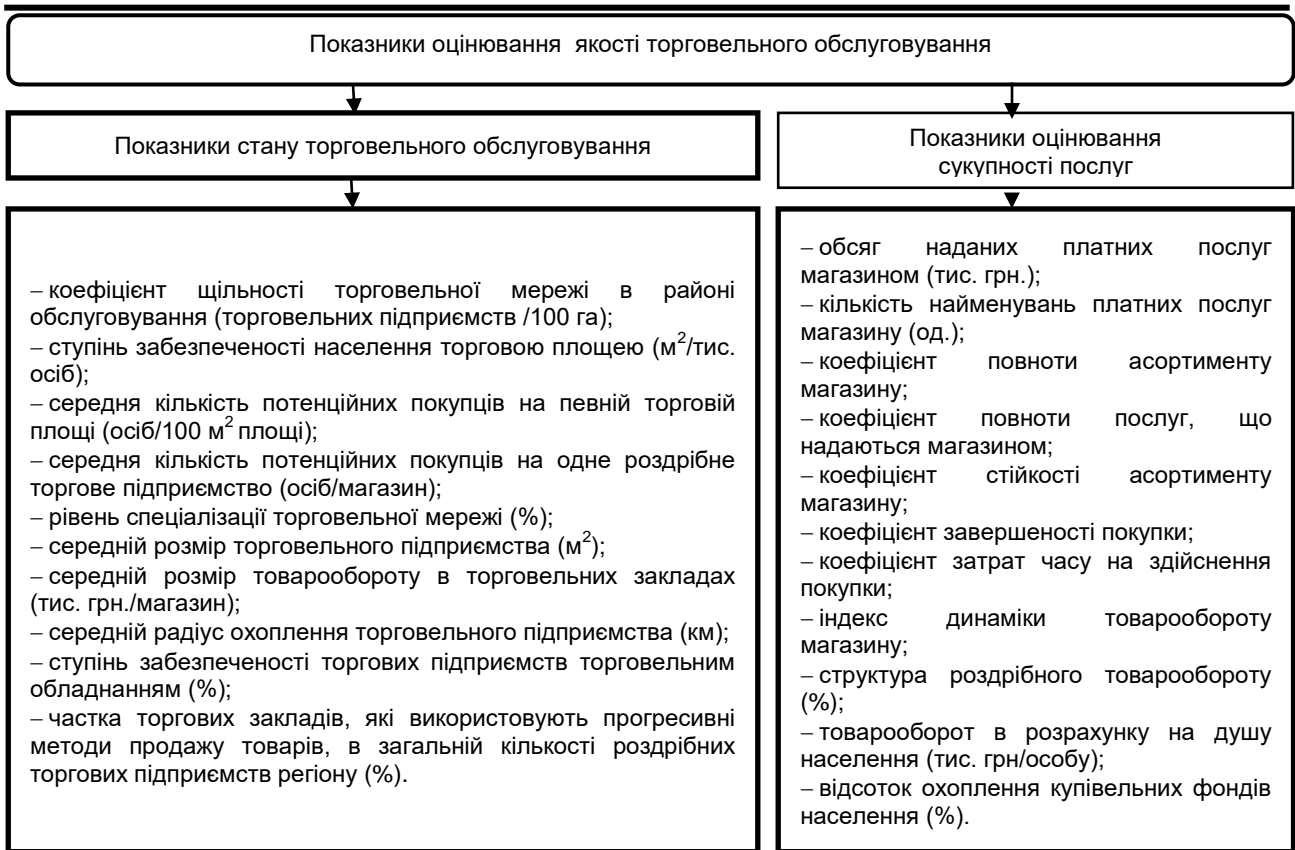
При оцінці якості торговельного обслуговування принциповим питанням є порівняння обчислених (зазначених вище) показників з показниками аналогічних роздрібних підприємств. Основні параметри «аналогічності» мають бути чітко дотримані, наприклад, спеціалізація торгового закладу, його площа, обсяг товарообороту, радіус охоплення тощо. Кращі результати показників за низкою обраних для порівняння свідчать про достатньо високу якість торговельного обслуговування аналізованого торгового закладу порівняно з ринковими конкурентами. Таке порівняння дозволяє дати комплексну оцінку якості торговельного обслуговування окремо взятого торгового підприємства або регіону.

На якість торговельного обслуговування впливають такі чинники:

- ефективність використання усіх видів ресурсів;
- надійність і гнучкість системи товаропостачання;
- робота з асортиментом і асортиментна політика торговельного підприємства;
- потужність торговельного закладу;
- можливість впровадження технічних та організаційних інновацій;
- можливість диверсифікації діяльності та ін.

В кожному конкретному випадку для оцінювання якості торговельного обслуговування формується свій «набір» показників залежно від обраних внутрішніх стандартів обслуговування, проте найбільш важливими з них, на думку деяких авторів, і ми з цим погоджуємось, є такі:

- коефіцієнт завершеності покупки;
- коефіцієнт повноти послуг, що надаються торговим підприємством;
- коефіцієнт затрат часу на здійснення покупки;
- коефіцієнт оцінки якості торговельного обслуговування самими покупцями, який визначається за результатами їх опитування.

Рис. 1. Показники оцінювання якості торговельного обслуговування

Джерело: складено за [1]

Торгове підприємство може розширити цей перелік важливіших показників, за якими визначається узагальнюючий показник (коефіцієнт) якості торговельного обслуговування через вагові коефіцієнти кожного з них.

Залежно від значення узагальнюючого показника торгівлі підприємства можуть бути віднесені до різних категорій за якість торговельного обслуговування, наприклад, якщо узагальнюючий показник становить 0,9 і більше, то вважається, що це магазин високої якості обслуговування; торговельний заклад з показником в межах 0,7–0,9 належить до закладів задовільної якості торговельного обслуговування, а узагальнюючий коефіцієнт нижчий 0,7 свідчить про низьку якість обслуговування. Зрозуміло, що в такому випадку не варто сприймати узагальнюючий коефіцієнт якості, особливо низький, як «пляму на репутації» торговельного закладу. Це, скоріше, ідентифікація існуючих проблем в роботі торгового підприємства і поштовх до негайного вжиття заходів з усунення недоліків, подальшого розвитку й удосконалення задля підвищення ринкового статусу.

Отже, якщо взяти до уваги зазначені вище елементи рівня торговельного обслуговування, то вони доповнюються показниками якості торговельного обслуговування і, тим самим, дають можливість оцінити не лише прогресивність, відповідність торговельного обслуговування у торговому закладі потребам споживачів, але й визначити ступінь цієї «прогресивності» через систему відповідних кількісних показників якості торговельного обслуговування.

Для прикладу, елементом рівня торговельного обслуговування є широта і глибина асортименту, яка кількісно може бути оцінена коефіцієнтом широти асортименту як відношення дійсної широти асортименту до базової широти асортименту. А остання саме й визначається внутрішніми стандартами торгового підприємства або максимально можливими переліками товарів у магазинах-конкурентах. Залежно від того, яким саме буде розрахований коефіцієнт широти асортименту, можна зробити висновок, чи він відповідає очікуванням покупців. Тобто, просто сказати, що торгове підприємство забезпечує високий рівень торговельного обслуговування недостатньо, бо треба чітко конкретизувати наскільки «високим» є цей рівень за допомогою кількісної, тобто якісної оцінки такого рівня.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про те, що торговельне обслуговування в сучасних умовах може сміливо «стояти поруч» із якістю пропонованих споживачам товарів. Це пояснюється тим, що торговельне обслуговування є невід’ємною частиною торговельно-технологічних процесів у магазинах, покликане задовольнити зростаючі вимоги сучасних «вибагливих» покупців, котрі прагнуть не просто придбати необхідний якісний товар, але й зробити це з мінімальними затратами часу та в комфортних умовах.

Рівень торговельного обслуговування є сукупністю елементів забезпечення споживачів різноманітними послугами для створення комфортних умов покупки товарів, формування позитивного іміджу торгового підприємства. Кількісна, тобто якісна оцінка рівня торговельного обслуговування, ґрунтується на оцінці відповідності цього рівня зовнішнім або внутрішнім стандартам обслуговування торгового підприємства.

Саме тому нами визначено, що поняття «рівень торговельного обслуговування» і «якість торговельного обслуговування» не є тотожними поняттями: перше з них демонструє наявність або відсутність конкретного елемента торговельного обслуговування, а друге – ступінь відповідності рівня торговельного обслуговування очікуванням покупців, оцінений кількісно.

Забезпечення високих рівня та якості торговельного обслуговування покупців у магазинах є однією з форм конкурентної боротьби роздрібних торгових підприємств на споживчому ринку та формування їх конкурентних переваг.

Література

1. Балджи М. Д., Допіра І. А., Однолько В. О. Економіка та організація торгівлі : навч. посіб. Київ : Кондор-видавництво, 2017. 368 с.
2. Бойчик І. М. Ринкова інфраструктура: сутність та характеристика. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 3[20]. С. 34-41.
3. Голошубова Н. О. Організація торгівлі : підручник для студентів ВНЗ. 2-ге вид., переробл. та допов. Київ : КНТЕУ, 2012. 680 с.
4. Економіка торгівлі : навч. посіб. / Власова Н. О., Гросул В. А., Краснокутская Н. С. та ін. Харків : Світ книг, 2016. 473 с.
5. Мазаракі А. А., Лігоненко Л. О., Ушакова Н. М. Економіка торговельного підприємства : підручник для вузів / Під ред. проф. Н. М. Ушакової). Київ : «Хрещатик», 2012. 800 с.
6. Організація торгівлі : підручник / Апопій В. В., Міщук І. П., Ребицький В. М. та ін. 2-ге вид., перер. та доопр. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 616 с.
7. Панченко В. А. Теоретичні аспекти управління якістю торговельного обслуговування на засадах системного підходу. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2009. Вип. 15. С. 399-407. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/42031504.pdf> (дата звернення: 15.04.2021).
8. Порядок провадження торговельної діяльності та правила торговельного обслуговування населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.06.2006 р. № 833. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/39919996> (дата звернення: 15.04.2021).
9. Світлична А. В., Дем'яненко Н. В., Кучеренко Ю. О. Шляхи підвищення якості торговельного обслуговування споживачів книгарні. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 35. С. 273-277. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream> (дата звернення: 15.04.2021).

References

1. Apopii, V.V., Mishchuk, I.P., Rebytskyi, V.M. et al. (2005), *Orhanizatsiia torhivli* [Trade organization], textbook, 2nd ed., corrections and additions, Tsentr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine, 616 p.
2. Baldzhy, M.D., Dopira, I.A. and Odnolko, V.O. (2017), *Ekonomika ta orhanizatsiia torhivli* [Economics and organization of trade], tutorial, Kondor-vydavnytstvo, Kyiv, Ukraine, 368 p.
3. Boichyk, I.M. (2013), "Market infrastructure: essence and characteristics", *Stalyi rozvytok ekonomiky*, no. 3[20], pp. 34-41.
4. Holoshubova, N.O. (2012), *Orhanizatsiia torhivli* [Trade organization], high-school textbook, 2nd edition, corrections and additions, KNTEU, Kyiv, Ukraine, 680 p.
5. Vlasova, N.O., Hrosul, V.A., Krasnokutskaia, N.S. et al. (2016), *Ekonomika torhivli* [Economics of trade], tutorial, Svit knyh, Kharkiv, Ukraine, 473 p.
6. Mazaraki, A.A., Lihonenko, L.O. and Ushakova, N.M. (Ed.) (2012), *Ekonomika torhovelnoho pidpriemstva* [Economy of trade enterprise], high-school textbook, "Khreshchatyk", Kyiv, Ukraine, 800 p.
7. Panchenko, V.A. (2009), "Theoretical aspects of trade service quality management based on a systems approach", *Naukovi pratsi KNTU. Ekonomichni nauky*, Iss. 15, pp. 399-407, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/42031504.pdf> (access date April 15, 2021).
8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2006), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "The procedure for conducting trade activities and the rules of trade services to the population" dated 15.06.2006 no. 833, available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/39919996> (access date April 15, 2021).
9. Svitlychna, A.V., Demianenko, N.V. and Kucherenko, Yu.O. (2019), "Ways of improving the quality of commercial consumer service", *Infrastruktura rynku*, Iss.35, pp. 273-277, available at: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/bitstream> (access date April 15, 2021).

Горлачук М.А.,
канд. екон. наук, доцент,
старш. наук. співроб. науково-дослідної частини,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ІНСТРУМЕНТАРІЙ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Horlachuk M.A.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., senior research
fellow of scientific and research part,
West Ukrainian National University, Ternopil

TOOLS FOR REGULATING MARKETS OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN CONDITIONS OF ECONOMIC UNCERTAINTY

Постановка проблеми. Висновки класиків політичної економії стосовно «невидимої руки ринку», котра, незважаючи на те, що окремі люди переслідують не суспільні, а свої власні інтереси, завжди призводить до оптимального результату, слід нині сміливо віднести до тієї частини ще й досі існуючої теоретичної есхатології економічних досліджень про переваги вільного ринку, які вже протягом тривалого історичного періоду не лише не підтверджуються фактами суспільного розвитку, а й прямо суперечать дійсності.

Економічна доктрина *laissez-faire* давно перетворилася на догму, особливо яскраво проявившись у своїй радикальній вимозі вільної торгівлі. Здається, в цій історії давно повинен поставити крапку Дж. Кейнс зі своєю працею «Кінець *laissez-faire*»: «Протягом більш ніж столітнього періоду філософи володіли нашими умами, оскільки якимось дивом майже всі вони були згідні (або ж здавалося, що були згідні) з ідеями *laissez-faire*. Багато в чому ситуація залишилася такою, якою й була. Проте, зміни ширяють в повітрі» [1, с. 260].

Насправді із тієї пори теоретичного висновку Дж. Кейнса про ймовірні економічні зміни відбулися настільки вражаючі практичні перетворення в організації ринку, що, очевидно, втратив своє значення не лише принцип *laissez-faire*, а й поставлено під сумнів сам ринок як фундаментальну до цих пір інституцію реалізації товарообміну в процесі економічного відтворення.

Ринковий механізм регулювання аграрного виробництва виявився недосконалим через так звані «провали ринку», що здатні посилюватися сезонністю виробництва сільськогосподарської продукції, погодними ризиками, біологічними особливостями розвитку організмів, значною ціновою волатильністю та сукупністю інших чинників, котрі формують так звану економічну невизначеність загалом, негативні наслідки якої можуть бути усунуті чи пом'якшені лише через застосування відповідних інструментів регулювання ринку та управління ним з боку держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема представленої статті є багатоаспектною, тобто вимагає аналізу і теоретичних узагальнень із таких важливих дослідницьких напрямків, котрі присвячені з'ясуванню сутності не лише окремих складових її назви – ринків сільськогосподарської продукції, інструментарію регулювання чи економічної невизначеності, а передусім їх реальної системної взаємодії, наслідком якої постає емерджентність, дійсний процес регулювання розвитку ринків сільськогосподарської продукції, головним чином, ключових із них, в умовах перманентного подолання невизначеності з метою задоволення практичних суспільних потреб.

У вказаному контексті слід відмітити наукові розвідки В. Андрійчука, О. Грабчука, А. Діброви, В. Зіновчука, Т. Зінчук, С. Кваші, Ю. Лупенка, С. Майстро, Ю. Ольсевича, П. Макаренка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, Б. Пасхавера, Н. Резнік, П. Саблука, О. Супрун, А. Стельмащука, В. Онегіної, Т. Осташко, І. Охріменка, Г. Черевка, О. Шпикуляка, О. Шпичака, В. Юрчишина та інших вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених досліджуваній темі.

Значний вклад у розробку теорії невизначеності зробили Ф. Найт [2] та Л. Мізес [3]. Вони розглядали невизначеність ґносеологічно, розкрили таке поняття як «незрозумілість», категоріально виокремивши також поняття «невизначеність» і «ризик», поряд із Дж. Кейнсом обґрунтували природу невизначеності, наслідки та необхідність її усунення.

Праці цих вчених вважаються ґрунтовними, однак залишаються недостатньо дослідженими проблеми використання інструментів регулювання ринків сільськогосподарської продукції в сучасних

умовах швидких змін середовища і значного ступеня невизначеності [4], в тому числі зумовлених впливом COVID-19 на економіку країн світу в глобальному вимірі.

Постановка завдання. Метою статті є теоретико-методологічне обґрунтування інструментарію регулювання ринків сільськогосподарської продукції в умовах економічної невизначеності та можливих моделей їх застосування на стратегічно важливих аграрних ринках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, ринки сільськогосподарської продукції слугують обміну товарами в межах різних за величиною територіальних утворень, що можуть бути зовсім малими за розміром, або ж, навпаки, поширюватися за межі окремих країн, перетворившись на глобальні ринки для окремих видів сільськогосподарської продукції.

У доіндустріальний період аграрний ринок виконував доповнювальну функцію, оскільки переважний обсяг виробленої продукції споживався самими ж товаровиробниками, не потрапляючи через вказані обставини на ринок. Досліджуючи еволюцію ринку сільськогосподарської продукції, важливо розрізнити два його особливих випадки: 1) ринок як інституційну систему економічної організації суспільства (ринкової економіки) та 2) ринок як місце, площу, де в певний час щотижня чи щорічно (ярмарка) зустрічалися продавці та покупці сільськогосподарської продукції. Справедливо відзначити, що в останньому випадку, де важливе значення належить територіальній ідентифікації ринку як конкретного місця, організацію товарообміну слід віднести, як правило, до неринкової. Натомість, ринкова економіка – це такий економічний порядок, за якого обмінні процеси відбуваються завдяки ринку і координуються через дію його цінового механізму.

Слід зауважити, нині майже усі ринки сільськогосподарської продукції зазнають негативного впливу зростаючої цінової волатильності внаслідок глобалізації та лібералізації, що мають місце протягом останніх 30 років. Окрім того, до причин вказаного стану дослідники все більше відносять явища, зумовлені зміною погоди і клімату – посухи, повені чи різкі похолодання, які суттєво впливають на економічну невизначеність розвитку ринків сільськогосподарської продукції, в тому числі у світовому масштабі.

На думку низки науковців, невизначеність представляє собою неусувну характеристику ринкового середовища. Вона пов'язана з тим, що ринкові умови зазнають впливу великої кількості факторів різної природи і спрямованості, котрі не можна об'єктивно оцінити та врахувати в кількісному вираженні [5, с. 30].

Цей висновок є практично утилітарний, оскільки він справедливий також для різних типів економічних систем. Так, в колишньому СРСР науковцями було обґрунтовано так звану оптимальну систему ситуаційних економічних нормативів як складову економіки оптимального погодного ризику, оскільки, наприклад, за роки останніх п'ятирічок діапазон коливання виробництва зерна в країні склав понад 50 млн т (24% середньорічного збору урожаю), а в зонах посух погодні коливання об'ємів виробництва сільськогосподарської продукції набагато перевищували зазначені середні величини [6, с. 5-7].

Таким чином, економічна невизначеність ринку, зумовлена, до того ж, іншими кризовими явищами його розвитку, створює суттєві ризики для підприємництва, що логічно трактувати їх як міру невизначеності. Це дає підстави дослідникам стверджувати про фундаментальну невизначеність ринку [7].

У зв'язку з цим, економічною наукою та аграрною політикою держав впроваджуються стратегії, моделі регулювання ринків сільськогосподарської продукції, що базуються на використанні конкретних інструментів, котрі, своєю чергою, залежать від методів реалізації регуляторної політики. До останніх відносять економічні, адміністративні та правові.

В Україні економічні методи регулятивного впливу на ринки сільськогосподарської продукції передбачають застосування інструментів бюджетно-податкової, грошово-кредитної, митної, цінової політики, в тому числі з метою формування необхідних протекціоністських заходів.

До адміністративних інструментів реалізації регуляторної аграрної політики належить ліцензування, квотування, стандартизація і сертифікація, державні замовлення та контракти, адміністративні заборони й обмеження, регламентація діяльності учасників ринку сільськогосподарської продукції та ін.

Правові методи регулювання ринків базуються на застосуванні законів, указів Президента України, постанов КМУ, розпоряджень міністрів, відомств, комітетів, рішення місцевих органів влади тощо.

Формування і забезпечення сталого розвитку аграрного ринку завжди відносилось до пріоритетних завдань української влади, а організація прозорого аграрного ринку розглядалася як важливий інструмент поліпшення його соціально-економічного стану. Так, ліквідація системи державних закупівель сільськогосподарської продукції у 90-их роках минулого століття призвела до тінізації функціонування сільськогосподарських ринків, що було викликано, з одного боку, неспроможністю старої інфраструктури реалізації продукції забезпечити ефективне функціонування ринку та, з другого боку, появою значної кількості комерційних посередницьких структур, які використовували непрозорі схеми закупівлі та продажу сільськогосподарської продукції.

З метою розв'язання цієї проблеми і створення спеціалізованої ринкової інфраструктури, що забезпечувала б прозорість процедур купівлі-продажу на аграрному ринку, в червні 2000 р. Президентом України видано Указ «Про заходи щодо забезпечення формування і функціонування аграрного ринку» [8], а ще раніше, у 1995 р., президентським Указом «Про заходи щодо реформування аграрних відносин» [9] було підтримано ініціативу сільськогосподарських товаровиробників стосовно створення системи спеціалізованих аграрних бірж і запроваджено біржову торгівлю аграрною продукцією.

Аграрна біржа як організований ринок сільськогосподарської продукції покликана забезпечити прозорість товарообмінних операцій, бути генератором ринкового ціноутворення, суттєво зменшуючи економічну невизначеність, створюючи належні економічні умови для товаровиробників і покупців.

Приклад регулювання ринків сільськогосподарської продукції в Європейському Союзі засвідчує позитивний досвід функціонування спеціалізованих аграрних бірж як інструменту концентрації ринку і його транспарентності, зменшення волатильності цін.

Однак, слід зауважити, сучасне регулювання ринків сільськогосподарської продукції в ЄС зводиться до перенесення акцентів підтримки на соціальні і екологічні аспекти. Одержання прямих виплат, не пов'язаних з сільськогосподарським виробництвом, в практичному плані реалізується через комплексну, масштабну програму соціального розвитку сільської місцевості з відповідним розвитком матеріальної та інтелектуальної інфраструктури на селі.

Проте й досі головним чинником забезпечення належного рівня доходів і соціального благополуччя фермерів залишається фінансова підтримка з аграрного бюджету ЄС. Вона є вирішальною соціальною функцією та фінансовим інструментом Спільної аграрної політики, хоча розмір бюджетної підтримки сільськогосподарського сектору протягом останніх 20-ти років скоротився із 90% в кінці 60-их років минулого століття до майже 40% загального обсягу бюджету Євросоюзу нині.

В Україні на особливу увагу як з боку науковців, так і з боку профільних структур державних органів влади заслуговує негайне вирішення проблем розвитку ринку яловичини, що перебуває сьогодні в надзвичайно кризовому стані. Саме біржову діяльність у сфері м'ясного скотарства потрібно розглядати як один із основних способів адаптації товаровиробників до постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища, усунення економічної невизначеності. Спільна господарська діяльність учасників ринкового процесу забезпечить стабільний розвиток м'ясного скотарства в Україні та підвищить конкурентоспроможність вітчизняної продукції яловичини на світових ринках. Нами пропонується наступна модель розвитку ринку яловичини в Україні (рис. 1).

Створення біржі ВРХ з наступним формуванням організованого ринку яловичини має відбуватися на основі впровадження інтегрованої системи безпечності та якості продукції, а також єдиної платформи електронної торгівлі за безпосередньої участі товаровиробників, представляючи собою ключовий інституційний чинник впровадження сучасного економічного механізму регулювання ринку яловичини в державі.

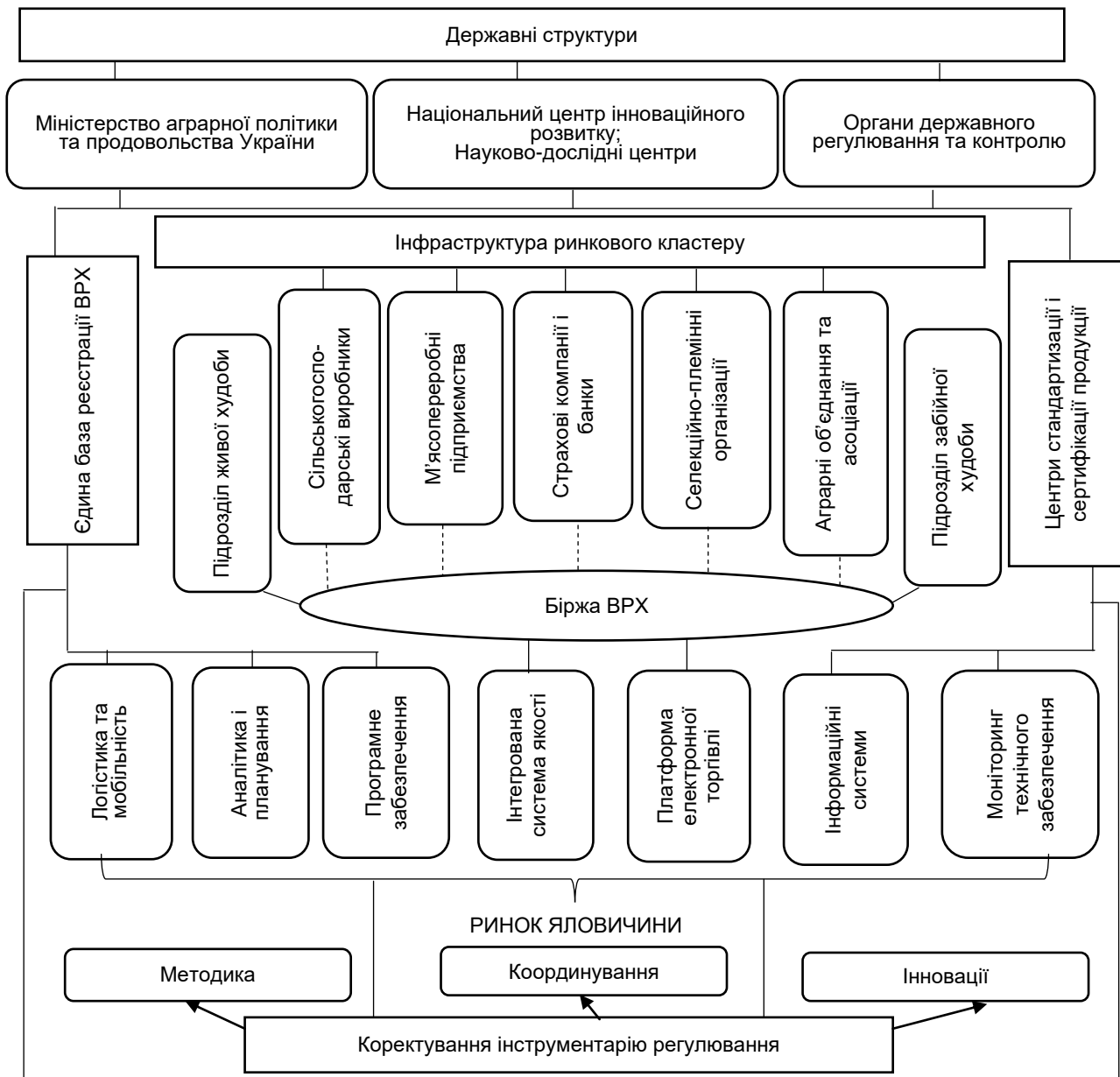
Інфраструктура ринкового кластеру – це сукупність підприємств, організацій, що діють на ринку яловичини з метою задоволення потреб споживачів та отримання прибутку. Кластери скорочують свої витрати завдяки спільній технологічній діяльності, вони формують спеціальний економічний простір. Ці об'єднання є джерелами і чинниками економічного зростання.

Впровадження моделі позначиться на всіх аспектах розвитку ринку яловичини, поступово має відбуватися необхідний, обов'язковий перехід до оновленого економічного механізму, змінюючи саме ринкове середовище діяльності сільськогосподарських виробників та інших учасників ринку.

З огляду на роль біржового напрямку в системі розвитку економічного механізму регулювання ринку яловичини, потрібно, передусім, розглянути фінансовий аспект у ресурсному забезпеченні галузі м'ясного скотарства. Загальною метою фінансового забезпечення вказаної регуляторної моделі ринку яловичини є розвиток інституційних відносин, підвищення самодостатності країни у продукції великої рогатої худоби, задоволення потреб споживачів. Фінансове забезпечення ринку яловичини як результату процесу реалізації економічного механізму його регулювання можливе за рахунок таких джерел:

- створення фонду, де учасниками будуть, з одного боку, держава, а з іншого – внески підприємств, що працюють на ринку;
- виділення необхідного розміру коштів із бюджету;
- проведення тендеру на розбудову інноваційної інфраструктури, фінансування якого можна здійснювати з державного бюджету на основі повернення;
- створення сприятливого інвестиційного клімату, який потрібно супроводжувати податковими «канікулами» та пільгами, котрі мають бути привабливі для того, щоб інвестори вкладали гроші в розвиток ринку яловичини.

Актуальним питанням у вдосконаленні економічного механізму регулювання ринку яловичини є координування процесу розробки системи підтримки інноваційного розвитку.

Рис. 1. Модель розвитку ринку яловичини в Україні

Джерело: складено автором на основі результатів дослідження

Біржа ВРХ має стати спеціалізованим національним майданчиком організованого ринку сільськогосподарської продукції, структурно охоплюючи два підрозділи: а) живої худоби та б) забійної худоби. Засновниками біржі можуть бути держава, сільськогосподарські виробники м'яса ВРХ, переробні підприємства, інші установи та організації, включаючи асоціативні формування.

Основними цілями національної біржі ВРХ слід визначити:

1) формування і обслуговування вітчизняного ринку яловичини із врахуванням принципу мультифункціональності та забезпечення ринкової багатоманітності, що ґрунтується на виробництві окремих видів яловичини: м'яса молодняка худоби, бичків, нетелей та теличок, телятини, корів, включаючи в тому числі виробничі параметри за якісними характеристиками споживчого товару – традиційне чи органічне виробництво продукції;

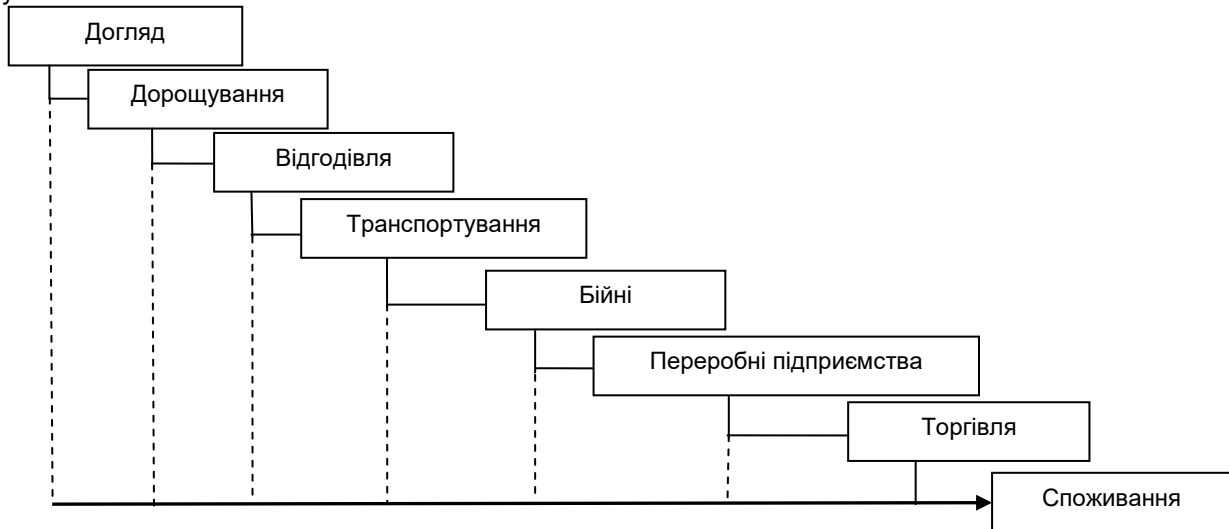
2) формування прозорого й оптимального ланцюга створення вартості м'яса яловичини, ваги живої та забійної худоби для українського скотарства, а також забезпечення необхідного рівня грошових доходів і рентабельності для товаровиробників;

3) культивування свідомого ставлення споживачів до необхідності забезпечення високої якості продукції м'ясного скотарства та культури її споживання.

Прикладом успішного інституційного регулювання ринку яловичини та його ефективного розвитку може слугувати досвід Австрії. Так, у 1996 р. спільними зусиллями членів-засновників,

представників галузі скотарства, а також відгодівельних та переробних організацій, було засновано Австрійську біржу ВРХ. Нині питома вага сегменту цієї біржі на ринку яловичини Австрії становить понад 35%, при цьому близько 68% худоби на забій вирощуються та реалізуються через біржовий механізм в рамках цільових програм забезпечення якості продукції.

На нашу думку, інтегрована система якості на українському ринку яловичини має виконувати вимоги забезпечення високої якості продукції, починаючи від ланки безпосереднього виробництва в галузі скотарства та закінчуючи сферою споживання кінцевої продукції (рис. 2). Забезпечення високої якості м'яса яловичини має супроводжуватись розробкою та дотриманням виконання вимог, що стосуються умов утримання худоби, починаючи, наприклад, від необхідності встановлення мінімальних норм за вільною площею у розрахунку на 1 голову худоби, яка утримується в закритому приміщенні та на вигулі. Особливо важливими мають стати нормативи щодо забезпечення кормами галузі скотарства, складу кормової бази у процесі дорощування і відгодівлі тварин, передусім це стосується дотримання обґрунтованих рівнів годівлі та структури раціонів для різних статеві-вікових груп ВРХ.

Рис. 2. Інтегрована система забезпечення якості продукції на ринку яловичини

Джерело: складено автором на основі результатів дослідження

Основне завдання спеціалізованої товарної біржі полягає у формуванні прозорого механізму ціноутворення на ринку шляхом організованого збуту сільськогосподарської продукції через визначення реального співвідношення попиту і пропозиції на товари, створення належних умов для забезпечення прозорого товарообігу і пов'язаних із ним торгових операцій, а також страхування цінних ризиків від продажу біржових товарів в умовах системної невизначеності.

Висновки з проведеного дослідження. Регулювання ринків сільськогосподарської продукції є важливою комплексною складовою реалізації аграрної політики в Україні. Воно вимагає застосування різноманітної сукупності інструментів, адекватних поточним ринковим викликам, що ґрунтуються на розробці економічних, адміністративних та правових методів складного регуляторного механізму усунення або ж зниження економічної невизначеності, подолання якої в процесі прийняття агентами ринку підприємницьких рішень зумовлює, як наслідок, виникнення ризиків, що не завжди можуть бути з достатньою вірогідністю передбачені.

Формування організованого ринку сільськогосподарської продукції належить до важливих стратегічних завдань управління та інституційного регулювання цільових товарних ринків. За сучасних глобалізаційних тенденцій розвитку вітчизняної аграрної економіки функціонування спеціалізованих біржових майданчиків сприяло б більшій доступності використання біржових інструментів учасниками ринку сільськогосподарської продукції з метою хеджування власних економічних ризиків.

Література

1. Кейнс Дж. Конец laissez-faire / перев. Е. В. Виноградова. Москва : ГУ-ВШЭ, 2001. С. 260-279.
2. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль. Москва : Дело, 2003. 360 с.
3. Мизес Л. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории. Москва : Экономика, 2000. 878 с.
4. Гончаренко І. В., Богославська А. В., Федоришина Л. М. Організаційно-економічний потенціал інноваційного підприємництва у стратегічному розвитку регіональної економіки України. *Інноваційна економіка*. 2021. № 1-2. С. 5-11.

5. Грабчук О. М. Сутність та форми детерміністської невизначеності економічних процесів. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2012. № 1(12). С. 30-37.
6. Кардаш В. А. Экономика оптимального погодного риска в АПК (теория и методы). Москва : Агропромиздат, 1989. 167 с.
7. Ольсевич Ю. Я. Фундаментальная неопределенность рынка и концепции современного кризиса. Москва : Институт экономики РАН, 2011. 51 с.
8. Про заходи щодо забезпечення формування і функціонування аграрного ринку : Указ Президента України від 6 червня 2000 р. № 767/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767/2000#Text> (дата звернення: 03.03.2021).
9. Про заходи щодо реформування аграрних відносин : Указ Президента України від 18 січня 1995 р. № 63/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/95#Text> (дата звернення: 03.03.2021).

References

1. Keynes, J. (2001), *Konets laissez-faire* [The end of laissez-faire], Translated by E.V. Vinogradov, GU-VShE, Moscow, Russia, pp. 260-279.
2. Knight, F.H. (2003), *Risk, neopredelennost i pribyl* [Risk, Uncertainty and Profit], Delo, Moscow, Russia, 360 p.
3. Mises, L. (2000), *Chelovecheskaia deiatelnost: Traktat po ekonomicheskoy teorii* [Human Activity: A Treatise on Economic Theory], Ekonomika, Moscow, Russia, 878 p.
4. Honcharenko, I.V., Bohoslavskaya, A.V. and Fedoryshyna, L.M. (2021), "Organizational and economic potential of the innovation administration in the strategic development of the regional economy of Ukraine", *Innovatsiina ekonomika*, no. 1-2, pp. 5-11.
5. Hrabchuk, O.M. (2012), "The essence and forms of deterministic uncertainty of economic processes", *Yevropeyskiy vector ekonomichnoho rozvytku*, no. 1(12), pp. 30-37.
6. Kardash, V.A. (1989), *Ekonomika optimalnogo pogodnogo riska v APK (teoriia i metody)* [Economics of optimal weather risk in the agro-industrial complex (theory and methods)], Agropromizdat, Moscow, Russia, 167 p.
7. Olsevich, Yu.Ya. (2011), *Fundamentalnaia neopredelennost rynka i kontseptsii sovremennogo krizisa* [Fundamental market uncertainty and the concept of the modern crisis], Institut ekonomiki RAN, Moscow, Russia, 51 p.
8. The President of Ukraine (2000), The Decree "On measures to ensure the formation and functioning of the agricultural market" dated 06.06.2000 no. 767/2000, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767/2000#Text> (access date March 03, 2021).
9. The President of Ukraine (1995), The Decree "On measures to reform agricultural relations" dated 18.01.1995 no. 63/95, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/95#Text> (access date March 03, 2021).

ФІНАНСОВО–КРЕДИТНА І ГРОШОВА ПОЛІТИКА

УДК 368.01

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.19

JEL Classification: G22, G23, G29

Клапків Ю.М.,
*д-р екон. наук, доцент,
 доцент кафедри фінансів ім. С. Юрія,
 Західноукраїнський національний університет, Тернопіль,*
 Свірський В.С.,
*канд. екон. наук, доцент,
 доцент кафедри міжнародної економіки, маркетингу і менеджменту,
 Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль,*
 Щур Р.І.,
*д-р екон. наук, доцент,
 професор кафедри фінансів,
 ДВНЗ “Прикарпатський національний університет
 імені Василя Стефаника”, м. Івано-Франківськ.*

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У СТРАХОВОМУ СЕГМЕНТІ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Klapkiv Yu.M.,
*dr.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor
 of S. Yurii finance department,
 West Ukrainian National University, Ternopil,*
 Svirskiy V.S.,
*cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor
 at the department of international economics,
 marketing and management,
 West Ukrainian National University, Ternopil,*
 Shchur R.I.,
*dr.sc.(econ.), assoc. prof., professor
 at the department of finance,
 Vasyl Stefanyk Precarpathian
 National University, Ivano-Frankivsk*

THE ANALYSIS OF CURRENT TRENDS IN THE INSURANCE SEGMENT OF THE FINANCIAL MARKET OF UKRAINE

Постановка проблеми. Сучасний соціально-економічний розвиток будь-якої країни взаємопов'язаний із розвитком страхування під впливом інституційних перетворень, реорганізації системи регулювання та нагляду, технічних інновацій. Формування страхового сектору України можна спостерігати упродовж майже трьох останніх десятиліть. Приватизація, відкриття ринку, безперервні процеси, пов'язані із євроінтеграцією, надали старту його розвитку. Нині страховий сектор є одним з найбільш перспективних секторів вітчизняної економіки, хоч, власне, її стан безпосередньо визначає синусоїдальний розвиток ринку. Відтак, поява досліджень, які відображають тенденції функціонування страхової сфери за умов інституційних змін сучасних ринків, є своєчасною і актуальною для сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні питання становлення й розвитку страхування, страхової системи, інфраструктури й особливостей їхнього функціонування в Україні досліджували такі вчені: В. Баранова, Н. Внукова, В. Виговська, С. Волосович, О. Гаманкова, А. Залетов, М. Клапків, О. Козьменко, С. Козьменко, С. Осадець, Н. Приказюк, В. Тринчук, В. Фурман та ін. У їхніх працях проаналізовано проблеми запровадження та перспективи розвитку нових видів страхових продуктів і послуг, вдосконалення страхового посередництва, приділено увагу окремим управлінським аспектам функціонування ринку, контролю й управління страховими ризиками, інтеграції у світовий страховий простір тощо [1–7]. Проте, беручи до уваги вагомий науковий внесок вищенаведених дослідників, варто зазначити, що в умовах трансформації фінансово-кредитної системи аналіз сучасного стану страхової сфери вимагає подальшого дослідження з метою пошуку шляхів розробки та впровадження шляхів вдосконалення його функціонування.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз стану страхового сектору України, виявлення основних проблем його розвитку в сучасних умовах та визначення напрямів вдосконалення функціонування ринку страхових послуг в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток страхування в Україні починається задовго до здобуття незалежності через призму суспільно-господарської діяльності саме страхових товариств. Результати їхньої діяльності тісно пов'язані з соціально-економічною ситуацією в країні. Про це свідчить динаміка показників діяльності страховиків, що наведена у табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка фінансових показників страхових компаній України у 2014–2020 рр.

Показники	Роки						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Валові страхові премії, млн грн	26767,3	29736,0	35170,3	43431,8	49367,5	53001,2	45184,9
Валові страхові виплати, млн грн	5065,4	8100,5	8839,5	10536,8	12863,4	14338,3	14852,7
Рівень валових виплат, %	18,9	27,2	25,1	24,3	26,1	27,1	32,9
Чисті страхові премії, млн грн	18592,8	22354,9	26463,9	28494,4	34424,3	39586,0	40350,2
Чисті страхові виплати, млн грн	4893,0	7602,8	8561,0	10256,8	12432,6	14040,5	14451,9
Рівень чистих виплат, %	26,3	34,0	32,3	36,0	36,1	35,5	35,8
Сплачено на перестраховання, млн грн	9704,2	9911,3	12668,7	18333,6	17940,7	16713,4	8487,4
Обсяг сформованих страхових резервів, млн грн	15828,0	18376,3	20936,7	22864,4	26975,6	29558,8	34192,1
Активи для представлення коштів страхових резервів, млн грн	40530,1	36418,8	35071,9	36084,6	40666,5	44609,9	46113,6
Обсяг сплачених статутних капіталів, млн грн	15120,9	14474,8	12661,6	12831,3	12636,6	11066,1	9748,1

Джерело: розраховано та сформовано авторами за даними НБУ, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг

Аналіз даних функціонування страхового ринку в Україні показує, що загальна кількість страхових компаній в Україні за період 2012–2020 рр. скоротилася з 414 до 210 компаній (рис. 1).

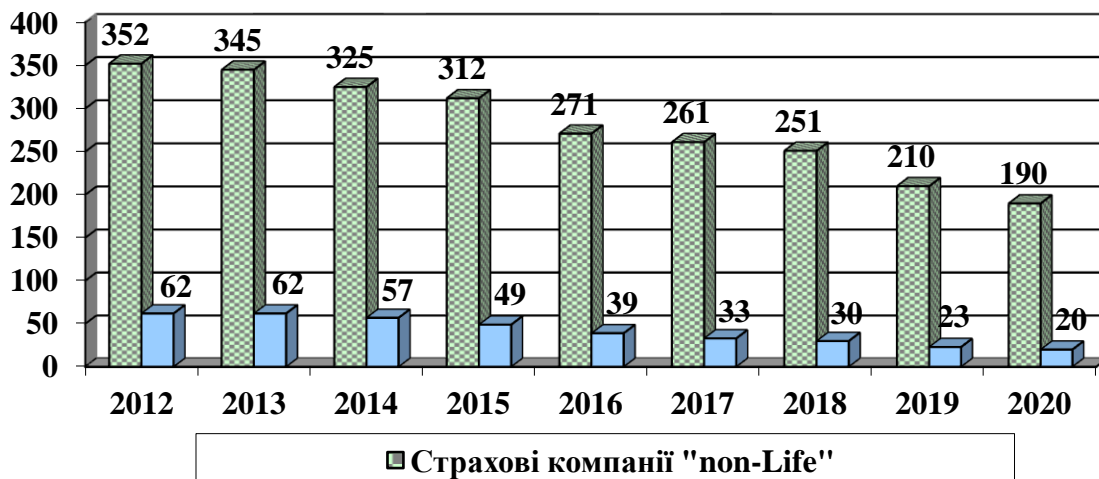

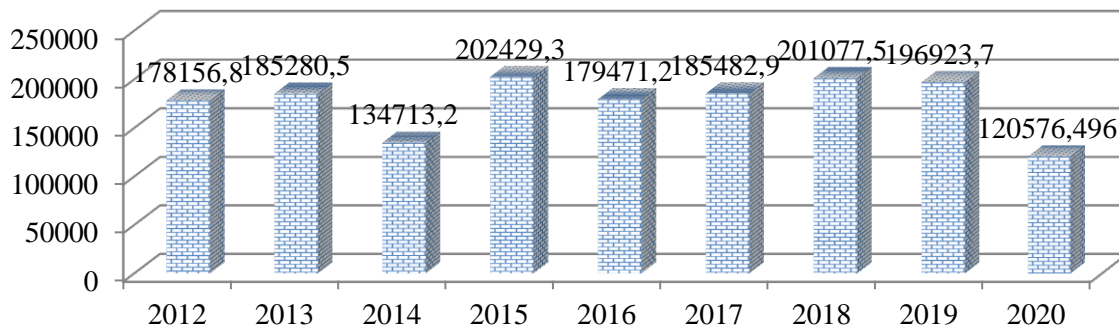
Рис. 1. Динаміка кількості страхових компаній упродовж 2012–2020 рр., одиниць

Джерело: розраховано та побудовано авторами за даними НБУ та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг

Також спостерігається тенденція скорочення як СК «life», так і СК «non-life». Упродовж 2012-2020 рр. кількість страхових компаній поступово зменшувалась, причому з 2010 р. до 2014 р. – на 74 од., а з 2015 р. до 2020 р. вже 140 компаній. Особливо помітний даний тренд серед компаній страхування інших видів, ніж страхування життя, де за період 2012–2020 рр. втрата склала 162 компанії. Не менш інтенсивним є падіння числа компаній зі страхування життя, у 2012 р.-2020 рр. – 42 страхових компаній, а це вже -66,7% інституцій, зареєстрованих на 2012 р. Хоч така тенденція і є загрозливою, в кількісному аспекті щодо страхових компаній сучасний ринок страхових послуг України повністю відповідає рівню країн ЄС. Прискорення динаміки зменшення кількості страхових компаній обумовлене станом соціально-економічного розвитку країни та підвищенням вимог до інституцій.

Унаочнені результати динаміки укладених договорів страхування протягом звітного періоду підтверджують, що упродовж останніх 8 років не сформувалося стійких закономірностей при укладанні загальної кількості договорів страхування (рис. 2).

ТИС. ОД.

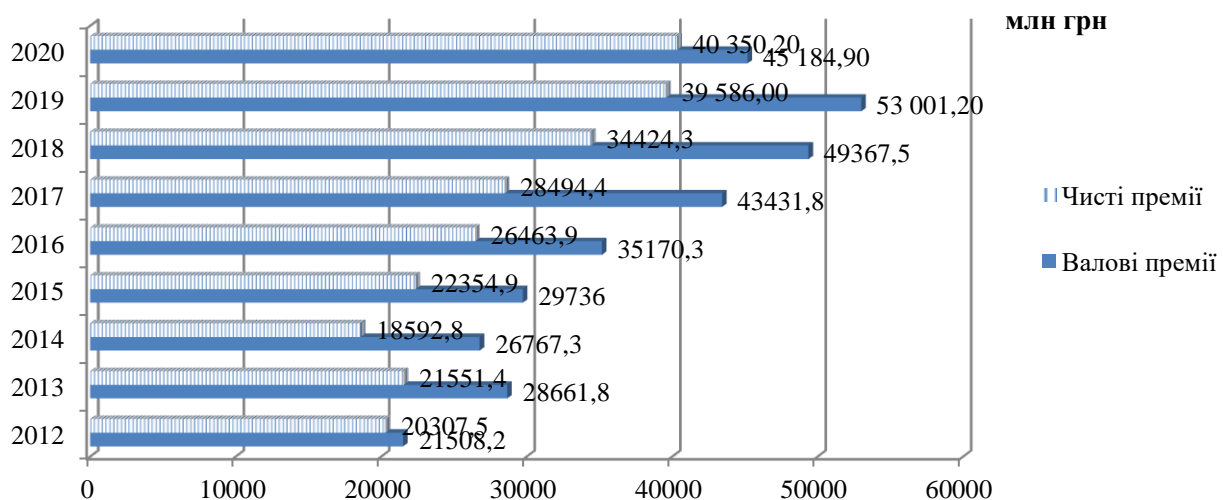

Рис. 2. Динаміка кількості договорів страхування, укладених упродовж 2012–2020 рр., тис. одиниць

Джерело: розраховано та побудовано авторами за даними НБУ та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг

Загальна кількість укладених договорів страхування за згаданий період як стрімко зростала (у 2015 р. проти 2014 р.), так і стрімко знижувалась (темپ падіння укладених договорів у 2014 р. проти 2013 р. склав 27,3%, а у 2020 р. проти 2019 р. – 38,7%).

Результати функціонування страхового ринку відображає динаміка страхових платежів і страхових виплат – основних показників діяльності страховиків. Обсяг валових страхових премій в 2018 р. збільшився порівняно з 2017 р. на 13,7%, порівняно з 2015 р. – на 40,4%. Чисті страхові премії зросли на 20,8% порівняно з 2017 р. і на 30,1% – порівняно з 2016 р. Чисті страхові премії в 2018 р. становили 34424,3 млн грн (69,7% від валових страхових премій), в 2017 р. – 28494,4 млн грн (65,6%). Валові страхові премії за період з 2015 по 2019 роки зросли на 23265,2 млн грн. У 2019 році вони становили 53001,2 млн грн, а у 2020 р. – лише 45184,9 млн грн. Тобто до 2020 р. спостерігалася позитивна тенденція даних показників (рис. 3).

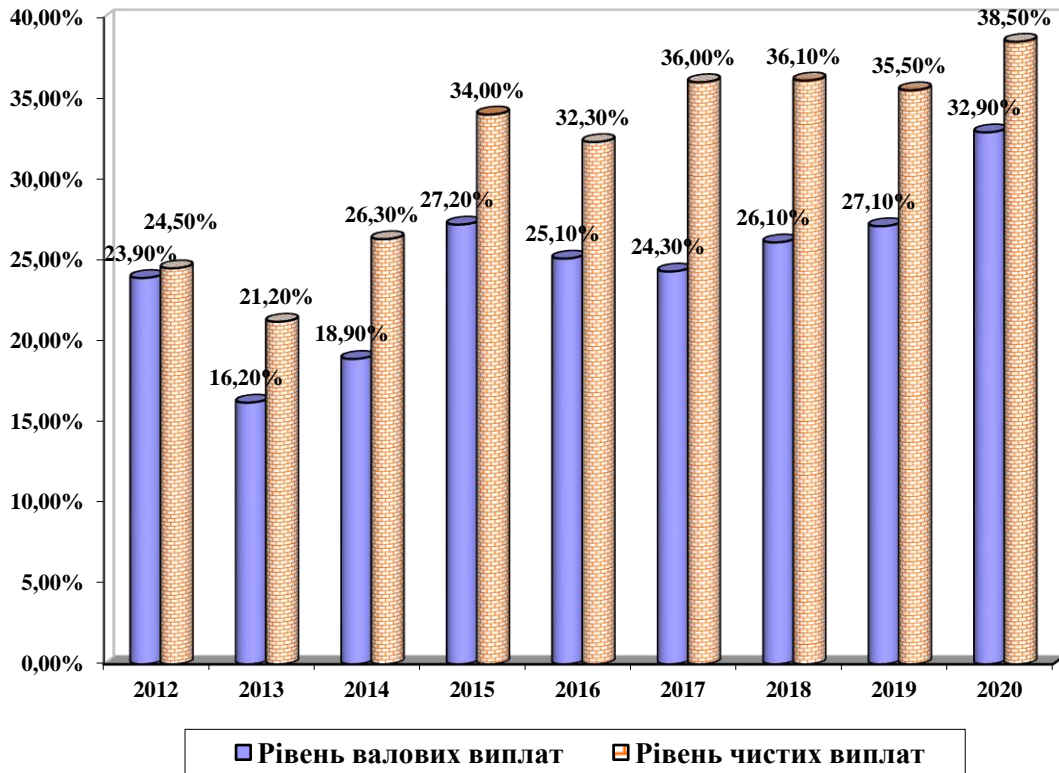

Рис. 3. Динаміка валових і чистих страхових премій упродовж 2012–2020 рр., млн грн

Джерело: розраховано та побудовано авторами за даними НБУ та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг

Збільшення валових страхових премій у порівнянні із попереднім періодом спостерігалось впродовж усього аналізованого періоду. Виключення становили лише 2014 р. і 2020 р. (обсяг валових страхових премій у 2014 р. був на 7% нижчим, ніж у 2013 р., а у 2020 р. по відношенню до 2019 р. він скоротився на 15%).

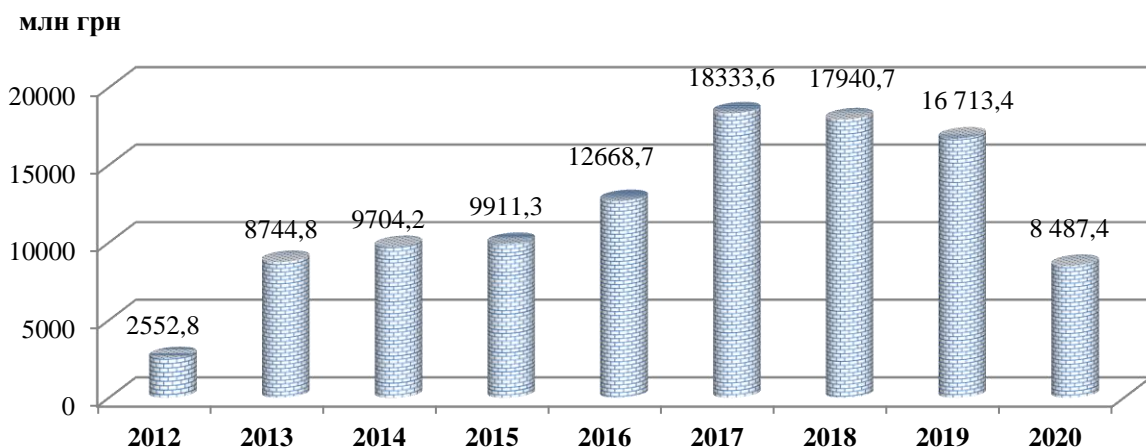
Дані тенденції закономірно віддзеркалили у собі показники чистих страхових премій та чистих страхових виплат. Узагальнюючу динаміку щодо рівня валових та чистих страхових виплат демонструє рис. 4.

Рис. 4. Динаміка рівня валових та чистих виплат упродовж 2012–2020 рр., %

Джерело: розраховано та побудовано авторами за даними НБУ та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг

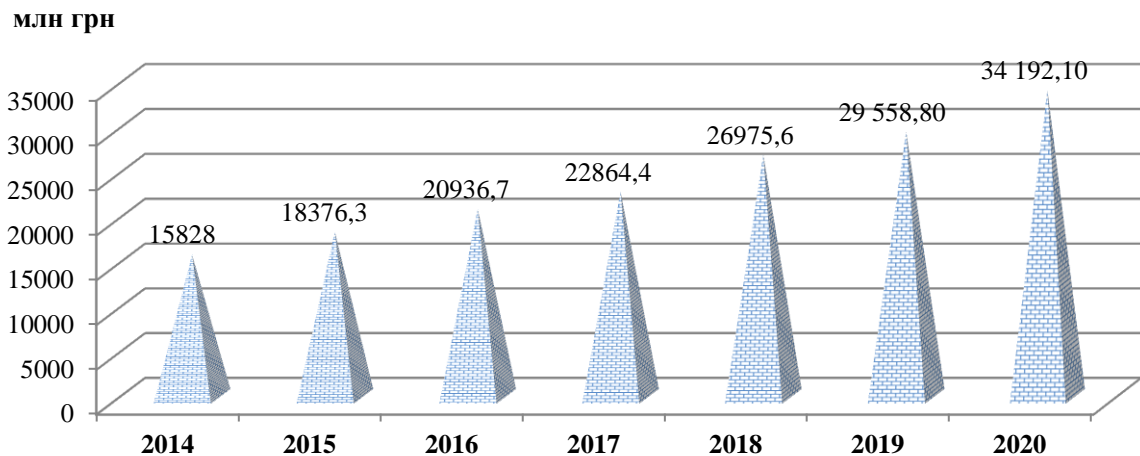
Операції вихідного перестраховування впродовж 2012–2017 рр. мали стійку тенденцію до зростання. Однак, починаючи з 2018 р., вони зменшилися на 2,1% з 18333,6 млн грн до 17940,7 млн грн за рахунок зменшення на 398,7 млн грн (11,7%) обсягів перестраховування із страховиками-нерезидентами. Впродовж 2019–2020 рр. спостерігалось значне падіння цього показника (рис. 5).

Рис. 5. Обсяг страхових платежів, належних перестраховикам упродовж 2012–2020 рр., млн грн

Джерело: розраховано та побудовано авторами за даними НБУ та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг

У 2014–2020 рр. спостерігалось щорічне зростання страхових резервів, що вказує на нагромадження коштів страховиками з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування (рис. 6).

Рис. 6. Обсяг сформованих страхових резервів упродовж 2012–2020 рр., млн грн

Джерело: розраховано та побудовано авторами за даними НБУ та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг

Темп приросту даного показника варіюється в межах 9–18%. У 2018 р. обсяг сформованих страхових резервів зріс на 4111,2 млн грн (18,0%) у порівнянні з аналогічною датою 2017 р., при цьому резерви зі страхування життя зросли на 945,5 млн грн (11,3%), технічні резерви – на 3165,7 млн грн (21,9%). Обсяг сформованих страхових резервів упродовж 2019–2020 рр. зріс на 15,7%.

Більше про фінансово-господарську ситуацію страхових компаній демонструють дані консолідованих фінансових звітів, які згруповано в табл. 2.

Таблиця 2

Основні фінансові показники страхових компаній у 2014–2020 рр., тис. грн

Показники	Роки						
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Активи	70261245	60729131	56075597	52230145	63493287	63866000	64925000
у т.ч. оборотні активи	46590099	42221967	36618597	34559706	41479631	36222000	39367000
Власний капітал	41830329	34825730	28620887	26424618	27083916	21797000	24666000
Поточні зобов'язання	11797226	7756381	6641314	5602151	9141272	5828000	5835000
Дохід від реалізації послуг з видів страхування, інших, ніж страхування життя (зароблені страхові платежі)	15998948	16759654	18068596	21388454	25166612	-	30417000
Дохід від реалізації послуг зі страхування життя	1304370	1745398	2467424	3029630	4209192	-	3242000
Дохід від надання послуг для інших страховиків та інших послуг (виконання робіт)	44484,5	53745,8	36444,3	66709,5	94622,4	-	134000
Результат основної діяльності	2957623	1055259	52610,8	128628	-81018,4	-	1349000
Результат фінансових операцій	1271120	1371290	1832980	1839917	2250073	-	2956000
Результат іншої звичайної діяльності	-230257	-2012358	-246961	-682791	-746167	-	96800
Результат надзвичайних подій	-7,5	-12021,7	-6484,8	37,3	-684	-	76000
Чистий:							
Прибуток	6852514	5913109	2807280	2403892	2992244	-	2869000
Збиток	-3637455	-6365845	-2118038	-2169103	-2740247	-	-714000

- дані відсутні.

Джерело: розраховано та сформовано авторами за даними НБУ та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг

Наведені вище дані свідчать, що загальна вартість активів страхових компаній з 2014 р. по 2020 р. коливалася в межах від 52230,145 млн грн до 64925 млн грн. Незначні зменшення вартості активів спостерігалися у 2015–2017 рр. у порівнянні з відповідними попередніми періодами, що є негативним, оскільки це в певній мірі може впливати на скорочення можливостей страхових компаній. Разом з тим, частка оборотних активів у загальній вартості всіх активів за весь 7-ми річний період не була нижчою 65%, що є позитивним з огляду на характер діяльності страхових компаній та важливості маси поточних активів у страховому бізнесі.

Схожі негативні тенденції щодо динаміки активів страхових компаній має динаміка власного капіталу у 2014–2020 рр. Темпи падіння цього показника мали місце у 2015–2017 рр. у порівнянні з відповідними попередніми періодами.

Негативну динаміку має і частка власного капіталу у загальній масі всіх ресурсів страхових компаній. З року в рік вона стабільно зменшується: у 2012 р. частка власного капіталу склала 63,2%, у 2013 р. – 60,6%, у 2014 р. – 59,5%, у 2015 р. – 57,3%, у 2016 р. – 51,0%, у 2017 р. – 50,6%, у 2018 р. – 42,7%, у 2019 р. – 32,9%.

Основою доходів страхових компаній є дохід від реалізації послуг з видів страхування, інших, ніж страхування життя; дохід від реалізації послуг зі страхування життя та дохід від надання послуг для інших страховиків та інших послуг (виконання робіт). Позитивною тенденцією є щорічне зростання кожної з цих позицій упродовж 2014–2020 рр. Виключення склали падіння доходу від реалізації послуг з видів страхування, інших, ніж страхування життя у 2014 р. і в 2020 р., падіння доходу від реалізації послуг зі страхування життя у цьому ж 2014 р. по відношенню до 2013 р. на 47% та падіння доходу від надання послуг для інших страховиків та інших послуг (виконання робіт) у 2016 р. по відношенню до 2015 р. на 32%.

Важливими показниками у діяльності страхових компаній є фінансові результати звичайної діяльності та надзвичайних подій. Незважаючи на нестійку динаміку, результати основної діяльності у 2012–2017 рр. мали позитивні значення, що вказує на перевищення величини доходів над витратами і успішне функціонування бізнесу. Однак, у 2018 р. даний показник мав від'ємне значення – 81018,4 тис. грн, що є вкрай негативним. Позитивні результати упродовж усього 7-річного періоду отримали страхові компанії за результатами виконання фінансових операцій (у тому числі від участі в капіталі). Однак фінансові результати від іншої звичайної діяльності та від надзвичайних подій мали негативні значення за весь період дослідження (виключення склав фінансовий результат від надзвичайних подій у 2017 р., коли показник становив +37,3 тис. грн).

За даними консолідованих звітів страхові компанії України отримували і прибутки, і збитки. Однак, якщо у 2012–2013 рр. частка збитків у загальній масі прибутків була незначною (16,1% та 27,9% відповідно), то у 2014 р. та 2016 р. вона зросла до 53,1% та 75,4% відповідно, а у наступних – 2017 р. та 2018 р. вона перевищила 90% і склала відповідно 90,2% та 91,6%. Найгіршою була ситуація у 2015 р., коли обсяг збитків склав 6365845 тис. грн, а обсяг прибутків 5913109 тис. грн, що є на 7,7% менше від розміру отриманих збитків. Така скрутна ситуація може бути пояснена банкрутством банків, в яких у той період страхові компанії утримували кошти на депозитах і не змогли своєчасно відреагувати на зміни на ринку капіталів. Позитивно оцінюється позитивне значення за показником власного оборотного капіталу за кожним із аналізованих періодів. Більше того, це дало позитивну динаміку для показника маневреності власного капіталу, який із 0,756 у 2012 р. постійно зростав до рівня 1,195 у 2018 р. Така ситуація свідчить про те, що власники страхових компаній мають достатньо коштів у мобільній формі, що дає змогу вільніше маневрувати цими коштами.

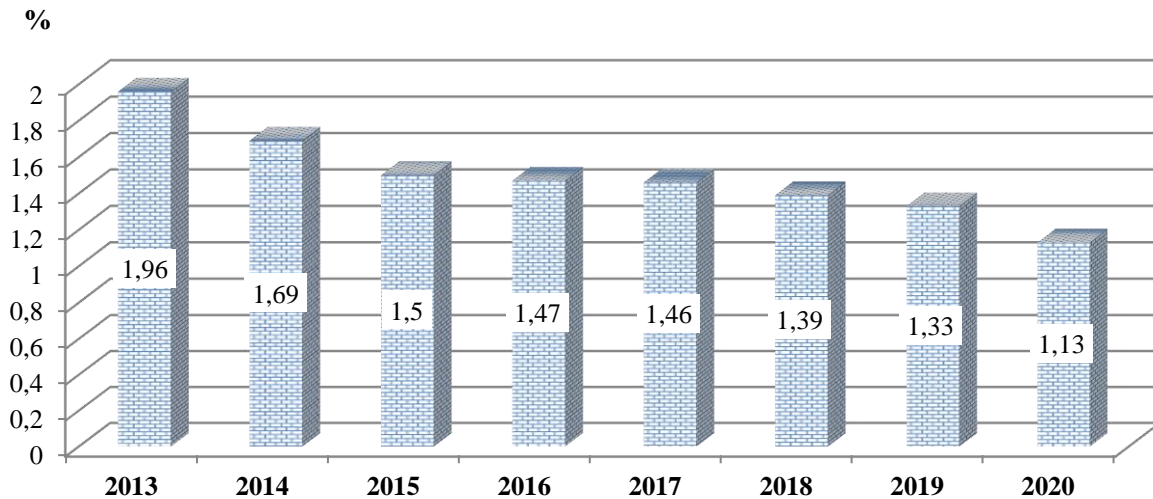
Опираючись на дані регулятора ринку страхових послуг (НБУ), можна визначити, які види страхування були найбільш розвинутими у 2012–2020 рр., зважаючи на обсяг валових страхових премій та страхових виплат, що їм відповідав. Зокрема, в аспекті переваги юридичних чи фізичних осіб в окремих видах. Так, до таких видів страхування слід насамперед віднести автострахування (страхування наземного транспорту (крім залізничного)), середній обсяг валових страхових премій за яким упродовж досліджуваного періоду становив 4517 млн грн, а валових страхових виплат – 2048 млн грн, при чому середній обсяг валових страхових виплат від фізичних осіб склав 2631 млн грн, тоді як середній обсяг виплат для фізичних осіб склав 1177 млн грн.

У 2012–2020 рр. найрозвиненішими видами страхування також були: страхування майна, страхування фінансових ризиків, страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ, страхування вантажів та багажу, страхування життя, медичне страхування, страхування відповідальності перед третіми особами. За критерієм середнього обсягу валових страхових виплат найбільш розвинутими видами страхування були: медичне страхування, страхування фінансових ризиків, страхування майна, страхування життя, страхування кредитів.

Окрему увагу слід приділити соціально-орієнтованому виду страхування – страхуванню життя. Його соціально-економічна роль проявляється у тому, що воно допомагає фізичній особі відчувати себе захищеною у різних життєвих ситуаціях через елемент сталого фінансування витрат у разі обставин, що обумовлюють обмеження можливостей, щодо поточного заробляння. Доречно відзначити, що в економічно розвинутих країнах сегмент ринку страхування життя займає більше

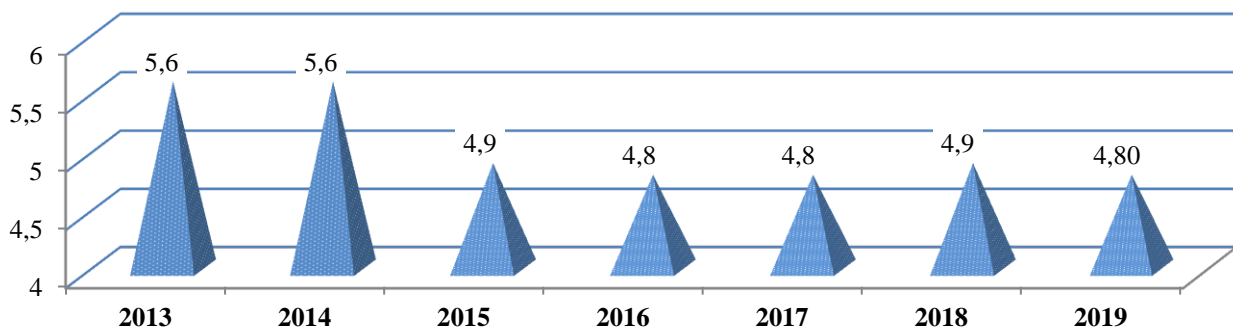
половини всього страхового ринку, а сам вид страхування виконує функцію страхового захисту громадян і забезпечення високих стандартів їхньої життєдіяльності. Також за його допомогою здійснюється накопичення коштів для інвестування в економіку. Про нерозвиненість ринку страхування життя в Україні свідчить відносно значення показника валових страхових премій з цього виду страхування. Так, за нашими розрахунками, впродовж 2012–2020 рр. питома вага валових страхових премій зі страхування життя у структурі валових страхових премій з усіх видів страхування становила близько 7%. Упродовж 2015–2016 рр. і 2017–2018 рр. досліджуваний показник змінювався за висхідною траєкторією, а у періоди 2013–2015 рр. і 2016–2017 рр. – за низхідною траєкторією.

Одним із ключових показників характеристики стану і тенденцій розвитку страхового сектору є рівень страхових премій до ВВП (рис. 7).

Рис. 7. Динаміка рівня страхових премій до ВВП упродовж 2013–2020 рр. в Україні, %
Джерело: розраховано та побудовано авторами за даними [8; 9].

Рівень страхових премій до ВВП в Україні свідчить, що страхова діяльність займає ще дуже незначну частину у ВВП (2012 р. – 1,96%; 2020 р. – 1,13%), тоді як у європейських країнах вона становить близько 4–5% (рис. 8).

Рис. 8. Динаміка рівня страхових премій до ВВП упродовж 2013–2019 рр. в Європі, %
Джерело: розраховано та побудовано авторами за даними [10].

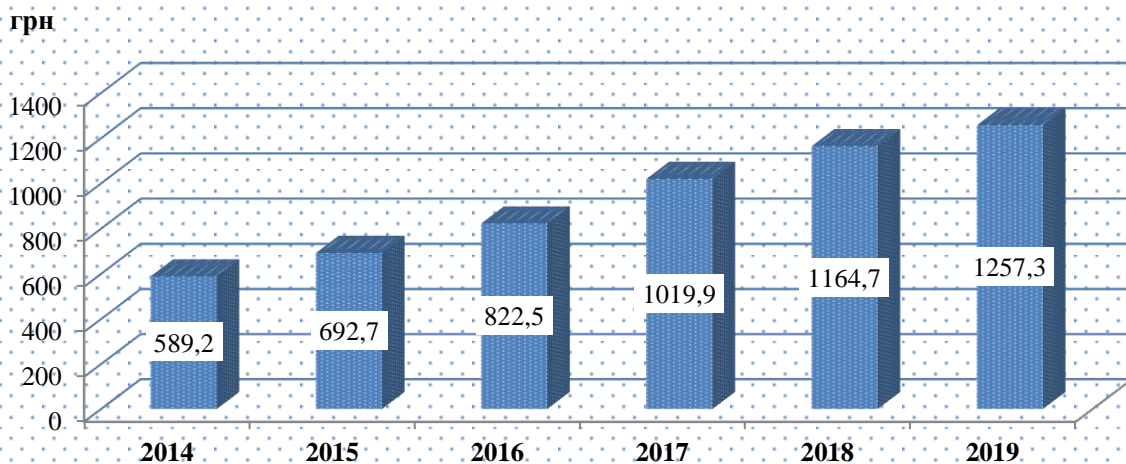
Така ситуація на ринку страхових послуг України вказує на недостатній рівень страхової культури й реальних доходів бізнесу й населення – основних споживачів страхових послуг. Відтак не можна стверджувати про значну роль страхування в функціонуванні національної економіки. Показник співвідношення страхових премій до ВВП, який ще називають рівнем проникнення страхування, знаходиться в Україні на недостатньому рівні. В 2013–2020 рр. відбувалося зниження даного показника, незважаючи на збільшення обсягів ВВП і обсягів страхових премій. Хоча, відповідно до Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 р. [11], планувалось поступове підвищення даного показника, та стан на 2020 р. демонструє його малу імовірність. Адже, навіть за найсприятливіших економічних умов рівень проникнення страхування знаходитиметься на низькому

рівні, порівняно із розвинутими країнами світу, через відсутність культури страхування, недовіру до страхових компаній (кількість яких невпинно зменшується) та обмежену платоспроможність споживачів [12]. Очевидно, що обсяги страхових премій мають мати значно вищі темпи зростання, щоб показник проникнення збільшувався.

Ще одним важливим індикатором, який відображає рівень розвитку страхового сегменту фінансового ринку, є показник щільності страхування. Він визначається як співвідношення обсягу страхових премій до чисельності населення країни. Вважається, що рівень розвитку страхового сегменту фінансового ринку є достатнім і страхування є дієвим механізмом фінансування ризиків та інструментом страхового захисту в державі, якщо цей показник становить більше 140 дол. США [13].

Як видно з рис. 9, показник щільності страхування має невисокі значення й на кінець 2019 р. становив 1257,3 грн (близько 47 дол. США) на одну особу. Слід відмітити динамічне зростання цього показника впродовж останніх років, водночас констатувачи, що він значно відстає від зазначеного вище необхідного порогу.

Рис. 8. Динаміка рівня показника щільності страхування упродовж 2013–2019 рр. в Україні, грн/ особу

Джерело: розраховано та побудовано авторами за даними [9]

Найсуттєвішими проблемами, що стримують розвиток страхового сектору є: недосконалість нормативно-правового регулювання страхового сектору; нерозвиненість сегменту страхування життя та інших видів страхування (аграрні, екологічні, катастрофічні ризики та страхування життя, кіберризиків); низька платоспроможність потенційних споживачів страхових послуг, низький рівень капіталізації страхових компаній, відсутність страхової культури, недовіра до інституту страхування; шахрайство та нехтування правами страхувальників з боку окремих страхових компаній; низька фінансова грамотність страхувальників тощо.

З метою формування сучасного конкурентоспроможного страхового сектору України з високорозвиненою інфраструктурою, широким асортиментом страхових послуг, інтегрованого у світовий страховий простір слід забезпечити:

- удосконалення нормативно-правової бази, що регламентує здійснення страхової діяльності (запровадження "Основних принципів страхування" Міжнародної асоціації органів нагляду за страховою діяльністю (IAIS) та вимог директив ЄС);
- створення централізованої онлайн бази даних договорів страхування;
- удосконалення системи оподаткування страхової діяльності (перестраховання) шляхом впровадження фіскальних стимулів щодо розвитку особистого страхування, страхування життя, недержавного пенсійного забезпечення, медичного страхування;
- розвиток ринку страхових послуг в Україні на основі елементів систем саморегулювання, захисту та гарантій;
- створення механізму виведення з ринку неплатоспроможних фінансових установ страхового сектору;
- підтримання добросовісної конкуренції та протидію неправомірним перевагам у конкуренції в рамках страхового сектору України;
- подальшу адаптацію законодавства України у сфері страхування до законодавства ЄС;
- запровадження високих технологій в страхові послуги (розширення онлайн дистрибуції страхових послуг, розвиток страхування системи елементів «розумний дім», застосування електронного документообігу під час урегулювання страхових випадків тощо);

- поширення нових продуктів, видів і продуктів страхування, в основі яких лежать технологічні та фінансові інновації (опціони, e-banking, платформи колективного інвестування, високочастотний алгоритмічний трейдинг (High-Frequency Trading), інвестування в соціальних мережах (social trading), соціальні кредитування, краудфандинг тощо);
- розбудову ефективної та надійної системи страхування в АПК (субсидування страхових премій, участь у відшкодуванні катастрофічних збитків тощо);
- розвиток страхового посередництва, його модернізація на основі сучасних систем фінансового менеджменту, вдосконалення діяльності суб'єктів страхового та перестрахового брокерства, страхових агентів, аварійних комісарів, аджастерів, сюрвеєрів (запровадити електронну реєстрацію таких суб'єктів);
- створення правових засад для впровадження державного соціального медичного страхування за участю страховиків;
- забезпечення стимулів для розвитку добровільного медичного страхування (забезпечення фіскальних стимулів розвитку шляхом виведення страхових премій на добровільне медичне страхування з прибутку, що підлягає оподаткуванню, створення системи статистичних даних, пов'язаних з організацією приватного медичного страхування, необхідних для актуарних розрахунків у сфері добровільного медичного страхування);
- вдосконалення маркетингового менеджменту страхових компаній, спрямоване на підвищення якості надання послуг (формування клієнтоорієнтованої політики, створення внутрішнього асистансу тощо);
- удосконалення взаємовідносин банків та страховиків установ шляхом врегулювання проблемних питань банкострахування [14];
- створення умов для розвитку страхування нерухомості юридичними та фізичними особами від природних катастроф та техногенних аварій;
- створення системи страхування експорту шляхом утворення спеціальної організації зі страхування та фінансування експорту;
- запровадження системи гарантування вкладів гарантування виплат за договорами накопичувального страхування життя;
- укорінення страхової культури і традицій щодо страхування, усвідомлення економічної доцільності й необхідності страхування з боку юридичних осіб та домогосподарств.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, страхові компанії в Україні є основою ринку страхових послуг та їхній розвиток безпосередньо узалежнений від соціально-економічної ситуації в країні, демонструючи фази зростання в період стабільності та значний потенціал для розвитку.

Майбутній розвиток ринку страхових послуг залежатиме від його адаптації до постпандемічних тенденцій соціально-економічного стану в країні, здатності до проведення перманентної інституційно-організаційної трансформації, оптимізації бізнес-процесів страховиків та впровадження інноваційних страхових продуктів і послуг.

Література

1. Баранова В. Г. Фінансовий механізм функціонування страхової системи : монографія. Одеса : «ВМВ», 2009. 380 с.
2. Внукова Н. М., Успенко В. І., Временко Л. В. Страхування: теорія та практика : посібник / за ред. проф. Внукової Н. М. Харків : Бурун Книга, 2004. 376 с.
3. Виговська В. В. Теоретико-методологічні засади та прагматика забезпечення безпеки страхового ринку України : монографія. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 358 с.
4. Волосович С. В. Страхування ризиків кредитної сфери : монографія. Київ : КНТЕУ, 2013. 388 с.
5. Залетов О. М. Убезпечення життя : монографія. Київ : Міжнародна агенція "Бізон", 2006. 688 с.
6. Приказюк Н. В. Страхова система України: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : Логос, 2017. 611 с.
7. Horyslavets P., Plonka M., Trynchuk V. Experience marketing and its tools in promoting the insurance services. *Innovative Marketing*. 2018. № 14(1). P. 41-48.
8. Черняхівський В. Страховому ринку потрібен баланс інтересів держави, бізнесу і споживачів. *Insurance TOP*. 2021. № 1(77). С. 4. URL: <https://forinsurer.com/files/file00703.pdf> (дата звернення: 22.04.2021).
9. Офіційний сайт НБУ. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (дата звернення: 22.04.2021).
10. Insurance premiums to GDP ratio on the domestic market in Europe 2004-2019. URL: <https://www.statista.com/statistics/433054/insurance-premiums-to-gdp-ratio/> (дата звернення: 23.04.2021).
11. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (дата звернення: 23.04.2021).
12. Клапків Ю. М. Ринок страхових послуг: концептуальні засади, технічні інновації та

перспективи розвитку : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 568 с.

13. Фесенко Н. В., Яремченко Л. М. Стан та перспективи функціонування страхового ринку України в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2019. № 8. С. 28-34.

14. Кляпків Л. М., Кляпків Ю. М., Свірський В. С. Консолідація банківського та страхового бізнесу: теоретико-методологічні доміанти та тенденції розвитку : монографія. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2019. 183 с.

References

1. Baranova, V.H. (2009), *Finansovyi mekhanizm funktsionuvannia strakhovoi systemy* [Financial mechanism of the insurance system functioning], monograph, «VMV», Odesa, Ukraine, 380 p.

2. Vnukova, N.M. (Ed.), Uspalenko, V.I. and Vremenko, L.V. (2004), *Strakhuvannia: teoriia ta praktyka* [Insurance: theory and practice], tutorial, Burun Knyha, Kharkiv, Ukraine, 376 p.

3. Vyhovska, V.V. (2016), *Teoretyko-metodolohichni zasady ta prahmatyka zabezpechennia bezpeky strakhovoho rynku Ukrainy* [Theoretical and methodological principles and pragmatics of security of the insurance market of Ukraine], monograph, Kondor-Vydavnytstvo, Kyiv, Ukraine, 358 p.

4. Volosovych, S.V. (2013), *Strakhuvannia ryzykiv kredytnoi sfery* [Insurance of risks of credit sphere], monograph, KNTEU, Kyiv, Ukraine, 388 p.

5. Zaliotov, O.M. (2006), *Ubezpechennia zhyttia* [Life support], monograph, Mizhnarodna ahentsiia "Bizon", Kyiv, Ukraine, 688 p.

6. Prykaziuk, N.V. (2017), *Strakhova systema Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Insurance system of Ukraine: theory, methodology, practice], monograph, Lohos, Kyiv, Ukraine, 611 p.

7. Horyslavets, P., Plonka, M. and Trynychuk, V. (2018), Experience marketing and its tools in promoting the insurance services, *Innovative Marketing*, no. 14(1), pp. 41-48.

8. Cherniakhovskiy, V. (2021), "The insurance market needs a balance of interests of the state, business and consumers", *Insurance TOP*, no. 1(77), pp. 4, available at: <https://forinsurer.com/files/file00703.pdf> (access date April 22, 2021).

9. "Official website of the NBU", available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (access date April 22, 2021).

10. Insurance premiums to GDP ratio on the domestic market in Europe 2004-2019, available at: <https://www.statista.com/statistics/433054/insurance-premiums-to-gdp-ratio/> (access date April 23, 2021).

11. "Strategy for the development of the financial sector of Ukraine until 2025", available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf?v=4 (access date April 23, 2021).

12. Klapkiv, Y.M. (2020), *Rynok strakhovykh posluh: kontseptualni zasady, tekhnichni innovatsii ta perspektyvy rozvytku* [The market of insurance services: conceptual principles, technical innovations and prospects of development], monograph, TNEU, Ternopil, Ukraine, 568 p.

13. Fesenko, N.V. and Yaremchenko, L.M. (2019), "State and prospects of the insurance market of Ukraine in the context of globalization", *Ekonomika ta derzhava*, no. 8, pp. 28-34.

14. Klapkiv, L.M., Klapkiv, Y.M. and Svirskiy, V.S. (2019), *Konsolidatsiia bankivskoho ta strakhovoho biznesu: teoretyko-metodolohichni dominanty ta tendentsii rozvytku* [Consolidation of banking and insurance business: theoretical and methodological dominants and development trends], monograph, Vydavets Kushnir H. M., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 183 p.

СТАТИСТИКА, ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 657.1.012.1:336.74: 330.3

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.20

JEL Classification: F01, M40, L86, F20, O10

Пуцентейло П.Р.,
*д-р екон. наук, професор,
 професор кафедри обліку та
 економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу,
 Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль,*
 Довбуш А.В.,
*канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри
 фундаментальних та спеціальних дисциплін,
 Чортківський навчально-науковий
 інститут підприємництва і бізнесу
 Західноукраїнського національного університету*

ОСНОВНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Putsenteilo P.R.,
*dr.sc.(econ.), professor, professor at the department of accounting,
 economic and legal support of agroindustrial business,
 West Ukrainian National University, Ternopil,*
 Dovbush A.V.,
*cand.sc.(econ.), associate professor at the
 department of fundamental and special disciplines,
 Chortkiv Education and Research Institute of
 Entrepreneurship and Business of
 Western Ukrainian National University*

THE MAIN VECTORS OF ACCOUNTING DEVELOPMENT IN A DIGITAL ECONOMY

Постановка проблеми. Становлення цифрової економіки в світі є одним з найважливіших факторів її розвитку. Удосконалення технологій штучного інтелекту, обробки великих даних, поява нових аналітичних інструментів і хмарних сервісів сприяє переходу на більш новий рівень якості здійснення діяльності. Цифровізація економічних процесів дала змогу використовувати не тільки якісно нові формати взаємодії, але і висунула низку вимог до ідентифікації об'єктів обліку та аналізу, структуризації обліково-аналітичної інформації з використанням новітніх технологій в рамках обліково-аналітичної системи, орієнтацією її на прийняття раціональних управлінських рішень. Це пов'язано з тим, що обробка великих обсягів інформації та її аналіз дає змогу істотно підвищити ефективність виробництва, технологій, обладнання, зберігання, продажу, доставки товарів і надання послуг.

Сьогодні розвиток цифрової економіки як в нашій країні, так і в світі йде величезними темпами, поширюючи свій вплив на всі сфери діяльності, в тому числі і на облікові процеси. В умовах цифрової трансформації відкриваються нові перспективи для розвитку бухгалтерського обліку, що є базою інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень. Бухгалтерський облік як в теоретичному, так і в практичному плані зазнає суттєвих змін, в яких задіяні інноваційні процеси створення, зберігання та передачі інформації. При цьому безпосередній вплив на швидкість і якість цих процесів справляє розвиток цифрових технологій. В обліковій практиці з'являються нові концепції і методики, спрямовані на усунення основних недоліків, властивих бухгалтерському обліку, підвищуються вимоги до достовірності різних видів звітності.

Зміни в сучасних підприємствах і їх облікових системах залежать не тільки від нових інформаційних технологій. Нове середовище вимагає від компаній гнучкості і швидкого реагування на дії конкурентів. Інформаційні технології відіграють важливу роль в житті суспільства, в значній мірі визначаючи рівень його розвитку. Вони полегшують виконання різних завдань і операцій. Таким чином, бухгалтерський облік, як конкретна економічна наука, з впровадженням персональних комп'ютерних пристроїв отримав новий «потужний поштовх» в своєму розвитку щодо цифровізації. Розпочався стрімкий розвиток цифрових і телекомунікаційних технологій, що спричинило виникнення і розширення в застосуванні інформаційних видів діяльності. Фахівці в сфері бухгалтерського обліку для зниження трудомісткості облікового процесу (особливо об'ємних рутинних операцій), для підвищення оперативності, повноти та достовірності економічної інформації, що подається всім групам користувачів, з готовністю підтримали формування нового інформаційно-технологічного сектора економіки, який відкриває для бухгалтерів додаткові професійні перспективи розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значним внеском у дослідження проблематики формування і розвитку цифрових інформаційних технологій в економіці, зокрема в бухгалтерському обліку є наукові праці та практичні дослідження учених, серед яких: Х. Альбах (H. Albach), І. Белова, Б. Бертон (B. Berthon), Р. Бруханський, Н. Голячук, С. Гьоктен (S. Gökten), Б. Йосдорган (B. Özdoğan), М. Кніккрем (M. Knickrehm), Т. Месенбург (T. Mesenbourg), Н. Негропонте (N. Negroponte), В. Панасюк, І. Спільник, Д. Тепскот (D. Tapscott), Н. Хорунжак, К. Шваб (K. Schwab), Н. Юценко, О. Ярощук.

Цифрова економіка (англ. Digital economy) – економіка, що базується на цифрових комп'ютерних технологіях. Цифрову економіку також іноді називають інтернет-економікою, новою економікою, або веб-економікою. Все частіше «цифрова економіка» переплітається з традиційною економікою, роблячи чітко розмежування більш складнішим. Під цифровою економікою розуміють виробництво, продаж і постачання товарів через комп'ютерні мережі [1]. Цифрова економіка – це «... глобальна мережа економічної і соціальної діяльності, котра є доступною через такі платформи, як Інтернет, мобільні і сенсорні мережі» [2]. «Цифрова епоха змінює підхід до ведення бізнесу, а також вимоги до використовуваних інформаційних технологій: систем управління маркетингом, продажами і сервісом; телефонії і месенджерів; систем документообігу й управління персоналом; облікових систем і безлічі інших корпоративних додатків» [3].

Цифрова економіка – це комунікаційне середовище економічної діяльності в мережі Інтернет; результат трансформаційних ефектів нових технологій загального призначення у сфері інформації, комунікації і нанотехнологій; новітній економічний уклад, в якому дані є окремою економічною сутністю, вони збираються, обробляються, беруть участь в аналітичному процесі і впливають безпосередньо на процес прийняття управлінських і стратегічних рішень, що характеризується переходом на якісно новий рівень використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у всіх сферах соціально-економічної діяльності, що дозволяє інтегрувати технології і надає можливості для усунення кордонів між фізичними, цифровими і біологічними системами, сприяє поширенню товарів і розвитку сфери послуг за допомогою цифрового обміну інформацією та онлайн-торгівлі [4, с. 134]. Варто зазначити, що, окрім ідентифікації цифрових даних як об'єкта обліку, є низка не менш складних облікових проблем, пов'язаних з їх використанням. Вони стосуються різних сторін господарської діяльності, зокрема віддаленого підходу в реалізації товарів і послуг, розширення їхніх меж, виникнення нових видів розрахунків тощо. Ще одним наслідком цифровізації є те, що загалом сучасний економічний розвиток, в тому числі в сфері торгівлі, характеризується чіткими глобалізаційними рисами та розвитком міждержавних бізнесових відносин [5, с. 177]. Окремі автори наголошують, що цифровий облік, або електронний облік, як його відповідний синонім, стосується подання бухгалтерської інформації в цифровому форматі, який потім може бути в електронний спосіб опрацьований та переданий [6, с. 10]. Цифровізація системи бухгалтерського обліку має низку позитивних рис, зокрема, скорочення витрат праці, мінімізацію помилок через прояв людського фактору, підвищення якості аналізу облікової інформації, прискорення їх руху між стейкхолдерами, зменшення випадків дублювання інформації на різних платформах, можливість швидкого опрацювання великих обсягів інформації. При цьому особливо важливо гарантувати транспарентність і об'єктивність усіх операцій контролю, обліку й аудиту [7, с. 268].

Основними перепонами розвитку цифрової економіки в Україні, на думку науковців, є фінансові та законодавчі бар'єри. Перші перешкоджають роботі українських компаній на глобальних ринках, зокрема в частині безперешкодного отримання коштів на рахунки, відкриті в Україні. Другі – не сприяють поширенню ідеології спільної економіки на внутрішніх ринках (наприклад, відсутність технологічної нейтральності у сфері розподілу частотного ресурсу) [8]. Слід також враховувати факт низької правової врегульованості питань застосування сучасних цифрових технологій обліку, що провокує виникнення правових колізій при використанні штучного інтелекту [9].

Однак, незважаючи на наявність публікацій із застосування цифрових інформаційних технологій у бухгалтерському обліку, бачення концепції цифрового розвитку суспільства, важливість концептуального розвитку окремих аспектів цифровізації обліку і надалі вимагають розробки, адже значна частина окреслених проблем є вектором наукових дискусій і залишаються достеменно невирішеними.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз наукових підходів до трактування особливостей розвитку цифрових технологій сучасного обліку в умовах цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проникнення технологій цифровізації в усі сфери суспільства, включаючи економічну сферу, є закономірним і неминучим процесом, що породжує як позитивні, так і негативні наслідки для окремих економічних суб'єктів і економіки держав в цілому. Тенденція цифровізації сучасної економіки передбачає модифікацію підходів до ведення бізнесу. З огляду на подальше зростання конкуренції на ринку, топ-менеджери корпорацій роблять наголос на нові технології і впровадження інновацій, внаслідок чого актуальним стає дослідження сутності та можливостей застосування технології блокчейн, штучного інтелекту, машинного навчання в бухгалтерському обліку і управлінні суб'єктами бізнесу, завдяки яким можливий розвиток єдиного інформаційного простору.

Ключовими орієнтирами змін в сфері модернізації теорії бухгалтерського обліку і звітності в умовах цифрової економіки є такі: розширення відображення сфери діяльності підприємства в обліку; підвищення якості та оперативності обліку; виявлення і збільшення кількості нових об'єктів обліку; розробка інноваційних методів оцінки нових об'єктів обліку; формування підходів до інтегрування різних видів обліку; використання більш удосконалених інформаційних технологій в обліково-аналітичних процесах; розробка теоретичних, методичних і прикладних аспектів розвитку бухгалтерського обліку.

Особливу увагу варто приділити вивченню можливостей оцінки нових об'єктів обліку, в якості яких виступають інтелектуальний людський капітал, клієнтська база, інноваційні продукти. Простежується залучення в систему бухгалтерського обліку даних неекономічного характеру. Реалізуються нові розробки ІТ-технологій, таких як хмарні технології, відкриті технологічні платформи, електронні довідково-інформаційні системи, створення єдиного міжнародного формату та змісту фінансової звітності в електронному вигляді XBRL. Очевидно, це дасть можливість створення такої національної системи бухгалтерського обліку, в якій інтегруються дані, що визначають стан внутрішніх бізнес-процесів підприємства та зовнішнього середовища [10; 11].

Більш детально розглянемо всі ці питання нижче.

Фінансові аналітики, фахівці в сфері обліку однакові з приводу того, що облік незабаром вийде за рамки одного економічного суб'єкта, буде накопичувати інформацію про зовнішнє середовище і сприятиме пошуку нових можливостей для розвитку бізнес-процесів. Повна автоматизація облікового процесу в разі збільшить швидкість отримання всієї необхідної інформації, а дані для прийняття управлінських рішень будуть надходити в режимі онлайн. За прогнозами експертів, в найближчі кілька років автоматизація торкнеться понад 70% робочих місць в сфері управління, фінансів і обліку. Однак, це не означає, що не залишиться вакансій в обліку, це свідчить про те, що функції бухгалтерів змістяться в сторону фінансового та управлінського аналізу, планування, прогнозування, моделювання та контролю. Персоналу будуть потрібні додаткові навички та знання, з'явиться необхідність у вивченні нових методів обробки великого обсягу інформації та управління даними, аналітичних процесів тощо. У зв'язку з цим, можна виділити низку перспективних напрямків розвитку обліку:

- тотальна автоматизація всього документообігу на підприємстві;
- фіксування господарських операцій без оператора;
- наявність і оперативний доступ до інформації за весь період функціонування підприємства;
- широке використання системи візуалізації управлінської інформації, а також доступ до неї з будь-яких цифрових пристроїв;
- отримання висновків і пропозицій в автоматичному режимі з урахуванням максимальної кількості чинників бізнес-процесів на підприємстві;
- можливість моделювання декількох варіантів розвитку ситуації в результаті прийняття того чи іншого управлінського рішення щодо бізнес-процесів на підприємстві.

Отже, відбувається переосмислення місця і ролі обліку в цифровій економіці, котре набуває першочергового значення і вимагає вивчення зміни організаційно-практичних, методичних і концептуальних основ обліку, що обумовлені процесами цифровізації.

Фахівці фінансових служб звикли отримувати дані з одних систем, обробляти їх в форматі Excel і завантажувати результати обробки в інші системи. Структурні підрозділи часто використовують власні інформаційні системи (ERP, CRM), а також різноманітні бухгалтерські програми. Проте, такий підхід до роботи не відрізняється високою ефективністю. Так, еволюція розвитку застосування інформаційних технологій в бухгалтерському обліку пройшла певні етапи: застосування електронних таблиць Microsoft Excel, впровадження спеціалізованих програмних продуктів, застосування інтегрованих ERP систем управління підприємством і хмарних технологій. Зокрема, електронні таблиці Excel дозволяють систематизувати наявну інформацію за необхідними ознаками, формувати підсумок, вибирати необхідну інформацію з пропонованого масиву даних, створюючи окремі таблиці, зводити інформацію з декількох файлів в один [10; 12].

Спеціалізовані бухгалтерські продукти – це програми ведення обліку, котрі дозволяють вводити первинні документи, вести журнал господарських операцій та формувати на його основі різноманітні

бухгалтерські, податкові та управлінські звіти [9; 11]. Вони можуть бути адаптовані до особливостей будь-якого підприємства, але самостійне налаштування програм безпосередньо бухгалтером істотно обмежене. Кожна система має певне функціональне призначення і займає свою унікальну нішу в управлінні підприємством, реалізуючи певний комплекс дій, пов'язаних з інформаційним забезпеченням того чи іншого процесу прийняття рішень [10]. Важливе місце в цьому займає бухгалтерський первинний облік, котрий є автоматизованим процесом. Здійснюється це за рахунок спеціалізованих програмних продуктів, які дозволяють зручно зберігати, створювати і класифікувати первинні документи. Це спрощує роботу бухгалтера, так як дає можливість ведення взаємопов'язаних ділянок обліку. Також це спрощує роботу і керівників підприємства, так як вони отримують швидкий доступ до актуальної інформації, що дозволяє моментально аналізувати і своєчасно приймати правильні рішення.

Переваги цифровізації бухгалтерського первинного обліку: миттєва електронна обробка великих масивів даних; автоматичне заповнення реквізитів в первинній документації; формування звітних регістрів (розрахунково-платіжних відомостей, оборотно-сальдових відомостей, касової книги); позбавлення від значної кількості паперових носіїв; уникнення помилок бухгалтером, пов'язаних із заповненням даних у документації; миттєвий обмін інформацією між керівником і підлеглими на підприємстві; подання аналітичних даних в зручному для сприйняття вигляді (таблиці, схеми, діаграми).

В умовах цифрової економіки стало доступним складати бухгалтерську (фінансову) звітність онлайн, яка формується і публікується на офіційному сайті економічного суб'єкта в будь-який момент часу після реєстрація кожної господарської операції методом подвійного запису безпосередньо в статтях звітності. При цьому статті фінансової звітності одночасно відіграють роль синтетичних рахунків бухгалтерського обліку. Аналітична інформація про об'єкти обліку заводиться в систему окремо на спеціальних картках, які формуються до кожного об'єкта при реєстрації господарських операцій, пов'язаних з відповідними об'єктами. Коли здійснюється проведення в статті фінансової звітності, на екрані автоматично з'являється аналітична картка, яку слід заповнити по кожному об'єкту обліку, який бере участь в операції. Подібний алгоритм аналітичного обліку вже реалізований в інформаційних системах для зберігання і обробки інформації ERP і SAP. Розглянемо детальніше основні види інформаційних систем.

Система CRM (Customer Relationship Management). Ця система відображає модель взаємодії з клієнтами. Вона спрямована на обґрунтування основних напрямків діяльності, пов'язаних з підтримкою продажів, ефективним маркетингом і якісним оперативним обслуговуванням клієнтів.

Система ERP (Enterprise Resource Planning). Призначена для планування і управління ресурсами підприємства. В рамках цієї системи реалізується стратегія інтеграції виробництва як сукупності бізнес-операцій, управління активами, матеріальними, трудовими і фінансовими ресурсами. Система спрямована на забезпечення безперервного балансування і оптимізації всіх ресурсів підприємства, які необхідні для його ефективного функціонування. ERP-системи управління підприємством дозволяють в умовах складного виробництва, розгалуженої філіальної мережі, великого асортименту продукції, що випускається, і підвищеним обсягом складських операцій, об'єднати кілька завдань: об'єднати всі бізнес-процеси за єдиними правилами в рамках однієї системи; оперативно отримувати інформацію про всі сторони діяльності підприємства; планувати і контролювати діяльність підприємства.

Система CPM (Corporate Performance Management). Це система управління ефективністю бізнесу, яка є комплексною і має максимально широкий спектр завдань, що стосуються фінансового та стратегічного управління бізнесом. Система ґрунтується на принципах управління вартістю бізнесу і передбачає застосування таких технологій, як функціонально-вартісний аналіз, моделювання стратегії, систему збалансованих показників, процесно-орієнтоване планування, бюджетування, моніторинг ключових показників діяльності (KPI), формування і аналіз консолідованої управлінської звітності.

Система ECM (Enterprise Content Management). Ця система передбачає управління цифровими документами, зокрема, їх зберігання, обробку і доставку адресатам і користувачам в межах підприємства. За своєю суттю це технічна архітектура і стратегічна інфраструктура, призначена для підтримки єдиного життєвого циклу неструктурованого контенту різних форматів і видів.

Система EDMS (Electronic Document Management Systems). Це різновиди інформаційних систем, які використовуються для управління документами підприємства, включаючи бухгалтерські. Є складовою частиною системи управління корпоративним контентом (ECM).

Система EAM (Enterprise Asset Management). Це інформаційна система управління процесами, пов'язаними з експлуатацією основних засобів. Також вона застосовується для автоматизації процесів з технічного обслуговування обладнання та його ремонту. Крім того, ця система дозволяє забезпечувати також і післяпродажне обслуговування даного обладнання.

Система HRM (Human Resource Management). Головним завданням цієї системи є своєчасне забезпечення підприємства кваліфікованим персоналом, а також сприяння в оптимальному використанні сил співробітників.

Система Workflow. Це система автоматизації бізнес-процесів (повна або часткова), що передбачає обмін інформацією між учасниками бізнес-процесів для забезпечення необхідної

узгодженості їхніх дій відповідно до встановлених техніко-технологічних і організаційних вимог. Дана система відповідає за документообіг на підприємстві, від стандартних первинних документів і закінчуючи кінцевими маршрутами, звітними та аналітичними версіями використовуваної документації.

Система Collaboration. Ця система призначена для електронної взаємодії між працівниками підприємства.

Практично в кожній з цих інформаційних систем використовується інформація, яка формується в рамках бухгалтерського обліку, котрий за своєю суттю є спеціальною інформаційною системою, за допомогою якої здійснюється визнання і вартісна оцінка таких ключових груп показників, як активи, зобов'язання, капітал, доходи і витрати.

Впровадження вище перерахованих цифрових технологій тягне за собою правові, технічні, організаційні та фінансові зміни, що є інструментами цифрової економіки. Бухгалтерський облік як інформаційна основа менеджменту підприємства, котра вирішує найважливіші завдання: забезпечення збереження майна, формування звітності, розрахунок податків, вимір фінансових результатів діяльності, одним з перших реагує на екзогенні фактори мінливої дійсності. Протягом усього періоду свого розвитку він уособлював собою «мікроекономічному модель економіки» в різних сферах діяльності, оскільки оперував особливою «мовою цифр», використовував «особливу технологію запису цифр» (метод подвійного запису) при відображенні фактів господарського життя, наочно еволюціонував у використанні носіїв інформації і кардинально трансформувалася в засобах і технології обробки цифрової інформації. Сьогодні методологія бухгалтерського обліку збагатилася новітніми інформаційними, програмно-цифровими підходами, проте цього недостатньо для того, щоб зробити бухгалтерію відповідною до сучасних викликів розвитку цифрової економіки. Цифровий бухгалтерський облік має імплементувати в свою теорію і практику великі бази даних, персональні комп'ютери з спеціалізованим програмним забезпеченням для бухгалтерського обліку та системи планування ресурсів підприємства (ERP), локальні мережі (LAN) і широкосмугові мережі (WAN) – для введення даних, зберігання інформації, вдосконалення механізмів обробки, кінцевих звітів, внутрішнього контролю, аудиторських перевірок. Тому визначення процесу цифровізації бухгалтерського обліку пропонується сформулювати як [6; 10; 12]:

- трансформацію облікових процесів за допомогою сучасних економічних, організаційно-управлінських та інституційних напрямків;

- IT-модернізацію електронно-цифрових пристроїв, засобів, систем електронно-комунікаційного обміну для інтегральної, віртуальної і фізичної взаємодії, створення простору в рамках системи бухгалтерського обліку. Адже кінцева мета IT модернізації – не цифровізація обліку (перенесення контрольних-облікових процесів в електронний формат), а створення СМАРТ-облікових процесів, «розумного» обліку господарських операцій з ефективними інструментами контролю та управління суб'єктом господарювання, автоматизацію всіх аспектів і сфер діяльності підприємства, що передбачає виокремлення напрямків цифровізації;

- технологія отримання, зберігання і передачі необхідної інформації адресатам в бухгалтерському обліку;

- методологія систематизації інформації [13].

Впровадження єдиного електронного формату обміну даними бухгалтерської (фінансової) звітності є стратегічним інструментарієм гармонізації бухгалтерського обліку, який дасть змогу:

- усунути дублювання звітних даних, що сприятиме зниженню витрат на підготовку звітності;

- підвищення відкритості і прозорості інформації за допомогою забезпечення доступу до бази знань міжнародного співтовариства користувачів;

- підвищення достовірності і порівнянності показників бухгалтерської (фінансової) звітності за допомогою стандартизації та автоматизації процесів збору та обробки даних;

- здійснення швидкого, якісного, змістовного аналізу фінансової інформації. Так, за допомогою електронного документообігу бухгалтери здають звітність в державні фіскальні органи, Державний пенсійний фонд, Фонд соціального страхування, Державну службу статистики. Здійснюється він також між учасниками контрактної системи у сфері закупівель (*ProZorro*). Електронні документи приймаються в судах в якості доказів, в електронному вигляді можуть укладатися угоди, продаж ділянок земель сільськогосподарського призначення через систему електронних аукціонів. Активне впровадження в практику обліку електронного документообігу передбачає цифровий формат всіх документів. Їх можна зберігати в хмарі, отримуючи доступ до даних через веб-додатки. Також важливим моментом цифровізації бухгалтерського обліку є забезпечення прозорості процесу обліку всіх господарських операцій. Прозорість дасть змогу державі ефективно реалізовувати фіскальну функцію – якщо всі підприємства здають достовірну звітність, то податки будуть нараховуватися і збиратися з достовірної оподаткованої бази, і не буде можливості для зловживань і уникнення несплати.

Перехід до аналітичних форм звітності з використанням цифровізації сьогодні є важливим для обґрунтування прийняття управлінського рішення на різних рівнях управління – для обґрунтованого вибору стратегії інвестиційних вкладень, прогнозування фінансових результатів, виявлення резервів. При цьому зовнішні стейкхолдери можуть швидко зорієнтуватися при прийнятті рішень, що стосуються

взаємодії з аналізованим господарюючим суб'єктом. Під час аналізу звітності доцільно дотримуватися наступних етапів її обробки:

- перетворення бухгалтерської звітності в аналітичну;
- аналіз основних форм звітності і оцінка якості зміни показників з визначенням різномірних чинників, що впливають на мінливі показники;
- прогнозування змін основних позицій форм звітності;
- формування системи індикаторів, що характеризують ефективність використання ресурсів підприємства;
- аналіз фінансових результатів і фінансових коефіцієнтів;
- оцінка можливості безперервного функціонування підприємства.

Цифровізація бухгалтерського обліку сприяє тому, що будь-який аспект господарської діяльності вноситься в реєстр (базу даних) у вигляді комплексу реквізитів, серед яких фігурують реквізити рахунків, дебету і кредиту. Оскільки вони записані двійковим кодом, можливе використання більш ніж двох рахунків. У міру зростання числа реквізитів, наприклад, аналітичних рахунків, рахунків бухгалтерського обліку, управлінської та іншої фінансово-господарської інформації, весь інформаційний масив зручніше узагальнити, систематизувати і сформувати для застосування в форматі, відмінному від того, який досягається при ручному внесенні даних.

Одним з найбільш ефективних і робочих інструментів цифровізації бухгалтерського обліку може стати технологія блокчейн (blockchain), яка в останні роки розвивається прискореними темпами. Технологія блокчейн уможливіє зберігання даних про фінансові операції, юридичні зобов'язання, права власності, забезпечуючи повну прозорість і загальну доступність для ознайомлення, але при цьому надійно захищаючи від підроблення, зламу. Сьогодні окремі елементи даної технології застосовуються як на рівні держави, так і в окремих корпораціях.

Суть технології блокчейн полягає у вибудовуванні за певними правилами безперервної послідовності блоків. Кожен блок системи має прямий зв'язок з попереднім блоком, закріплений цифровим підписом. Застосування блокчейна на нормативній основі в бухгалтерському обліку буде перспективним і ефективним напрямком.

На думку М. Свон, «Blockchain – це багатонаціональна і багаторівнева інформаційна технологія, призначена для надійного обліку різних активів. По суті, Blockchain – це нова організаційна парадигма для координації будь-якого виду людської діяльності» [14, с. 15].

Blockchain є сам собі бухгалтером. Він відстежує всі фінансові операції в режимі реального часу, повідомляє про всі зміни й при цьому не допускає помилок або навмисних маніпуляцій з цифрами. Технологію вважають ідеальним бухгалтерським обліком, оскільки вона покликана розширити можливості ведення обліку та підвищити довіру суспільства до облікової інформації [15, с. 77].

Blockchain – це технологія, що передбачає формування розподіленої децентралізованої мережі збереження даних (транзакцій), елементами якої є записи-блоки визначеного розміру, кожен з яких містить посилання до попереднього та об'єднується в ланцюг блоків відповідно до ідентифікатора, який розраховується за спеціальним математичним алгоритмом. Крім того, потужні криптографічні алгоритми забезпечують її захист. Така властивість, як розподіл полягає в можливості збереження копій даних на значній кількості комп'ютерів, які розміщені по всьому світу, що, своєю чергою, ускладнює процес несанкціонованого доступу та зміни даних [16, с. 363-364]. С. Гьоктен і Б. Йосдорган вважають технологію блокчейну дуже перспективною стосовно майбутнього бухгалтерського обліку, особливо в розвитку більш прогресивного програмного забезпечення [17, с. 429].

Г. Криворучко виокремлює такі можливості розвитку бухгалтерського обліку при використанні технології Blockchain:

- 1) використання технології Blockchain дозволяє зробити простішою систему закупівель, оскільки забезпечує безпечну систему транзакцій та збільшує операційну ефективність, за рахунок автоматизації усіх операцій;
- 2) робить доступнішими операції з іноземними підприємствами, оскільки обслуговування операцій стає простішим;
- 3) відсутня потреба в перевірці усіх бухгалтерських документів;
- 4) записи за операціями відображаються в спеціальній (криптографічній) формі, яка захищає систему від фальсифікації та знищення даних;
- 5) відбувається автоматичне дублювання зашифрованої операцій та ін. [18, с. 110].

Аналогічної думки дотримуються О. Ярошук і І. Белова, котрі стверджують, що технологія блокчейну обіцяє наступні переваги бухгалтерським службам:

- 1) скорочення кількості помилок – при попаданні даних в блокчейн інтелектуальні контракти роблять багато облікових функцій автоматичними, зменшуючи ймовірність людської помилки;
- 2) зниження витрат – блокчейн призведе до підвищення ефективності роботи бухгалтера та зменшення кількості помилок, що в середньостроковому періоді буде сприяти зниженню витрат на ведення бухгалтерського обліку та перевірку його коректності;

3) зменшення ймовірності шахрайства – щоб змінити запис в блокчейні, необхідно зробити одну і ту ж зміну для всіх копій розподіленої мережі в один і той же час, що практично майже неможливо;

4) скорочення часу на аудит – за допомогою інтелектуальних контрактів можна автоматизувати багато функцій аудиту, а це скоротить час, необхідний аудитору для перегляду записів [19, с. 34].

Підлягає дискусії міркування авторів щодо ризиків впровадження блокчейну у вітчизняну облікову практику «... чинна система обліку не зовсім готова до адекватного відображення фактів, які невдовзі стануть звичайною практикою, не говорячи вже про повний перехід обліку на прийдешні блокчейн технології» [6, с. 16]. Існує вірогідність, що ця технологія зведе роботу бухгалтерії практично нанівець, оскільки операції будуть відображатися в системі без участі співробітників, що знизить витрати на утримання штату працівників і позбавить від помилок, які стають наслідком людського фактору [15, с. 77].

Проте, припущення про зникнення таких професій, як бухгалтер і аудитор із впровадженням технології блокчейн, є поспішним та суперечливим висновком. Можна провести аналогію з прикладами впровадження інших нових технологій: поява персональних комп'ютерів, потім ERP-систем, а також хмарних обчислень тільки внесла корективи в роботу бухгалтера, але не зробила цю професію несуттєвою. Так само можна говорити і про технології блокчейн [19, с. 40].

Отже, застосування блокчейн-технології сприятиме подальшому розвитку автоматизації облікових процесів, зростанню функціональності роботи обліковців, застосування криптографічного захисту для бухгалтерських записів, максимальному спрощення будь-яких фінансових операцій; підвищення операційної ефективності і прозорості здійснюваних дій.

Бухгалтерський облік, поряд з фінансовим аналізом і фінансовим аудитом, виступають одними з найбільш вдалих сфер впровадження технології блокчейн. Можна виділити такі особливості застосування даного інструменту (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості застосування блокчейна в бухгалтерському обліку

№ з/п	Найменування	Зміст
1	Потрійний запис, а саме: проведення реєстрації даних з кожної транзакції по дебету і кредиту підприємства з третім записом в державному або міжнародному реєстрі	Постійний доступ до фінансової звітності кожного зареєстрованого підприємства для регулюючих органів. Це дозволить продемонструвати фінансову прозорість діяльності юридичних осіб, постійний контроль, щоб уникнути помилок, зниження фінансових ризиків, зменшення витрат на отримання та перевірку документації та ін.
2	Цифровий аудит	Створення необхідних умов для проведення аудиту на кожному етапі виробництва продукції
3	«Смарт» контракти	Використання електронного підпису дозволить скоротити часові і трудові витрати на виконання умов договорів. Також задіяна децентралізація договору, достовірності джерел даних, довіреності сторін, автоматизація платежів і ін.
4	Хмарне зберігання даних	Безпечно зберігання всіх даних підприємства. Економія коштів на роботу центральних серверів
5	Спрощення відображення руху активів всередині підприємства	Рух активів здійснюється у формі транзакції, що, своєю чергою, надає доступ до фінансової та управлінської інформації в режимі реального часу
6	Використання транзакцій для проведення розрахунків з контрагентами підприємства	Використовувана система блоків в блокчейні дозволить формувати і списувати дебіторську і кредиторську заборгованість одночасно, при цьому не знадобиться кожного разу підтверджувати факт транзакції
7	Спрощення процесу управління ресурсами	Завдяки безпечній реєстрації транзакцій спрощується весь процес управління ресурсами підприємства
8	Уникнення фактів корупції, крадіжок, непідтверджених витрат	Уникнення цих негативних факторів стане можливим завдяки повній прозорості інформації в режимі онлайн

Джерело: узагальнено на основі [14; 20]

При використанні блокчейн-технології транзакція записується двічі, тобто застосовується метод подвійного запису. Транзакція відображається у вигляді однакових сум у кожній з сторін угоди. Застосування методу подвійного запису, безумовно – основа класичного бухгалтерського обліку. Однак, подвійне відображення, здійснюване бухгалтерами – це істотні трудові і часові витрати. З метою збільшення ефектності роботи підприємства виникає необхідність застосування цифрових технологій в сфері відображення фінансових і господарських операцій. Тому незабаром варто очікувати впровадження технології блокчейн в бухгалтерський облік, що вимагає вдосконалення і застосування інноваційних технологій.

Застосування технології блокчейн створює можливість використовувати метод потрійного бухгалтерського запису [21, с. 50]. Така ідея була запропонована ще в 1989 році Ю. Ідзірі. Ідея методу полягає в розширенні системи подвійного запису за допомогою введення груп рахунків, які пояснюють зміну фінансових результатів в результаті кожної виконаної господарської операції. Такі рахунки називаються «рахунки динаміки» (рахунки сили). Таким чином, метод потрійного запису – це не зовсім новий метод ведення бухгалтерських записів, а розширена версія методу подвійного запису. Зміна двійкового запису (по дебету, по кредиту) передбачає перехід на одиничний розмір (по дебету, або по кредиту, або по требіту рахунку).

Рахунки требіту призначені для відображення окремих фактів господарського життя (операцій, дій, подій), які призводять до зміни темпів доходів і витрат. Якщо на рахунку требіту позитивна сума, отже, на рахунку відображені дії, що збільшують доходи і скорочують витрати. Якщо на рахунку требіту від'ємний баланс, то на рахунку відображені дії, що збільшують витрати і скорочують доходи. Фундаментальна рівність в системі потрійного обліку має такий вигляд [20]:

обороты за дебетом = обороты по кредиту = обороты по требіту

Таким чином, в основі відображення операцій лежить модифікований подвійний запис. Третій запис відображає обороти по звірці, тобто рахунок по требіту – контрольний.

З метою виявлення сильних і слабких сторін технології, а також її наслідків у бухгалтерському обліку було проведено SWOT-аналіз (табл. 2).

Таблиця 2

SWOT-аналіз застосування технології блокчейн в бухгалтерському обліку на підприємстві

Переваги	Недоліки
<ol style="list-style-type: none"> 1) Скорочення термінів складання фінансової звітності від 90 днів до декількох тижнів. 2) Безперервність запису даних із забезпеченням високого рівня їх захищеності. 3) Можливість обмеження доступу до даних певним колом осіб. 4) У зв'язку із здійсненням постійного цифрового запису інформація, що надається за допомогою технології блокчейн, не може бути спотворена або підроблена. 5) Забезпечення проведення транзакцій в умовах високої точності при мінімальних часових витратах. 6) У довгостроковій перспективі – економія часу за рахунок спрощення системи аудиту. 7) Зниження кількості помилок в обліку за рахунок мінімізації впливу людського фактора. 8) Мінімізація шахрайства в сфері обліку, а також ліквідація проблеми неврахованих витрат і корупції. 9) Передача, аналіз і перевірка даних в режимі реального часу. 10) Прозорість, яка полягає в можливості простежити історію, починаючи з найпершої операції. 11) Розподіленість даних. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) У зв'язку зі зміщенням змісту професії бухгалтера, потрібна перекваліфікація штату працівників, зайнятих в цій сфері. Це передбачає втрати часу та грошові витрати в короткостроковій перспективі. 2) Висока вартість впровадження технології на підприємстві. 3) Необхідність перегляду та внесення змін до законодавчої бази в сфері бухгалтерського і податкового обліку.
Можливості	Загрози
<ol style="list-style-type: none"> 1) Поява можливості віддаленої роботи співробітників, за рахунок автоматизації робочих процесів. 2) Можливість абсолютної автоматизації ведення бухгалтерського обліку та аудиту. 3) Зниження ризиків, викликаних загрозою шахрайства. 4) Можливість розширення та розвитку підприємства за рахунок скорочення в довгостроковій перспективі часових і грошових витрат. 5) Можливість більш ефективного розподілу ресурсів на підприємстві за рахунок зниження ризиків при реєстрації різних транзакцій. 6) Використання електронних підписів може значно скоротити волатильність, а також звести до мінімуму ризик підробки підпису (поява смарт-контрактів). 7) Можливість використання і обліку цифрових активів (активів, які позбавлені матеріально-речової форми) як інноваційних об'єктів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1) Загроза збоїв в роботі системи. 2) У зв'язку з відсутністю стандартизації можуть виникати інвестиційні ризики. 3) Загроза кібернетичних атак.

Джерело: узагальнено на основі [14; 20; 22]

Технологія блокчейн має потенціал для прискорення розвитку галузі бухгалтерського обліку за рахунок зниження витрат на ведення та узгодження бухгалтерських книг і забезпечення абсолютної впевненості щодо прав власності та історії активів [17]. Використана для ведення бухгалтерських записів, вона істотно спрощує процес закупівель, оскільки дозволяє безпечно реєструвати транзакції, забезпечує безпрецедентну прозорість і підвищує операційну ефективність. Причина в тому, що інформація системи блокчейн не зберігається в одному місці, вона розподілена на безлічі комп'ютерів, що забезпечує безпеку системи і мінімізацію всіх ризиків витоку даних. Щоб внести зміни, які будуть «незаконні» за правилами системи, необхідно отримати 51% майнінгових потужностей, що переважно відбувається групою майнерів, які контролюють понад 50% хешрейту мережі (швидкість, з якою комп'ютер завершує операцію в біткоін-код) або обчислювальної потужності. В цьому випадку зловмисники зможуть запобігти отриманню нових транзакційних підтверджень, що дозволить їм призупинити платежі між деякими або всіма користувачами. Вони також зможуть скасувати транзакції, які були завершені під час контролю мережі ними, тобто можуть двічі зробити витрати по одній одиниці валюти. Дана ситуація для великого блокчейну є практично неможливою, для внесення зміни заднім числом потрібно перерахувати всі наступні блоки (в системі блокчейн перерахувати понад шість блоків назад неможливо – в світі немає таких обчислювальних потужностей) [23].

Отже, використовуючи блокчейн, замість того, щоб зберігати окремі записи на основі квитанцій про транзакції, підприємства можуть записувати свої транзакції безпосередньо в об'єднаний реєстр, створюючи взаємопов'язану систему стійких облікових записів. Оскільки всі записи розподілені і криптографічно опрацьовані, шанси знищити або маніпулювати ними для приховування активності є мізерними. Процедура можна порівняти з транзакцією, завіреною нотаріусом, тільки в даному випадку електронним нотаріусом [17].

Блокчейн як джерело довіри може бути надзвичайно корисний в сучасній індустрії бухгалтерського обліку. Його можна поступово інтегрувати з типовими процедурами бухгалтерського обліку: від забезпечення цілісності записів до повністю відслідковуваних журналів обліку, аналізу й аудиту. Це призведе до того, що повністю автоматизований процес обліково-аналітичного забезпечення на підприємстві стане реальністю.

Використання технології блокчейн дасть змогу бухгалтерським фірмам пропонувати своїм клієнтам безпеку і збереження всіх облікових записів, до яких можуть звернутися зацікавлені особи, які мають право на доступ до цієї інформації: аудитори, фіскальні органи тощо.

Завдяки технології блокчейн, процес створення записів і фіксації часу їх створення вплине на бухгалтерський облік таким чином, що всі події назавжди залишаться збереженими і незмінними. Документи не зможуть бути змінені протягом їх життєвих циклів. Бізнес-процеси, що охоплюють кілька відділів або підприємств, записані і повністю відстежувані. Крім того, смарт-контракти можуть призвести до того, що виставлені рахунки будуть оплачуватися автоматично після підтвердження отримання товару.

Залишається відкритим питання про вартість впровадження технології блокчейн в систему бухгалтерського обліку. За оцінками фахівців, її вартість є досить високою, бо впровадження блокчейн-платформи супроводжується необхідністю створення розподіленої мережі комп'ютерів для підтримки роботи блокчейна, тобто необхідні суттєві матеріальні та енерговитрати, а кожен комп'ютер мережі має виділити досить багато пам'яті для зберігання всієї бази даних [24]. На відміну від смарт-контрактів або «гаманців», мова йде про дуже великі обсяги інформації, так що звичайний відкритий блокчейн поки буде неефективний для цих цілей. Однак цей чинник повинен тільки посприяти вдосконаленню технології, наприклад, просувати варіант зберігання користувачами не блоків з інформацією, а хеш. Самі блоки передбачається зберігати в інших місцях.

Перешкодою до використання технології блокчейн в бухгалтерському обліку є застаріле законодавство в цій сфері. Існуюча необхідність ведення двох видів обліку (бухгалтерського і податкового) через колізії у нормативно-правовій базі є перешкодою для впровадження блокчейн-технології в цих сферах. Однак, нова технологія блокчейн буде вигідна державі (особливо в податковій сфері), тому що дасть змогу ефективно боротися з шахрайством, розширить можливості контролюючих органів виконавчої влади в сфері відстеження діяльності підприємств на предмет незаконної діяльності. Блокчейн дозволить вести облік прозоро і в реальному часі, а ухилення від сплати податків буде легко виявити і вони стануть неможливими, якщо всі угоди і транзакції будуть оцифровані і враховані [17]. Дана мережа буде контролювати дії всіх сторін і не допустить створення «небажаних схем». Так, наприклад, використанням технології блокчейн може бути така модель, коли факти господарської діяльності окремих юридичних осіб будуть оцифровані, зберігатися в блокчейн-системі і відображатися на спеціальній платформі, котра сама розрахує податок цих підприємств. При цьому факт реалізації товару буде потрапляти в платформу на підставі смарт-контрактів (електронних протоколів, вбудованих в блокчейн), після того як всі сторони угоди підтвердять факт своєю згодою. Після забезпечення, так званого консенсусу, дані про угоду будуть передані в регулюючий орган і пропишуться в блокчейн-платформі [14].

Отже, переваги використання блокчейну для бухгалтерії є такі:

– довіра. Після того, як транзакція введена в блокчейн, її не можна змінити або стерти;

– підвищена прозорість. Всі учасники мають доступ до журналу аудиту транзакцій, присутніх в ланцюжку блоків;
 – зниження ціни. Загальна інфраструктура з блокчейном заощадить час для сторін і знизить операційні витрати;
 – операційна ефективність. Зі збільшенням автоматизації традиційний бухгалтерський облік буде розвиватися, і роль бухгалтерів буде полягати в більш ефективному аналізі та інтерпретації даних.

Отже, впровадження блокчейну в бухгалтерський облік може призвести до підвищення ефективності операцій і переоцінки бізнес-моделей, варіанти використання якого можливі у різних сферах, включаючи управління ланцюжком поставок, охорону здоров'я, автомобілебудування, виробництво. Але найбільш помітною проблемою, яка зберігається, є масштабованість блокчейну і чи буде вартість цього масштабування досить низькою в порівнянні з перевагами впровадження.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, головна ознака цифрової економіки – це цифровізація не тільки управління, а й самого процесу предметної діяльності у всіх сферах життя і життєдіяльності. Слід розрізнити два формати цифрової економіки: як інфраструктуру розвитку всього суспільства, держави, країни, економіки (сьогодні ця інфраструктура стає домінуючою) і її розвиток пов'язаний з іншою формою цифрової економіки – галузями національної економіки, що складається з відповідних секторів послуг і електронної промисловості (розробка програмного забезпечення, виробництво комп'ютерного обладнання та комплектуючих, підготовка кадрів тощо).

Бухгалтерський облік одним з перших починає відчувати вплив нових технологій, що вимагають не тільки їх теоретичного осмислення, а й практичної адаптації. Важливою складовою цифровізації облікової інформації стає автоматизація збору, обміну, аналізу і використання інформації в електронно-цифровій формі і створення загальної інформаційної системи підприємств. Процеси впровадження цифрових інформаційних систем на підприємстві і їх інтеграція в загальну цифрову інформаційну систему галузі, країни і світового господарства в цілому сприятимуть зростанню цінності підприємств для споживачів. Сфера бухгалтерського обліку, будучи однією з найбільш консервативних, вимагає особливого підходу і розробок з даного питання. Необхідно навчати бухгалтерів, активно впроваджувати цифрові технології на підприємствах, розробляти законодавчу базу, вирішувати проблеми, що виникають в процесі впровадження. Конкурентна перевага підприємств, які володіють інформаційно-комунікаційними технологіями, є очевидною і сьогодні необхідно більш активно просуватися на даному шляху. Побудова цифрової економіки – це складна, але досяжна мета, в основі реалізації якої лежить співпраця держави і бізнесу. Результат може бути досяжним при роботі на випередження: спираючись на кращі світові практики, розвиваючи «цифрові кадри», впроваджуючи прогресивні інформаційні технології та бізнес-моделі.

Таким чином, впровадження цифрових технологій в процеси бухгалтерського обліку та фінансової звітності істотно змінює не тільки практику, але й теорію обліку – відбувається трансформація змісту елементів методу бухгалтерського обліку та видозмінюється алгоритм їх реалізації на практиці: рахунки і подвійний запис зливаються з балансовими узагальненням; документообіг перетворюється в електронний; інвентаризація перетворюється в швидкий і менш трудомісткий процес, а оцінка наближається до єдиної за справедливою вартістю. Використання досягнень цифрової економіки дасть змогу ліквідувати сучасні проблемні аспекти процедури ведення бухгалтерського обліку на підприємстві.

Література

1. Цифрова економіка / Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 12.04.2021).
2. Australian Government. Department of Broadband, Communications and the Digital Economy / Digital Economy: Future Directions, 2009. URL: http://www.dbcde.gov.au/digital_economy/what_is_the_digital_economy (дата звернення: 12.04.2021).
3. Краус Н. М., Голобородько О. П., Краус К. М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6047> (дата звернення: 12.04.2021).
4. Пуцентейло П. Р., Гуменюк О. О. Цифрова економіка як новітній вектор реконструкції традиційної економіки. *Інноваційна економіка*. 2018. № 5-6[75]. С. 131-143.
5. Хорунжак Н. М., Лукановська І. Р. Облік в умовах цифрової економіки: проблеми і перспективи. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Випуск 45. С. 175-179.
6. Бруханський Р., Спільник І. Цифровий облік: поняття, витоки та актуальний дискурс. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2020. Випуск 3-4. С. 7-20.
7. Пілевич Д. С. Теоретико-прикладні засади використання blockchain-технології в бухгалтерському обліку. *Проблеми економіки*. 2020. № 1(43). С. 267-274.

8. Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою / Фіщук В., Матюшко В., Чернев Є. та ін. Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyucifrovoyu-ekonomikoyu.html#> (дата звернення: 12.04.2021).
9. Рогова Н. Трансформація політики, інструментів і технологій обліку та оподаткування в умовах цифрової економіки. *Фінансовий простір*. 2020. № 2(38). С. 103-116.
10. Муравський В. В. Комп'ютерно-комунікаційна форма обліку : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 486 с.
11. Семанюк В. З. Інформаційна теорія обліку в постіндустріальному суспільстві : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 392 с.
12. Документування в бухгалтерському обліку: процесний підхід : монографія / С. Ф. Легенчук, К. О. Вольська, О. В. Вакун. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2016. 228 с.
13. Куцик П. О. Аналітичний інструментарій інтегрованої звітності у системі діагностики підприємства. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2017. Випуск 3-4. С. 130-138.
14. Свон М. Блокчейн: схема нової економіки. Москва : Издательство "Олимп-Бизнес", 2017. 240 с.
15. Дубініна М. В., Сирцева С. В., Буганов О. В., Тусова Н. О. Blockchain-технологія як засіб трансформації бухгалтерського обліку. *Modern Economics*. 2018. № 12. С. 75-80.
16. Пантелєєва Н. М. Інформаційна технологія Блокчейн у системі управління державними фінансами. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка*. 2018. Вип. 1(51). С. 363-369.
17. Gökten S., Özdoğan B. The Doors Are Opening for the New Pedigree: A Futuristic View for the Effects of Blockchain Technology on Accounting Applications. *Digital Business Strategies in Blockchain Ecosystems Transformational Design and Future of Global Business*. Springer International Publishing, 2020. P. 425-438.
18. Криворучко Г. В. Технологія блокчейн та перспективи її застосування в процесі бюджетування, орієнтованого на результат. *Вісник економічної науки України*. 2018. № 2. С. 108-113.
19. Ярощук О., Белова І. Технологія блокчейн в бухгалтерському обліку та аудиті. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2020. Випуск 3-4. С. 28-44.
20. Лабынцев Н. Т., Чухрова О. В. Развитие бухгалтерского учета в условиях цифровой экономики. *Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ)*. 2020. № 2(70). С. 200-208.
21. Самусенко С. А. Система тройной бухгалтерии Юджи Идзири и перспективы ее применения. *Международный бухгалтерский учет*. 2013. № 28(274). С. 44-54.
22. Варламова Д. В., Алексеева Л. Д. Вопросы внедрения цифровых технологий в систему бухгалтерского учета. *Вестник Алтайской академии экономики и права*. 2020. № 5. С. 248-254.
23. Bonson E., Bednarova M. Blockchain and its implications for accounting and auditing. *Meditari Accountancy Research*. 2019. № 5. P. 725-740.
24. Варданян С. А. Базисные векторы развития бухгалтерского учета и аудита на основе блокчейн-технологии в условиях цифровой экономики. *Научное обозрение: теория и практика*. 2017. № 11. С. 23-27.

References

1. "Digital Economy", Wikipedia, available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0 (access date April 12, 2021).
2. Australian Government (2009), Department of Broadband, Communications and the Digital Economy, Digital Economy, Future Directions, available at: http://www.dbcde.gov.au/digital_economy/what_is_the_digital_economy (access date April 12, 2021).
3. Kraus, N.M., Holoborodko, O.P. and Kraus, K.M. (2018), "Digital economy: trends and prospects for the avant-garde character of development", *Efektivna ekonomika*, no. 1, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (access date April 12, 2021).
4. Putsenteilo, P.R. and Humeniuk, O.O. (2018), "Digital economy as the newest vector of reconstruction of traditional economy", *Innovatsiina ekonomika*, no. 5-6 [75], pp. 131-143.
5. Khorunzhak, N.M. and Lukanovska, I.R. (2019), "Accounting in the digital economy: problems and prospects", *Prychornomorski ekonomichni studii*, Issue 45, pp. 175-179.
6. Brukhanskyi, R. and Spilnyk, I. (2020), "Digital accounting: concepts, origins and current discourse", *Instytut bukhhalterskoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsii*, Issue 3-4, pp. 7-20.
7. Pilevych, D.S. (2020), "Theoretical and applied principles of using blockchain technology in accounting", *Problemy ekonomiky*, no. 1(43), pp. 267-274.
8. Fishchuk, V., Matiushko, V., Cherniev, Ye. et al. "Ukraine 2030E is a country with a developed digital economy", *Ukrainskyi instytut maibutnoho*, available at: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyucifrovoyu-ekonomikoyu.html#> (access date April 12, 2021).

9. Rohova, N. (2020), "Transformation of policy, tools and technologies of accounting and taxation in a digital economy", *Finansovy prostir*, no. 2(38), pp. 103-116.
10. Muravskiy, V.V. (2018), *Kompiuterno-komunikatsiina forma obliku* [Computer and communication form of accounting], monograph, TNEU, Ternopil, Ukraine, 486 p.
11. Semaniuk, V.Z. (2018), *Informatsiina teoriia obliku v postindustrialnomu suspilstvi* [Information theory of accounting in post-industrial society], monograph, TNEU, Ternopil, Ukraine, 392 p.
12. Lehenchuk, S.F., Volska, K.O. and Vakun, O.V. (2016), *Dokumentuvannia v bukhhalterskomu obliku: protsesnyi pidkhid* [Documentation in accounting: a process approach], monograph, Vydavets Kushnir H.M., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 228 p.
13. Kutsyk, P.O. (2017), "Analytical tools of integrated reporting in the system of enterprise diagnostics", *Institut bukhhalterskoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsii*, Issue 3-4, pp. 130-138.
14. Svon, M. (2017), *Blokcheyn: skhema novoy ekonomiki* [Blockchain: A New Economy Scheme], Izdatelstvo "Olimp-Biznes", Moscow, Russia, 240 p.
15. Dubinina, M.V., Syrtseva, S.V., Buhanov, O.V. and Tusova, N.O. (2018), "Blockchain technology for the transformation of the accounting industry", *Modern Economics*, no. 12, pp. 75-80.
16. Pantelieieva, N.M. (2018), "Blockchain information technology in the public finance management system", *Naukovyi visnyk Uzhorodskoho universytetu. Seriya Ekonomika*, Iss. 1(51), pp. 363-369.
17. Gökten, S. and Özdoğan, B. (2020), The Doors Are Opening for the New Pedigree: A Futuristic View for the Effects of Blockchain Technology on Accounting Applications. In: *Digital Business Strategies in Blockchain Ecosystems Transformational Design and Future of Global Business*, Springer International Publishing, pp. 425–438.
18. Kryvoruchko, H.V. (2018), "Blockchain technology and prospects of its application in the process of budgeting, result-oriented", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, no. 2, pp. 108-113.
19. Yaroshchuk, O. and Belova, I. (2020), "Blockchain technology in accounting and auditing", *Institut bukhhalterskoho obliku, kontrol ta analiz v umovakh hlobalizatsii*, Issue 3-4, pp. 28-44.
20. Labyntsev, N.T. and Chukhrova, O.V. (2020), "Development of accounting in the digital economy", *Vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta (RINKh)*, no. 2(70), pp. 200-208.
21. Samusenko, S.A. (2013), "Yuji Idziri's triple accounting system and the prospects for its application", *Mezhdunarodnyy bukhhalterskiy uchet*, no. 28(274), pp. 44-54.
22. Varlamova, D.V. and Alekseeva, L.D. (2020), "Issues of introducing digital technologies into the accounting system", *Vestnik Altayskoy akademii ekonomiki i prava*, no. 5, pp. 248-254.
23. Bonson, E. and Bednarova, M. (2019), "Blockchain and its implications for accounting and auditing", *Meditari Accountancy Research*, no. 5, pp. 725-740.
24. Vardanian, S.A. (2017), "Basic vectors of development of accounting and auditing based on blockchain technology in the digital economy", *Nauchnoe obozrenie: teoriia i praktika*, no. 11, pp. 23-27.

УДК 657.1
JEL Classification: M41

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.21

**Бачинський В.І.,
канд. екон. наук, професор,
професор кафедри обліку, контролю, аналізу та оподаткування,
Львівський торговельно-економічний університет,
Помулева В.М.,
старший викладач кафедри обліку та оподаткування,
Національний університет «Запорізька політехніка»**

СПРОЩЕНИЙ ОБЛІК НА МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВАХ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

**Bachynskiy V.I.,
cand.sc.(econ.), professor, professor of the
department of accounting and taxation,
Lviv University of Trade and Economics,
Pomulieva V.M.,
senior lecturer of the department
of accounting and taxation,
National University "Zaporizhzhia polytechnic"**

SIMPLIFIED ACCOUNTING IN SMALL BUSINESSES: THE REALITIES OF TODAY

Постановка проблеми. Малий бізнес є найбільш динамічною складовою ринкової економіки. Незважаючи на те, що роль малих підприємств у виробництві товарів та послуг є порівняно невеликою, кількість їх є стабільно значною. Так, за даними Державної служби статистики [1], в 2019 році в Україні працювали 380597 підприємств, з яких 95,2% належали до малих, 4,7% – до середніх, і лише 0,1% – до великих. Частка малих підприємств у загальному обсязі реалізованої продукції всіх підприємств склала 19,1%, частка середніх – 43,2%, а великих – 37,7%. Малі підприємства забезпечили 27,3% зайнятості працівників, середні – 25,1%, великі – 47,6%.

В умовах обмежених фінансових ресурсів одним із вагомих кроків державної підтримки розвитку малого бізнесу є встановлення спрощених правил оподаткування, обліку і звітності для таких суб'єктів.

В Україні на сьогодні продовжується процес узгодження національного законодавства у сфері обліку з вимогами ЄС, зокрема, приведення його у відповідність до Директиви 2013/34/ЄС. Протягом останніх років ухвалено низку змін до законодавства і нормативно-правових актів, які стосуються бухгалтерського обліку й фінансової звітності, зокрема малих підприємств. Зазначене актуалізує дослідження особливостей спрощеного бухгалтерського обліку на малих підприємствах у контексті законодавчих змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним аспектам спрощеного бухгалтерського обліку на малих підприємствах приділяли увагу такі науковці, як: Т. А. Гоголь, О. А. Подолянчук [2], В. В. Кузьома, О. В. Макарова [3] та інші.

Поряд із значним науковим здобутком, з огляду на реформування законодавства, часті зміни нормативних документів, окреслені питання потребують додаткового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей сучасного стану та практичного застосування спрощеного бухгалтерського обліку на малих підприємствах та розробка пропозицій щодо його удосконалення і визначення можливостей подальшого його спрощення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Послаблення вимог до обліку та звітності суб'єктів малого бізнесу є поширеною практикою як у розвинених країнах, так і у країнах, що розвиваються. Способи спрощення обліку можуть включати, зокрема [4]:

- спрощений план рахунків при здійсненні бухгалтерського обліку за допомогою подвійного запису операцій;
- право вести облік за допомогою простої (уніграфічної) форми обліку (без подвійного запису);
- право ведення обліку за касовим методом.

Способами спрощення звітності є, зокрема: скорочення числа звітів (не тільки податкових), зменшення періодичності подання звітів (наприклад, рік замість кварталу), відсутність вимоги

подавати консолідовану звітність, спрощення структури звітів, відсутність вимоги здійснювати обов'язковий зовнішній аудит звітності [4].

Згідно зі статтею 4 Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 р. № 4618-VI, основними напрямками підтримки малого підприємництва у сфері обліку є, зокрема, удосконалення та спрощення порядку ведення обліку в цілях оподаткування, запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва, що відповідають критеріям, встановленим у податковому законодавстві [5]. Як видно, окреслені напрямки державної підтримки у сфері обліку спрямовані на податковий облік.

Правові засади регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні визначені Законом України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» (далі – Закон 996). Державне регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності в Україні здійснюється у тому числі з метою удосконалення бухгалтерського обліку та фінансової звітності (стаття 6 Закону 996).

Обов'язок ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності малими підприємствами визначено Законом 996, зокрема статтею 2 цього Закону встановлено, що він поширюється на всіх юридичних осіб, створених відповідно до законодавства України, незалежно від їх організаційно-правових форм і форм власності, які зобов'язані вести бухгалтерський облік та подавати фінансову звітність [6].

З 1 січня 2018 р. особливості бухгалтерського обліку і фінансової звітності залежать від того, до якої категорії належить підприємство. З цього часу набрали чинності зміни до Закону 996, спрямовані на гармонізацію національного законодавства згідно із законодавством ЄС та МСФЗ, зокрема запроваджена нова класифікація підприємств.

Відповідно до статті 2 Закону 996, підприємства (крім бюджетних установ) можуть належати до мікропідприємств, малих, середніх або великих підприємств. Щоб установити відповідність категорії (велике, середнє, мале чи мікропідприємство) для цілей бухгалтерського обліку, підприємства керуються критеріями балансової вартості активів, чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і чисельності найманих працівників, передбаченими частиною 2 статті 2 Закону 996. Правила застосування цих критеріїв також наведено в даній нормі.

Малими є підприємства, які не відповідають критеріям для мікропідприємств та показники яких на дату складання річної фінансової звітності за рік, що передує звітному, відповідають щонайменше двом із таких критеріїв [6]:

- балансова вартість активів – до 4 мільйонів євро;
- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – до 8 мільйонів євро;
- середня кількість працівників – до 50 осіб.

П. 3 статті 2 Закону 996 встановлено, що суб'єкти підприємницької діяльності, яким, відповідно до законодавства, надано дозвіл на ведення спрощеного обліку доходів і витрат, ведуть бухгалтерський облік і подають фінансову звітність у порядку, встановленому законодавством про спрощену систему обліку і звітності [6]. Між тим, до 01.01.2015 р. така норма була передбачена для платників податку на прибуток підприємств, прибуток яких оподатковувався за ставкою нуль відсотків і які відповідали критеріям, визначеним п. 154.6 Податкового кодексу України (ПКУ).

На сьогодні такими суб'єктами, відповідно до податкового законодавства, є юридичні особи, визначені як платники єдиного податку. Абзацом 3 п. 44.2 ПКУ в редакції Закону № 71-VIII від 28.12.2014 р. передбачено, що юридичні особи - платники єдиного податку, які відповідають критеріям, визначеним пп. 3 п. 291.4 цього Кодексу, ведуть спрощений бухгалтерський облік доходів та витрат з метою визначення об'єкта оподаткування за методикою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику [7].

Варто зауважити, що поняття спрощеного обліку доходів і витрат, як і спрощеної системи обліку і звітності, в національному законодавстві відсутні.

Відповідно до податкового законодавства (п. 291.2 ПКУ), спрощена система оподаткування, обліку та звітності – особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів, встановлених п. 297.1 Кодексу, на сплату єдиного податку, з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності.

Дотепер не затверджено й окремої методики спрощеного бухгалтерського обліку доходів і витрат.

У статті 3 Закону 996 визначено, що підприємства, які мають право ведення спрощеного обліку доходів і витрат та не зареєстровані платниками податку на додану вартість, можуть узагальнювати інформацію в реєстрах бухгалтерського обліку без застосування подвійного запису [6]. Дана норма також стосується платників єдиного податку третьої групи, але які не є платниками ПДВ.

Отже, Закон 996 непослідовно і неконкретно визначає особливості обліку для малих підприємств, зокрема платників єдиного податку.

Щоб з'ясувати, які ж спрощення бухгалтерського обліку для малих підприємств пропонує національне законодавство, насамперед слід зазначити, що, згідно з частиною 5 статті 8 Закону 996, підприємство самостійно обирає облікову політику, форму бухгалтерського обліку як певну систему реєстрів обліку, порядку і способу реєстрації та узагальнення інформації з урахуванням особливостей своєї діяльності і технології обробки облікових даних [6].

Стосовно форм бухгалтерського обліку, на сьогодні діють три нормативні документи, які регулюють порядок застосування реєстрів бухгалтерського обліку:

– Методичні рекомендації із застосування реєстрів бухгалтерського обліку, затверджені наказом Міністерства фінансів України (МФУ) від 29.12.2000 р. № 356 (далі – Методичні рекомендації 356);

– Методичні рекомендації із застосування реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами, затверджені наказом МФУ від 25.06.2003 р. № 422 (далі – Методичні рекомендації 422).

– Методичні рекомендації із застосування реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами, затверджені наказом МФУ від 15 червня 2011 р. № 720 (далі – Методичні рекомендації 720).

Нижче нами наведено умови застосування відповідних нормативних документів (табл. 1).

Таблиця 1

Нормативні документи щодо форм бухгалтерського обліку для підприємств малого підприємництва

Нормативний документ	Для кого призначені	Які форми обліку передбачені
Методичні рекомендації 356	для підприємств і організацій (крім банків і бюджетних установ), їх філій, відділень, представництв незалежно від форм власності, організаційно-правових форм і видів діяльності	журнальна
Методичні рекомендації 422	для юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності (крім банків) з ознаками малих підприємств, а також юридичними особами (крім бюджетних установ), що не займаються підприємницькою (комерційною) діяльністю	проста і спрощена
Методичні рекомендації 720	для суб'єктів малого підприємництва - юридичних осіб, які мають право ведення спрощеного обліку доходів і витрат, та не зареєстровані платниками податку на додану вартість	без застосування подвійного запису

Джерело : сформовано авторами за [8–10]

Отже, Методичні рекомендації 422 призначені для ведення реєстрів бухгалтерського обліку юридичними особами з ознаками малих підприємств, Методичні рекомендації 356 – для всіх підприємств і організацій, а, отже, можливі для використання у тому числі і для малих підприємств.

Методичні рекомендації 422 та Методичні рекомендації 356 спрямовані на узагальнення інформації у реєстрах бухгалтерського обліку методом подвійного запису. В той же час, Методичні рекомендації 720 визначають систему реєстрів, порядок і спосіб реєстрації та узагальнення інформації в них без застосування подвійного запису [10].

Відповідно до пункту 8 Методичних рекомендацій 422 [9], узагальнення інформації про господарські операції малі підприємства можуть здійснювати за простою і спрощеною формою бухгалтерського обліку, реєстри яких побудовані на застосуванні спрощеного плану рахунків. А, отже, застосування даних реєстрів можливо тільки у випадку, якщо мале підприємство використовує спрощений план рахунків.

Таким чином, оскільки реєстри простої та спрощеної форм обліку побудовані на застосуванні спрощеного плану рахунків, просту або спрощену форму бухгалтерського обліку можуть обрати тільки ті малі підприємства, які його застосовують. У зв'язку з цим, малі підприємства, що використовують загальний план, не можуть застосовувати реєстри бухгалтерського обліку для малих підприємств, передбачені Методичними рекомендаціями 422. Альтернативою для них можуть бути реєстри, передбачені Методичними рекомендаціями 356.

Тобто право вибору спрощених реєстрів обліку для малих підприємств є, але воно обмежено застосуванням спрощеного плану рахунків, яке, в свою чергу, обмежено необхідністю застосування НПСБО 25 для складання звітності.

Зауважимо, що МФУ до цього часу не спромоглося внести зміни до Методичних рекомендацій 422, реєстри яких побудовані на застарілих рахунках спрощеного плану, незважаючи на те, що з нього виключено рахунки класу 8 ще у 2011 р. згідно з наказом МФУ № 664 від 31.05.2011 р.

Крім того, згідно з наказом МФУ № 226 від 31.05.2019 р., із Інструкції про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженої наказом МФУ від 30.11.1999 р. № 291 (далі – Інструкція 291) вилучено норму, на підставі якої суб'єкти малого підприємництва для обліку витрат могли використовувати тільки рахунки 8 класу «Витрати за елементами». Відтак, з 23 липня 2019 р. (з дати опублікування

наказу) всіма підприємствами обов'язково ведуться рахунки класу 9 «Витрати діяльності» з відкриттям за власним рішенням рахунків класу 8 «Витрати за елементами» [11]. Тому використання рахунків класу 9 є обов'язковим і для малих підприємств. Ще відтоді застосовувати рахунки класу 8 можуть лише ті підприємства, які використовують загальний, а не спрощений план рахунків.

Враховуючи те, що рахунки класу 8 передбачено лише в загальному плані рахунків, використання реєстрів простої та спрощеної форм обліку, які побудовані на використанні спрощеного плану рахунків, та до яких не внесені зміни, є практично неможливим.

Методичні рекомендації 720 стосуються лише тих малих підприємств, які мають право вести спрощений облік доходів і витрат (тобто платників єдиного податку, які не є платниками ПДВ) та складають «спрощений фінансовий звіт» (в оновленому НП(С)БО 25 – це фінансова звітність мікропідприємства). Хоча назва – для малих. Для них передбачена можливість систематизації, узагальнення інформації в реєстрах бухгалтерського обліку без застосування подвійного запису (частина 3 статті 3 Закону 996, п. 9 розділу I Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 25 «Спрощена фінансова звітність» (далі – НП(С)БО 25)).

Водночас, реєстри обліку, передбачені коментованими Методичними рекомендаціями 720, виявилися не надто зручними для використання і тому не дістали значного поширення на практиці.

Слід зауважити, що така форма обліку (спрощена без використання подвійного запису) не виключає помилок, не може забезпечити фінансовий контроль і рівність балансу. Відсутність подвійного запису може призводити до невірних розрахунків, за відсутності автоматизованих програм, зміни необхідно вносити в ручному режимі, що потребує відповідного досвіду і постійної уваги.

Тому, незважаючи на дозвіл таким суб'єктам – неплатникам ПДВ вести облік без застосування подвійного запису, складання ними фінансової звітності (хоч і за спрощеною формою № 1-мс і № 2-мс) може виявитися складним.

Як вказувалося вище, спрощений бухгалтерський облік доходів та витрат до 2015 р. передбачався п. 44.2 ПКУ для підприємств, прибуток яких оподатковувався за ставкою нуль відсотків, і які відповідали критеріям, визначеним п. 154.6 Кодексу. У зв'язку зі змінами, внесеними до ПКУ, перелік підприємств, які мають право на нульову ставку податку на прибуток (збережено до 31 грудня 2021 р.), містить тепер уже п. 44 підрозділу 4 розділу XX ПКУ. Стаття 154 розділу III із ПКУ вилучена. Проте, Методичні рекомендації 720 не оновлені, ніякі зміни не внесені, і до теперішнього часу вони містять посилання на п. 154.6 розділу III Податкового кодексу України. А тому можливість застосування спрощених реєстрів обліку без застосування подвійного запису для таких підприємств фактично скасована.

Втім, ведення обліку без застосування подвійного запису є правом, а не обов'язком.

Слід відмітити, що в сучасних умовах більшість підприємств віддають перевагу традиційним формам, оскільки подвійний запис повністю виправдовує себе у контексті контролю, а використання сучасних інформаційних систем посилюють його та значно полегшують облікову роботу.

Отже, зважаючи на вищевикладене, використання спрощених форм бухгалтерського обліку, є вкрай обмеженим. Малі підприємства можуть обрати лише просту і спрощену форми обліку. Форма обліку (без назви) без застосування подвійного запису може використовуватися вузьким колом підприємств, які є платниками єдиного податку, до того ж ще й неплатниками ПДВ.

Малі підприємства зазвичай відмовляються від спрощених форм обліку і працюють за загальноствановленими правилами. Переважна більшість підприємств на сьогодні ведуть облік із застосуванням спеціалізованих бухгалтерських комп'ютерних програм, тому згадані вище паперові форми обліку – проста, спрощена та навіть журнальна є неактуальними. Тим більше, що Методичні рекомендації з їх застосування давно не оновлювались, містять невідповідності чинній нормативній базі з бухгалтерського обліку. Малим підприємствам при виборі спрощених форм доведеться їх доопрацювати.

Малі підприємства наділені ще одним правом спрощеного обліку, а саме правом ведення обліку за спрощеним планом рахунків. Свободу вибору в питанні застосування спрощеного плану рахунків дають малим підприємствам п. 2 наказу № 186 від 19.04.2001 р. (далі – наказ 186) та абзац сьомий розділу I Інструкції 291).

Так, відповідно до п. 2 наказу № 186 спрощений План рахунків можуть застосовувати, зокрема, юридичні особи, які, відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», визнані мікропідприємствами, малими підприємствами, непідприємницькі товариства, підприємства, які ведуть спрощений бухгалтерський облік доходів та витрат відповідно до податкового законодавства [12]. З цього випливає, що вони можуть використовувати і загальний план рахунків.

Таку ж норму містить оновлений (в редакції наказу МФУ № 226 від 31.05.2019 р.) абзац сьомий розділу I Інструкції 291.

Таким чином, малі підприємства мають право самостійно вирішувати, який план рахунків застосовувати – загальний чи спрощений.

При цьому спрощений план рахунків малі підприємства можуть застосовувати тільки у разі складання ними фінансової звітності відповідно до НП(С)БО 25, затвердженого наказом МФУ від 25 лютого 2000 року № 39 [12].

Прив'язка щодо застосування спрощеного плану рахунків визначена відносно фінансової звітності. Отже, малі підприємства, які складають фінансову звітність за НП(С)БО 25, можуть (але не зобов'язані) застосовувати спрощений план рахунків (п. 2 наказу 186).

Згідно з п. 4 наказу 186 записи на рахунках бухгалтерського обліку спрощеного плану рахунків і на позабалансових рахунках здійснюються відповідно до Інструкції № 291 [11], положення якої не завжди відповідають змісту рахунків спрощеного плану, що, безумовно, створює деякі незручності при їх спільному використанні. Між тим, питання щодо переваг практичного застосування спрощеного плану порівняно із загальним потребує окремого додаткового дослідження.

Варто зауважити, що малі підприємства звільнені від застосування деяких НП(С)БО або наділені правом не застосовувати окремі їх норми, що в деякій мірі теж спрощує облікові процедури.

Так, НП(С)БО 29 «Фінансова звітність за сегментами», Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку фінансових витрат, затверджені наказом МФУ від 01.11.10 р. № 1300 (в редакції наказу МФУ № 6 від 14.01.2020 р.) взагалі не поширюються на юридичних осіб, які, відповідно до Закону 996, визнані мікропідприємствами, малими підприємствами, непідприємницькими товариствами, підприємствами, які ведуть спрощений бухгалтерський облік доходів та витрат відповідно до податкового законодавства.

Згідно змін, внесених наказом МФУ № 226 від 31.05.2019 р. до п. 4 НП(С)БО № 31, фінансові витрати визнаються витратами того звітного періоду, за який вони були нараховані (визнані зобов'язаннями) [13], тобто законодавство дозволяє малим підприємствам нараховані відсотки за кредитом не капіталізувати і включати до витрат.

НП(С)БО 25 «Спрощена фінансова звітність» (п. 7 розділу I) відповідним малим підприємствам, а саме мікропідприємствам, надано право на спрощені принципи ведення обліку окремих господарських операцій.

Так, на відміну від загальних правил ведення бухгалтерського обліку, мікропідприємства - юридичні особи, які визнані такими відповідно до Закону 996 та підприємства, які ведуть спрощений бухгалтерський облік доходів та витрат відповідно до податкового законодавства (тобто платники єдиного податку), можуть (відповідно до змін, внесених наказом МФУ № 226 від 31.05.2019 р.) [14]:

- обліковувати необоротні активи тільки за первісною вартістю без урахування зменшення корисності та переоцінки до справедливої вартості;

- не створювати забезпечення наступних витрат і платежів (на виплату наступних відпусток працівникам, виконання гарантійних зобов'язань тощо), а визнають відповідні витрати у періоді їх фактичного понесення;

- поточну дебіторську заборгованість включати до підсумку балансу за її фактичною сумою (тобто не створювати резерв сумнівних боргів).

Це, певною мірою, спрощує порядок ведення бухгалтерського обліку.

Однак, для малих підприємств, які не є мікропідприємствами, таке спрощення вказаних окремих операцій не передбачене, а отже вони зобов'язані дотримуватися загальних процедур, передбачених національними стандартами обліку.

На нашу думку, такі спрощені процедури були б відчутними саме для малих підприємств, зокрема платників податку на прибуток, у яких доходи перевищують 40 млн грн та які зобов'язані проводити коригування фінансового результату на податковій різниці з метою обчислення податку. Це суттєво спростило б також і податковий облік для малих підприємств, та дозволило б мінімізувати податкові ризики для підприємств.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, за результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Національне законодавство оперує такими поняттями, як спрощений бухгалтерський облік доходів і витрат, спрощений облік доходів і витрат, спрощена система обліку і звітності, спрощений бухгалтерський облік доходів та витрат відповідно до податкового законодавства без наведення законодавчого визначення цих понять. Категорії бухгалтерського і податкового обліку не розмежовані, існує недоречність в їх застосуванні, дотепер не затверджено окремої методики спрощеного бухгалтерського обліку доходів і витрат.

2. Незважаючи на певні зміни в реформуванні бухгалтерського обліку протягом останніх років в цілому в Україні, для малих підприємств ці зміни є мізерними.

Систематизуючи на основі нашого дослідження окремі спрощення бухгалтерського обліку, визначені в різних нормативних актах, для певних категорій малих підприємств можна відзначити, що для всіх малих підприємств передбачено лише можливість вибору простої/спрощеної форми обліку, які вимагають застосування спрощеного плану рахунків та надання права не капіталізувати фінансові витрати.

Для частини малих підприємств (а саме мікропідприємств і платників єдиного податку), окрім того, надана можливість не створювати резерви та не проводити переоцінку необоротних активів.

Для підприємств, які є платниками єдиного податку, та не є платниками ПДВ, передбачена ще й можливість ведення реєстрів бухгалтерського обліку без застосування подвійного запису, що на думку науковців і практиків є недоцільним.

3. Положення, що дають право на ведення спрощеного обліку розміщені в різних нормативних актах, тому підприємствам розібратися в них досить складно. Враховуючи те, що Методичні рекомендації щодо форм обліку давно не оновлювались, застосування їх суб'єктами малого бізнесу є практично неможливим.

Саме тому вагомим кроком спрощення і уніфікації обліку для малих підприємств стала б розробка єдиного нормативного документу (стандарту) з обліку та звітності, в якому були б систематизовані всі норми, надано перелік положень облікової політики малих підприємств, приклади застосування реєстрів обліку, та усунуті суперечності чинних нормативних актів.

4. Варто сформулювати єдиний перелік спрощених процедур щодо окремих господарських операцій для всіх малих підприємств, що усуне нерівні умови господарювання та сприятиме розвитку й активізації бізнесу.

5. Враховуючи курс України на адаптацію до європейського законодавства, доцільно скористатися положеннями Директиви 2013/34/ЄС, яка дозволяє державам-членам ЄС у сфері малого бізнесу встановлювати додаткові вимоги щодо меншої, ніж дозволено, кількості вимог, або звільняти такі підприємства від вимог Директиви повністю чи частково.

Таким чином, вважаємо, що реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме чіткості нормативного регулювання у частині спрощених способів ведення бухгалтерського обліку, включаючи спрощену бухгалтерську (фінансову) звітність, а також зменшення витрат на організацію бухгалтерського обліку суб'єктів малого бізнесу.

Література

1. Показники діяльності суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва у 2010-2019 роках. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 12.03.2021).
2. Подолянчук О. А. Організація обліку суб'єктами малого підприємництва. *Ефективна економіка*. 2017. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5536> (дата звернення: 14.03.2021).
3. Макарова О. В. Організація бухгалтерського обліку у суб'єктів малого підприємництва. *Облік і фінанси*. 2012. № 4. С. 8-12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_ark_2012_4_3 (дата звернення: 14.03.2021).
4. Бетлій О., Бураковський І., Кравчук К. Спрощена система оподаткування в Україні: оцінка в контексті сучасних реалій. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Books/SSO_IER.pdf (дата звернення: 18.03.2021).
5. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22.03.2012 р. № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text> (дата звернення: 18.03.2021).
6. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 20.03.2021).
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 02.03.2021).
8. Методичні рекомендації із застосування реєстрів бухгалтерського обліку : затверд. наказом МФУ від 29.12.2000 р. № 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0356201-00#Text> (дата звернення: 12.03.2021).
9. Методичні рекомендації із застосування реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами : затверд. наказом МФУ від 25.06.2003 р. № 422. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0422201-03#Text> (дата звернення: 12.03.2021).
10. Методичні рекомендації із застосування реєстрів бухгалтерського обліку малими підприємствами : затверд. наказом МФУ від 15.06.2011 р. № 720. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0720201-11#Text> (дата звернення: 12.03.2021).
11. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : затверд. наказом МФУ від 30.11.99 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (дата звернення: 14.03.2021).
12. Про затвердження спрощеного Плану рахунків бухгалтерського обліку : Наказ МФУ від 19.04.2001 р. № 186. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0389-01#Text> (дата звернення: 14.03.2021).
13. Фінансові витрати : Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 31, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 28.04.2006 р. № 415 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-06#Text> (дата звернення: 18.03.2021).

14. Спрощена фінансова звітність : Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25, затверджений наказом Міністерства фінансів України від 25.02.2000 р. № 39 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00#Text> (дата звернення: 18.03.2021).

References

1. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Indicators of activity of large, medium, small and Micro in the years 2010-2019", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date March 12, 2021).
2. Podolianshuk, O.A. (2017), "Organization of accounting by small businesses", *Efektivna ekonomika*, no. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5536> (access date March 14, 2021).
3. Makarova, O.V. (2012), "Organization of accounting for small businesses", *Oblik i finansy*, no. 4, pp. 8-12, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Oif_apk_2012_4_3 (access date March 14, 2021).
4. Betlii, O., Burakovskiy, I. and Kravchuk, K. "Simplified taxation system in Ukraine: assessment in the context of modern realities", available at: http://www.ier.com.ua/files/publications/Books/SSO_IER.pdf (access date March 18, 2021).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On development and state support of small and medium enterprises in Ukraine" dated 22.03.2012 no. 4618-VI, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text> (access date: March 18, 2021).
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine" dated 16.07.1999 no. 996-XIV, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (access date March 20, 2021).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), The Law of Ukraine "Tax Code of Ukraine" dated 02.12.2010 no. 2755-VI, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (access date March 02, 2021).
8. Ministry of Finance of Ukraine (2000), Order "Methodical recommendations on the application of registers of accounting" dated 29.12.2000 no. 356, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0356201-00#Text> (access date March 12, 2021).
9. Ministry of Finance of Ukraine (2003), Order "Methodical recommendations on the application of registers of accounting by small enterprises" dated 25.06.2003 no. 422, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0422201-03#Text> (access date March 12, 2021).
10. Ministry of Finance of Ukraine (2011), Order "Methodical recommendations on the application of registers of accounting by small enterprises" dated 15.06.2011 no. 720, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0720201-11#Text> (access date March 12, 2021).
11. Ministry of Finance of Ukraine (1999), Order "Instructions for the application of the chart of accounts for accounting of assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations" dated 30.11.1999 no. 291, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (access date March 14, 2021).
12. Ministry of Finance of Ukraine (2001), Order "On approval simplified Chart of Accounts" dated 19.04.2001 no. 186, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0389-01#Text> (access date March 14, 2021).
13. Ministry of Finance of Ukraine (2006), Order "Financial costs: National Regulation (Standard) of accounting 31" dated 28.04.2006 no. 415 (with changes and additions), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0610-06#Text> (access date March 18, 2021).
14. Ministry of Finance of Ukraine (2000), Order "Simplified financial reporting: National Regulation (standard) of accounting 25" dated 25.02.2000 no. 39 (with changes and additions), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-00#Text> (access date March 18, 2021).

УДК 657.1:658.8
JEL Classification: M41, L22, L81

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.22

Шмигель О.Є.,
канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри
фундаментальних та спеціальних дисциплін,
Чортківський навчально-науковий
інститут підприємництва і бізнесу
Західноукраїнського національного університету

ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБЛЕННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Shmyhel O.Ye.,
 *cand.sc.(econ.), assoc. professor, associate professor at the
department of fundamental and special disciplines,
Chortkiv Education and Research Institute of Entrepreneurship
and Business of West Ukrainian National University*

FEATURES OF DEVELOPMENT OF ACCOUNTING POLICY OF TRADE ENTERPRISES

Постановка проблеми. Торговельні підприємства відіграють значну роль в економічній системі національної економіки. В процесі функціонування торговельні підприємства вступають в різні господарські відносини з усіма суб'єктами господарювання. Торговельні підприємства впливають на діяльність держави, оскільки валовий національний продукт, сформований в результаті їх функціонування, є важливим джерелом наповнення державного бюджету. Сплата торговельними підприємствами в бюджет податків і зборів дає змогу формувати фінансові ресурси для реалізації соціально-економічних завдань держави.

Важливу роль в цьому процесі відіграє документування ведення господарської діяльності, зокрема раціональна організація побудови бухгалтерського обліку торговельних підприємств. Основою облікової системи будь-якого підприємства, зокрема торговельного, є облікова політика. Облікова політика підприємства є базовим документом, який регламентує ведення бухгалтерського обліку. При розробці положень облікової політики необхідно брати до уваги специфіку діяльності підприємства в залежності від його галузевої приналежності, оскільки вид діяльності суттєво впливає на порядок ведення бухгалтерського обліку. Необхідність розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо формування і організації облікової політики торговельних підприємств, а також потреба у вирішенні питань практичного характеру щодо адаптації вітчизняного обліку до міжнародних стандартів фінансової звітності зумовили актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових статтях здійснюється огляд особливостей облікової політики підприємств і це свідчить про важливість та актуальність даної теми.

Водночас, проблема формування облікової політики торговельних підприємств недостатньо глибоко висвітлена у наукових дослідженнях з бухгалтерського обліку. Внесок у розробку проблем формування теоретико-методичних основ облікової політики внесли вітчизняні та закордонні вчені-економісти: Т. В. Барановська, І. І. Белий, О. В. Боднар, Ф. Ф. Бутинець, Б. І. Валуєв, С. Ф. Голов, А. Г. Загородній [1], Т. Г. Камінська [2], М. М. Коцупатрий, Ю. А. Кузьмінський, В. А. Кулик [3], А. А. Мазаракі, Ю. Д. Малярєвський, М. С. Пушкар [4], Я. В. Соколов, В. В. Сопко, Т. М. Сторожук, В. О. Шевчук, М. Г. Чумаченко, В. Г. Швець та ін. Не зменшуючи цінності одержаних результатів науковців при вивченні теоретичних аспектів організації облікової політики, встановлено, що створення цілісної системи облікової політики для окремих суб'єктів господарювання не завершено, тому доцільними є розробки окремих елементів і етапів облікової політики саме торговельних підприємств, як важливої складової механізму національної економіки України.

Постановка завдання. Метою статті є розробка окремих елементів і етапів облікової політики торговельних підприємств з урахуванням їх адаптації до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Виклад основного матеріалу дослідження. П. Житний облікову політику визначає як «сукупність способів ведення бухгалтерського обліку, облікова система – це своєрідний механізм підготовки та відображення інформації про фінансово-майновий стан підприємства. Завдяки цій інформації внутрішні та зовнішні її користувачі мають уявлення про реальний стан справ

підприємств» [5]. В. Оліховський облікову політику розглядає як один із ефективних методів податкового планування, як важливий інструмент управління величиною податків, що сплачуються підприємством [6].

Тобто, облікова політика – це усе те, що складається головним бухгалтером і затверджується керівником підприємства, як загальна схема і особливості ведення бухгалтерського обліку на майбутній рік відповідно до вітчизняного законодавства. Під обліковою політикою торговельних підприємств, що застосовується для цілей бухгалтерського обліку, розуміється прийнята та затверджена ним сукупність способів ведення бухгалтерського обліку – первинного спостереження, вартісного виміру, поточного групування і підсумкового узагальнення фактів господарської діяльності.

Головна мета вивчення облікової політики для цілей бухгалтерського обліку підприємства – своєчасно виявляти і усувати недоліки в фінансовій діяльності і знаходити резерви покращання фінансового стану підприємства і його платоспроможності шляхом оптимізації ведення бухгалтерського обліку.

Облікова політика розробляється і затверджується підприємством лише стосовно тих господарських операцій та подій, які мають або матимуть місце в його діяльності або плануються в найближчому майбутньому. Забезпечення достовірності даних досягається дотриманням принципів бухгалтерського обліку і фінансової звітності, саме на яких має будуватися облікова політика: принципи обачності, повного висвітлення, автономності, послідовності, безперервності, нарахування та відповідності доходів і витрат, переважання сутності над формою, історичної собівартості, єдиного грошового вимірника і періодичності. Окрім опису положень здійснення облікової політики з урахуванням принципів, стандартів і процедур, документ повинен забезпечити дотримання певних конкретних вимог:

- облікова політика має бути єдиною на підприємстві, що передбачає обов'язкове застосування обраних методів і прийомів ведення бухгалтерського обліку всіма структурними підрозділами незалежно від виду діяльності та місця розташування;

- облікова політика спрямовується на досягнення основної мети бухгалтерського обліку – надання користувачам повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів на підприємстві;

- застосування облікової політики має бути послідовним, тобто методика відображення господарських операцій, оцінки майна та зобов'язань протягом року, від одного звітного періоду до іншого не може змінюватися. Зміни вносяться тільки з початку нового звітного періоду.

Зміст облікових політик на практиці охоплює принципи, методи і процедури, котрі використовуються для складання та подання фінансової звітності господарської діяльності торговельного підприємства.

Господарська діяльність торгового підприємства складається з процесів придбання, зберігання і реалізації товарів, тому основними цілями бухгалтерського обліку в торгівлі є: контроль збереження товарів, своєчасне надання керівництву підприємства інформації про виручку, витрати, пов'язані з продажем товарів, прибутку від продажів, стану товарних запасів. Для досягнення цих цілей слід вирішити низку бухгалтерських завдань: забезпечення спільно з іншими службами підприємства матеріальної відповідальності працівників за товари, перевірка правильності документального оформлення, законності і доцільності товарних операцій, достеменне відображення їх в обліку; перевірка повноти і своєчасності оприбуткування товарів матеріально-відповідальними особами, правильності і своєчасності списання реалізованих товарів; забезпечення контролю над дотриманням нормативів товарних запасів; встановлення контролю спільно з іншими службами за дотриманням правил проведення інвентаризації, своєчасне і правильне виявлення і відображення в обліку її результатів; своєчасне і правильне виявлення отриманого доходу.

Для торговельних підприємств, що здійснюють розрахунки готівкою як з населенням, так і з юридичними особами, особливе значення має регламентація ведення касових операцій – використання контрольно-касової техніки, інкасації виручки, обліку виручки у вигляді переказів в дорозі і т.п. Вимога складання первинних документів відразу після закінчення операції не поширюється на реалізацію товарів, продукції, робіт і послуг із застосуванням контрольно-касових машин. У цьому випадку допускається складання первинного облікового документа не рідше одного разу в день по його закінченні на підставі касових чеків.

При створенні облікової політики в торговельних підприємствах слід врахувати такі особливості:

1. Облік товару. В оптовій торгівлі товари включаються до складу матеріально-виробничих запасів торговельного підприємства і враховуються тільки за вартістю придбання. Оптові торговельні підприємства обліковують товари за купівельними цінами. При цьому виділяють два способи обліку:

- за фактичною собівартістю: за собівартістю кожної одиниці; по середній собівартості; за собівартістю перших за часом придбання товарів – метод ФІФО. В обліковій політиці закріплюється один з перерахованих вище способів по групі (виду) товарів. Варіант обліку за собівартістю кожної одиниці застосовується досить рідко, тому що відноситься, як правило, до товарів з унікальними властивостями;

– за обліковими цінами. Торговельні підприємства мають право обирати і закріплювати у своїй обліковій політиці метод обліку товарів за обліковими цінами із застосуванням рахунку 28 і відповідних субрахунків. Даний варіант доцільно застосовувати в разі наявності по одній номенклатурі товару декількох постачальників, ціни яких відрізняються, а зберігання товару не розділяється. При істотних відхиленнях облікових цін від ринкових, вони підлягають перегляду. Такі відхилення не повинні перевищувати 10%.

2. Транспортні витрати. Залежно від того, чи оптове підприємство вводить транспортно-заготівельні витрати до собівартості товарів, чи відображає такі витрати окремо, їх обліковують відповідно на субрахунках 281 «Товари на складі» або 289 «Транспортно-заготівельні витрати». На підприємствах оптової торгівлі виділяють два види витрат:

– транспортні витрати при переміщенні товару від постачальників в оптове торговельне підприємство;

– транспортні витрати при переміщенні товару від оптового торговельного підприємства до покупця.

У першому випадку мова йде про транспортно-заготівельні витрати. Для визначення частини транспортно-заготівельних витрат, які відносять на реалізований товар, застосовується спеціальний розрахунок, котрий необхідно закріпити в обліковій політиці підприємства. У другому випадку транспортні витрати списуються до витрат на продаж.

3. Перехід права власності на реалізовані товари. За умови переходу права власності на товар після його оплати, на дату відвантаження товару здійснюється таким проведенням:

Дебет 36	Кредит 702
Дебет 702	Кредит 641 (ПДВ)

Після проведення розрахунків відбувається визнання виручки і списується собівартість реалізованого товару. Важливим при цьому є вірний порядок обчислення ПДВ.

4. Форми первинної облікової документації при реалізації товарів. Існує затверджений набір первинних документів з обліку торгових операцій. Порядок і склад пакета документів підприємства оптової торгівлі визначається в залежності від конкретної операції. Наприклад, операція з реалізації товару транзитом має свої особливості оформлення.

Розрізняють такі оптові транзитні операції:

– транзитні операції з участю у розрахунках оптового підприємства;

– транзитні операції без участі оптового підприємства в розрахунках.

У першому випадку оптове торговельне підприємство укладає договір із підприємствами-виробниками і провадить усі розрахунки за закуплені товари. Разом з тим, воно укладає договір із роздрібними підприємствами і здійснює з ними всі розрахунки, пов'язані з продажем товарів. Тобто, оптове торговельне підприємство є не тільки організатором обороту, а й бере участь у розрахунках за реалізовані товари як із постачальниками, так і з покупцями. Товари на склад оптового підприємства не надходять, а підприємства-виробники відвантажують їх безпосередньо роздрібним підприємствам.

Підприємство оптової торгівлі самостійно розробляє і затверджує положення своєї облікової політики в формі наказу, розпорядження або стандарту на підставі нормативно-правової бази в сфері бухгалтерського обліку.

Торговельні підприємства придбавають товари за купівельними цінами, а реалізують – за цінами продажу. Тому частина торговельних підприємств (зокрема підприємств роздрібною торгівлі) обліковують товари за цінами продажу. В кінці місяця розраховують середній відсоток торговельної націнки, суму торговельної націнки, що припадає на реалізовані товари, і фактичну собівартість реалізованих товарів.

Способи ведення обліку встановлюються відповідними нормативними актами. При відсутності нормативних актів з конкретного питання облікова політика формується на основі самостійної розробки підприємством відповідного способу, виходячи з вимог чинного законодавства і нормативних положень з бухгалтерського обліку.

При складанні облікової політики торговельного підприємства необхідно враховувати специфіку діяльності роздрібною торгівлі, яка повинна бути розкрита в документі. У торговельних підприємств є право вибору способу обліку товарів, який в обов'язковому порядку повинен бути відображений в її обліковій політиці. Так, підприємства, що здійснюють роздрібну торгівлю, оцінку придбаних товарів, можуть виробляти за продажною вартістю з окремим обліком націнок (знижок). У другому випадку в бухгалтерському обліку вартість придбання товарів збільшується на торговельну націнку. При реалізації, незалежно від способу оцінки, товари списуються за вартістю придбання, що дозволяє оцінити фактичний прибуток від роздрібних продажів.

Для обліку витрат, пов'язаних з продажами, роздрібні торгові підприємства використовують рахунок 93 «Витрати на збут». На цьому рахунку ведеться аналітичний облік за видами здійснених витрат.

Так, особливістю облікової політики торгового підприємства є вибір оптимального способу обліку і оцінки наявності у них такого об'єкта обліку, як товари, які повинні бути включені в показник «Запаси» бухгалтерського балансу, виходячи з вартості їх придбання.

В обліковій політиці в частині запасів слід відобразити галузеву специфіку діяльності підприємства. Зокрема, підприємства роздрібною торгівлі згідно з положеннями МСФО можуть вести облік товарів за купівельними або за цінами продажу. Отже, визначення собівартості в разі обліку за роздрібними цінами здійснюється шляхом застосування відсотка реалізованої валової націнки.

У тому випадку, якщо підприємством торгівлі застосовується порядок обліку придбаних товарів за купівельною вартістю, слід включити в нього субрахунок 285 «Торгова націнка» за необхідності, – субрахунки II порядку, що відкриваються до цього рахунку (наприклад, за видами або групами товарів). Відповідно, змінюється і схема відображення виручки від продажу товарів (на рахунку 70).

Особливості здійснення торговельної діяльності обумовлюють детальну структуру субрахунків, що відкриваються до рахунку 28 «Товари» (другого порядку – для обліку товарів на складах, товарів в роздрібній торгівлі і тари; третього порядку – за видами товарів або матеріально відповідальною особою, місцями зберігання тощо), а також субрахунків, що відкриваються до рахунку 93 «Витрати на збут» (за видами витрат, що включаються у витрати обігу). Окрім того, діючим Планом рахунків (Інструкцією щодо застосування Плану рахунків) [7] прямо встановлено обов'язок розподілу витрат на транспортування (між проданим товаром і залишком товару на кінець кожного місяця).

Бухгалтеру потрібно приділити увагу касовій дисципліні, тому що виручка по роздрібному продажу надходить в готівковому порядку, а також з використанням в розрахунках банківських карт. Такі моменти прописуються в додатку до облікової політики – в порядку документообігу підприємств роздрібною торгівлі. У цьому ж документі слід виділити процедуру проведення інвентаризації, оскільки в роздрібних продажах зазвичай присутні втрати і нестачі товарів, які потрібно по можливості мінімізувати.

Облікова політика дає змогу прописувати загальні моменти, характерні для торговельних підприємств, щодо яких у бухгалтера є право вибору, або суб'єкт самостійно розробляє спосіб обліку при відсутності чіткого правового регулювання з того чи іншого спірного питання. Ще одним важливим моментом є необхідність регулярного списання втрат від нестач і псування товарів, в тому числі в межах норм природних втрат та списання на рахунок винних осіб. Ця особливість обумовлює необхідність уточнення робочого плану рахунків – відносно субрахунків, що відкриваються до рахунків 947 «Нестачі і втрати від псування цінностей» і 663 «Розрахунки за іншими виплатами», а також організації відповідного документообігу на торговельному підприємстві.

Отже, облікова політика має велике значення для торговельних підприємств, оскільки здійснює вплив на ефективність ведення господарської діяльності та її результативність. Слід наголосити, що без раціональної розробленої облікової політики в сучасних умовах неможливо уявити роботу бухгалтерії торговельного підприємства і процес формування інформаційних ресурсів, які б давали якісну базу для прийняття управлінських рішень. Облікова політика торговельних підприємств розробляється з метою впливу на систему обліку в напрямку адаптації її до потреб апарату управління. Організація бухгалтерського обліку на торговельному підприємстві здійснюється на основі концепції облікової політики, забезпечує нормальне функціонування систем обліку та управління, досягнення певних цілей, які стоять перед ним.

Облік запасів, в тому числі і товарів, за міжнародними стандартами фінансової звітності регулюється МСФЗ (IAS) 2 «Запаси», який є аналогом стандарту НП(С)БО 9 «Запаси» [8–9].

Згідно МСФЗ (IAS), для запасів, які не є взаємозамінними, а так само для товарів і послуг, вироблених і призначених для спеціальних проєктів, собівартість повинна визначатися шляхом специфічної ідентифікації індивідуальних витрат.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, в сучасних умовах, в період переходу вітчизняного обліку та звітності на МСФЗ, можливості роздрібних торговельних підприємств, що виникають в процесі формування положень облікової політики за МСФЗ в досліджуваній сфері, є практично аналогічними вітчизняній обліковій практиці.

Облікова політика має суттєве значення для всіх видів підприємницької діяльності – виробничої, комерційної, грошово-кредитної, банківської, страхової; для усіх галузей господарювання – промисловості, сільського господарства, будівництва тощо, проте скрізь вона має свої особливості. Від вдало сформованої облікової політики залежить ефективність управління господарською діяльністю підприємства та стратегія його розвитку на перспективу.

Для торговельних підприємств є характерним великі запаси товарно-матеріальних цінностей, що потребує належної організації бухгалтерського обліку взагалі й аналітичного обліку зокрема. На подальшу перспективу доцільно зосередити увагу на розвитку окремих положень облікової політики

торговельних підприємств, зокрема уніфікації вітчизняних аспектів ведення обліку з міжнародними стандартами бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Література

1. Загородній А. Г., Стрижка Т. А. Вплив облікової політики підприємства на величину сплачуваного податку на прибуток. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Економіка. 2019. Випуск 1(53). С. 229-232.
2. Камінська Т. Г. Організація інформаційно-аналітичного забезпечення управління дебіторською заборгованістю підприємства. *Облік і фінанси АПК*. 2016. № 4. С. 81-86.
3. Кулик В. А. Облікова політика підприємства: набутий досвід та перспективи розвитку : монографія. Полтава : РВВ ПУЕТ, 2014. 373 с.
4. Пушкар М. С. Облікова політика і звітність. Тернопіль : Карт-бланш, 2004. 141 с.
5. Житний П. Принципи формування облікової політики. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 4. С. 25-28.
6. Оліховський В. Я. Теоретичні аспекти податкового планування. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи встановлення і проблеми розвитку». 2012. № 722. С. 177-181.
7. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій : Наказ Міністерства фінансів України від 30.11.1999 р. № 291. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (дата звернення: 25.03.2021).
8. Запаси : Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9, затвердж. наказом Міністерства фінансів України від 20 жовтня 1999 року № 246. Зміни і доповнення від 29 вересня 2020 року № 588. URL: <https://buhgalter911.com/uk/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021474.html> (дата звернення: 25.03.2021).
9. Запаси : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 2 (МСБО 2). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_021#Text (дата звернення: 25.03.2021).

References

1. Zahorodnii, A.H. and Stryzhka, T.A. (2019), "The impact of the company's accounting policy on the amount of income tax paid", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, Serii Ekonomika, Issue 1(53), pp. 229-232
2. Kaminska, T.H. (2016), "Organization of information and analytical support of receivables management of the enterprise", *Oblik i finansy APK*, no. 4, pp. 81-86.
3. Kulyk, V.A. (2014), *Oblikova polityka pidprijemstva: nabutyi dosvid ta perspektyvy rozvytku* [Accounting policy of the enterprise: gained experience and prospects of development], monograph, RVV PUET, Poltava, Ukraine, 373 p.
4. Pushkar, M.S. (2004), *Oblikova polityka i zvitnist* [Accounting policy and reporting], Kart-blansh, Ternopil, Ukraine, 141 p.
5. Zhytnyi, P. (2009), "Principles of accounting policy formation", *Bukhhalterskyi oblik i audyt*, no. 4, pp. 25-28.
6. Olikhovskiy, V.Ya. (2012), "Theoretical aspects of tax planning", *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnik"*. "Menedzhment ta pidprijemnytstvo v Ukraini: etapy vstanovlennia i problemy rozvytku", no. 722, pp. 177-181.
7. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Instruction on the application of the Chart of accounts, assets, capital, liabilities and business operations of enterprises and organizations" dated 30.11.1999 no. 291, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (access date March 25, 2021).
8. Ministry of Finance of Ukraine (1999), "Regulation (standard) of accounting 9 "Stocks"" dated 20.10.99 no. 246, available at: <https://buhgalter911.com/uk/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/pologhennya-standart-buhgaltersykogo-1021474.html> (access date March 25, 2021).
9. "International Accounting Standard 2 (IAS 2) "Stocks"", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_021?lang=en (access date March 25, 2021).

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

УДК 338.28:355.45:004.738.5
JEL Classification: L86, M15

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.23

Ревак І.О.,
д-р екон. наук, професор,
професор кафедри соціально-гуманітарної підготовки,
Грень Р.Т.,
аспірант* кафедри соціально-гуманітарної підготовки,
Львівський державний університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО КІБЕРПРОСТОРУ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Revak I.O.,
dr.sc.(econ.), professor, professor at the department
of social and humanitarian training,
Gren R.T.,
postgraduate student at the department
of social and humanitarian training,
Lviv State University of Internal Affairs

PECULIARITIES OF THE FORMATION OF SECURE CYBERSPACE IN THE DIGITAL ECONOMY

Постановка проблеми. Розвиток цифрової економіки у сучасному світі спрямований на створення та об'єднання комунікативного суспільства, забезпечення соціального зростання інформаційних платформ та стартапів, конверсію фінансової інфраструктури, прискорення грошових транзакцій, цифровізацію адміністративно-цивільних послуг тощо.

Технології електронної ідентифікації особи, блокчейн, електронний банкінг наповнюють сучасне економічне життя новим призначенням, базисом якого виступають нові знання та підготовлені фахівці. На сьогодні нормативна база не може гарантувати належний рівень боротьби з інформаційними злочинами, тому кількість злочинів в сфері ІТ зростає. На нашу думку, необхідно налагодити взаємозв'язки у середовищі віртуального світу, щоб суспільно передові цифрові технології запобігали проявам недобросовісної конкуренції та випереджували вірогідність майбутніх втрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові праці багатьох дослідників висвітлюють проблематику моніторингу цифрових процесів, виявлення загроз інформаційній та кібербезпеці, захисту інформаційного простору від кібератак та кібертероризму. Зокрема, цим питанням присвячені праці В. Бурячка, Д. Дубова, М. Ожевана, В. Толубка, В. Хорошка та ін. Окремі дослідження торкаються питань цифрової економіки, розвитку цифрових технологій та інфраструктури. Так, В. Ляшенко та О. Вишневський розглядають цифрову модернізацію національної економіки в якості проривного розвитку. І. Носатов визначає шляхи розвитку інформаційних технологій у розрізі стратегічних трансформаційних змін [6]; Н. Пантелеєва досліджує системоутворюючі чинники виникнення кіберзагроз в умовах цифровізації національної економіки [8]. На інноваційному розвитку та реалізації стратегії цифровізації економіки з урахуванням світових трендів щодо інвестицій в сучасні технології залежно від сектора та реалізованої бізнес-моделі наголошує І. Плікус [9]; основні засади цифровізації секторів економіки (первинного, вторинного, третинного, четвертинного) з акцентом на сферу інноваційних технологій та природних ресурсів обґрунтовують Т. Гірченко, Г. Чмерук, І. Семенюк [2]. Натомість, малодослідженими залишаються питання формування

* Науковий керівник: Ревак І. О. - д-р екон. наук, професор.

безпечного кіберпростору в умовах розвитку цифрової економіки, боротьби з «цифровою злочинністю» тощо.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття особливостей формування безпечного кіберпростору в умовах розвитку цифрової економіки, обґрунтування напрямів діяльності правоохоронних органів щодо запобігання кіберзлочинності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тенденції розвитку сучасної цивілізації сигналізують про те, що інформаційні технології не розвиваються окремо від культурних і соціальних потреб людства. Зростання масштабів впровадження комп'ютерних технологій та кількості користувачів мобільних пристроїв, підключених до інтернету, одночасно зі створенням нових просторів спілкування, посилюють техногенні загрози і створюють правовий вакуум, яким можуть користуватися зловмисники. Проте, не дивлячись на супутні ризики, сучасний рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій дає можливість створити єдиний глобальний комунікаційний простір, в якому можна виробити загальні норми, узгоджені з цінностями різних національних культур.

Ключові моменти щодо використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій в економічних процесах, стимулювання внутрішнього ринку виробництва та створення конкурентоспроможного національного товаровиробника, введення відповідних стимулів для цифровізації національної економіки закладені в основу Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки [5]. Безумовно, Україна має потенціал розвитку цифрової індустрії, оскільки ця галузь є однією з найбільш прибуткових та перспективних з точки зору вкладення капіталу. Новітня модель цифрової трансформації економіки пов'язана з розвитком бізнес-стартапів, які використовують цифрові платформи, відтак постійно еволюціонують та вдосконалюються. Особливістю цифрових платформ є об'єднання різних груп споживачів, виробників, власників ресурсів в одному віртуальному просторі. Варто зауважити, що вітчизняний цифровий капітал перебуває на стадії формування, однак можна назвати чимало прикладів реалізації успішних проєктів. Безумовно можливості розвитку цифрової економіки в Україні пов'язані з розширенням використання цифрових платформ, зокрема технології блокчейн.

З урахуванням особливостей цифровізації економіки до характеристик кіберпростору, на нашу думку, можна віднести:

- специфічні фізичні властивості: інформаційний простір без проблем долає фізичні перепони і географічну віддаленість;
- особливі часові характеристики, пов'язані з тим, що комунікація в них є практично миттєвою;
- мінливість, обумовлена безперервними змінами інтернет-конфігурацій під впливом змін в потоках інформації;
- проникність в умовах правових обмежень і юрисдикції.

Бурхливий розвиток інформаційних технологій актуалізує питання забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки, при цьому головними проблемами можна вважати відсутність чіткого розуміння ключової ролі кібербезпеки у зміцненні національної безпеки держави, законодавча неврегульованість на рівні понятійно-категорійного апарату; дефіцит методичного забезпечення та розробки практичних рекомендацій; неузгодженість дій з боку державних органів щодо створення автономних підрозділів системи кібербезпеки. На практиці кібербезпека спрямована насамперед на ті типи атак, зломів чи інцидентів, які є цільовими, складними для виявлення або управління.

Стандарт ISO / IEC 27032 визначає кібербезпеку як різновид безпеки інтерактивного інформаційного середовища, що дає можливість зберігати конфіденційність, цілісність та доступність інформації у віртуальному середовищі. У цьому випадку кіберпростір є результатом функціонування на основі загальних принципів та правил інформаційно-комунікаційних систем зв'язку [13]. Згідно ДСТУ ISO/IEC 27032:2016, кіберпростір – це складне інтерактивно інформаційне середовище, що виникає та функціонує внаслідок кооперації людей, комп'ютерних систем, Інтернет-послуг та діє завдяки інтегрованим мережам і технічним обладнанням [3].

На відміну від інформаційної безпеки, кібербезпека – це не лише захист самого кіберпростору, а й захист тих, хто функціонує в кіберпросторі, та будь-якого їхнього майна, що можна отримати через кіберпростір. Кібербезпека – це захист інформаційних активів шляхом усунення загроз для інформації, що обробляється, зберігається і переданої між мережевими інформаційними системами.

Прийнята 2016 року Стратегія кібербезпеки України сфокусована на створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, формування національної системи кібербезпеки, забезпечення ефективної боротьби з кіберзагрозами, кібершпигунством, кібертероризмом, організацію кіберзахисту державних електронних інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури, зокрема критичної [10].

З урахуванням результатів багатокритеріального аналізу, колектив авторів [1, с. 10] під кіберпростором розуміє віртуальне комунікаційне середовище, утворене системою взаємозв'язків між користувачами та об'єктами інформаційної інфраструктури. Натомість офіційні джерела деяких країн Євросоюзу до кіберпростору зараховують віртуальний простір, в якому обертаються електронні дані усіх ПК, або всі форми мережевої цифрової діяльності, зокрема їх зміст та дії, що проводяться через

цифрові мережі, або ж усі елементи інформаційної інфраструктури, доступні в мережі Інтернет, опускаючи будь-які територіальні кордони [11; 12].

Фахівці з інформаційних технологій виділяють кілька хвиль розвитку цифрових технологій, кожна з яких характеризується технічним прогресом та низкою загроз. Перша хвиля включає впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, комп'ютеризацію ключових сфер діяльності, автоматизацію процесів управління (включаючи впровадження і використання ERP, EDI, CRM тощо) та впровадження широкосмугового доступу. Друга хвиля характеризується розробкою та впровадженням онлайн-платформ, таких як пошукові системи, торгові платформи, дистанційне навчання та соціальні мережі. Третя хвиля передбачає впровадження таких технологій, як прогнозний аналіз великих даних, промисловий Інтернет або Інтернет речей, робототехніка, адитивні технології (включаючи 3D-друк) та штучний інтелект (включаючи машинне навчання).

Основна увага в кібербезпеці пов'язана з розробкою та впровадженням ефективних засобів контролю, які допоможуть захистити підприємства та приватних осіб від навмисних атак, порушень, інцидентів та наслідків. Проблема налагодження відносин у віртуальному просторі полягає в тому, що це, головним чином, простір доменних імен IP-адрес. Водночас, сучасне суспільство характеризує інтернет-економіку як електронну комерцію із застосуванням новітніх електронних ресурсів. При цьому слід пам'ятати, що розвиток цифрових технологій посилює зростання тіньової економіки, оскільки з появою сучасних технологій можливість «цифрових злочинів» зростає. З огляду на поширення міжнародних злочинів у віртуальному середовищі, важливим питанням є вплив цифрової економіки на світогосподарські процеси.

Кіберзлочинність, як і кібервійна, є новою формою деструктивних процесів, відтак злочином є протиправне діяння, передбачене законодавством, що тягне за собою покарання. Кіберзлочинність – це злочини, вчинені у віртуальному світі, через кіберпростір або проти інтернет простору. До такого виду загроз відносимо незаконне отримання, розголошення чи витік інформації, незаконне внесення змін до даних, неналежне використання обладнання, створення, використання та розповсюдження небезпечних програм, несанкціонований доступ до інформації, поширення розсилок тощо. Безперечно будь-які зловживання та дії зловмисників в інтернеті ще більше актуалізують питання національної безпеки, людської гідності, конфіденційності, репутації, захисту прав інтелектуальної власності.

Одним із ключових завдань управління безпекою в інтернет просторі є розробка та впровадження технологій захисту та протидії від атак у віртуальному середовищі. Відповідно до звіту Європолу «Оцінка ризиків організованої злочинності у віртуальному середовищі (IOCTA)» (2018) [6], правоохоронні органи в інтернет просторі повинні посилити роботу з виявлення і пошуку окремих злочинців і злочинних груп. Головним чином ініціюється створення національних і міжнародних баз даних про кіберзлочинність з використанням принципів кримінології, що є частиною сучасної «Європейської субкультурної злочинності». Тактичний звіт «IOCTA» надає ключові настанови правоохоронним органам, політикам та регуляторним органам щодо дієвої боротьби зі злочинами в інтернет просторі. Для того, щоб правоохоронні органи ефективно протидіяли злочинам в кіберпросторі, важливо забезпечити достатню кількість ресурсів для дослідження нових бізнес-технологій, розробку відповідного програмного забезпечення, доступ до багатоканальних джерел інформації. Правоохоронним органам необхідно володіти засобами, технікою та мати практичні навички протидії злочинам, що пов'язані з кодуванням та використанням режиму «інкогніто», VPN режиму (зашифроване підключення). Сьогодні компанії із запобігання інтернет злочинам переважно зосереджують увагу на потенційних жертвах (громадянах та бізнесі) у віртуальному середовищі. Окрім цього, необхідно посилити співпрацю з ймовірними хакерами, особливо з категорією неповнолітніх та молодих осіб, які мають певні навички в програмуванні.

Варто наголосити, що реальні кіберінциденти відбуваються не через якусь «аварію» чи «несприятливі обставини», а через неякісне управління інформаційними системами та недостатній рівень компетентності у сфері кібербезпеки. Оскільки кожна інформаційна система має безліч вбудованих засобів управління ІТ, які забезпечують її безперебійну, точну, надійну та ефективну роботу, застосування ефективніших базових та розширених засобів контролю сприятиме швидшому виявленню та запобіганню кіберзагрозам. Безперечно, для успішного управління кіберризиками дуже важливо постійно оцінювати ефективність засобів контролю безпеки. Про підвищену увагу до системи раннього сповіщення про кіберінциденти і розбудову Єдиної загальнодержавної системи протидії кіберзлочинності наголошують Д. Дубов та М. Ожеван [4, с. 30].

Вивчаючи зростання ІТ-ринку в Україні, окремі дослідники наголошують на економічних, соціальних та політичних факторах, які сприяють розвитку цифрової економіки. За результатами когнітивного моделювання до основних факторів віднесено: національну валюту, інтеграційний процес з Європейським союзом, заробітну плату та законодавчу базу [7, с. 163].

Проблемою виявлення загроз в даній області виступає те, що хакерські атаки стають пролонгованими в часі та можуть тривати місяцями, перш ніж їх виявлять. Еволюція таких атак веде до зміни стратегії протидії хакерам: якщо раніше заходи із забезпечення інформаційної безпеки передбачали виявлення і запобігання, то тепер вони все більше спрямовані на захист державних об'єктів. Прогрес у використанні інформаційно-комунікаційних технологій робить критичну

інфраструктуру менш вразливою до кібератак. Передумовами загострення проблем інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури є перехід на автоматичний контроль обробки спеціалізованими процесами на критично важливих об'єктах; практика підключення офісних і промислових корпоративних мереж до інтернету; поширення мобільних пристроїв серед співробітників, що сприяє поширенню принципу «принеси свій пристрій»; ускладнення ланцюжків поставок і систем управління та контролю.

Аналізуючи характер та особливості вчинення інформаційних злочинів, варто окреслити такі важливі моменти:

1. Надмірна особиста та суспільна відкритість до віртуального світу. Злочини з використанням інформаційно-комунікаційних мереж та інновацій, як правило, є зручним сегментом для зловживань у міжнародній торгівлі, постачанні послуг, відмиванні грошей, грошових переказів між громадянами та підприємствами, використання хмарних технологій в інтернет просторі та підключенні комп'ютера до інтернет мереж.

2. Інноваційність. З швидким розвитком цифрових технологій виникає неузгодженість законодавчого характеру, а з урахуванням вітчизняних реалій – і корупційне лобювання прийняття відповідних рішень щодо заходів з протидії злочинам в інтернет просторі.

3. Витончений характер злочинів. Хакери, які отримують матеріальну вигоду від кіберзлочинів, застосовують цифрові та передові технології, інформаційно-комунікаційні мережі з соціальних та психологічних причин. Це стосується, насамперед, наклепів на керівництво країни, розробки терористичних веб-сайтів, знищення інформаційних систем за допомогою введення вірусів або остаточне припинення функціонування таких систем (як додаток до форм тероризму, інформаційних війн).

4. Злочини інкогніто. Хакерів зацікавлює відсутність фізичного контакту з жертвою, порівняно пом'якшений вид покарання в деяких державах та труднощі розкриття, запису та отримання криміналістично важливої інформації в кіберпросторі.

5. Міжнародний характер та поширеність злочинів. За допомогою інформаційно-комунікаційних мереж підготовка та виконання кіберзлочину може реалізовуватись без часових та територіальних обмежень. Оскільки цифрові технології та веб-послуги стають загальнодоступними для суспільства, кількість злочинів у віртуальному середовищі невідомо зростає.

Наголошуючи на поширенні інтернет-злочинів у віртуальному середовищі, спробуємо їх класифікувати за такими видами:

- злочини, пов'язані з привласненням матеріальних активів;
- шахрайство та маніпулювання інформаційно-комунікаційними технологіями (для особистого використання або продажу);
- переривання діяльності інформаційно-комунікаційних систем задля одержання матеріальної вигоди та доступу до автоматичного контролю обробки (за сплачені умисно завдані збитки або шкоду опонентам);
- інші злочини в кіберпросторі.

Питання забезпечення правопорядку у кіберпросторі посилюють намагання представників корпоративного сектору в деяких країнах ЄС встановити тісні зв'язки щодо розробки заходів з протидії транснаціональній злочинності. Така взаємодія будується за певними напрямками. По-перше, бізнес-структури замовляють послуги у кіберзлочинців, зокрема щодо крадіжок інтелектуальної власності та компрометуючої конкурентів документації. По-друге, організовані злочинні угруповання інвестують отримані прибутки в легальний бізнес та ІТ-індустрію, особливо у фінансові технології, виготовлення відеоігор і різного роду мобільних додатків, які передбачають отримання від клієнтів персональних даних [8].

З метою надійного захисту кіберпростору використовуються новітні технологічні розробки. Так, двохфакторна верифікація розповсюджена зараз у хмарній електронній пошті (наприклад Gmail, Ukr.net) і стає все більш поширеною у роздрібному та інтернет-банкінгу; кіберрозвідка та аналіз є технічними інструментами підвищеного інтересу до «обміну інформацією» та «аналізу загроз». Уникнення таких загроз на нанорівні, як фішингові атаки, крадіжка особистої інформації та недопущення кіберінцидентів на національному і державному рівнях, на наш погляд, є пріоритетними напрямками зміцнення кібербезпеки.

Діяльність правоохоронних органів щодо недопущення (мінімізації, нейтралізації) реальних та потенційних загроз повинна охоплювати:

- тривале й стійке ефективне комунікативне співробітництво та тісний зв'язок між різними підрозділами органів внутрішніх справ та іншими державними структурами;
- діяльність різних відомств та підвідомчих правоохоронних органів в сфері інформаційних технологій для колективного функціонування та узгодження мети;
- інтенсивніше використання (застосування) електронних доказів, інформаційно-телекомунікаційних технологій та реєстрів;

– розробку критеріїв щодо регулювання таємних даних про ефективні обставини, установивши програмний доступ різних органів внутрішніх справ, які б ефективно протидіяли злочинам в цифрових комп'ютерних технологіях та кіберпросторі.

З огляду на те, що основною метою діяльності правоохоронних органів є боротьба з дилерами шкідливих цифрових послуг та відповідних інструментів, доцільним є створення реєстру таких постачальників, які мають сумнівну репутацію, в тому числі IT-компаній, інших суб'єктів господарювання, тим самим забезпечивши контроль над ситуацією у сфері цифрової економіки. Основними напрямками зміцнення кіберпростору можна вважати: безперервну модернізацію інформаційно-телекомунікаційних технологій; зміцнення комунікаційного захисту, а саме удосконалення, розробка та запуск новітніх програм охорони відомостей; нормативно-правову урегульованість та узгодження дій щодо створення окремих елементів системи кібербезпеки; запровадження та використання технології блокчейн.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, цифрові комп'ютерні технології інтенсивно удосконалюються та набувають широкого попиту у всіх суспільних відносинах, бізнес-процесах, управлінській діяльності. Сьогодні Україна має унікальну можливість зробити «цифровий стрибок» у пріоритетних сферах економіки, розвивати цифрову інфраструктуру, сектор інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволить не лише збільшити кількість робочих місць, а й забезпечити приріст ВВП. Створення нових сегментів прискорить розвиток приватного бізнесу та промисловості, а в сфері соціально-публічного управління – надання високоякісних публічних та соціальних послуг.

Спільними зусиллями держави та бізнес-структур цифровий розрив у наявності відповідних технологій та систем управління у різних секторах економіки можна подолати шляхом:

- 1) реалізації комплексної національної політики оцифрування;
- 2) створення попиту на якісні послуги, засновані на цифрових технологіях;
- 3) доступу до швидкісного Інтернету та максимальних можливостей для ведення бізнесу за допомогою цифрових технологій;
- 4) розвитку інфраструктури та взаємозв'язку цифрових послуг у всіх сферах.

Безперечно, швидка цифровізація національної економіки можлива завдяки функціонуванню безпечного кіберпростору. На порядок денний виходять питання створення вітчизняної нормативно-правової бази, розробки термінологічного апарату у цій сфері, приведення у відповідність до міжнародних стандартів і стандартів ЄС та НАТО вітчизняних нормативних документів у сфері електронних комунікацій, захисту інформації, інформаційної та кібербезпеки. Чималу увагу слід приділити створенню системи незалежного аудиту інформаційної безпеки, кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури, узгодженню використання спецзасобів структурними підрозділами, що відповідають за безпеку кіберпростору в Україні.

Література

1. Бурячок В. Л., Толубко В. Б., Хорошко В. О., Толюпа С. В. Інформаційна та кібербезпека: соціотехнічний аспект : підручник. Київ : ДУТ, 2015. 288 с.
2. Гірченко Т. Д., Чмерук Г. Г., Семенюк І. М. Шляхи модернізації цифрової економіки. *Інфраструктура ринку*. 2020. Вип. 41. С. 25-30.
3. ДСТУ ISO/IEC 27032:2016 (ISO/IEC 27032:2012, IDT) «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови щодо кібербезпеки». 27.12.2016. № 448. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=69128 (дата звернення: 06.03.2021).
4. Дубов Д. В., Ожеван М. А. Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України. Київ : НІСД, 2011. 30 с.
5. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 06.03.2021).
6. Ляшенко В. І., Вишневський О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія. Київ, 2018. 252 с.
7. Носатов І. К. Шляхи розвитку інформаційних технологій в контексті стратегічної розбудови національної економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Випуск 22. Частина 2. С. 160-164.
8. Пантелеєва Н. М. Кіберзагрози в умовах цифрової економіки. *Фінансовий простір*. 2019. № 1. С. 130-139.
9. Плікус І. Й. Цифрова економіка: ключові тренди в світі та перспективи для України. *Молодий вчений*. 2019. № 12. С. 470-476.
10. Стратегія кібербезпеки України : Указ Президента України від 15 березня 2016 року № 96/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#Text> (дата звернення: 06.03.2021).
11. Cyber Security Strategy for Germany 2016. URL: <https://www.enisa.europa.eu/topics/national-cyber-security-strategies/ncss-map/national-cyber-security-strategies-interactive-map/strategies/cyber->

security-strategy-for-germany/@_@download_version/5f3c65fe954c4d33ad6a9242cd5bb448/file_en (дата звернення: 06.03.2021).

12. Cyber Security Strategy of the United Kingdom: safety, security and resilience in cyber space. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228841/7642.pdf (дата звернення: 06.03.2021).

13. ISO/IEC 27032:2012 Information technology – Security techniques – Guidelines for cybersecurity. URL: www.iso.org/standard/44375.html (дата звернення: 06.03.2021).

References

1. Buriachok, V.L., Tolubko, V.B., Khoroshko, V.O. and Toliupa, S.V. (2015), *Informatsiina ta kiberbezpeka: sotsiotekhnichniy aspekt* [Information and cybersecurity: sociotechnical aspect], textbook, DUT, Kyiv, Ukraine, 288 p.

2. Hirchenko, T.D., Chmeruk, H.H. and Semeniuk, I.M. (2020), "Ways to modernize the digital economy", *Infrastruktura rynku*, Iss. 41, pp. 25–30.

3. DSTU ISO/IEC 27032:2016 (ISO/IEC 27032:2012, IDT) (2016), "Information technologies. Methods of protection. Cybersecurity Guidelines", no. 448, available at: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?Id_doc=69128. (access date March 06, 2021).

4. Dubov, D.V. and Ozhevan, M.A. (2011), *Kiberbezpeka: svitovi tendentsii ta vyklyky dlia Ukrainy* [Cybersecurity: global trends and challenges for Ukraine], NISS, Kyiv, Ukraine, 30 p.

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "The concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020" of January 17, 2018 no. 67-p., available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>. (access date March 06, 2021).

6. Liashenko, V.I. and Vyshnevskiy, O.S. (2018), *Tsyfrova modernizatsiya ekonomiky Ukrainy yak mozhyvist proryvnoho rozvytku* [Digital modernization of Ukraine's economy as an opportunity for breakthrough development], monograph, Kyiv, Ukraine, 252 p.

7. Nosatov, I.K. (2017), "Ways of information technology development in the context of strategic development of the national economy", *Naukovyy visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, Iss. 22, part 2, pp. 160–164.

8. Pantielieieva, N.M. (2019), "Cyber threats in the digital economy", *Finansovyi prostir*, no. 1, pp. 130–139.

9. Plikus, I.Y. (2019), "Digital economy: key trends in the world and prospects for Ukraine", *Molodyi vchenyi*, no. 12, pp. 470–476.

10. Decree of the President of Ukraine (2016), Cybersecurity strategy of Ukraine of March 15 no. 96, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96/2016#Text>. (access date March 06, 2021).

11. "Cyber Security Strategy for Germany" (2016), available at: https://www.enisa.europa.eu/topics/national-cyber-security-strategies/ncss-map/national-cyber-security-strategies-interactive-map/strategies/cyber-security-strategy-for-germany/@_@download_version/5f3c65fe954c4d33ad6a9242cd5bb448/file_en (access date March 06, 2021).

12. "Cyber Security Strategy of the United Kingdom: safety, security and resilience in cyber space", available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/228841/7642.pdf. (access date March 06, 2021).

13. ISO/IEC 27032:2012 "Information technology – Security techniques – Guidelines for cybersecurity", available at: www.iso.org/standard/44375.html. (access date March 06, 2021).

УДК 657.63; 336
JEL Classification: G 10, G 20

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.24

Гончар Л.В.,
д-р пед. наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Малахова А.В.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Невкипіла О.С.,
магістрантка,
Донбаський державний педагогічний університет,
м. Слов'янськ

ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО ТА БЕЗПЕКА

Honchar L.V.,
dr.sc.(ped.), assoc. prof., associate professor
at the department of accounting and auditing,
Donbass State Teachers Training University
Malakhova A.V,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor
at the department of accounting and auditing,
Donbass State Teachers Training University,
Nevkypila O.S.,
magistr,
Donbass State Teachers Training University,
Slovyansk

FINANCIAL FRAUD AND SECURITY

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку науки та технологій, очевидно, що проблема шахрайства стає все більш актуальною. Розвиток науки, технологій та комп'ютеризації, в цілому, для суспільства відіграє важливу роль. З одного боку, стрімкий стрибок науки вгору несе для суспільства позитивні зміни, покращення якості життя, а з другого – негативна сторона набирає швидких оборотів свого розвитку, починає поширюватися шахрайство. Шахрайство проникає в усі сфери життя суспільства, крім того, воно стає великою загрозою для нормального існування та розвитку людства.

Фінансове шахрайство поширюється на майно та грошові кошти як громадян, так і суб'єктів господарювання. Вагомим аспектом є корисливий мотив із боку зловмисника, неважливо яку зі схем обману він використовує [1, с. 110]. На відміну від звичайної крадіжки, фінансове шахрайство характеризується навмисним заволодінням чужими грошима, але у більш «таємний» спосіб.

Із кожним роком з'являються все нові й нові види шахрайства, водночас активний розвиток нових технологій допомагає фінансовому шахрайству адаптуватися до сучасних умов. У наші дні шахрайство набуло інтелектуального характеру, підтвердженням чого є те, що шахраї застосовують не лише нові технології, але й найсучасніші психологічні методики. На підприємствах також існують різні види фінансового шахрайства, яке несе негативні наслідки як для репутації підприємства, так і його фінансового стану загалом. З огляду на це, дослідження сучасних особливостей фінансового шахрайства та виявлення напрямів протидії йому є актуальним питанням сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем фінансового шахрайства зазвичай перебуває у полі зору представників юридичної науки, серед них доцільно виділити праці О. Кальмана, С. Князева, П. Коваленка, О. Курмана, Т. Мудряк, В. Сухоноса, Г. Чернишова, С. Шапочки, Ю. Ярмоленко, О. Кравченка та ін. Вітчизняною фінансовою наукою зазначені питання практично не досліджуються, виняток становлять окремі наукові праці Г. Возняк, О. Кириленко, Т. Кізіми, Ю. Клапківа, С. Мельника, Ю. Хамиги та ін. Відтак, відсутність у сучасній українській фінансовій науці досліджень, які б цілеспрямовано та комплексно висвітлювали проблему фінансового шахрайства з точки зору його фінансових ефектів й економічних наслідків, зумовила необхідність подальшого дослідження даної проблематики.

Постановка завдання. Метою дослідження є характеристика особливостей фінансового шахрайства на підприємствах та в житті людей, виокремлення критеріїв ідентифікації й об'єднання

практичних рекомендацій щодо напрямків його мінімізації в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питанням вивчення та боротьби з шахрайством вчені завжди приділяли велику увагу, про що свідчить низка наукових праць. Тому саме категорія «шахрайство» як термін відрізняється в поняттях та працях різних вчених. Якщо розглядати шахрайство відповідно до чинного Кримінального кодексу України, то шахрайство – це спосіб заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [2, ст. 190].

Згідно положень Міжнародного стандарту аудиту (ISA) 240, «шахрайство є навмисною дією одного або більше осіб серед керівництва, управлінського персоналу, співробітників або третіх сторін, що полягає у використанні обману для одержання неправомірної або незаконної вигоди» [3].

О. Кравченко у процесі свого дослідження доходить висновку, що шахрайство належить до розряду тих злочинів, що нерідко здійснюються за активної «співучасті» потерпілого. Шахрайство в усіх випадках є результатом трьох складників: конкретної криміногенної ситуації, поведінки злочинця й потерпілого [4].

Ю. Хамига під фінансовим шахрайством розуміє сукупність економічних відносин, які реалізуються юридичними або фізичними особами (як правило, без насильницьких дій) у процесі формування, розподілу і використання фінансових ресурсів (доходів) шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем з метою отримання економічної та/або іншої вигоди (особистої, корпоративної чи на користь третіх осіб) [5, с. 23].

Так, Г. Чернишов у своїх працях розглядає фінансове шахрайство як злочинну діяльність. Таким чином «злочинна діяльність – це деструктивна протиправна активність людини, яка виражається в здійсненні нею усвідомлених, мотивованих, об'єднаних спільним мотивом дій, як легальних, так і нелегальних, задля задоволення певних потреб, досягнення поставленої мети. Тобто злочинна діяльність завжди є умисною та мотивованою» [6].

В. Сухонос зазначає, що шахрайство з фінансовими ресурсами у банківській сфері, як правило, належить до організованої злочинності, яка проникає в органи влади і управління, правоохоронні органи, банки, небанківські фінансові установи для того, щоб отримувати необхідну інформацію і «дах». Тому, наголошує дослідник, боротьба з шахрайством потребує збалансованого та системного підходу з боку держави до захисту фінансових інтересів банків, фізичних і юридичних осіб та й самої держави від економічних злочинів у банківській сфері [7].

Шахрайство на підприємствах будь-якої форми власності є типовим явищем не лише в Україні, але й у всьому світі. Основна відмінність полягає у тому, що іноземні підприємства та юристи розробили ефективні механізми протидії даним незаконним явищам. До них відносяться комплаєнс-процедури, аудиторські перевірки, внутрішнє розслідування тощо. На жаль, підприємства, які працюють лише на території України та націлені тільки на українського споживача, практично не використовують зарубіжні механізми протидії фінансовому шахрайству. Керівників таких підприємств насторожують можливі деструктивні явища, що можуть виникнути у колективі внаслідок внутрішнього розслідування, а також вартість проведення таких розслідувань, яка пропонується на ринку послуг. Та й досить важко іноді пояснити потенційному клієнту, що у перспективі витрачені ресурси на проведене внутрішнє розслідування – це значно менші затрати, ніж постійні втрати через дії недобросовісних працівників.

Згідно із світовою статистикою, унаслідок економічних злочинів та шахрайства щорічно втрачається 6,3 трлн дол. США. У середньому внаслідок фінансового шахрайства підприємство втрачає до 5% свого прибутку.

Згідно результатів опитування українських респондентів у рамках Всесвітнього дослідження економічних злочинів й шахрайства 2020 року, 51% респондентів в Україні постраждали від шахрайства впродовж останніх 24 місяців. Даний показник збільшився, порівняно із 48% в 2018 р. Злочинами, що мають найбільш негативний вплив на діяльність підприємств в Україні, було визнано незаконне привласнення майна й шахрайство в сфері закупівель. 26% українських підприємств впродовж останніх 24 місяці понесли збитки від шахрайства у розмірі від \$50 тис. до \$1 млн. 3% українських респондентів повідомили про збитки від шахрайства у розмірі понад \$5 млн [8].

Шахрайство розглядається як цілісне явище, що формується складною взаємодією обставин економічного, психологічного й соціального порядку. Шахрайство можливо розподілити на декілька видів, узявши за основу поділ суб'єкта, від якого виходить даний факт:

1) розтрата чи розкрадання з боку найманого працівника (замовлення послуг сторонніх організацій за завищеними цінами, які будуть платити певну суму такому працівнику як винагороду);

2) шахрайство з боку керівників чи менеджерів (змова з метою доведення підприємства до банкрутства та виведення активів);

3) афери із інвестиціями (інвестування коштів в підприємства потенційні банкрути з метою виведення коштів з підприємства);

4) шахрайство з боку постачальників (постачання неякісної сировини за завищеними цінами);

5) шахрайство з боку замовника чи клієнта (несплата виконаного замовлення, оскільки замовник може визнати себе банкрутом) [9].

Незважаючи на таке видове різноманіття, найчастіше підприємство зазнає істотних збитків

унаслідок нанесення шкоди у зв'язку із недобросовісними діями з боку працівників даного підприємства.

Фінансове шахрайство на підприємстві є доволі небезпечним явищем, що несе за собою чимало несприятливих наслідків. Насамперед це шкода діловій репутації/бренду та втрата прибутку. Якщо інформація про ненадійність системи безпеки підприємства пошириться серед широких мас (а іноді досить й бізнес-партнерів), йому може бути відмовлено у доступі до публічних закупівель. І, звичайно, за наявності факту фінансового шахрайства підприємство понесе збитки матеріального характеру.

З метою попередження зазначених наслідків міжнародний досвід відсилає нас до застосування такого засобу, як Internal Corporate Investigation (внутрішнє корпоративне розслідування). Внутрішнє розслідування є вагомим засобом захисту підприємств, що дають змогу уникнути негативних дій з боку держави чи акціонерів, співробітників чи клієнтів. Підприємства і їхнє керівництво схильні до ризику бути утягнутими у судовий процес, кримінальні розслідування, постраждати від скарг незадоволених співробітників тощо. Отже, захист підприємства, його посадових осіб та директорів часто вимагає внутрішнього розслідування, щоб особи, які приймають рішення, були повністю поінформовані про реальний стан справ, наслідки дій проти підприємства та директорів безпосередньо, а також про те, як знизити збитки для підприємства та її керівництва.

Оскільки термін «шахрайство» відноситься до кримінально-правової категорії, то й причини таких дій варто шукати кримінально-правовими методами. У середовищі юристів з метою розуміння причин шахрайських дій з боку працівників підприємства поширення одержав так званий трикутник шахрайства.

Він складається з наступних категорій:

1. Мотив (внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до дії): фінансові потреби; жадібність; причини, пов'язані із роботою (недооцінка, ненадання обіцяного);
2. Виправдання: «я заслуговую більшого / підприємство мені заборгувало»; «я вирішу свої поточні проблеми та все поверну»;
3. Сприятливі можливості: неефективний внутрішній та зовнішній контроль; низький рівень трудової дисципліни [9].

Наведені категорії суттєво полегшують пошук причин скоєння шахрайських дій, який, у свою чергу, полегшує й пошук можливих осіб, яким вигідно чинити шахрайські дії. Існує перелік дієвих методів із використанням наведеного «трикутника шахрайства» задля виявлення осіб, причетних до розкрадання на підприємстві.

Насамперед необхідно відзначити, що функціонування внутрішньої служби безпеки не завжди означає повну захищеність від недобросовісних дій працівників підприємства. Досить часто служба внутрішньої безпеки або працює неефективно, або навіть працює у співучасті із крадіями (що, на жаль, характерне для вітчизняних реалій).

З огляду на наведене, основною ознакою успішного виявлення фінансових махінацій на підприємстві є те, що доволі вузьке коло осіб знає про проведення перевірки, а особи, що перевіряють, співпрацюють тільки із однією або двома особами підприємства, яким вони й підзвітні.

До основних методів виявлення фінансового шахрайства на підприємстві можна віднести такі:

- 1) неочікувана перевірка підприємства – ефективна із точки зору одержання оперативної інформації щодо стану справ на підприємстві;
- 2) легендована перевірка – найбільш ефективна перевірка у частині одержання повної та достовірної інформації безпосередньо від першоджерела органічним шляхом (безпосередній контакт із людьми, які працюють на підприємстві);
- 3) внутрішнє розслідування фактів шахрайства, що вже були вчинені;
- 4) OSINT/HUMINT – одержання інформації із відкритих джерел (інтерв'ювання, оцінка та аналіз документів й кореспонденції) [9].

Досвідчений перевіряючий із метою виявлення осіб, які завдають на постійній основі збитків підприємству, має дотримуватись певного порядку дій. Такі дії включають у себе первинний аналіз, планування, пошук фактів (доказів), аналіз доказів, звіт та подальший супровід клієнта. Необхідно зазначити, що застосовувати доцільно саме такий порядок, оскільки його порушення може призвести до негативних наслідків.

Після виявлення осіб, які є причетними до шахрайських дій у фінансовій сфері, виникає проблема залучення до відповідальності цих осіб, яку необхідно буде вирішити керівництву підприємства. Найчастіше наслідками є дисциплінарна відповідальність, штрафні санкції й адміністративна або кримінальна відповідальність винної особи чи осіб.

Із огляду на зазначене, можна констатувати, що кожне підприємство в Україні може постраждати від фінансового шахрайства, унаслідок якого завжди будуть виникати як матеріальні, так й репутаційні збитки. Ефективною протидією вказаного можна визначити внутрішні перевірки, оскільки, зважаючи на специфіку процедури їхнього проведення, вони допомагають не лише виявити осіб, причетних до розкрадань, але й зрозуміти основну причину фізичної можливості вчинення таких дій. Як правило, це неналежні компетенс-процедури й неефективність служби внутрішньої безпеки.

За результатами проведеної внутрішньої перевірки підприємству можна запропонувати заходи із поліпшення механізму захисту від фінансового шахрайства та усунення процесуальних недоліків, що дозволили нанести йому збиток.

Варто також зазначити, що перевірка, проведена сторонніми аудиторськими організаціями, є більш дієвою та кращою за результатами, аніж її проведення контролюючими органами. Така перевірка, на відміну від втручання правоохоронних органів, виключає можливість впливу третіх осіб на її хід та результат, а також залишає замовнику абсолютне право вибору наслідків за виявленими фактами фінансового шахрайства.

Фінансове шахрайство проявляється не тільки на підприємствах, але й у житті звичайних людей. Згідно даних правоохоронних органів, за перше півріччя 2020 р. в Україні було зареєстровано більш ніж 47 тис. випадків шахрайства з банківськими картками фізичних осіб на загальну суму збитків понад 86 млн грн [10].

На сьогоднішній день існує досить багато різновидів фінансового шахрайства по відношенню до фізичних осіб. Наведемо характеристику основних видів.

1. Соціальна інженерія.

Соціальна інженерія представляє собою збір секретних даних за допомогою психологічного впливу. Наприклад, людині можуть зателефонувати та повідомити про блокування банківського рахунку. А для того, щоб його розблокувати, попросять зазначити дату видачі й термін дії карти, CVV-код. Інші відомості, що виманюють шахраї: паролі, пін-коди. Тільки за один рік до чорного списку телефонів потрапило понад 1200 номерів.

Даний вид фінансового шахрайства є найпоширенішим методом викрадення даних. За підрахунками Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем ЄМА, за одну аферу із використанням соціальної інженерії зловмисники виманюють в довірливих осіб понад 3000 грн.

2. Скімінг – шахрайство із банкоматами.

Є другим за популярністю методом фінансового шахрайства в Україні. У 2019 році він становив близько 25% всіх випадків фінансового шахрайства. Це спосіб, коли на банкомат установлюють спеціальний прилад (скімер) задля зчитування даних банківської карти. Найчастіше це відбувається із картками, що мають тільки магнітну стрічку. Картки із чіпом та безконтактні картки захищені краще. Проте, на жаль, за даними НБУ в 2019 році таких карток було лише близько 6 млн із 39 млн усіх наявних у фізичних осіб [10].

Ще однією методикою викрадення грошей із банкомату (простіша та ефективніша) є застосування зловмисниками скотчу на слот для видачі готівки. Гроші застрягають, й люди, не дочекавшись видачі грошей йдуть від банкомата. За підрахунками Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем ЄМА, за одну таку операцію українці втрачають близько 2000 грн. У 2019 році було зафіксовано 193 випадки, що на 100 більше, аніж на рік раніше [10].

3. Фішинг.

Це тип шахрайства в інтернеті, метою якого є одержання конфіденційної інформації: паролів, логінів до платіжних систем, карткових даних.

У класичному розумінні фішинг – це надсилання листів на електронну адресу від імені банку, технічної підтримки сервісу чи адміністрації з вимогою надати облікову інформацію, перейшовши на зазначену сторінку. Дана сторінка досить схожа на справжню (як в банку чи сайту, на якому особа здійснює онлайн-оплату), проте не є такою насправді. Введені на такій сторінці логін та пароль автоматично потрапляють до рук зловмисників.

4. Викрадення фінансового номеру телефону.

Ще один доволі розповсюджений метод шахрайства в Україні – перевипуск вашої SIM-картки. Майбутній жертві телефонують кілька разів і навіть поповнюють рахунок, потім звертаються до мобільного оператора з вимогою відновити начебто вкрадену сім-картку.

Для цього, як відомо, треба назвати номери, з яких телефонували на SIM-картку найчастіше, і суму, на яку поповнювали рахунок. Оператор ідентифікує зловмисника як власника номера телефону, і шахрай отримує доступ до сім-картки. А отже, можливо, й до інтернет чи мобільного банкінгу, вашої платіжної картки.

5. Фінансові піраміди – це шахрайські схеми, побудовані за принципом забезпечення доходу через залучення інших учасників «піраміди» чи вкладення під дуже високі відсотки. Керівники таких афер часто вигадують неіснуючі послуги, а після збору грошей з учасників просто зникають зі всіма заощадженнями.

В Україні у березні 2021 року кіберполіція припинила діяльність шахрайської фінансової піраміди, організатори якої ошукали понад 55 тис. вкладників на понад 150 млн грн. Для інвестування громадяни купували сертифікати вартістю від 300 грн до 300 тис. грн. Організатори обіцяли щоденний прибуток (понад 350% річних) від вартості сертифікатів у вигляді внутрішньої валюти. Внутрішню валюту фігуранти пропонували конвертувати в криптовалюту, проте через технічні властивості сайту вивести прибуток було неможливим. Окрім цього, ціна на криптовалюту була нижчою у більш ніж 100 разів за ту, котру зазначали організатори [11].

Для того, щоб убезпечити себе від незаконних дій фінансових шахраїв, необхідно берегти свої персональні дані, не розголошувати під жодним приводом інформації щодо банківської карти, паролів від приватних кабінетів на сайті банку, не відкривати листи на пошті з підозрілих адрес, не переходити

за посиланнями, що надсилають в соціальних мережах (навіть від знайомих, оскільки їхня сторінка може бути зламана); перед використанням банкомата завжди уважно його оглядати, закривати клавіатуру при введенні пін-коду банківської картки, не встановлювати підозрілі програми; не вірити пропозиціям із заробітком надприбутків тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дало змогу визначити, що на сьогоднішній день фінансове шахрайство є поширеним явищем. З ним стикаються як підприємства, так і фізичні особи. І якщо на підприємствах фінансове шахрайство найчастіше пов'язане з незаконними діями співробітників, то по відношенню до фізичних осіб воно має виключно зовнішні атаки. Сьогодні, в умовах поширення коронавірусу і складної економічної ситуації простежується активізація діяльності шахраїв. Розглянуті найпоширеніші види фінансового шахрайства та можливі варіанти їхньої протидії дадуть змогу уникнути негативних наслідків такого незаконного виду діяльності.

Література

1. Кізіма Т., Хамига Ю. Фінансове шахрайство: теоретична концептуалізація та економічне підґрунтя. *Світ фінансів*. 2019. Вип. 2. С. 109-123.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 26.03.2021).
3. International Standard on Auditing 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements. URL: <http://www.ifac.org/sites/default/files/downloads/a012-2010-iaasb-handbook-isa-240.pdf> (дата звернення: 26.03.2021).
4. Кравченко О. В. Психологічні особливості шахрайства : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.06 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 21 с.
5. Хамига Ю. Я. Фінансове шахрайство: критерії ідентифікації та напрями мінімізації : дис. ... д-ра філос. : 072 Фінанси, банківська справа та страхування. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. 284 с.
6. Чернишов Г. М. Фінансове шахрайство як злочинна діяльність: методологічні проблеми дослідження. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 70. С. 369-376. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_58 (дата звернення: 03.04.2021).
7. Сухонос В. В. Шахрайство з фінансовими ресурсами у банківській сфері України та його кримінологічна характеристика. *Вісник прокуратури*. 2012. № 1. С. 92-96.
8. Як економічні злочини впливають на українські компанії. URL: <http://finpost.com.ua> (дата звернення: 30.03.2021).
9. Шахрайство на підприємстві: причини та наслідки, виявлення та протидія. URL: [https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012486#:~:text="](https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012486#:~:text=) (дата звернення: 27.03.2021).
10. Найпоширеніші методи шахрайства в Україні у 2019-2020 та як від них захиститися. URL: <https://www.ipay.ua> (дата звернення: 30.03.2021).
11. Кіберполіцейські припинили діяльність шахрайської фінансової піраміди. URL: <https://cyberpolice.gov.ua> (дата звернення: 31.03.2021).

References

1. Kizyima, T. and Khamyha, Yu. (2019), "Financial fraud: theoretical conceptualization and economic basis", *Svit finansiv*, Iss. 2, pp. 109-123.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2001), The Law of Ukraine "Criminal Code of Ukraine" of April 5, 2001 № 2341-III, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (access date March 26, 2021).
3. International Standard on Auditing 240: The Auditor's Responsibilities Relating to Fraud in an Audit of Financial Statements, available at: <http://www.ifac.org/sites/default/files/downloads/a012-2010-iaasb-handbook-isa-240.pdf> (access date March 26, 2021).
4. Kravchenko, O.V. (2005), "Psychological features of fraud", Thesis abstract of Cand. Sc. (Psych.), 19.00.06, Nats. un-t vnutr. sprav, Kharkiv, Ukraine, 21 p.
5. Khamyha, Yu.Ya. (2020), "Financial fraud: identification criteria and ways to minimize", Diss. PhD, 072 Finance, banking and insurance, ZUNU, Ternopil, Ukraine, 284 p.
6. Chernyshov, H.M. (2013), "Financial fraud as a criminal activity: methodological problems of research", *Aktualni problemy derzhavy i prava*, Iss. 70, pp. 369-376, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2013_70_58 (access date April 03, 2021).
7. Sukhonos, V.V. (2012), "Fraud with financial resources in the banking sector of Ukraine and its criminological characteristics", *Visnyk prokuratury*, no.1, pp. 92-96.
8. "How economic crime saffect Ukrainian companies", available at: <http://finpost.com.ua> (access date March 30, 2021).
9. "Fraud in the enterprise: causes and consequences, detection and counteraction", available at: [https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012486#:~:text="](https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012486#:~:text=) (access date March 27, 2021).
10. "The most common methods of fraudin Ukraine in 2019-2020 and how to protect yourself from them", available at: <https://www.ipay.ua> (access date March 30, 2021).
11. "Cyber police stopped the fraudulent financial pyramid", available at: <https://cyberpolice.gov.ua> (access date March 31, 2021).

УДК 338.2
JEL Classification: G30, J28

DOI: 10.37332/2309-1533.2021.3-4.25

Баглей Р.Р.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КОРПОРАТИВНИХ СТРУКТУР В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Bahlei R.R.,
cand.sc.(econ.), assoc. prof., associate professor
at the department of international economic relations,
West Ukrainian National University, Ternopil

FORMATION AND ENSURING ECONOMIC SECURITY OF CORPORATE STRUCTURES IN AN UNSTABLE ENVIRONMENT

Постановка проблеми. Корпорація в ХХІ ст. є важливим чинником в економічній, в політичній, соціальній, культурній сферах діяльності. Участь корпорацій у суспільних процесах перетворюють їх на домінуючі соціальні інститути сьогодення. Становлення корпоративних утворень безпосередньо пов'язано з еволюційним розвитком компаній, що візуалізує стійку тенденцію до формування підприємницьких об'єднань інтегративного типу. Доказом цього є приклади зі світової практики, що демонструють створення різноманітних типів інтеграції фірм, відмінності яких поширювалися на цілі співпраці, характер господарських відносин між їх учасниками, ступінь самостійності партнерів в об'єднанні підприємств. Іноді виникнення нових організаційних форм мало еволюційний характер, вони органічно доповнювали і одночасно функціонували з попередніми інтегративними типами компаній, розширюючи різноманіття форм корпоративних структур.

Корпоративна форма ведення бізнесу для України є порівняно новим явищем. У зв'язку з цим, особливої актуальності набувають питання формування раціональної системи управління корпорацією, принципи і фактори її побудови, економічна доцільність впровадження стандартів корпоративного управління, безпека функціонування. Для сучасних корпорацій в глобальному економічному просторі стає все більш актуальною проблемою забезпечення економічної безпеки і досягнення стратегічних цілей в умовах зростаючої організаційної та технічної складності мінливого середовища, що формує нові ризики та загрози. Успіх у вирішенні цих завдань залежить від адаптації до зовнішнього середовища і попередження ризиків та загроз. Управління економічною безпекою корпорації буде більш ефективним, якщо даний процес буде систематичним і стратегічним, а також спиратиметься на постійний моніторинг загроз у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Процес формування власної національної моделі корпоративної безпеки є першочерговим завданням, тому дослідження цих особливостей є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання економічної безпеки суб'єктів господарювання підприємства активно досліджується багатьма вченими. Свій науковий доробок у розвиток теорії економічної безпеки внесли такі вчені: О. Барановський, І. Бланк, М. Білик, З. Варналій, Т. Васильців, Л. Гнилицька, М. Єрмошенко, С. Каламбет, Г. Козаченко, В. Крутов, О. Ляшенко, Б. Мізюк, Г. Мінаєв, В. Мунтіян, Є. Олейніков, І. Отенко, В. Пономаренко, М. Фоміна, В. Франчук, Л. Шемаєва, Т. Шира, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Шликов, А. Штангрет та багато інших. Науковці розкрили питання систематизації економічної безпеки підприємств, методичні основи формування підрозділів реалізації економічної безпеки на підприємствах, комплексні підходи до її оцінки тощо. У наукових публікаціях питання забезпечення корпоративної безпеки в основному розглядаються з позицій підвищення ефективності функціонування корпорацій, в той час як проблема системного забезпечення корпоративної безпеки є недостатньо дослідженою. Так, незважаючи на дослідження категорії «економічна безпека підприємства», серед учених існують розбіжності щодо змісту цієї комплексної категорії, завдань і шляхів їх вирішення. Що ж стосується поняття «корпоративна безпека», варто відзначити недостатню увагу науковців щодо вивчення цієї категорії та обмеженого теоретико-методологічного базису її забезпечення стосовно вітчизняних корпоративних структур.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд теоретичних та організаційних аспектів формування ефективної системи економічної безпеки корпоративних структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує корпорацію як договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників [1, с. 577]. На думку В. Карпенка, «корпорація може розглядатися як категорія, під якою розуміють підприємницьке об'єднання капіталу, що має різні організаційно-правові форми. У вузькому розумінні – це форма підприємницького об'єднання капіталу у вигляді акціонерного товариства» [2, с. 22]. Окремі автори наголошують, що корпорація – найдосконаліша форма організації підприємств, що існує переважно у вигляді відкритого акціонерного товариства, засновники якого формують акціонерний капітал шляхом об'єднання власних ресурсів через механізм випуску і продажу цінних паперів (передусім акцій), а співвласники несуть обмежену відповідальність [3]. Корпорація (від лат. corporatio – об'єднання, співтовариство) – широко поширена в економічно розвинених країнах форма організації підприємницької діяльності, що передбачає часткову власність, юридичний статус і зосередження функцій управління в руках професійних найманих менеджерів [4]. Згідно з чинним законодавством України, корпорацією визнається договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації [5]. Проте в законодавстві немає згадування щодо елементів безпеки здійснення діяльності суб'єктів господарювання, зокрема корпоративних структур.

На думку О. А. Груніна, «економічна безпека підприємства – це стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому» [6, с. 16]. Окремі науковці переконані, що економічній безпеці підприємства властивий подвійний характер: з одного боку, вона забезпечує можливість власного функціонування, з іншого – є елементом економічної безпеки системи вищого рівня і суб'єктом, що забезпечує виконання функцій регіоном, державою [7, с. 101]. Т. Васильців вважає, що економічна безпека підприємства – це такий стан функціонування, за якого підприємство і його продукція є конкурентоспроможними на ринку та одночасно гарантується: найефективніше використання ресурсів, інтелектуального і кадрового потенціалу; стабільність функціонування, стійкість та прогресивність розвитку; можливість протидіяти негативним впливам зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування. Відповідно, головною метою реалізації заходів із забезпечення економічної безпеки підприємства є гарантування його стабільного та максимально ефективного функціонування. Завданнями такої роботи є: досягнення мети функціонування підприємства; забезпечення ефективного використання ресурсів, запобігання руйнівному впливу зовнішнього середовища; забезпечення фінансової стійкості і платоспроможності; охорона комерційної таємниці та інформації; досягнення безпеки персоналу підприємства, майна і капіталу [8, с. 18]. П. Кравчук поняття корпоративної безпеки трактує як «...стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від різноманітних внутрішніх та зовнішніх загроз, що гарантує найбільш ефективне використання корпоративних ресурсів суб'єктів господарювання для забезпечення стабільного функціонування та динамічного розвитку» [9, с. 166]. О. Рудковський зазначає, що «забезпечення економічної безпеки підприємства через формування принципів безпеки, як складових корпоративної культури, здійснюється за допомогою таких елементів: місія підприємства, корпоративна філософія та ідеологія, корпоративний дух, стиль керівництва і лідерства, корпоративне управління, корпоративна етика, корпоративний імідж і репутація, управління людськими ресурсами, культура якості» [10, с. 238]. Погоджуємося з міркуванням Т. Шири про те, що корпоративна безпека підприємства повинна бути спрямована на:

- здійснення захисту корпорації, в т.ч. від негативної дії зовнішніх та внутрішніх загроз;
- забезпечення найбільш ефективного використання наявних корпоративних ресурсів;
- досягнення корпоративних інтересів;
- перешкоджання виникненню корпоративних конфліктів;
- формування безпечних умов сталого розвитку підприємства [11, с. 62].

Отже, більшість дослідників цілком обґрунтовано зводять це визначення до комплексу заходів, в результаті здійснення яких досягається захищеність основ існування корпорацій і їхніх інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз, що дозволяє корпораціям ефективно функціонувати і розвиватися. Корпоративна безпека представлена налагодженою системою захисту компаній на економічному, фінансовому, правовому, технологічному, соціальному та інших рівнях. Корпоративна безпека виступає об'єктивною підставою для стабільного та продуктивного функціонування, а також поступального розвитку в рамках виробленої стратегії на шляху реалізації місії та цілей компанії.

Таким чином, під економічною безпекою корпорації слід розуміти забезпечення найбільш ефективного використання матеріальних і нематеріальних корпоративних ресурсів для запобігання реальної загрози і створення оптимального функціонування основних її операційних, тактичних і стратегічних завдань, спрямованих на виконання функції досягнення стану своєї захищеності. Економічна безпека корпорації – це результат комплексу складових, орієнтованих на подолання фінансово-економічних загроз компанії.

До джерел загроз економічній безпеці корпорації належать негативні впливи, пов'язані зі станом фінансової кон'юнктури на ринках, наукові відкриття і технологічні інновації, форс-мажорні обставини.

Корпоративна безпека підприємства – це стан захищеності, стабільного функціонування і дотримання корпоративних інтересів компанії від потенційних і реальних загроз, що досягається шляхом гармонізації та взаємозв'язку його інтересів відповідно до інтересів суб'єктів внутрішнього і зовнішнього середовища.

Забезпечення економічної безпеки корпорації для створення необхідних конкурентних переваг стає комплексним завданням, що обумовлено зростаючою технічною складністю бізнес-процесів, зростанням інформаційних загроз і вразливостей в цифровій економіці, ускладненням зовнішнього середовища. В процесі вдосконалення корпоративної безпеки зберігається головна мета – забезпечення стійкого функціонування корпорацій, котра спрямована на захист їхніх стратегічних інтересів, вирішення довгострокових і короткострокових фінансово-економічних завдань в складних, в т.ч. несприятливих, зовнішніх і внутрішніх умовах.

Компанії, котра розпочинає діяльність, потрібно пройти декілька етапів побудови системи корпоративної безпеки. На кожному з них відбувається трансформація співвідношення адаптивних можливостей і загроз, при цьому зміна цих співвідношень здійснює перевірку системи корпоративної безпеки на міцність. На першому етапі визначаються, формуються та досліджуються питання адаптації до ринку, частка на ринку, пошук вільної ніші, виділяються пріоритетні об'єкти забезпечення корпоративної безпеки. У цій сфері компанія повинна відчувати себе безпечно. Стійке функціонування компанії буде безпосередньо залежати від професійної підготовки персоналу та менеджерів. Побудова системи корпоративної безпеки здійснюється для захисту виробничої, комерційної, постачальницької, управлінської та інших сфер діяльності. Об'єктами забезпечення корпоративної безпеки можуть виступати як бізнес-процеси в цілому, так і окремі елементи управління: фінансові кошти, матеріальні цінності, технології, інформаційні ресурси, репутація компанії, співробітники і менеджмент.

Другий етап побудови системи корпоративної безпеки супроводжується збільшенням рівня активності, яка виникає через прогрес реалізації бізнес-завдань. Даному процесу характерні множинні зв'язки із зовнішніми агентами ринку та споживачами. Ці дії привертають до себе увагу не тільки конкурентів, а й кримінальних структур (рейдерів), при цьому ефективність роботи системи безпеки має бути найвищою.

На третьому етапі побудови системи корпоративної безпеки, що пов'язана з подальшим розвитком компанії, формується комплексна модель безпеки, що володіє наступними особливостями:

1. У кожній компанії має бути індивідуальна і унікальна система економічної безпеки. Цей показник залежить від того, наскільки ефективно функціонує підприємство, якості персоналу, наявних ризиків виробництва.

2. Система корпоративної безпеки має захищати компанію з усіх боків, в той же момент на її утримання повинна бути витрачена раціональна сума грошових коштів.

3. Лімітована прозорість і жорстка конфіденційність інформації щодо співробітників та партнерів корпорації.

4. Виконання превентивних заходів щодо запобігання або при неможливості усунення настання несприятливих подій.

При розробленні концепції політики економічної безпеки корпоративних структур важливо визначити алгоритм проведення цих заходів, котрий передбачає такі дії:

– виявити особливості діяльності компанії, рівень ринкового сегмента, систему найму персоналу, склад і структуру колективу;

– провести моніторинг зовнішніх і внутрішніх загроз компанії. Вивчити минулі ризики і можливості їх ліквідації;

– організувати ретроспективну діагностику стану безпеки, оцінити сучасний стан та здійснити прогноз загроз за певними критеріями, що будуть вироблені на основі отриманих емпіричних даних;

– розробити модель раціональної економічної безпеки корпорації (формування плану щодо усунення зауважень, отриманих протягом аудиту; використання інноваційних підходів і методів для посилення системи економічної безпеки компанії, визначення необхідних ресурсів; розрахунок бюджету, необхідного для забезпечення ефективного функціонування системи економічної безпеки компанії;

– сформулювати інноваційну модель стратегії економічної безпеки корпорації;

– розробити стратегію економічної безпеки компанії;

– здійснити планування бюджету для реалізації стратегії економічної безпеки корпорації;

– оцінити ефективність функціонування служби (департаменту) економічної безпеки компанії та розробити план заходів щодо його вдосконалення та фінансування через можливі відхилення від бюджету.

При формуванні концепції економічної безпеки корпоративних структур важливим питанням є дотримання фінансової складової безпеки. Так, деякі автори вважають, що рівень безпеки

підприємства залежить від його фінансового стану, що характеризується певною структурою засобів і характером джерел їх формування, тому для експрес-визначення рівня економічної безпеки можна використовувати такі фінансові показники: співвідношення позикового і власного капіталу (коефіцієнт фінансового важеля); співвідношення позикового капіталу і активів підприємства (коефіцієнт фінансової залежності); рентабельність основної діяльності; прибутковість активів [12, с. 43].

Для оцінки рівня фінансової безпеки корпорацій одним з основних є індикаторний підхід, котрий передбачає використання комплексу показників і визначення їх лімітно допустимого значення. До системи показників оцінки фінансової безпеки корпоративних структур відносять:

- середньозважену вартість капіталу;
- рентабельність власного капіталу;
- рентабельність активів;
- коефіцієнт поточної ліквідності;
- коефіцієнт автономії;
- темпи зростання активів, виручки, прибутку;
- оборотність дебіторської кредиторської заборгованості.

На основі отриманої інформації розробляється концепція економічної безпеки корпорації, котра передбачає наявність таких основних положень:

- опис проблемної ситуації в сфері безпеки корпорації;
- планування, організація та впровадження заходів забезпечення економічної безпеки компанії;
- побудова комплексної системи економічної безпеки корпорації за допомогою карти загроз і майбутніх ризиків;
- розробка методології оцінки стану економічної безпеки підприємства на основі різноманітних методик та алгоритмів;
- розрахунок кошторису превентивних заходів необхідних для забезпечення економічної безпеки компанії;
- планування та аналіз ефективності впровадження концепції безпеки;
- оцінювання організаційної складової функціонування компанії;
- моніторинг господарських договорів з метою отримання інформації про репутацію, ділову надійність і професіоналізм партнера компанії;
- аналіз фінансового стану партнера компанії;
- оперативна діагностика партнера по бізнесу для отримання інформації, для мінімізації ризику фінансових та інших втрат при взаємодії з партнером на найближчу перспективу;
- ідентифікація майбутніх загроз в конкурентній боротьбі на ринку;
- формування довгострокової стратегії розвитку взаємовідносин між партнерами компанії на основі спільної діяльності.

Таким чином, формування і реалізація економічної безпеки корпорації відбувається через процес створення ефективною системи економічної безпеки в умовах взаємодії фінансів, економіки, нормативно-правового забезпечення, цифровізації та інформатизації разом з партнерами по бізнес-діяльності. Брак уваги до цих питань в корпоративному управлінні може суттєво вплинути на динаміку зростання і довгостроковий розвиток компанії.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дає змогу констатувати, що ефективна діяльність із забезпечення економічної безпеки корпоративних структур є необхідною для реалізації стратегічних завдань розвитку компанії. Вчасне виявлення загроз, що заважають розвитку бізнесу, прийняття відповідних адекватних рішень ґрунтується на інформаційному забезпеченні систем управління і моніторингу, що дозволяє прагматично оцінювати рівень безпеки на основі аналізу систем показників функціонування компанії. Найбільш раціональним є розгляд корпоративної безпеки як механізму захищеності життєво важливих інтересів бізнесу компанії від внутрішніх і зовнішніх загроз, при якому створюються нормальні умови його функціонування і розвитку. Усе це досягається завдяки забезпеченню корпоративної безпеки, тобто систематичної діяльності корпорацій, спрямованої на досягнення фінансово-економічних цілей, захисту інтересів бізнесу, стратегічних планів і цільових програм, бізнес-проектів від внутрішніх і зовнішніх загроз, протиправних посягань і ефективну протидію їм, а також на створення сприятливих умов для успішного функціонування і розвитку корпорацій, зміцнення їх економічних позицій і ділової репутації в Україні та за кордоном за допомогою реалізації комплексу заходів економічної безпеки.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Карпенко В. Процеси корпоратизації у сучасних умовах та її генезис. *Економічний дискурс*. 2017. Випуск 2. С. 19-28.
3. Скібіцький О. М., Матвеев В. В., Скібіцька Л. І. Організація бізнесу: менеджмент підприємницької діяльності. Київ : Кондор, 2011. 912 с.

4. Азрилиан А. Н. Большой экономический словарь. Москва : Институт новой экономики, 2002. 1280 с.
5. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 10.04.2021).
6. Грунин О. А., Грунин С. О. Экономическая безопасность организации. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 160 с.
7. Дерій Ж. В., Базилевич В. М. Напрями підвищення економічної безпеки підприємств АПК. *Сучасні технології управління на підприємстві* : колективна монографія / під заг. ред. К. Ф. Ковальчука. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2013. С. 96-109.
8. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізм зміцнення : монографія. Львів : Вид-во «Арал», 2008. 386 с.
9. Кравчук П. Я. Сутність та передумови виникнення поняття корпоративної безпеки підприємства. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. 2005. № 1. С. 165-170.
10. Рудковський О. В. Корпоративна культура – метод забезпечення економічної безпеки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2015. № 3. Т. 3. С. 233-239.
11. Шира Т. Б. Корпорація та корпоративна безпека. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 11(210). С. 58-64.
12. Пуцентейло П., Гуменюк О. Основні аспекти формування ефективної системи економічної безпеки підприємства. *Економічний дискурс*. 2017. Випуск 2. С. 37-47.

References

1. Busel, V.T. (Ed.) (2005), *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large Dictionary of the Ukrainian language], VTF "Perun", Irpin, Kyiv, Ukraine, 1728 p.
2. Karpenko, V. (2017), "Processes of corporatization in modern conditions and its genesis", *Ekonomichnyi dyskurs*, Issue 2, pp. 19-28.
3. Skibitskyi, O.M., Matvieiev, V.V. and Skibitska, L.I. (2011), *Orhanizatsiia biznesu: menedzhment pidpriemnytskoi diialnosti* [Business organization: business management], Kondor, Kyiv, Ukraine, 912 p.
4. Azriliian, A.N. (2002), *Bolshoy ekonomicheskyy slovar* [Large Dictionary of Economics], Institut novoy ekonomiki, Moscow, Russia, 1280 p.
5. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), Law of Ukraine "Economic Code of Ukraine" dated 16.01.2003 no. 436-IV, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (access date April 10, 2021).
6. Grunin, O.A. and Grunin, S.O. (2002), *Ekonomicheskaya bezopasnost organizatsii* [Economic security of the organization], Piter, St. Petersburg, Russia, 160 p.
7. Derii, Zh.V. and Bazylevych, V.M. (2013), "Directions of increase of economic security of the enterprises of agrarian and industrial complex", In: Kovalchuk, K.F. (Ed.) *Suchasni tekhnologii upravlinnia na pidpriemstvi* [Modern management technologies at the enterprise], collective monograph, LANDON-XXI, Donetsk, Ukraine, pp. 96-109.
8. Vasylytsiv, T.H. (2008), *Ekonomichna bezpeka pidpriemnytstva Ukrainy: stratehiia ta mekhanizm zmitsnennia* [Economic security of entrepreneurship of Ukraine: strategy and mechanism of strengthening], monograph, Vyd-vo «Aral», Lviv, Ukraine, 386 p.
9. Kravchuk, P.Ya. (2005), "The essence and prerequisites for the emergence of the concept of corporate security of the enterprise", *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky*, no. 1, pp. 165-170.
10. Rudkovskiy, O.V. (2015), "Corporate culture – a method of ensuring economic security", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no. 3, Vol. 3, pp. 233-239.
11. Shyra, T.B. (2018), "Corporation and corporate security", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, no. 11(210), pp. 58-64.
12. Putsenteilo, P. and Humeniuk, O. (2017), "The main aspects of forming an effective system of economic security of the enterprise", *Ekonomichnyi dyskurs*, Issue 2, pp. 37-47.

РЕФЕРАТИ ABSTRACTS

Івашук І.О., Карп І.М. ДИВЕРГЕНТНІ ЗМІНИ В ПРОДОВОЛЬЧОМУ СЕКТОРІ

Мета. Метою статті є аналіз та оцінювання дивергентних змін у продовольчому секторі України та інших країн з врахуванням викликів енвайронментального середовища.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувались наступні методи дослідження: теоретичного синтезу, аналізу, абстрактно-логічний – для розкриття взаємозв'язку світової продовольчої кризи в контексті досягнення цілей продовольчої безпеки; інтерпретації та порівняння – для визначення перспектив підвищення продовольчого забезпечення; табличний та графічний – для наочного представлення продовольчого забезпечення в світі.

Результати дослідження. Встановлено, що продовольча безпека виступає об'єктивною необхідністю розвитку людства. Її забезпечення – це гарантування регулярного доступу населення до високоякісної їжі, необхідної для ведення активного і здорового життя. Виявлено зростання продовольчої незахищеності у багатьох країнах світу, що особливо загострилось під час пандемії COVID-19. Враховуючи проаналізовані індикатори продовольчої безпеки, виявлено резерви для покращання показників зростання продовольчої захищеності населення у стратегії сталого розвитку України та світу.

Наукова новизна результатів дослідження. Проведено сукупний взаємопов'язаний аналіз пандемічного та постпандемічного зростання бідності, зменшення дохідності та диференціації цін у забезпеченні продовольчої безпеки. Здійснено оцінювання дивергентних змін у продовольчому секторі України та інших країн з врахуванням викликів енвайронментального середовища.

Практична значущість результатів дослідження. Результати дослідження у питанні забезпечення продовольчої безпеки можуть бути використані в управлінні економіки та агропромислового сектору як одні із цілей сталого розвитку.

Ключові слова: продовольча безпека, пандемія, бідність, зменшення дохідності, стратегічні цілі розвитку, глобальне середовище, індикатори продовольчої безпеки, індекс споживчих цін.

Ivashchuk I.O., Karp I.M. DIVERGENT CHANGES IN THE FOOD SECTOR

Purpose. The aim of the article is to analyse and evaluate divergent changes in the food sector of Ukraine and other countries, taking into account the challenges of the environmental environment.

Methodology of research. The following research methods are used to achieve this goal: theoretical synthesis, analysis, abstract and logical – to reveal the relationship of the global food crisis in the context of achieving food security goals; interpretation and comparison – to determine the prospects for improving food security; tabular and graphical – for a visual representation of food security in the world.

Finding. It has been established that food security is an objective necessity for human development. Its provision is a guarantee of regular access of the population to high-quality food necessary for leading an active and healthy life. There has been an increase in food insecurity in many countries around the world, which was especially acute during the COVID-19 pandemic. Taking into account the analysed indicators of food security, reserves have been identified for improving the growth of food security in the strategy of sustainable development of Ukraine and the world.

Originality. A cumulative interrelated analysis of pandemic and post-pandemic poverty growth, declining profitability, and price differentiation in food security has been conducted. The assessment of divergent changes in the food sector of Ukraine and other countries is carried out taking into account the challenges of the environmental environment.

Practical value. The results of the study on food security can be used in the management of the economy and the agro-industrial sector as one of the goals of sustainable development.

Key words: food security, pandemic, poverty, reduction of profitability, strategic development goals, global environment, food security indicators, consumer price index.

Корнелюк О.А., Завадська Ю.І., Чапко Р.В. ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Мета. Дослідження особливостей розвитку основних сучасних форм реалізації транскордонного співробітництва в країнах Європейського Союзу.

Методика дослідження. В ході написання статті застосовано загальноприйняті в економічній науці методи: монографічний, теоретичного та порівняльного аналізу – для розкриття концептуальних засад транскордонного співробітництва; аналізу та синтезу, системно-структурний, абстрактно-логічний, статистичних групувань – для визначення та аналізу форм реалізації транскордонного співробітництва в Європейському Союзі.

Результати дослідження. Проаналізовано основні теоретичні підходи до визначення сутності транскордонного співробітництва, його місця та ролі у процесі економічного розвитку регіонів та країн-учасниць. Систематизовано основні форми реалізації транскордонного співробітництва, розглянуто результати здійснення транскордонної співпраці на прикладі функціонування окремих єврорегіонів та реалізації транскордонних проєктів. Визначено, що в умовах глобалізації й посилення інтеграційних процесів між державами зростає необхідність розширювати й поглиблювати міжнародні зв'язки між органами місцевого самоврядування. Проведено аналіз особливостей розвитку транскордонного співробітництва в умовах протистояння світовій пандемії COVID-19.

Наукова новизна результатів дослідження. Дістало подальшого розвитку дослідження форм реалізації транскордонного співробітництва в країнах Європейського союзу, зокрема особливостей їх зміни в контексті необхідності адаптації до нових умов, викликаних пандемією COVID-19.

Практична значущість результатів дослідження. Результати проведеного дослідження можуть бути використані у навчальному процесі, зокрема під час підготовки фахівців з управління проєктами, управління та адміністрування, а також в процесі здійснення практичної діяльності органами державної влади та місцевого самоврядування міських поселень, міст та регіонів, що є складовими транскордонних регіонів.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, форми транскордонного співробітництва, єврорегіон, транскордонний проєкт.

Korneliuk O.A., Zavadzka Yu.I., Chapko R.V. FORMS OF IMPLEMENTATION OF CROSS-BORDER COOPERATION IN THE EUROPEAN UNION

Purpose. The purpose of the article is to study the features of the main modern forms of cross-border cooperation in the European Union, in particular, organizational forms of cross-border cooperation, historical background, and stages of cross-border cooperation, to analyse the functioning of Euro-regions at the present stage, including financial instruments, and especially the implementation of these processes in a pandemic COVID-19.

Methodology of research. The study uses generally accepted methods in economics: a monographic, theoretical, and comparative analysis – to reveal the conceptual foundations of cross-border cooperation; analysis and synthesis, system-structural, abstract and logical, statistical groupings – to determine and analyse the forms of cross-border cooperation in the European Union.

Findings. The main theoretical approaches to defining the essence of cross-border cooperation, its place, and its role in the process of economic development of the regions and participating countries are analysed. The main forms of implementation of cross-border cooperation are systematized, the results of cross-border cooperation are considered on the example of the functioning of separate Euro-regions and realization of cross-border projects. It is determined that in the conditions of globalization and strengthening of integration processes between the states the need to expand and deepen international relations between local self-government bodies grows. An analysis of the peculiarities of the development of cross-border cooperation in the face of the global pandemic COVID-19 was conducted.

Originality. For the first time, it was established that the peculiarities of the implementation of forms of cross-border cooperation taking into account the new conditions caused by the COVID-19 pandemic, which will allow the development of an adaptive mechanism of organizational and economic support of this process.

Practical value. The results of the conducted study can be used in the educational process, in particular, in the training of specialists in project management, management and administration, as well as in the implementation of practical activities of public authorities and local governments of urban settlements, cities, and regions that are cross-border regions.

Key words: cross-border cooperation, forms of cross-border cooperation, Euro-region, cross-border project.

Демчишак Н.Б., Шкиря А.С. УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ У ФІНАНСОВОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ В УМОВАХ КІБЕРЗАГРОЗ І ПОСТПАНДЕМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ

Мета. Обґрунтування підходів вітчизняних та зарубіжних вчених до управління ризиками у фінансовому секторі України в умовах кіберзагроз та необхідності забезпечення національної безпеки і постпандемічного відновлення економіки.

Методика дослідження. У статті використано загальнонаукові та спеціальні методи наукових пошуків, зокрема: індукції, дедукції, наукового абстрагування – для розкриття суті понять «кіберзагроза», «кібербезпека» та «діджиталізація»; статистичний і графічний методи – для оцінки поточної ситуації в сфері кіберзахисту у світі та національного індексу кібербезпеки; методи аналізу і синтезу – при обґрунтуванні висновків за результатами дослідження.

Результати дослідження. Розглянуто дефініції кіберризиків, підходи до їх тлумачення та класифікацію. Аргументовано важливість забезпечення кібербезпеки в умовах цифровізації національної економіки. Проаналізовано положення Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року. Досліджено світову статистику частоти та збитків внаслідок здійснення кібератак та ідентифіковано кіберзагрози, які завдали найбільших збитків в Україні. Проведено аналіз позицій України у Національному індексі кібербезпеки 2020. Обґрунтовано напрями запобігання кіберзагрозам, які можуть бути корисними для українських компаній.

Наукова новизна результатів дослідження. Запропоновано авторське визначення поняття «кіберризик», у якому акцентується особлива увага на наслідках кіберзагроз. Обґрунтовано важливість управління кіберризиками у умовах невідворотності діджиталізації у фінансовому секторі України. Запропоновано підходи в частині запобігання кібератакам, реалізація яких необхідна для успішної цифрової трансформації України.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати дослідження будуть сприяти формуванню ефективної системи управління ризиками у фінансовому секторі України в умовах діджиталізації фінансового простору та постпандемічного відновлення національної економіки.

Ключові слова: національна безпека, кіберризик, кіберзагроза, кіберзахист, діджиталізація, постпандемічне відновлення, фінтех.

Demchyshak N.B., Shkyria A.S. RISK MANAGEMENT IN THE FINANCIAL SECTOR OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF CYBER THREATS AND POST-PANDEMIC ECONOMIC RECOVERY

Purpose. The aim of the article is substantiation of approaches of domestic and foreign scientists to risk management in the financial sector of Ukraine in the context of cyber threats and the need to ensure national security and post-pandemic economic recovery.

Methodology of research. General scientific and special methods of scientific research are used in the article, in particular: induction, deduction, scientific abstraction - to reveal the essence of the concepts of "cyber threat", "cyber security" and "digitalization"; statistical and graphical methods - to assess the current situation in the field of cyber defence in the world and the national cyber security index; methods of analysis and synthesis - in substantiating the conclusions of the research.

Finding. Definitions of cyber risk, approaches to its interpretation and classification were considered. The importance of cyber security in the digitalization of the national economy was argued. The Strategy of Ukrainian Financial Sector Development until 2025 is analysed. The world statistics of frequency and losses due to cyber-attacks are studied and the cyber threats that caused the greatest losses in Ukraine are identified. The analysis of Ukraine's positions in the National Cyber Security Index 2020 is carried out. The directions of cyber threat prevention that can be useful for Ukrainian companies are substantiated.

Originality. The author's definition of the term "cyber risk" is proposed, in which special attention is focused on the effects of cyber threats. The importance of cyber risk management in the conditions of inevitability of digitalization in the financial sector of Ukraine is substantiated. Approaches to the prevention of cyber-attacks, the implementation of which is necessary for the successful digital transformation of Ukraine, are proposed.

Practical value. The results of the research will contribute to the formation of an effective risk management system in the financial sector of Ukraine in terms of digitalization of the financial space and post-pandemic recovery of the national economy.

Key words: national security, cyber risk, cyber threat, cyber defence, digitalization, post-pandemic recovery, fintech.

Войчук М.В. ЕТИМОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА ІНКЛЮЗІЯ» В КОНТЕКСТІ ЦИКЛІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Мета. Визначення теоретичних підходів та концептуальних засад до поняття інклюзивності в економіці задля формування нових методологічних підходів до дослідження економічних процесів на мезо- та мікрорівнях в контексті імплементації парадигми сталого розвитку.

Методика дослідження. У процесі дослідження застосовувалися загальноприйняті в економічній науці методи, зокрема: монографічний та системно-структурний (для визначення змісту поняття економічна інклюзія в контексті циклічного розвитку економіки).

Результати дослідження. Проведено аналіз та систематизацію теоретичних підходів до визначення категорії «інклюзія» в економіці. Встановлено, що процес інклюзії в економіці є інструментом розширення участі людей у створенні, розподілі та споживанні економічних благ. Обґрунтовано необхідність розрізнення понять «інклюзивне зростання» та «інклюзивний розвиток» на основі теорії економічних циклів. Визначено, що економічна інклюзія є інструментом досягнення пріоритетів сталого розвитку економіки. Доведено, що використання інклюзії як операційного

інструменту парадигми сталого розвитку спрямоване на забезпечення довготривалих й стійких результатів економічного розвитку на мікро- та мезорівнях.

Наукова новизна результатів дослідження. Обґрунтовано необхідність поглиблення наукового дискурсу економічної інклюзії, що потребує локалізації та застосування принципів низхідного управління. Вперше запропоновано здійснення чіткого розмежування процесів інклюзивного зростання та інклюзивного розвитку, що на відміну від існуючих підходів розширює теоретико-методологічний базис дослідження процесів економічної інклюзії на різних рівнях економіки.

Практична значущість результатів дослідження. Практична значущість отриманих результатів полягає в можливості інтеграції інклюзивних підходів до стратегій розвитку й формування практичного інструментарію інклюзивного розвитку й підтримки інклюзивного зростання суб'єктів господарювання мікро- та мезорівнів органами влади та представниками бізнес-структур.

Ключові слова: інклюзивність, сталий розвиток, інклюзивне зростання, інклюзивний розвиток.

Voichuk M.V. ETYMOLOGY CONCEPT OF THE “ECONOMIC INCLUSION” IN THE CONTEXT OF CYCLIC DEVELOPMENT OF ECONOMY

Purpose. The aim of the article is defining theoretical approaches and conceptual bases to the concept of inclusiveness in the economy in order to form new methodological approaches to the study of economic processes at the meso and micro levels.

Methodology of research. The methods generally accepted in economics were used in the course of the research, in particular: monographic, system and structural (to determine the meaning of the concept of economic inclusion in the context of cyclical economic development).

Findings. The analysis and systematization of theoretical approaches to the definition of the category “inclusion” in the economy are carried out. It is established that the process of inclusion in the economy is a tool to increase people’s participation in the creation, distribution, and consumption of economic goods. The necessity of distinguishing between the concepts of “inclusive growth” and “inclusive development” on the basis of the theory of economic cycles is substantiated. It is determined that economic inclusion is a tool for achieving the priorities of sustainable economic development. It is proved that the use of inclusion as an operational tool of the sustainable development paradigm is aimed at ensuring long-term and sustainable results of economic development at the micro and meso levels.

Originality. The necessity of deepening the scientific discourse of economic inclusion, which requires localization and application of the principles of descending governance, is substantiated. For the first time, it is proposed to make a clear distinction between the processes of inclusive growth and inclusive development, which, in contrast to existing approaches, expands the theoretical and methodological basis for the study of economic inclusion at different levels of the economy.

Practical value. The practical significance of the obtained results lies in the possibility of integrating inclusive approaches to development strategies and forming practical tools for inclusive development and supporting inclusive growth of micro and meso economic entities by government agencies and representatives of business structures.

Key words: inclusiveness, sustainable development, inclusive growth, inclusive development.

Рудь В.П. ОВОЧІВНИЦТВО В СИСТЕМІ ПРОДОВОЛЬНОГО РИНКУ: ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Мета. Аналіз сучасного стану виробництва овочів в Україні, встановлення основних проблем його розвитку, визначення напрямів стабілізації та підвищення ефективності функціонування овочепродуктового підкомплексу у перспективі.

Методика дослідження. Методологічною базою дослідження стали наукові праці із проблем формування та функціонування овочевого ринку. Використовувалися методи: діалектичний, абстрактно-логічний, системний аналіз (теоретичні узагальнення і формування висновків); математично-статистичний, метод експертних оцінок (при встановленні рейтингової оцінки рівня урожайності овочів).

Результати дослідження. Здійснено аналіз показників виробництва, посівних площ та рівнів урожайності основних сільськогосподарських культур за період 2000–2019 рр. в Україні, країнах Європи та світу. Визначено особливості розвитку овочепродуктового підкомплексу у системі національного продовольчого ринку. Розглянуто аспекти формування продовольчої безпеки України на основі оцінки рівнів виробництва і споживання, обсягів експорту та імпорту. Визначено рівень продовольчої безпеки країни у 2015 і 2019 роках шляхом обчислення індикатора економічної доступності продуктів та індикаторів достатності споживання різних груп продуктів в Україні у 2019 році. Проаналізовано причини незадовільного стану овочепродуктового підкомплексу, викладено загальну стратегію і пріоритетні напрями розвитку овочівництва і баштанництва та переробної галузі

на період до 2025 року.

Наукова новизна результатів дослідження. Дістало подальшого розвитку дослідження тенденцій розвитку галузі овочівництва за 20-ти річний період (2000–2019 рр.) в Україні, країнах СНД, регіонах світу та співставлення темпів змін цих показників за вказаний період.

Практична значущість результатів дослідження. Результати проведеного дослідження можуть бути використані при розробці галузевих і регіональних стратегічних програмних документів щодо розвитку овочівництва, а також аграрними підприємствами при визначенні подальших орієнтирів власного розвитку.

Ключові слова: продовольча безпека, овочівництво, динаміка виробництва, споживання, інноваційний розвиток.

Rud V.P. VEGETABLE GROWING IN THE FOOD MARKET SYSTEM: PECULIARITIES, TENDENCIES, PROSPECTS

Purpose. The aim of the article is the analysis of the current state of vegetable production in Ukraine, identification of the main problems of its development, identification of areas for stabilization and improving the efficiency of the vegetable sub-complex in the future.

Methodology of research. The methodological basis of the study was scientific papers on the formation and functioning of the vegetable market. The following methods were used: dialectical, abstract and logical, system analysis (theoretical generalizations and conclusions); mathematical and statistical, the method of expert assessments (when establishing a rating assessment of the level of vegetable yield).

Findings. The analysis of production indicators, sown areas and yield levels of major crops for the period 2000-2019 in Ukraine, Europe and the world was carried out. The peculiarities of the development of the vegetable sub-complex in the system of the national food market are determined. Aspects of formation of food security of Ukraine on the basis of an estimation of levels of manufacture and consumption, volumes of export and import are considered. The level of food security of the country in 2015 and 2019 was determined by calculating the indicator of economic affordability of products and indicators of adequacy of consumption of different groups of products in Ukraine in 2019. The reasons of unsatisfactory condition of the vegetable sub-complex are analysed, the general strategy and priority directions of development of vegetable growing and melon growing and processing branch for the period till 2025 are stated.

Originality. The study of trends in the development of the vegetable industry for the 20-year period (2000-2019) in Ukraine, CIS countries, regions of the world and a comparison of the rate of change of these indicators for this period was further developed.

Practical value. The results of the conducted study can be used in the development of sectoral and regional strategic policy documents for the development of vegetable growing, as well as agricultural enterprises in determining further guidelines for their own development.

Key words: food security, vegetable growing, production dynamics, consumption, innovative development.

Берляк Г.В., Магнушевська Т.М. ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РИЗИКІВ ПІД ВПЛИВОМ ПАНДЕМІЇ COVID-19 В УКРАЇНІ

Мета. Дослідження стану та розробка практичних рекомендацій з удосконалення підходів щодо управління інвестиційними ризиками під впливом несприятливих факторів, спричинених пандемією COVID-19.

Методика дослідження. Під час дослідження використано наступні методи: теоретичного синтезу та спостереження (для виділення інвестиційних ризиків та визначення їх можливих наслідків), порівняння та аналізу (для вивчення досвіду країн щодо подолання ситуації, спричиненої пандемією коронавірусу), табличний (для наочного представлення видів ризиків та можливих методів їх подолання), узагальнення (для теоретичного узагальнення і формулювання висновків). В основу дослідження покладено гіпотезу, що виділення ризиків інвестиційної діяльності допоможе обрати ефективну інвестиційну політику держави та залучити необхідні обсяги інвестиційних ресурсів, необхідні для розвитку нашої країни та подолання кризи, спричиненої світовою пандемією коронавірусу.

Результати дослідження. Узагальнено підходи до визначення інвестиційних ризиків серед кола вітчизняних дослідників. Розглянуто вплив ризиків на стан економіки загалом та інвестиційної діяльності зокрема, також обумовлено можливі наслідки економічних, соціальних, інформаційних, політичних та технологічних ризиків на інвестиційні процеси в країні. Здійснено дослідження можливих варіантів боротьби з ситуацією, спричиненою пандемією в різних країнах, серед яких Італія (розробка програми фінансування для виробників медичних приладів), США (податкові знижки виробникам галузей, що пов'язані з боротьбою з COVID-19), Канада (програми надання субсидій щодо навчання і

розвитку цифрових навичок населення), Єгипет (зниження цін на природний газ та електроенергію для певних галузей).

Наукова новизна результатів дослідження. Розроблено пропозиції щодо подолання наслідків негативного впливу на економіку країни, викликаного пандемією коронавірусу COVID-19.

Практична значущість результатів дослідження. Обґрунтовані за результатами дослідження пропозиції можуть бути використані органами державної влади та підприємницькими структурами для вжиття заходів, щодо попередження негативних наслідків інвестиційних ризиків та залучення інвестиційних ресурсів з метою подолання економічної кризи спричиненої пандемією коронавірусу.

Ключові слова: інвестиційні ризики, інвестиційна політика, невизначеність, інвестиційний клімат, пандемія COVID-19, інвестиційна діяльність, інвестиційна безпека.

Berliak H.V., Mahnushevska T.M. FORMATION OF INVESTMENT RISKS UNDER THE INFLUENCE OF THE COVID-19 PANDEMIC IN UKRAINE

Purpose. The aim of the article is to study the situation and develop practical recommendations for improving approaches to investment risk management under the influence of adverse factors caused by the COVID-19 pandemic.

Methodology of research. The following methods were used in the study: theoretical synthesis and observation (to identify investment risks and determine their possible consequences), comparison and analysis (to study the experience of countries in overcoming the situation caused by the coronavirus pandemic), tabular (to visualize risks and possible methods for overcoming them), generalization (for theoretical generalization and formulation of conclusions). The study is based on the hypothesis that the identification of investment risks will help to choose an effective investment policy of the state and attract the necessary investment resources needed for the development of our country and overcoming the crisis caused by the global coronavirus pandemic.

Findings. Approaches to determining investment risks among domestic researchers are generalized. The impact of risks on the state of the economy in general and investment activities in particular is considered, and the possible consequences of economic, social, informational, political and technological risks on investment processes in the country are also determined. Possible options for dealing with the situation caused by the pandemic in various countries, including Italy (development of a financing program for manufacturers of medical devices), the United States (tax rebates for manufacturers related to the fight against COVID-19), Canada subsidies for training and development of digital skills of the population), Egypt (reduction of prices for natural gas and electricity for certain industries).

Originality. Proposals were developed to overcome the consequences of the negative impact on the country's economy caused by the COVID-19 coronavirus pandemic.

Practical value. Substantiated on the results of the study, the proposals can be used by public authorities and business structures to take measures to prevent the negative consequences of investment risks and attract investment resources to overcome the economic crisis caused by the coronavirus pandemic.

Key words: investment risks, investment policy, uncertainty, investment climate, COVID-19 pandemic, investment activity, investment security.

Гонак І.М. ДОЦІЛЬНІСТЬ ПОЧАТКУ ПРОДАЖУ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОГО СПАДУ

Мета. Характеристика сучасних теоретичних і практичних аспектів функціонування ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні у другій половині 2021 року.

Методика дослідження. При проведенні дослідження використано наступні методи: статистичний аналіз і порівняння – при вивченні проблемних аспектів Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», динаміки валового внутрішнього продукту та державного і гарантованого державою боргу як основних чинників впливу на динаміку потенційної вартості землі; логічної оцінки – при обґрунтуванні пропозицій стосовно відновлення мораторію на продаж землі сільськогосподарського призначення та відміни Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення»; узагальнення – в процесі формулювання висновків за результатами проведеного аналізу.

Результати дослідження. Встановлено, що протягом другої половини 2019 року – першої половини 2021 року спостерігалось безупинне падіння валового внутрішнього продукту України та різке зростання державної заборгованості, що негативно впливає на потенційну вартість української землі сільськогосподарського призначення. Обґрунтовано необхідність пролонгації мораторію на

продаж землі. Визначено засади щодо розроблення нового Закону України «Про ринок землі сільськогосподарського призначення», котрий б враховував інтереси усіх землекористувачів.

Наукова новизна результатів дослідження. Сформовано рекомендації щодо необхідності відновлення мораторію на продаж землі, відміни поточного Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» та розроблення нового, державно- та національно-орієнтованого Закону України «Про ринок землі сільськогосподарського призначення».

Практична значущість результатів дослідження. Практична реалізація запропонованих заходів створить сприятливі умови для розвитку національного ринку землі, що дасть можливість вирішувати державні завдання в земельній та інвестиційній сфері, а також стимулювати розвиток національної економіки.

Ключові слова: земля, земля сільськогосподарського призначення, валовий внутрішній продукт, державний і гарантований державою борг.

Honak I.M. THE EXPEDIENCY OF STARTING THE SALE OF LAND IN UKRAINE IN AN ECONOMIC DOWNTURN

Purpose. The aim of the article is the characteristics of modern theoretical and practical aspects of the functioning of the agricultural land market in Ukraine in the second half of 2021.

Methodology of research. The following methods were used in the study: statistical analysis and comparison – in studying the problematic aspects of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Conditions of Circulation of Agricultural Land”, the dynamics of gross domestic product and public and state-guaranteed debt as the main factors the dynamics of the potential value of land; logical assessment – in substantiating the proposals to restore the moratorium on the sale of agricultural land and repeal the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Conditions of Circulation of Agricultural Land”; generalization – in the process of formulating conclusions based on the results of the analysis.

Findings. It is established that during the second half of 2019 – the first half of 2021 there was a continuous decline in gross domestic product of Ukraine and a sharp increase in public debt, which negatively affects the potential value of Ukrainian agricultural land. The necessity of prolonging the moratorium on land sales is substantiated. The principles for the development of a new Law of Ukraine “On the market of agricultural land”, which would take into account the interests of all land users.

Originality. Recommendations on the need to renew the moratorium on land sales, repeal the current Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Conditions of Circulation of Agricultural Land” and develop a new, state- and national-oriented Law of Ukraine “On Agricultural Land Market” are formed.

Practical value. The practical implementation of the proposed measures will create favourable conditions for the development of the national land market, which will allow to solve state problems in the land and investment spheres, as well as to stimulate the development of the national economy.

Key words: land, agricultural land, gross domestic product, state and state-guaranteed debt.

Хілуха О.А. СИСТЕМА КОРПОРАТИВНОГО НАВЧАННЯ

Мета. Обґрунтування теоретичних засад формування системи корпоративного навчання.

Методика дослідження. У процесі написання статті було використано загальнонаукові методи економічної науки, що ґрунтуються на системному підході, – аналізу, синтезу та графічний (при відображенні авторського бачення процесу формування системи корпоративного навчання), а також методи узагальнення та порівняння (при описі існуючих методів корпоративного навчання).

Результати дослідження. Встановлено, що система корпоративного навчання визначає ресурси навчання персоналу, до яких ми відносимо знання, уміння і навички наставників; навчальний матеріал, який необхідно освоїти, щоб отримати результат; продукти навчання персоналу, що включає відповідний рівень знань умінь та навичок персоналу; а також передбачає формування мети та завдань, принципів, функцій, чинників та методів корпоративного навчання. Обґрунтовано, що основними методами корпоративного навчання є: лекції, семінари-диспути, навчально-теоретичні конференції, ділові ігри, кейс-методи, колоквиуми, круглі столи, тренінги, дискусії з поділом на групи, дистанційне навчання, самостійне навчання, наставництво, шедовінг і бадінг.

Наукова новизна результатів дослідження. Дістало подальшого розвитку обґрунтування теоретичних засад формування системи корпоративного навчання, що, в авторському розумінні, має бути спрямована на перетворення ресурсів навчання (вхід в систему) у продукти навчання (вихід) за допомогою різноманітних методів навчання персоналу із врахуванням впливу чинників зовнішнього середовища.

Практична значущість результатів дослідження. Розглянуті методи корпоративного навчання персоналу можуть використовуватись підприємствами України з метою побудови ефективної системи навчання персоналу або удосконалення існуючої.

Ключові слова: підприємство, корпоративне навчання, система корпоративного навчання, знання, уміння, навички, лекція, семінар-диспут, навчально-теоретична конференція, ділові ігри, кейс-метод, колоквиум, круглий стіл, тренінг, дискусія з поділом на групи, дистанційне навчання, самостійне навчання, наставництво, шедовінг, бадінг.

Khilukha O.A. CORPORATE LEARNING SYSTEM

Purpose. The aim of the article is substantiation of theoretical bases of formation of system of corporate training.

Methodology of research. In the process of writing the article are used general scientific methods of economics, based on a systematic approach – analysis, synthesis and graphics (reflecting the author's vision of the process of forming a corporate learning system), as well as methods of generalization and comparison (describing existing methods of corporate learning).

Finding It is established that the system of corporate training determines the resources of staff training, to which we include the knowledge, skills and abilities of mentors; training material that must be mastered to get the result; staff training products, which includes the appropriate level of knowledge of skills and abilities of staff; and also provides for the formation of goals and objectives, principles, functions, factors and methods of corporate learning. It is substantiated that the main methods of corporate learning are: lectures, seminars-debates, educational and theoretical conferences, business games, case-methods, colloquia, round tables, trainings, discussions with division into groups, distance learning, self-study, mentoring, shadowing, bading.

Originality. The substantiation of theoretical bases of formation of system of corporate training which, in author's understanding, should be directed on transformation of resources of training (entrance into system) into products of training (exit) by means of various methods of training of the personnel taking into account influence of external factors has received further development.

Practical value. The considered methods of corporate personnel training can be used by Ukrainian enterprises in order to build an effective personnel training system or improve the existing one.

Key words: enterprise, corporate learning system, knowledge, skills, lecture, seminar-debate, educational-theoretical conference, business games, case method, colloquium, round table, training, discussion with division into groups, distance learning, self-study, mentoring, shadowing, bading.

Данилків Х.П., Садура О.Б. SWOT-АНАЛІЗ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВИЗНАЧЕННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МАЛИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

Мета. Стратегічний аналіз стану розвитку ТОВ «Галич-мед», виявлення позитивних і негативних тенденцій та змін, визначення й усвідомлення факторів, які спричиняють гальмування його розвитку, пошук пріоритетних шляхів і напрямків розвитку аналізованого підприємства.

Методика дослідження. Для досягнення сформульованої мети застосовано інструментарій методів наукового дослідження, а саме: економіко-статистичний та розрахунково-аналітичний – для дослідження можливостей і загроз зовнішнього середовища функціонування ТОВ «Галич-мед», сильних і слабких сторін досліджуваного підприємства; матричний метод стратегічного аналізу (SWOT-аналіз) – для комплексного відображення результатів проведеного аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища діяльності ТОВ «Галич-мед»; проблемно-орієнтовний – для обґрунтування стратегічних напрямів та потенційного сценарію вирішення питань розвитку аналізованого підприємства; табличний – для наочного відображення й ефективної перцепції статистичних даних; індукція й дедукція – для формування висновків; логічний – для послідовного узагальнення теоретичних та практичних положень наукового дослідження.

Результати дослідження. Проведено SWOT-аналіз за етапами заповнення матриці SWOT, оброблення (зведення) результатів та аналіз результатів. Зазначено, що головною метою проведення SWOT-аналізу як матричного методу є отримання достовірних даних про можливості підприємства і загрози просування його на ринку товарів і послуг, тому перед SWOT-аналізом ставляться такі завдання: виявлення маркетингових можливостей, які відповідають ресурсам підприємства; визначення маркетингових загроз і розроблення заходів щодо знешкодження їхнього впливу; виявлення сильних сторін підприємства й зіставлення їх з ринковими можливостями; визначення слабкостей підприємства та розроблення стратегічних напрямів їх подолання; виявлення конкурентних переваг підприємства та формування її стратегічних пріоритетів.

Встановлено, що вплив макрооточення є негативним, а мезооточення – позитивним. Найбільш вагомими чинниками позитивного впливу є ставлення покупця до продукту, чисельність населення,

ставлення людей до праці тощо. Серед найбільш негативних чинників можна виділити: рівень інфляції, соціальна ситуація в країні, та й загалом у всьому світі (COVID-19), фінансова криза, уповільнення темпу економічного зростання, купівельна спроможність населення, галузеві конкуренти, потенційні конкуренти тощо.

Визначено такі переваги аналізованого підприємства: товар, який продає підприємство; якість послуг; стан системи збуту; частка ринку; доступність кредиту; активи підприємства; чистий прибуток.

Доведено, що нестабільний фінансовий ринок у зв'язку з пандемією, девальвація національної валюти, ситуація в банківській сфері, збитки в зоні проведення ООС на сході України, а також інші фактори негативно позначилися на торгівельній діяльності ТОВ «Галич-мед». В більшості роздрібних підприємств зросли витрати та зменшилися суми прибутків, що стимулює до більш консервативної цінової політики і скорочення витрат.

Наукова новизна результатів дослідження. Дістало подальшого розвитку застосування SWOT-аналізу, який дозволяє підібрати заходи, що забезпечують економічний ріст підприємства, систематизувати проблемні ситуації, виділяти і використовувати нові потенційні можливості швидше, ніж конкуренти, уникнути небезпек, приймати зважені рішення, що стосуються розвитку малих підприємств та не допустити нераціонального використання фінансових активів. Дана методика – це ефективний, доступний, дешевий засіб оцінки стану проблемної та управлінської ситуації на малих підприємницьких структурах.

Практична значущість результатів дослідження. Результати проведеного SWOT-аналізу рекомендовані до застосування досліджуваним підприємством (ТОВ «Галич-мед») та іншими підприємствами роздрібної торгівлі з метою визначення стратегії розвитку, для ринкового аналізу та вивчення конкурентоспроможності, проте кожного разу необхідно його адаптувати до специфіки діяльності підприємства.

Ключові слова: SWOT-аналіз, сильні та слабкі сторони підприємства, можливості та загрози, зовнішнє середовище, економічне середовище, фінансово-економічний стан, роздрібна торгівля, стратегічне планування, демографія, політичне середовище.

Danylkiv Kh.P., Sadura O.B. SWOT-ANALYSIS AS A TOOL FOR DETERMINING A SMALL ENTREPRENEURIAL STRUCTURE DEVELOPMENT STRATEGY

Purpose. The aim of the article is strategic analysis of the state of development of LLC "GALYCHMED", identification of positive and negative trends and changes, identification, and awareness of the factors that cause inhibition of its development, search for priority ways and directions of development of the analysed enterprise.

Methodology of research. To achieve this goal, a toolkit of research methods was used, namely: economic-statistical and calculation-analytical – to study the opportunities and threats to the external environment of the operation of LLC "GALYCHMED", the strengths and weaknesses of the studied enterprise; matrix method of strategic analysis (SWOT-analysis) – to comprehensively reflect the results of the analysis of the external and internal environment of LLC "GALYCHMED"; problem-oriented – to substantiate the strategic directions and the potential scenario of solving the issues of development of the analysed enterprise; tabular – for visual display and effective perception of statistical data; induction and deduction – for concluding; logical – for the consistent generalization of theoretical and practical provisions of scientific research.

Findings. SWOT analysis was performed according to the stages of filling in the SWOT matrix, processing (summarizing) results, and analysis of results. It is noted that the main purpose of SWOT analysis as a matrix method is to obtain reliable data on the company's capabilities and threats to its promotion in the market of goods and services, so before SWOT analysis are the following tasks: identifying marketing opportunities that meet the company's resources; identification of marketing threats and development of measures to neutralize their impact; identifying the strengths of the enterprise and comparing them with market opportunities; identification of enterprise weaknesses and development of strategic directions for overcoming them; identification of competitive advantages of the enterprise and formation of its strategic priorities.

It is established that the influence of the macroenvironment is negative and the mesoenvironment is positive. The most important factors of positive influence are the attitude of the buyer to the product, the population, the attitude of people to work, and so on. Among the most negative factors are inflation, the social situation in the country and the world (COVID-19), financial crisis, slowing economic growth, the purchasing power of the population, industry competitors, potential competitors, and more.

The following advantages of the analysed enterprise are determined: the goods sold by the enterprise; quality of services; state of the sales system; market share; availability of credit; enterprise assets; net profit.

It is proved that the unstable financial market due to the pandemic, the devaluation of the national currency, the situation in the banking sector, losses in the area of environmental protection in eastern Ukraine, as well as other factors negatively affected the trading activities of LLC "GALYCHMED". In most

retailers, costs have risen and profits have fallen, prompting more conservative pricing and spending cuts.

Originality. The application of SWOT analysis has been further developed, which allows to selection measures to ensure the economic growth of the enterprise, systematize problem situations, identify and use new potentials faster than competitors, avoid dangers, make informed decisions about small business development, and prevent irrational use of financial assets. This technique is an effective, affordable, cheap way to assess the state of the problem and management situation in small businesses.

Practical value. The results of the SWOT analysis are recommended for use by the researched enterprise (LLC "GALYCHMED") and other retail enterprises to determine the development strategy, for market analysis and study of competitiveness, but each time it must be adapted to the specifics of the enterprise.

Key words: SWOT analysis, strengths, and weaknesses of the enterprise, opportunities and threats, external environment, economic environment, financial and economic situation, retail trade, strategic planning, demography, political environment.

Цимбалюк С.М. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ СПОРТИВНО-ОЗДОРОВЧОЇ СФЕРИ РЕГІОНУ

Мета. Наукове обґрунтування нової концепції розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону, в основу якої покладено дотримання принципів інклюзивного зростання й досягнення цілей сталого розвитку.

Методика дослідження. У процесі дослідження застосовувалися загальноприйняті в економічній науці методи, зокрема: монографічний та системно-структурний, які було використано при розробці концепції сталого інклюзивного розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону в умовах децентралізації.

Результати дослідження. Визначено, що сталий розвиток та інклюзивне зростання на сьогодні є новітніми моделями соціально-економічного піднесення, що визнані світовою спільнотою. Враховуючи це, та зважаючи на процеси децентралізації управління в Україні, запропонована адаптована до нових умов концепція сталого інклюзивного розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону. Розкрито цілі сталого розвитку, на досягнення яких впливає стан та розвиток спортивно-оздоровчої сфери. Визначено сутність інклюзивного зростання та виокремлено принципи інклюзивного розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону. Відповідно до визначених цілей сталого розвитку, виділено завдання розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону та запропоновано шляхи їх досягнення. Сформовано основну концептуальну ідею сталого інклюзивного розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону, визначено цілі, завдання й шляхи її втілення. Окреслено результати реалізації запропонованої концепції та обґрунтовано вплив розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону на підвищення здоров'я, добробуту та якості життя населення громади.

Наукова новизна результатів дослідження. Удосконалено концепцію сталого інклюзивного розвитку спортивно-оздоровчої сфери регіону, яка, на відміну від існуючих, передбачає адаптацію до умов децентралізації та запровадження принципів інклюзивного зростання й досягнення цілей сталого розвитку задля зростання рівня зайнятості, поширення здорового способу життя, розширення можливостей задоволення потреб усіх верств населення, забезпечення рівного доступу до спортивно-оздоровчих послуг.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати дослідження є підґрунтям для вирішення практичних проблем щодо сталого інклюзивного розвитку спортивно-оздоровчої сфери в регіонах України за умов децентралізації.

Ключові слова: спортивно-оздоровча сфера, концепція розвитку спортивно-оздоровчої сфери, сталий розвиток, інклюзивне зростання, децентралізація, економічна роль спортивно-оздоровчої сфери.

Tsymbaliuk S.M. CONCEPTUAL PRINCIPLES OF SUSTAINABLE INCLUSIVE DEVELOPMENT OF SPORTS AND HEALTH SPHERE OF THE REGION

Purpose. The aim of the article is scientific substantiation of the new concept of development of the sports and health sphere of the region, which is based on the observance of the principles of inclusive growth and achievement of the SDGs.

Methodology of research. In the course of the research, the methods generally accepted in economics were used: monographic, system and structural, which were used in the development of the concept of sustainable inclusive development of the sports and health sphere of the region in the conditions of decentralization.

Findings. It is determined that sustainable development and inclusive growth today are the newest models of social and economic growth, recognized by the world community. Taking into account this, and

taking into account the processes of decentralization of management in Ukraine, the concept of sustainable inclusive development of the sports and health sphere of the region adapted to the new conditions is proposed. The goals of sustainable development are revealed, the achievement of which is influenced by the state and development of the sports and health sphere. The essence of inclusive growth is determined and the principles of inclusive development of the sports and health sphere of the region are singled out. Following the defined goals of sustainable development, the tasks of development of the sports and health sphere of the region are highlighted and the ways of their achievement are suggested. The basic conceptual idea of sustainable inclusive development of the sports and health sphere of the region is formed; the purposes, tasks, and ways of its realization are defined. The implementation of the proposed concept is outlined, and the impact of the development of sports and health in the region on improving the health, well-being, and quality of life of the community is substantiated.

Originality. The concept of sustainable inclusive development of the sports and health sphere of the region is substantiated on the basis of its adaptation to the conditions of decentralization and introduction of the principles of inclusive growth and achievement of sustainable development goals to increase employment, spread a healthy lifestyle, expand opportunities to meet equal needs of the sport and health services.

Practical value. The obtained results of the study are the basis for solving practical problems of sustainable inclusive development of sports and recreation in the regions of Ukraine under decentralization.

Key words: sports and health sphere, the concept of development of sports and health sphere, sustainable development, inclusive growth, decentralization, the economic role of sports and health sphere.

Коломечюк В.В. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ДІАГНОСТИКИ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ РОЗУМНОГО МІСТА

Мета. Удосконалення методичного підходу до діагностики процесів формування та забезпечення сталого розвитку розумного міста, зокрема, формування логіко-структурного підходу до даного процесу.

Методика дослідження. У дослідженні застосовано загальноприйняті в економічній науці методи: монографічний, теоретичного та порівняльного аналізу – для розкриття концептуальних засад формування та забезпечення сталого розвитку розумного міста; аналізу та синтезу, системно-структурний, абстрактно-логічний, статистичних групувань – для удосконалення методичних підходів до діагностики формування та забезпечення сталого розвитку розумного міста.

Результати дослідження. Проведено аналіз теоретичних джерел українських та зарубіжних вчених, що стосуються визначення та діагностики сталого розвитку розумного міста. Виявлено відсутність методичного підходу до діагностики сталого розвитку розумного міста, що базується на статистичних спостереженнях Державної служби статистики України. Запропоновано авторський методичний підхід до діагностики процесу розвитку розумного міста. Обґрунтовано необхідність використання комплексу статистичних даних й математичних методів в процесі розробки напрямів підвищення ефективності стратегічного управління сталим розвитком розумного міста.

Наукова новизна результатів дослідження. Удосконалено методичний підхід до діагностики сталого розвитку розумного міста, котрий, на відміну від наявних, охоплює послідовну реалізацію етапів дослідження на макро-, -мезо, мікрорівнях: стратегічний аналіз та оцінку можливостей сталого розвитку розумних міст в Україні на макро- та мезорівнях; аналіз ефективності використання наявного потенціалу сталого розвитку розумних міст на мікрорівні; моделювання, розробка напрямів підвищення ефективності використання наявного потенціалу та формування організаційно-економічного механізму сталого розвитку розумних міст.

Практична значущість результатів дослідження. Застосування запропонованої методики сприятиме розробці організаційно-економічних засад побудови механізму управління розвитком розумного міста.

Ключові слова: сталий розвиток, розумне місто, діагностика, організаційно-економічний механізм.

Kolomechiuk V.V. METHODOLOGICAL APPROACHES TO DIAGNOSIS OF FORMATION AND ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF A SMART CITY

Purpose. The aim of the article is to improve the methodological approach to the diagnosis of the processes of formation and sustainable development of a smart city, in particular, the formation of a logical and structural approach to this process.

Methodology of research. The study uses generally accepted methods in economics: monographic, theoretical and comparative analysis – to reveal the conceptual foundations of the formation and sustainable development of a smart city; analysis and synthesis, system and structural, abstract and logical, statistical

groupings – to improve methodological approaches to the diagnosis of the formation and ensure the sustainable development of a smart city.

Findings. The analysis of theoretical sources of Ukrainian and foreign scientists concerning the definition and diagnosis of sustainable development of a smart city was conducted. It is established that there is no methodical approach to the diagnosis of sustainable development of a smart city, which is based on statistical observations of the State Statistics Committee of Ukraine. The author's methodical approach to diagnostics of the process of smart city development is proposed, which, in contrast to the existing ones, covers the consistent implementation of research stages at the macro, meso, and micro levels. The necessity of using a set of statistical data and mathematical methods in the process of developing directions for improving the efficiency of strategic management of sustainable development of a smart city is substantiated.

Originality. The methodological approach to the diagnosis of sustainable development of a smart city has been improved, which, in contrast to the existing ones, covers the consistent implementation of research stages at the macro, meso, micro levels: strategic analysis and assessment of sustainable development of smart cities in Ukraine at the macro and meso levels; analysis of the effectiveness of the use of the existing potential for sustainable development of smart cities at the micro level; modelling, development of directions of increase of efficiency of use of available potential and formation of the organizational and economic mechanism of sustainable development of smart cities.

Practical value. The application of the proposed methodology will contribute to the development of organizational and economic principles of building a mechanism for managing the development of a smart city.

Key words: sustainable development, smart city, diagnostics, organizational and economic mechanism.

Кичко І.І., Гонта О.І., Музика В.В. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ ЛІСОВОГО, МИСЛИВСЬКОГО, ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

Мета. Обґрунтування необхідності використання еколого-економічного підходу у процесі функціонування лісового, водного, мисливського господарства в Україні.

Методика дослідження. Теоретико-методичною основою написання статті є фундаментальні положення економічної теорії, викладені в наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених з питань ефективності (екологічної та економічної) використання лісових, водних ресурсів та мисливських угідь України.

Для вирішення визначених завдань у процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: аналіз, синтез, індукція, дедукція (для характеристики еколого-економічних проблем функціонування лісового, водного, мисливського господарства); абстрактно-логічний (для формування висновків та пропозицій щодо необхідності використання еколого-економічного підходу та екологічної ренти як напряму покращення екологічного стану лісового, водного та мисливського господарства).

Результати дослідження. Аргументовано, що економічна, екологічна, компенсаційна роль водних, лісових ресурсів зростає, що зумовлюється техногенним навантаженням на природне середовище у світі та Україні. Визначено зміст та алгоритм розрахунку екологічної ренти як середовище-утворюючої цінності лісового, водного, мисливського господарства. Обґрунтовано проблеми функціонування та напрями розвитку лісового, водного, мисливського господарства.

Наукова новизна результатів дослідження. Удосконалено еколого-економічний підхід до функціонування лісового, водного, мисливського господарства в Україні, що, на відміну від наявного, дозволив обґрунтувати необхідність та розробити алгоритм використання екологічної ренти як середовище утворюючої цінності лісового, водного, мисливського господарства (грошового виразу екологічного ефекту).

Практична значущість результатів дослідження. Використання запропонованого еколого-економічного підходу дозволяє приймати обґрунтовані рішення у процесі функціонування лісового, водного мисливського господарства в Україні та зменшити негативні екологічні наслідки природокористування.

Ключові слова: лісове господарство, водне господарство, мисливське господарство, екологічна рента, еколого-економічний підхід, ефективність, природокористування.

Kychko I.I., Gonta O.I., Muzyka V.V. ECOLOGICAL AND ECONOMIC IMPERATIVES FOR THE DEVELOPMENT OF FORESTRY, HUNTING AND WATER MANAGEMENT IN UKRAINE

Purpose. The aim of the article is substantiation of the need to use the ecological and economic approach in the process of functioning of forestry, water, hunting in Ukraine.

Methodology of research. The theoretical and methodological basis of writing the article are the fundamental provisions of economic theory, set out in the scientific works of domestic and foreign scientists on the efficiency (ecological and economic) use of forest, water resources and hunting grounds of Ukraine.

General and special methods were used to solve certain tasks in the research process, in particular: analysis, synthesis, induction, deduction (to characterize the environmental and economic problems of forestry, water, hunting); abstract and logical (for the formation of conclusions and proposals on the need to use the ecological and economic approach and ecological rent as a direction of improving the ecological condition of forestry, water and hunting).

Findings. It is argued that the economic, environmental, compensatory role of water and forest resources is growing, due to the man-made load on the environment in the world and in Ukraine. The content and algorithm of calculation of ecological rent as environment-forming value of forestry, water, hunting economy are determined. Problems of functioning and directions of development of forest, water, hunting economy are substantiated.

Originality. Ecological and economic approach to the functioning of forestry, water, hunting in Ukraine was improved. This approach in contrast to the existing, allowed substantiating the need and developing an algorithm for using environmental rents as an environment of value of forest, water, hunting (monetary expression of ecological effect).

Practical value. The use of the proposed ecological and economic approach allows to make informed decisions in the process of functioning of forestry, water hunting in Ukraine and to reduce the negative ecological consequences of nature management.

Key words: forestry, water management, hunting management, ecological rent, ecological and economic approach, efficiency, nature management.

Пархомиць М.К., Градовий В.В. ОСОБЛИВОСТІ ТА ПОКАЗНИКИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Мета. Поглиблене дослідження особливостей, методичних підходів та показників економічного аналізу й оцінювання системи енергозбереження сільськогосподарських підприємств.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання. В процесі дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: абстрактно-логічний (для окреслення основних чинників, які впливають на особливості енергозбереження сільськогосподарських підприємств, для авторського трактування поняття «енергозбереження сільськогосподарських підприємств»); дедуктивний (для аналізу динаміки та напрямів підвищення рівня економічної ефективності системи енергозбереження); узагальнення (при дослідженні можливостей впровадження новітніх технологій, спрямованих на поліпшення системи енергозбереження сільськогосподарських підприємств).

Результати дослідження. Встановлено, що галузі сільського господарства мають певні особливості, зокрема використовують енергію для виробництва продукції, генерують її. Зазначені особливості базуються на тому, що в процесі виробництва тут використовується три принципово різних види енергії: антропотехногенна (викопна), сонячна та енергія ґрунту. З'ясовано, що процес енергозбереження в сільському господарстві має формуватися за рахунок скорочення викопних джерел енергії та за рахунок повнішого використання відновлюваної енергії сонця й енергетичного потенціалу ґрунту. Виявлено важливу особливість сільського господарства – значний рівень просторової розосередженості, що обумовлює значні витрати для транспортного обслуговування процесів виробництва продукції та логістики, а також суттєву відмінність принципів споживання енергії: викопна енергія в промисловості є основною, а в сільському господарстві виконує допоміжну роль. Там природна енергія формує біологічну масу (врожай, живу масу тварин). Запропоновано авторське тлумачення поняття «енергозбереження сільськогосподарських підприємств» як системи заходів організаційного, економічного, техніко-технологічного, екологічного, правового та операційного характеру, узгоджена дія яких має спрямовуватись на раціональне використання енергії в процесі сільськогосподарського виробництва. Визначено показники групи економічного аналізу енергозбереження в сільському господарстві: сукупна енергетична потужність; енергоозброєність; енергозабезпеченість; електроозброєність праці та ін. Охарактеризовано ключові етапи дослідження енергозбереження сільськогосподарських підприємств. Запропоновано групування методів дослідження енергозбереження.

Наукова новизна результатів дослідження. Дістало подальшого розвитку авторське трактування поняття «енергозбереження сільськогосподарських підприємств», визначення ключових етапів дослідження енергозбереження та систематизація відповідних методів.

Практична значущість результатів дослідження. Впровадження у виробництво результатів дослідження буде сприяти підвищенню економічної ефективності сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: енергозбереження, енергоефективність, енергоресурси, відновлювані джерела енергії, раціональне використання енергоресурсів.

Parkhomets M.K., Hradovy V.V. FEATURES AND INDICATORS OF FORMATION OF ENERGY SAVING SYSTEM IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

Purpose. The aim of the article is in-depth study of questions related to the features, methodological approaches and indicators of economic analysis and evaluation of the energy saving system in agricultural enterprises.

Methodology of research. The methodological basis of the study is the dialectical method of scientific knowledge. The study used general and special methods, including abstract and logical (to outline the main factors, influencing the characteristics of energy saving in agricultural enterprises, for the author's interpretation of the energy saving system in agricultural enterprises), deductive (to analyse the dynamics and areas of economic efficiency level increase of energy saving system); generalization (in the study of the possibility of implementing the latest technologies aimed to improve the energy saving system in agricultural enterprises).

Findings. It is established that agricultural industries have a number of features, in particular: use energy for production, generate it. This feature is based on the fact that in the production process there are three fundamentally different types of energy: anthropotechnogenic (fossil); solar and soil energy. It was found that the process of energy conservation in agriculture should be formed by reducing fossil energy sources and by making fuller use of renewable solar energy and soil energy potential. An important feature of agriculture has been identified, which lies in its significant level of spatial dispersion, which causes significant costs for transport services of production processes and logistics. There is a significant difference in the principles of energy consumption, fossil energy is the main in industry and in agriculture - it plays a supporting role. There, natural energy forms the biological mass (harvest, live mass of animals).

The author's interpretation of the concept "energy saving of agricultural enterprises" is offered, which includes a system of measures (organizational, economic, technical and technological, ecological, legal and operational), coordinated action of which should be aimed at the rational use of energy in the process of agricultural production.

The indicators of the group of economic analysis of energy saving in agriculture are determined: total energy capacity; energy armament; energy supply; electrical equipment of labour, etc. The key stages of energy saving research and tasks in agricultural enterprises are clarified. Grouping of methods of research of energy saving is offered.

Originality. The author's interpretation of the concept of "energy saving of agricultural enterprises", definition of key stages of energy saving research and systematization of appropriate methods were further developed.

Practical value. The introduction of research results into production will help increase the economic efficiency of agricultural production.

Key words: energy saving, energy efficiency, energy resources, renewable energy sources, rational use of energy resources.

Алілуйко А.М., Єршоменко В.О., Стефурак Н.А. ОЦІНКА НЕРІВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА ДЖЕРЕЛАМИ ДОХОДІВ

Мета. Аналіз нерівності населення України за джерелами доходів.

Методика дослідження. В процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових та специфічних методів економічних досліджень, зокрема, методи теоретичних узагальнень: аналіз, абстрактно-логічний метод (при обґрунтуванні сучасних тенденцій нерівності населення України за доходами); економіко-статистичні методи (при оцінці динаміки нерівності населення України за грошовими доходами); методи математичної статистики (при обчислення індексу Джині та здійсненні декомпозиції доходів); методи графічного відображення одержаних результатів досліджень.

Результати дослідження. Розраховано індекс Джині з використанням методу сплайн інтерполяції для побудови функції Лоренца. Здійснено порівняння індексу Джині із відомими методами обчислення, проведено опис розширеного методу декомпозиції індексу Джині, а також застосовано даний метод на статистичних даних розподілу домогосподарств України за рівнем грошових доходів. Проаналізовано вплив змін у джерелах доходу на загальний рівень диференціації. За результатами дослідження визначено основні чинники впливу на рівень розподілу доходів і можливості скорочення рівня розшарування населення України.

Наукова новизна результатів дослідження. Запропоновано застосування методу сплайн інтерполяції для побудови функції Лоренца, що передбачає обчислення індексу Джині. Методом декомпозиції індексу Джині визначено джерела доходів, які спричиняють найбільший вплив на зростання нерівності доходів населення України в період 2014–2020 рр.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати дослідження є корисними в дослідженні питання визначення причин впливу тих чи інших чинників на рівень розподілу доходів і можливості скорочення рівня розшарованості населення України.

Ключові слова: нерівність населення, крива Лоренца, індекс Джині, декомпозиція індексу Джині, сплайн інтерполяція.

Aliluiko A.M., Yeromenko V.O., Stefurak N.A. ASSESSMENT OF INEQUALITY OF THE POPULATION OF UKRAINE BY SOURCES OF INCOME

Purpose. The aim of the article is the analysis of inequality of the population of Ukraine by sources of income.

Methodology of research. A set of general scientific and specific methods of economic research was used in the course of the research, in particular, methods of theoretical generalizations: analysis, abstract and logical method (at substantiation of modern tendencies of inequality of the population of Ukraine on incomes); economic and statistical methods (in assessing the dynamics of inequality of the population of Ukraine in terms of monetary income); methods of mathematical statistics (when calculating the Gini index and the decomposition of income); methods of graphic display of the received results of research.

Findings. The Gini index was calculated using the spline interpolation method to construct the Lorentz function. The Gini index is compared with known calculation methods, the description of the extended method of decomposition of the Gini index is carried out, and also this method is applied on statistical data of distribution of households of Ukraine on the level of monetary incomes. The influence of changes in sources of income on the general level of differentiation is analysed. According to the results of the study, the main factors influencing the level of income distribution and the possibility of reducing the level of stratification of the population of Ukraine were identified.

Originality. It is proposed to use the spline interpolation method to construct the Lorentz function, which involves the calculation of the Gini index. The method of the Gini index decomposition identifies the sources of income that have the greatest impact on the growth of income inequality in Ukraine in the period 2014-2020.

Practical value. The obtained results of the research are useful in the study of determining the reasons for the influence of certain factors on the level of income distribution and the possibility of reducing the level of stratification of the population of Ukraine.

Key words: population inequality, Lorentz curve, Gini index, Gini index decomposition, spline interpolation.

Бакун Ю.О., Ксенофонов М.М. АКЦЕНТИ РОБОТИ ДОРАДЧИХ СЛУЖБ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ РИНКУ ПРАЦІ

Мета. Визначення акцентів роботи дорадчих служб в умовах трансформації ринку праці.

Методика дослідження. Методична основа дослідження складається з методів порівняння, економічного аналізу та узагальнення. За допомогою методу порівняння було здійснено оцінку окремих механізмів та характеристик регулювання ринку праці та застосування дорадчого супроводу при цьому. Метод економічного аналізу застосовувався для визначення характеристик структурних змін на ринку праці України між видами економічної діяльності за досліджувані роки. На основі методу узагальнення було дано характеристику чотирьом найбільш характерним моделям регулювання ринку праці та дорадчого супроводу їхньої підтримки.

Результати дослідження. Визначено роль ринку праці у забезпеченні економічного розвитку держави, узагальнено яку можна сформулювати як сукупність економічних відносин при збалансуванні попиту та пропозиції на робочу силу, у результаті якої відбувається обмін робочої сили на заробітну плату. Встановлено основні тенденції структурних змін видів економічної діяльності на ринку праці в Україні впродовж 2012–2020 рр., що засвідчили абсолютне та відносне скорочення як загальної чисельності зайнятого населення, так і за кожним видом економічної діяльності. Дано характеристику чотирьом найбільш характерним моделям регулювання ринку праці в країнах світу: німецькій (західноєвропейській), шведській (скандинавській), японській та американській (англосаксонській) та визначено акценти роботи дорадчих служб за виділеними моделями в умовах трансформування ринку праці.

Наукова новизна результатів дослідження. Представлено змістовну характеристику чотирьох виділених моделей регулювання ринку праці: німецької (західноєвропейської), шведської (скандинавської), японської та американської (англосаксонської) та властиві для них механізми

дорадчого супроводу. Це, на відміну від існуючого, дає можливість їхнього диференційованого врахування у процесі підготовки більш обґрунтованих управлінських рішень з вирішення зазначеної проблеми.

Практична значущість результатів дослідження. Результати дослідження можуть бути використані у процесі підготовки стратегічних та програмних документів щодо дорадчого супроводу з працевлаштування населення та регулювання ринку праці. Ефект від їхнього впровадження може бути оцінений за показниками виробленої продукції та отриманого доходу із розрахунку на певне територіальне утворення.

Ключові слова: ринок праці, моделі регулювання ринку праці, дорадчий супровід регулювання ринку праці, ринкове трансформування, суспільна ефективність.

Bakun Yu.O., Ksenofontov M.M. ACCENTS OF WORK OF ADVISORY SERVICES IN THE CONDITIONS OF LABOUR MARKET TRANSFORMATION

Purpose. The aim of the article is determining the emphasis of the work of the advisory services in the transformation of the labour market.

Methodology of research. The methodical basis of the research consists of methods of comparison, economic analysis and generalization. Using the method of comparison, the assessment of individual mechanisms and characteristics of labour market regulation and the use of advisory support with that was carried out. The method of economic analysis was used to determine the characteristics of structural changes in the labour market of Ukraine between types of economic activity over the years. Based on the generalization method, the four most typical models of labour market regulation and their respective advisory support have been presented.

Findings. The role of the labour market in ensuring the economic development of the state is defined. The role can be generalized as a set of economic relations in balancing supply and demand for labour, which results in the exchange of labour for wages.

The main trends in the structural change in the types of economic activities in the labour market in Ukraine during 2012-2020 were established. Wherein, among the main results, we can note the absolute and relative reduction of the total employed population and for each type of economic activity.

The four most typical models of labour market regulation in the world have been described: German (Western European), Swedish (Scandinavian), Japanese and American (Anglo-Saxon) and the emphasis of the advisory services on the selected models of labour market transformation have been determined.

Originality. The substantive characteristics of four selected models of labour market regulation and their inherent mechanisms of advisory support have been presented: German (Western European), Swedish (Scandinavian), Japanese and American (Anglo-Saxon). This, in contrast to the existing one, allows of their differentiated use in the process of preparing more grounded management decisions to solve this problem.

Practical value. The results of the study can be used in the process of preparation of strategic and program documents on advisory support for employment and labour market regulation. The effect of their implementation can be assessed by indicators of output and income based on a particular territorial entity.

Key words: labour market, models of labour market regulation, advisory support of labour market regulation, market transformation, social efficiency.

Переверзєва А.В., Губарь О.В., Москаленко О.Ю. ОЦІНКА ФАКТОРІВ МІКРО- ТА МАКРОМАРКЕТИНГОВОГО СЕРЕДОВИЩА ДІЯЛЬНОСТІ ФІРМИ НА РИНКУ

Мета. Запропонувати метод оцінки факторів мікро- та макромаркетингового середовища, що дозволить визначити потенційно вигідні ринки країн світу.

Методика дослідження. Теоретичний аналіз понять, принципів здійснено на основі використання загальнонаукових методів. Основний інструментарій практичного дослідження базується на використанні матричних методів, які дозволяють систематизувати отримані результати та представити їх в табличній формі, що полегшує здійснення порівняльного аналізу. Певні математичні залежності, а саме формула середнього геометричного, використовуються для визначення зв'язаних значень факторів мікро- та макромаркетингового середовища. При цьому використовується два підходи, один з яких дозволяє врахувати всі фактори одночасно, а інший передбачає компенсацію нижчих значень показників більш високими значеннями.

Результати дослідження. Виокремлено фактори макро- та мікромаркетингового середовища. Серед головних макрофакторів визначено політико-правові, економічні, демографічні, техніко-технологічні та культурні. На мікрорівні для діяльності фірми на міжнародному ринку ключову роль відіграють такі маркетингові фактори, як: конкуренти, споживачі, посередники та ін. Запропоновано інструментарій оцінки факторів мікро- та макромаркетингового середовища, що дозволяє визначити ринки, привабливі діяльності та розвитку.

Наукова новизна результатів дослідження. Розроблено метод оцінки, який дозволяє врахувати в аналізі не лише квантитативні, але й квалітативні фактори. Елементом наукової новизни є застосування матричного методу до аналізу факторів мікро- та макроекономічного середовища, що дозволяє в кінцевому рахунку визначити ринок країни, який має найсприятливіше середовище для функціонування.

Практична значущість результатів дослідження. Практична значущість визначає універсальність запропонованого способу, який може бути використаний для будь-якої групи факторів, незалежно від критеріїв класифікації, а спосіб представлення отриманих результатів в зручній формі – у вигляді матриці – значно оптимізує та полегшує порівняльний аналіз й дозволяє визначити країну та ринок для виходу, що мають найвигодніші умови для діяльності та розвитку.

Ключові слова: мікромаркетингове середовище, макромаркетингове середовище, фактори, конкуренція, споживачі, ринок, посередники.

Pereverzieva A.V., Hubar O.V., Moskalenko O.Yu. ASSESSMENT OF THE FACTORS OF MICRO- AND MACRO-MARKETING ENVIRONMENT OF THE FIRM ACTIVITY IN THE MARKET

Purpose. The aim of the article is to offer a method of estimating the factors of micro- and macro-marketing environment, which will allow identifying potentially profitable markets of the world.

Methodology of research. Theoretical analysis of concepts and principles is carried out on the basis of using general scientific methods. The main tools of practical research are based on the use of matrix methods that allow systematizing the results and presenting them in tabular form, which facilitates the implementation of comparative analysis. Certain mathematical dependences, namely the formula of the geometric mean, are used to determine the weighted values of the factors of micro- and macro-marketing environment. This uses two approaches, one of which allows you to take into account all the factors at once, and the other involves the compensation of lower values of higher values.

Findings. Factors of macro- and micro-marketing environment are singled out. Among the main macro-factors are identified political-legal, economic, demographic, technical-technological and cultural. At the micro level, the key role for the company's activities in the international market is played by such marketing factors as: competitors, consumers, intermediaries and others. A toolkit for assessing the factors of the micro- and macro-marketing environment is proposed, which allows identifying markets, attractive activities and development.

Originality. An evaluation method was developed that allows taking into account not only quantitative but also qualitative factors in the analysis. An element of scientific novelty is the application of the matrix method to the analysis of factors of the micro- and macro-economic environment, which ultimately allows determining the country's market, which has the most favourable environment for functioning.

Practical value. Practical significance determines the universality of the proposed method, which can be used for any group of factors, regardless of the classification criteria, and the method of presenting the results in a convenient form – in the form of a matrix – significantly optimizes and facilitates comparative analysis and allows to determine country and market for exit, which have the most favourable conditions for activity and development.

Key words: micro-marketing environment, macro-marketing environment, factors, competition, consumers, market, intermediaries.

Бойчик І.М., Собко О.М., Сляк Г.І. РІВЕНЬ ТА ЯКІСТЬ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ: СУТНІСТЬ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Мета. Узагальнення теоретичних положень щодо сутності, рівня та якості торговельного обслуговування споживачів, виявлення змістового співвідношення між ними та ролі в задоволенні ринкових запитів населення.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети використовувались наступні методи дослідження: теоретичного аналізу, абстрактно-логічний – для розкриття сутності торговельного обслуговування, його рівня та якості; інтерпретації та порівняння – для визначення співвідношення та взаємовпливу понять «рівень» та «якість» торговельного обслуговування; графічний – для наочного представлення класифікації показників оцінювання якості торговельного обслуговування.

Результати дослідження. Встановлено, що торговельне обслуговування в сучасних умовах разом з якістю пропонованих споживачам товарів є елементом забезпечення конкурентних переваг торгових підприємств. Це пояснюється зростаючими вимогами споживачів не лише до споживчих характеристик товарів, а й пов'язаних з їх реалізацією торговельних послуг. Обґрунтовано, що поняття «рівень торговельного обслуговування» і «якість торговельного обслуговування» не є тотожними поняттями. Перше з них відображає сукупність елементів забезпечення різноманітними послугами задля створення комфортних умов покупків товарів і відображає ситуацію «присутній чи

відсутній» конкретний елемент торговельного обслуговування. Друге – ступінь відповідності рівня торговельного обслуговування очікуванням і потребам споживачів, який може бути оцінений кількісно.

Наукова новизна результатів дослідження. Дістало подальшого розвитку обґрунтування сутності, змістового наповнення та співвідношення понять «рівень торговельного обслуговування» та «якість торговельного обслуговування», їх впливу на конкурентоспроможність торговельних підприємств.

Практична значущість результатів дослідження. Обґрунтовані результати дослідження можуть бути використані торговельними підприємствами для оцінки ефективності своєї діяльності в частині забезпечення більш високого рівня та якості торговельного обслуговування на підставі наведених елементів та показників.

Ключові слова: торгове підприємство, торговельне обслуговування, рівень торговельного обслуговування, якість торговельного обслуговування, конкуренція.

Boichyk I.M., Sobko O.M., Spyak H.I. THE LEVEL AND QUALITY OF TRADE SERVICES: THE ESSENCE AND RELATIONSHIP OF CONCEPTS

Purpose. The aim of the article is generalization of theoretical provisions on the nature, level and quality of trade services to consumers, identification of the content relationship between them and the role in meeting market demands of the population.

Methodology of research. The following research methods were used to achieve this goal: theoretical analysis, abstract and logical – to reveal the essence of trade services, its level and quality; interpretations and comparisons – to determine the relationship and interaction of the concepts of “level” and “quality” of trade services; graphical – to visualize the classification of indicators for assessing the quality of trade services.

Findings. It is established that trade service in modern conditions together with quality of the goods offered to consumers is an element of maintenance of competitive advantages of the trading enterprises. This is due to the growing demands of consumers not only to the consumer characteristics of goods, but also related to their sale of trade services. It is substantiated that the concepts of “level of trade service” and “quality of trade service” are not identical concepts. The first of them reflects a set of elements of providing consumers with a variety of services to create a comfortable environment for the purchase of goods and reflects the situation “present or absent” a specific element of trade services. The second is the degree of compliance of the level of trade service with the expectations and needs of consumers, which can be quantified.

Originality. The substantiation of the essence, content and correlation of the concepts “the level of trade service” and “quality of trade service”, their influence on the competitiveness of trade enterprises was further developed.

Practical value. Substantiated research results can be used by commercial enterprises to assess the effectiveness of their activities in terms of ensuring a higher level and quality of trade services on the basis of these elements and indicators.

Key words: trade enterprise, trade service, level of trade service, quality of trade service, competition.

Горлачук М.А. ІНСТРУМЕНТАРІЙ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКІВ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Мета. Теоретико-методологічне обґрунтування інструментарію регулювання ринків сільськогосподарської продукції в умовах економічної невизначеності та можливих моделей їх застосування на стратегічно важливих аграрних ринках.

Методика дослідження. Теоретико-методологічну базу дослідження становлять наукові положення, що знайшли відображення у працях українських і зарубіжних вчених. Для досягнення поставленої мети використано наступні методи: абстрактно-логічний – для узагальнення методів регулювання і діагностики сучасного стану наукових досліджень, присвячених регулюванню аграрних ринків; індукції та дедукції – для виявлення взаємозв'язків в процесі групування регулятивного інструментарію; носеологічний та діалектичний методи – для виявлення найбільш поширених проблем ринкового регулювання в умовах невизначеності.

Результати дослідження. Узагальнено і систематизовано ключові проблеми регулювання ринків сільськогосподарської продукції в сучасний період. На основі цього проаналізовано інструментарій і методи ринкового регулювання. Досліджено чинники, котрі зумовлюють застосування різноманітних методів та інструментів регулювання ринків в умовах економічної невизначеності. Розглянуто перспективні напрямки розвитку організованого ринку сільськогосподарської продукції.

Наукова новизна результатів дослідження. Здійснено оцінку ринкового механізму регулювання аграрного виробництва стосовно специфіки ринків сільськогосподарської продукції, а

також систематизовано основні методи застосування спеціальних інструментів ринкового регулювання, що дало змогу обґрунтувати модель розвитку ринку яловичини в Україні (шляхом формування біржі великої рогатої худоби та запровадження інтегрованої системи якості продукції на ринку).

Практична значущість результатів дослідження. Результати проведеного дослідження можуть стати теоретико-методологічною основою впровадження спеціалізованого товарного ринку сільськогосподарської продукції в Україні, а також предметом подальших наукових пошуків стосовно вирішення фундаментальних проблем регулювання аграрних ринків в умовах економічної невизначеності, що сприятиме усуненню чи зменшенню підприємницьких ризиків.

Ключові слова: аграрний ринок, організований ринок сільськогосподарської продукції, біржовий ринок, інструменти регулювання ринку, економічна невизначеність.

Horlachuk M.A. TOOLS FOR REGULATING MARKETS OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN CONDITIONS OF ECONOMIC UNCERTAINTY

Purpose. The aim of the article is theoretical and methodological substantiation of tools for regulating markets of agricultural products in conditions of economic uncertainty and possible models of their application in strategically important agricultural markets.

Methodology of research. The theoretical and methodological basis of the study is scientific positions that are reflected in the works of Ukrainian and foreign scientists. The following methods were used to achieve this goal: abstract and logical – to generalize the methods of regulation and diagnosis of the current state of research on the regulation of agricultural markets; inductions and deductions – to identify relationships in the process of grouping regulatory tools; epistemological and dialectical methods – to identify the most common problems of market regulation in conditions of uncertainty.

Findings. The key problems of regulation of agricultural markets in the modern period are generalized and systematized. Based on this, the tools and methods of market regulation are analysed. The factors that determine the application of various methods and tools of market regulation in conditions of economic uncertainty are studied. Perspective directions of development of the organized market of agricultural products are considered.

Originality. The market mechanism of regulation of agricultural production in relation to the specifics of agricultural markets is assessed, and the main methods of application of special market regulation tools are systematized, which allowed to substantiate the model of beef market development in Ukraine (by forming a cattle exchange and introducing an integrated quality system).

Practical value. The results of the study can be a theoretical and methodological basis for the introduction of a specialized commodity market for agricultural products in Ukraine, as well as the subject of further research to address fundamental problems of agricultural markets in conditions of economic uncertainty, which will eliminate or reduce business risks.

Key words: agricultural market, organized market of agricultural products, stock market, market regulation tools, economic uncertainty.

Клапків Ю.М., Свірський В.С., Щур Р.І. АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У СТРАХОВОМУ СЕГМЕНТІ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Мета. Аналіз стану страхового сектору України, виявлення основних проблем його розвитку в сучасних умовах та визначення напрямів вдосконалення функціонування ринку страхових послуг в Україні.

Методика дослідження. Науковою та методологічною базою статті є наукові праці, монографії, матеріали фахових видань, ресурси Інтернет. Під час проведення досліджень використано методи аналізу та синтезу, системно-функціональний метод та метод компаративістики, за допомогою яких пояснено більшість сучасних тенденцій, явищ і процесів у страховій сфері.

Результати дослідження. Розглянуто основні тенденції розвитку страхового сегменту фінансового ринку України протягом 2012–2020 рр. Проаналізовано динаміку кількості страхових компаній, основні показники діяльності страховиків, структуру валових та чистих страхових премій вітчизняних страховиків, показників перестраховування. На основі проведеного аналізу визначено основні проблеми функціонування ринку страхових послуг України та сформульовано пропозиції щодо вдосконалення його розвитку.

Наукова новизна результатів дослідження. Запропоновано комплексний підхід до аналізу стану ринку страхових послуг як важливої складової фінансового сектору економіки з більшістю властивих йому характеристик, функцій і принципів; економічного простору, в якому взаємодіють

інституційні одиниці з реалізації послуг страхування; сукупності упорядкованих грошових потоків між суб'єктами у страховому сегменті фінансового ринку.

Практична значущість результатів дослідження. Результати проведеного дослідження можуть стати підґрунтям подальших наукових досліджень для системного вирішення практичних проблем у даній сфері, розробки та вжиття заходів, спрямованих на досягнення прискореного поступального розвитку ринку страхових послуг для забезпечення соціально-економічного зростання.

Ключові слова: страхування, страхові послуги, ринок страхових послуг.

Klapkiv Y.M., Svirskiy V.S., Shchur R.I. THE ANALYSIS OF CURRENT TRENDS IN THE INSURANCE SEGMENT OF THE FINANCIAL MARKET OF UKRAINE

Purpose. Analysis of the state of the insurance services market of Ukraine, identification of the main problems of its development in modern conditions and determination of directions for improving the functioning of the insurance services market in Ukraine.

Methodology of research. The scientific and methodological basis for the article are scientific works, monographs, materials of professional publications, Internet resources. During the research the methods of analysis and synthesis, system-functional method and method of comparative studies were used, with the help of which most modern tendencies, phenomena and processes in the market of insurance services are explained.

Findings. The article is devoted to current trends of the insurance in Ukraine. The study examines the main trends in its development during 2016-2020. The dynamics of the number of insurance companies, the main indicators of insurers, the structure of gross and net insurance premiums of domestic insurers, reinsurance indicators are analyzed. Based on a dataset of Ukrainian insurance industry, we analyse the impact of transformation of the insurance sector. Based on the analysis, the main problems of the insurance services market of Ukraine are identified and proposals for improving its development are formulated. The results illustrate major tasks the industry is facing: enhancing the customer experience, improving its business processes, offering new products, and preparing for competition with other industries, imperfection of regulatory regulation of the insurance sector; underdevelopment of the life insurance segment and other types of insurance (agricultural, environmental, catastrophic risks and life insurance, cyber risks); low solvency of potential consumers of insurance services, low level of capitalization of insurance companies, lack of insurance culture, distrust of the insurance institution; fraud and neglect of the rights of policyholders by some insurance companies; low financial literacy of policyholders. Moreover, we identify key areas of change of the insurance services market of Ukraine: creation of a centralized online database of insurance contracts; improving the system of taxation of insurance activity; adaptation of Ukrainian legislation in the field of insurance to EU legislation; introduction of high technologies in insurance services; improvement of marketing management; creation of an export insurance system by establishing a special organization for export insurance and financing; introduction of insurance culture and traditions.

Originality. A comprehensive approach to the analysis of the state of the insurance market as an important component of the financial sector of the economy with most of its inherent characteristics, functions and principles; economic space in which institutional units for the implementation of insurance services interact; a set of orderly cash flows between the subjects of the insurance market.

Practical value. The results of the study can be the basis for further research to systematically address practical problems in this area, development and implementation of measures aimed to achieve accelerated progressive development of the insurance market to ensure socio-economic growth.

Key words: insurance, insurance services, insurance services market.

Пуцентейло П.Р., Довбуш А.В. ОСНОВНІ ВЕКТОРИ РОЗВИТКУ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Мета. Аналіз наукових підходів до трактування особливостей розвитку цифрових технологій сучасного обліку в умовах цифрової економіки.

Методика дослідження. Дослідження проводилося із застосуванням діалектичного підходу до вивчення сучасного стану розвитку цифрової економіки. В процесі дослідження використані загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема: аналітичний метод застосовувався при огляді нормативних джерел; метод класифікації дав змогу диференціювати основні компоненти цифрової економіки та обліку, а метод опису – надати їм детальну характеристику; монографічний метод використаний при вивченні літературних джерел з питань цифрової економіки та обліку, а системно-аналітичний – при обробці отриманої інформації.

Результати дослідження. Визначено, що цифрова економіка – це комунікаційне середовище економічної діяльності в мережі Інтернет, результат трансформаційних ефектів нових технологій загального призначення в сфері інформації та комунікації. Обґрунтовано, що значні технологічні та

інформатизаційні зрушення, а також зростання потенціалу цифрового економічного інформаційного простору стимулюють модернізацію бухгалтерської науки, сприяють розвитку методології та організації облікового процесу, актуалізують проблему позиціонування облікової діяльності. Виявлено основні принципи функціонування цифрової облікової платформи, що дозволяють створювати новітні електронні системи із значною кількістю користувачів.

Наукова новизна результатів дослідження. Встановлено, що блокчейн є перспективною технологією обліку, котра усуне традиційні методи ведення рахунків, документування, обробки, реєстрації, одночасно дасть змогу підприємствам реєструвати обидві сторони угоди в спільній книзі в режимі реального часу, а не зберігати узгоджені записи фінансових операцій окремо в приватній базі даних.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати дослідження сприятимуть підвищенню ефективності формування і розвитку бухгалтерського обліку в умовах цифрової економіки та стануть базою для подальших наукових розробок у цій галузі.

Ключові слова: цифрова економіка, інформаційні технології, облік, цифровий облік, блокчейн, цифрова платформа, цифрові технології.

Putsenteilo P.R., Dovbush A.V. THE MAIN VECTORS OF ACCOUNTING DEVELOPMENT IN A DIGITAL ECONOMY

Purpose. The aim of the article is the analysis of scientific approaches to the interpretation of the peculiarities of the development of digital technologies of modern accounting in the digital economy.

Methodology of research. The study was conducted using a dialectical approach to the study of the current state of the digital economy. In the course of the research general and special methods were used, in particular: the analytical method was used in the review of normative sources; the method of classification made it possible to differentiate the main components of the digital economy and accounting, and the method of description – to give them a detailed description; monographic method is used in the study of literature sources on digital economics and accounting, system and analytical – in the processing of information.

Findings. It is determined that the digital economy is a communication environment of economic activity on the Internet, the result of transformational effects of new general-purpose technologies in the field of information and communication. It is substantiated that significant technological and informatization shifts, as well as growth of potential of digital economic information space stimulate modernization of accounting science, promote development of methodology and organization of accounting process, actualize the problem of positioning of accounting activity. The basic principles of functioning of the digital accounting platform are revealed, which allow to create the newest electronic systems with a significant number of users.

Originality. It has been established that the block-chain is a promising accounting technology that eliminates traditional methods of accounting, documentation, processing, registration, inventory systems, while allowing companies to register both parties to the transaction in a joint book in real time, rather than keeping agreed records of financial transactions separately, private database.

Practical value. The obtained results of the study will help increase the efficiency of the formation and development of accounting in a digital economy and will be the basis for further research in this area.

Key words: digital economy, information technologies, accounting, digital accounting, block-chain, digital platform, digital technologies.

Бачинський В.І., Помулева В.М. СПРОЩЕНИЙ ОБЛІК НА МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВАХ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

Мета. Дослідження особливостей сучасного стану ведення спрощеного бухгалтерського обліку на малих підприємствах та розробка пропозицій щодо його удосконалення і визначення можливостей подальшого його спрощення.

Методика дослідження. Теоретичну основу дослідження склали законодавчі та нормативно-правові акти стосовно регулювання, організації, ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності в Україні, а також наукові праці вітчизняних вчених з питань ведення спрощеного бухгалтерського обліку на малих підприємствах України.

При дослідженні використовувалися загальнонаукові та специфічні методи: логічного аналізу, системного підходу, синтезу, індукції і дедукції, узагальнення (при вивченні чинних норм і положень з питань регулювання обліку, особливостей обліку), абстрактно-логічний (при узагальненні теоретичних положень і формуванні висновків та пропозицій).

Результати дослідження. Проведено дослідження особливостей ведення спрощеного бухгалтерського обліку на малих підприємствах. З'ясовано, які особливі норми спрощених способів

бухгалтерського обліку чинне законодавство містить для окремих категорій малих підприємств, визначено проблеми щодо їх практичного використання малими підприємствами. Акцентовано увагу на недостатності спрощених способів ведення бухгалтерського обліку та необхідності приведення нормативних актів щодо спрощеного обліку у відповідність до сучасних реалій. Сформовано пропозиції щодо удосконалення обліку та обґрунтовано необхідність єдиного стандарту, що регламентує актуальні питання ведення бухгалтерського обліку на малих підприємствах і відповідає сучасним реаліям.

Наукова новизна результатів дослідження. Обґрунтовано нагальну потребу в розширенні способів спрощеного обліку та запровадженні єдиного спеціального нормативно-правового акту щодо ведення бухгалтерського обліку на малих підприємствах.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати дослідження і розроблені пропозиції можуть бути використані для подальших наукових досліджень, а також при розробці нормативних документів.

Ключові слова: бухгалтерський облік, малі підприємства, спрощені форми бухгалтерського обліку, подвійний запис, облікові регістри, спрощений план рахунків, фінансова звітність.

Bachynskiy V.I., Pomulieva V.M. SIMPLIFIED ACCOUNTING IN SMALL BUSINESSES: THE REALITIES OF TODAY

Purpose. The aim of the article is research of the peculiarities of the current state of simplified accounting in small enterprises and development of proposals for its improvement and identifies opportunities for further simplification.

Methodology of research. The theoretical basis of the study were laws and normative and legal acts on regulation, organization, accounting and financial reporting in Ukraine, as well as scientific papers of domestic scientists on simplified accounting in small enterprises of Ukraine. The study used general scientific and specific methods: logical analysis, system approach, synthesis, induction and deduction, generalization (in the study of current norms and regulations on accounting regulation, accounting features), abstract and logical (in generalizing theoretical provisions and forming conclusions and proposals).

Findings. A study of the peculiarities of simplified accounting in small enterprises is carried out. It is found out what special norms of simplified methods of accounting the current legislation contains for certain categories of small enterprises, the problems concerning their practical use by small enterprises are defined. Emphasis is placed on the insufficiency of simplified methods of accounting and the need to bring regulations on simplified accounting in line with modern realities. Proposals for improving accounting have been formed and the need for a single standard that regulates current issues of accounting in small enterprises and meets modern realities was substantiated.

Originality. The urgent need to expand the methods of simplified accounting and the introduction of a single special legal act on accounting in small enterprises is substantiated.

Practical value. The obtained research results and developed proposals can be used for further research, as well as in the development of regulatory documents.

Key words: accounting, small enterprises, simplified forms of accounting, double entry, accounting registers, simplified chart of accounts, financial statements.

Шмигель О.Є. ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБЛЕННЯ ОБЛІКОВОЇ ПОЛІТИКИ ТОРГОВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Мета. Розробка окремих елементів і етапів облікової політики торговельних підприємств з урахуванням їх адаптації до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Методика дослідження. Теоретичною та інформаційною основою дослідження стали праці провідних вчених-економістів у сфері бухгалтерського обліку, а також національні й міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності. В процесі дослідження використано загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема: метод класифікації дав змогу диференціювати основні компоненти обліку торговельних підприємств, а метод опису надав їм детальну характеристику; монографічний метод використаний при вивченні літературних джерел з питань створення основних аспектів облікової політики торговельних підприємств; системно-аналітичний метод застосовано при обробці отриманої інформації.

Результати дослідження. Розглянуто підходи до визначення особливостей діяльності торговельних підприємств та ведення обліку. Обґрунтовано ідентифікаційні характеристики та значення для складання облікової політики торговельних підприємств. Ідентифіковано основні проблеми, котрі виникають при складанні облікової політики торговельних підприємств. Визначено місце облікової політики в обліково-аналітичній системі торговельних підприємств. Розглянуто

варіанти організації облікової політики торговельних підприємств з дотриманням міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Наукова новизна результатів дослідження. Обґрунтовано особливості організації облікової політики торговельних підприємств з дотриманням міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані теоретико-прикладні рекомендації можуть бути використані для удосконалення існуючих підходів складання облікової політики торговельних підприємств.

Ключові слова: торговельне підприємство, облікова політика, етапи розробки, елементи бухгалтерського обліку, технологія розробки, звітність, стандарти обліку.

Shmyhel O.Ye. FEATURES OF DEVELOPMENT OF ACCOUNTING POLICY OF TRADE ENTERPRISES

Purpose. The aim of the article is the development of separate elements and stages of accounting policy of trade enterprises taking into account their adaptation to the international standards of accounting and financial reporting.

Methodology of research. The theoretical and informational basis of the study were the works of leading economists in the field of accounting, as well as national and international standards of accounting and financial reporting. In the process of research general and special methods were used, in particular: the method of classification allowed to differentiate the main components of accounting of trade enterprises, and the method of description gave them a detailed description; the monographic method is used in the study of literature sources on the creation of the main aspects of the accounting policy of commercial enterprises; the system and analytical method is applied at processing of the received information.

Findings. Approaches to determining the peculiarities of trade enterprises and accounting are considered. Identification characteristics and values for drawing up the accounting policy of trade enterprises are substantiated. The main problems that arise when compiling the accounting policy of commercial enterprises are identified. The place of accounting policy in the accounting and analytical system of trade enterprises is determined. Options for organizing the accounting policy of commercial enterprises in compliance with international standards of accounting and financial reporting are considered.

Originality. The peculiarities of the organization of the accounting policy of trade enterprises with observance of the international standards of accounting and financial reporting are substantiated.

Practical value. The obtained theoretical and applied recommendations can be used to improve existing approaches to the accounting policy of commercial enterprises.

Key words: trade enterprise, accounting policy, stages of development, elements of accounting, development technology, reporting, accounting standards.

Ревак І.О., Грень Р.Т. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО КІБЕРПРОСТОРУ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Мета. Розкриття особливостей формування безпечного кіберпростору в умовах розвитку цифрової економіки, обґрунтування напрямів діяльності правоохоронних органів щодо запобігання кіберзлочинності.

Методика дослідження. Теоретичним підґрунтям дослідження стали фундаментальні положення сучасної економічної теорії, наукові праці вчених, нормативні та законодавчі акти України з питань кібербезпеки та розвитку цифрової економіки. Для досягнення поставленої мети використовувалися такі загальнонаукові та спеціальні методи: абстрактно-логічний (для обґрунтування ключових характеристик інформаційного простору в умовах зростання цифровізації економіки), системний (для розгляду взаємозв'язків між різними структурними підрозділами та суб'єктами бізнесу щодо розробки заходів з протидії транснаціональній злочинності), індуктивної логіки (при дослідженні напрямів діяльності правоохоронних органів щодо недопущення реальних та потенційних кіберзлочинів), дедуктивний (для визначення ефективних засобів контролю безпеки при управлінні кіберзагрозами), системно-структурного аналізу (для виявлення та аналізу закономірностей, тенденцій та особливостей розвитку цифрової економіки).

Результати дослідження. Досліджено особливості безпечного віртуального середовища в умовах розвитку цифрової економіки, враховуючи специфіку формування інформаційного суспільства та цифровізації економічних відносин, розвиток економічних процесів, зокрема їх входження до міжнародного цифрового ринку. Окреслено проблемні питання забезпечення інформаційної та кібернетичної безпеки. Акцентовано увагу на необхідності розробки та впровадження технологій захисту та протидії кібератакам, управління кіберризиками, оцінювання ефективності засобів контролю безпечного кіберпростору. Проаналізовано ефективні засоби протидії скоєнню злочинів у

сфері цифрової економіки, обґрунтовано перспективні напрями забезпечення правопорядку у кіберпросторі.

Наукова новизна результатів дослідження. Обґрунтовано теоретико-методичні положення та прикладні рекомендації щодо формування безпечного кіберпростору в умовах розвитку цифрової економіки, створення інституційного підґрунтя для інтеграції державних та бізнес-структур на основі інформаційних технологій.

Практична значущість результатів дослідження. Розроблені науково-прикладні рекомендації щодо протидії кіберзлочинам на макро- на мікрорівнях можуть бути використані у роботі правоохоронних органів.

Ключові слова: цифрова економіка, цифрові технології, кібербезпека, кіберпростір, кіберзлочинність, кіберзагрози, інформаційно-комунікаційні технології.

Revak I.O., Gren R.T. PECULIARITIES OF THE FORMATION OF SECURE CYBERSPACE IN THE DIGITAL ECONOMY

Purpose. The aim of the article is to reveal the peculiarities of the formation of secure cyberspace in the digital economy, to substantiate the activities of law enforcement agencies to prevent cybercrime.

Methodology of research. The theoretical basis of the study were the fundamental provisions of modern economic theory, scientific works of scientists, regulations and legislation of Ukraine on cyber security and the development of the digital economy. To achieve this goal, the following general and special methods were used: abstract and logical (to substantiate the key characteristics of the information space in the context of growing digital economy), system (to consider the relationship between different departments and businesses to develop measures to combat transnational crime), inductive logic (in the study of law enforcement activities to prevent real and potential cybercrime), deductive (to determine effective means of security control in the management of cyber threats), system and structural analysis (to identify and analyse patterns, trends and features of the digital economy).

Findings. The peculiarities of a secure virtual environment in the conditions of digital economy development are studied, taking into account the specifics of information society formation and digitalization of economic relations, development of economic processes, in particular their entry into the international digital market. Problematic issues of information and cyber security are outlined. Emphasis is placed on the development and implementation of technologies to protect and counter cyber-attacks, cyber risk management and evaluation of the effectiveness of safe cyberspace control. Effective means of counteracting the commission of crimes in the digital economy are analysed, perspective directions of ensuring law and order in cyberspace are substantiated.

Originality. The scientific novelty lies in the substantiation of theoretical and methodological provisions and applied recommendations for the formation of secure cyberspace in the digital economy, the formation of the institutional basis for the integration of government and business structures based on information technology.

Practical value. The practical significance of the obtained results lies in the development of scientific and applied recommendations for combating cybercrime in the work of law enforcement agencies.

Key words: digital economy, digital technologies, digitalization, cyber security, cybercrime, cyber threats, cyberspace, information and communication technologies.

Гончар Л.В., Малахова А.В., Невкипіла О.С. ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО ТА БЕЗПЕКА

Мета. Характеристика особливостей фінансового шахрайства на підприємствах та в житті людей, виокремлення критеріїв ідентифікації й обґрунтування практичних рекомендацій щодо напрямків його мінімізації в сучасних умовах.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження стали наукові методи пізнання, що базуються на системному підході до розв'язання поставлених завдань. Для досягнення поставленої мети і отримання результатів дослідження використано низку загальних та спеціальних наукових методів дослідження: діалектичний; монографічний (при опрацюванні наукових публікацій); системного аналізу (при дослідженні видів фінансового шахрайства та безпеки населення країни); метод аналогій та порівнянь (при дослідженні міжнародної практики з запобігання фінансового шахрайства); комплексний аналіз (при формуванні висновків та пропозицій щодо вирішення поставлених завдань) та інші.

Результати дослідження. Розкрито проблеми фінансового шахрайства в сучасних умовах нестабільності економіки України. На основі аналізу теоретичних та методологічних підходів розкрито сутність категорії «шахрайство». Наведено особливості прояву різних видів фінансового шахрайства на підприємствах, як-от: розтрата чи розкрадання з боку найманого працівника; шахрайство з боку керівників чи менеджерів; афери із інвестиціями; шахрайство з боку постачальників; шахрайство з

боку замовника чи клієнта. Виявлено основні методи протидії фінансового шахрайства на підприємствах, зокрема: неочікувана перевірка підприємства; легендована перевірка; внутрішнє розслідування фактів шахрайства; одержання інформації із відкритих джерел. Проведено дослідження основних сучасних видів фінансового шахрайства по відношенню до фізичних осіб, зокрема: соціальна інженерія; скрімінг; фішинг; викрадення фінансового номеру телефону; фінансові піраміди. Наведено статистичні показники негативних наслідків діяльності фінансових шахраїв в Україні. Визначено напрями уникнення негативних наслідків протизаконних дій, як-от: нерозповсюдження своїх персональних даних; нерозголошення інформації щодо банківської карти, паролів від приватних кабінетів на сайті банку; невідкриття листів на пошті з підозрілих адрес; уважний огляд банкомату перед його використанням; прикриття клавіатури при введенні пін-коду банківської картки; невстановлення підозрілих програм; неприйняття пропозицій із заробітком надприбутків тощо.

Наукова новизна результатів дослідження. Вперше здійснено комплексний аналіз прояву різних видів фінансового шахрайства та обґрунтовано практичні рекомендації щодо напрямків їх мінімізації, враховуючи передовий зарубіжний досвід.

Практична значущість результатів дослідження. Запропоновані за результатами дослідження рекомендації стосовно протидії фінансовому шахрайству допоможуть підвищити рівень фінансової безпеки населення України.

Ключові слова: фінансове шахрайство, фінансова безпека, соціальна інженерія, скрімінг, фішинг, фінансові піраміди.

Honchar L.V., Malakhova A.V., Nevkypila O.S. FINANCIAL FRAUD AND SECURITY

Purpose. The aim of the study is to characterize the features of financial fraud in enterprises and in people's lives, to identify identification criteria and substantiate practical recommendations for ways to minimize it in modern conditions.

Methodology of research. The methodological basis of the study was scientific methods of cognition, based on a systematic approach to solving problems. A number of general and special scientific research methods were used to achieve this goal and obtain research results: dialectical; monographic (when processing scientific publications); system analysis (in the study of types of financial fraud and security of the population); method of analogies and comparisons (in the study of international practice for the prevention of financial fraud); comprehensive analysis (in the formation of conclusions and proposals for solving the tasks) and others.

Findings. The article reveals the problems of financial fraud in the current conditions of instability of Ukraine's economy. Based on the analysis of theoretical and methodological approaches, the essence of the category "fraud" is revealed. Peculiarities of manifestation of different types of financial fraud at enterprises are given, such as: embezzlement or theft by an employee; fraud by managers or managers; investment scams; fraud on the part of suppliers; fraud on the part of the customer or client. The main methods of counteracting financial fraud at enterprises are revealed, in particular: unexpected inspection of the enterprise; legendary check; internal investigation of fraud; obtaining information from open sources. A study of the main modern types of financial fraud against individuals, in particular: social engineering; streaming; phishing; theft of a financial phone number; financial pyramids. The statistical indicators of the negative consequences of the activities of financial fraudsters in Ukraine are given. The directions of avoiding the negative consequences of illegal actions are determined, such as: non-dissemination of one's personal data; non-disclosure of bank card information, passwords from private accounts on the bank's website; not opening letters in the mail from suspicious addresses; careful inspection of the ATM before its use; cover the keyboard when entering the PIN code of the bank card; do not install suspicious programs; not to believe offers with earnings of super profits, etc.

Originality. For the first time, a comprehensive analysis of the manifestation of various types of financial fraud was carried out and practical recommendations were substantiated on the directions of their minimization, taking into account the best foreign experience.

Practical value. Proposed recommendations for combating financial fraud based on the results of the study will help to increase the level of financial security of the population of Ukraine.

Key words: financial fraud, financial security, social engineering, streaming, phishing, financial pyramids.

Баглей Р.Р. ФОРМУВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КОРПОРАТИВНИХ СТРУКТУР В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Мета. Розгляд теоретичних та організаційних аспектів формування ефективної системи економічної безпеки корпоративних структур.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети використано діалектичний метод пізнання дії економічних законів, системний підхід до вивчення економічних явищ, а також

монографічний, абстрактно-логічний та метод абстрагування. Методологічною основою дослідження слугували теоретичні розробки вчених в процесі аналізу сутності й економічного змісту категорії «економічна безпека», монографічний метод використаний при вивченні літературних джерел з питань економічної безпеки, а системно-аналітичний – при обробці отриманої інформації.

Результати дослідження. Визначено зміст поняття «економічна безпека підприємства» та «економічна безпека корпорації». Виділено пріоритетні напрямки в забезпеченні безпеки і принципи, на яких базується система забезпечення економічної безпеки корпорації. Запропоновано механізм формування економічної безпеки корпорації, котрий заснований на різноманітних підходах та індикаторах для запобігання і нівелювання їх небезпечних проявів.

Наукова новизна результатів дослідження. Узагальнено підходи до трактування наукових дефініцій «корпорація», «економічна безпека підприємства», що дало змогу визначити поняття «економічна безпека корпорації», сформулювати методичне підґрунтя для забезпечення корпоративної безпеки компаній; окреслити пріоритети, мету та ключові завдання забезпечення економічної безпеки корпорацій з одночасним визначенням зовнішніх та внутрішніх загроз для безпеки корпоративних структур.

Практична значущість результатів дослідження. Отримані результати дослідження сприятимуть підвищенню ефективності формування і розвитку економічної безпеки корпорацій та слугуватимуть базою для подальших наукових розробок у цій галузі.

Ключові слова: корпорація, економічна безпека, принципи, система забезпечення економічної безпеки.

Bahlei R.R. FORMATION AND ENSURING ECONOMIC SECURITY OF CORPORATE STRUCTURES IN AN UNSTABLE ENVIRONMENT

Purpose. The aim of the article is the consideration of theoretical and organizational aspects of forming an effective system of economic security of corporate structures.

Methodology of research. A dialectical method of cognition of economic laws, a systematic approach to the study of economic phenomena, as well as a monographic, abstraction, abstract and logical methods were used to achieve this goal. The methodological basis of the study was theoretical developments of scientists in the analysis of the essence and economic content of the category “economic security”. The monographic method was used in the study of literature on economic security, system and analytical – in processing the information.

Findings. The meaning of the concept “economic security of the enterprise” and “economic security of the corporation” is defined. The priority directions in ensuring security and the principles on which the system of ensuring economic security of the corporation is based are highlighted. The mechanism of formation of economic security of the corporation which is based on various approaches and indicators for prevention and levelling of their dangerous displays is offered.

Originality. Approaches to the interpretation of scientific definitions of “corporation”, “economic security of the enterprise” are generalized, which allowed to define the concept of “economic security of the corporation”, to form a methodological basis for corporate security of companies; outline the priorities, goals and key objectives of ensuring the economic security of corporations while identifying external and internal threats to the security of corporate structures.

Practical value. The obtained results of the study will help increase the efficiency of formation and development of economic security of corporations and will serve as a basis for further research in this area.

Key words: corporation, economic security, principles, system of providing economic security.

